

Róna Dániel: Jobbik-jelenség

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI
ISKOLA

Témavezetők: dr. Enyedi Zsolt, PhD. és dr. Török Gábor,
PhD.

Copyright © Róna Dániel, 2014.

Budapesti Corvinus Egyetem
Politikatudományi Doktori Iskola

Doktori értekezés

Jobbik-jelenség.
A Jobbik Magyarországért Mozgalom
népszerűségének okai

Írta: Róna Dániel

Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

Táblázatok jegyzéke.....	7
Ábrák jegyzéke.....	9
1. Bevezetés	10
2. Hogyan nevezzük?	16
Mit tekintünk rendszerellenesnek?	25
Rendszerellenes-e a Jobbik?	28
3. Radikális és szélsőjobboldali pártok megerősödésének keresleti okai	44
Osztály-hovatartozás	46
Bevándorlás	52
Elitellenesség.....	56
Izoláció	57
Empirikus eredmények- A Jobbik nemzetközi kontextusban	58
Magyarországi empirikus elemzés – eddigi kutatások.....	60
Előítélet, idegenellenesség, rasszizmus – melyik jellemző a Jobbik szimpatizánsaira?	64
4. Kínálati megközelítések.....	70
Térmodell	71
Intézmények	74
Történelmi örökség.....	75
A párt szervezete	77
A Jobbik története	81
A szervezeti erő kiépítése	88
5. A média hatása.....	92
A Jobbik megerősödésének politikai napirendi magyarázatai	97
Internet és a szélsőjobboldali szubkultúra.....	107
Összefoglalás.....	110
6. Kuruc.info nemzedék: miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?.....	112

Értékpreferenciák	117
Elitellenesség.....	121
Gazdasági válság	126
Internethasználat.....	129
Szubkultúra.....	135
Összefoglalás és a kvalitatív elemzés tanulságai	144
7. Mennyit számít? A Jobbik 2010 után a magyar politikában	151
Elméleti keret	152
Az elemzés menete, módszertan	154
A Jobbik tematizálási kísérletei.....	156
Jobbik és a politikai napirend.....	160
Jobbik és a közvélemény.....	163
Jobbik és a többi párt álláspontja	170
Jobbik és a kormányzati szakpolitika.....	174
Összefoglalás.....	182
8. Konklúzió	184
9. Melléklet.....	198
10. Irodalomjegyzék.....	223
Publikációs jegyzék.....	248

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A rendszerellenesség tipizálása Capoccia (2002:24) nyomán.....	22
2. táblázat: A radikális-szélsőjobboldali pártcsalád választási eredményei.....	39
3. táblázat: Az eddigi hazai empirikus elemzések a Jobbik társadalmi bázisáról.....	55
4. táblázat: A Jobbik-szavazók osztályhelyzete.....	56
5. táblázat: Más etnikumok elfogadottsága a Jobbik táborában és a teljes népességben.....	59
6. táblázat: Bevándorlással kapcsolatos attitűdök.....	61
7. táblázat: Cigányokkal kapcsolatos vélekedések a Jobbik táborában és a teljes népességben.....	62
8. táblázat: A médiafogyasztás jellege és gyakorisága a pártok támogatottsága szerint.....	91
9. táblázat: A vezető média-orgánumok napirend-kijelölő hatása.....	93
10. táblázat: A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek napirend-érzékelésének meghatározói. Logisztikus regressziós magyarázó modellek, esélyhányadosok.....	95
11. táblázat: A Jobbik támogatóinak aránya korcsoportok szerinti bontásban a pártot választani tudók körében.....	106
12. táblázat: Tekintélyelvűség és előítélet a fiatalok és a teljes népesség körében.....	109
13. táblázat: A politikai rendszer működésének értékelése három szempontból.....	113
14. táblázat: Intézményekbe vetett bizalom.....	114
15. táblázat: A demokrácia mint politikai rendszer támogatottsága.....	115
16. táblázat: Szubjektív státuszhelyzet és bizalom/félelem a jövővel kapcsolatban	117
17. táblázat: Megélhetés, státuszbeli önbesorolás, szülő iskolai végzettsége és az egyetem elhelyezkedése.....	118
18. táblázat: A hírek internetes portálokon történő olvasásának gyakorisága korcsoportonként.....	121
19. táblázat: A közügyekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos aktivitások gyakorisága az összes válaszadó, a legfiatalabbak és a jobbikosok körében.....	122
20. táblázat: Szélsőjobboldali és más website-ok látogatottsága.....	123
21. táblázat: Nem hagyományos társadalmi részvétel a fiatalok és a teljes népesség körében.....	124

22. táblázat. Az egyes csoporttípusok tagságának aránya a szélsőjobbboldaliak és a legfiatalabbak körében.....	130
23. táblázat. Párkapcsolat és rendszeres munkavégzés az első választók körében.....	131
24. táblázat. Eredmények összefoglalása.....	134
25. táblázat. A Jobbik kezdeményezései különböző témák napirenden tartására.....	144
26. táblázat. Derex-index alakulása Magyarországon: „attitűd-szélsőségesek” aránya.....	150
27. táblázat. Cigánysággal kapcsolatos vélemények alakulása 1994-2011-ig.....	152
28. táblázat. Politikai ideológiai önbesorolás változása 2006 és 2010 között.....	153
29. táblázat. Bűnözéssel kapcsolatos percepciók és tapasztalatok 2006 és 2010 között.....	154
30. táblázat. Bűn üldözési és megelőzési vélemények alakulása 2010-2011-ben.....	155
31. táblázat. Az EU-tagság támogatottsága 100 fokú skálán.....	156
32. táblázat. A pártok parlamenti képviselőinek és szavazóinak rendpárti és cigánysággal kapcsolatos attitűdjei.....	157
33. táblázat. Rendészeti-kisebbségi törvények és törvénymódosítások 2006 és 2012 között.....	163
Melléklet 1. táblázat. Rendszerellenes kijelentések, megszólalások jobbikos politikusoktól.....	182
Melléklet 2. táblázat. Rendszerellenességtől elhatárolódó, visszakozó jobbikos megszólalások, kijelentések.....	189
Melléklet 3. táblázat. A Political Capital és a brit DEMOS facebook-kutatásának kérdése: „miért szavaz a Jobbikra?”.....	193
Melléklet 4. táblázat. A radikális jobbboldali pártok társadalmi-demográfiai jellemzői.....	194
Melléklet 5. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek tálalása a vezető média- orgánumban.....	195
Melléklet 6. táblázat. A Jobbik megjelenése cigánykérdéssel kapcsolatos ügyekben a vezető orgánumban.	196
Melléklet 7. táblázat. A Jobbikra szavazás magyarázó változói.....	197
Melléklet 8. táblázat. Az ifjúság legégetőbb problémái.....	198
Melléklet 9. táblázat. 2006 és 2010 közötti ciklus közbiztonsággal kapcsolatos törvényei és törvénymódosításai.....	199

Melléklet 10. táblázat. 2010 és 2012 közötti időszak közbiztonsággal kapcsolatos törvényei és törvénymódosításai.....	201
---	-----

Ábrák jegyzéke

1. ábra. A Jobbik berobbanásának magyarázata Zaller elméletének alkalmazásával	97
2. A Jobbik megerősödésének okai.....	175
Melléklet 1. ábra. A cigánybűnözés szó gyakorisága a híradásokban.....	203
Melléklet 2. ábra. Az SZDSZ Jobbik-ellenes plakátkampánya.....	204

1. Bevezetés¹

2009. június 7-én a Jobbik Magyarországért Mozgalom talán a rendszerváltás utáni politikatörténet legnagyobb meglepetését szolgáltatta azzal, hogy a szavazatok 14,77 százalékaival három európai parlamenti mandátumot nyert. Az üstököszerű berobbanás a közvélemény-kutatások alulbecslése miatt keltett különösen nagy meglepetést a szemlélőkben, ám a Jobbik sikere több szempontból is egyedülálló. Az év elején még egy százalékos támogatottságú párt emelkedése rekordgyorsaságú volt, de egyáltalán az is példátlanul számított még akkor, hogy parlamenten kívüli párt bekerüljön az országgyűlésbe (a MIÉP kivételével). A korábban zártnak, intézményesedettnek hitt pártrendszer (Enyedi 2006) kifejezetten diszkriminálta az új, partvonalon kívüli versenyzőket (hozzáférés állami támogatáshoz és a médiához, magas explicit és implicit küszöbök a választáson). Márpedig a Jobbik nemcsak hogy bekerült a 2010-es országgyűlésbe 16,7 százalékkal, hanem Európa egyik legerősebb radikális-szélsőjobboldali pártjává nőtte ki magát. A legnagyobb kuriózumnak – tudományos értelemben a legizgalmasabb fejleménynek – mégis elsősorban azt tartom, hogy a Jobbik feltörte az 1998 óta fennálló kétpólusú pártrendszert, és a dolgozat megírásának időpontjáig (2013 szeptember) stabilan őrzi 15%-nyi táborát, amellyel a Fidesz és az MSZP egyértelműen legerősebb 1998 utáni riválisa.

Hogyan tudta a Jobbik mindezt véghezvinni? Mi történt 2009-ben, ami kevesebb, mint fél év alatt ilyen magasra lökte a pártot? Miért volt képes a Jobbik 2010-ig növelni, majd utána stabilizálni a támogatottságát? Milyen erőforrásokra támaszkodva jutott el idáig a szélsőjobboldal? Mivel tudta magára irányítani a média figyelmét? Hozzájárult-e a felfutáshoz a többi párt reakciója? Milyen mélyebb társadalmi folyamatok ágyaztak meg a szélsőjobboldal megerősödésének? Miért számítanak ma már Európa-szerte

---

¹ Szeretnék köszönetet mondani témavezetőimnek, Enyedi Zsoltnak és Török Gábornak az iránymutatásukért és a dolgozathoz fűzött rengeteg észrevételükért. Köszönettel tartozom Karácsony Gergelynek is, akitől a legtöbbet tanultam a szakma alapjairól. Köszönöm szerzőtársaimnak – Bíró Nagy Andrásnak, Dúró Józsefnek, Hajdú Andrásnak és Sörös Anettnek – hogy közös e témájú kutatásainkkal bővítették a tudásomat, Bíró Nagy Andrásnak, Karácsony Gergelynek és Sörös Anettnek külön köszönöm, hogy hozzájárultak ahhoz, hogy közös írásaink e dolgozat alapját képezhessék. A disszertációm nem tudtam volna megírni, ha nem kapok rengeteg adatot a Mediántól, ha a Társi nem bocsájtja rendelkezésemre az előítélet-kutatásuk adatbázisát, ha nem használhattam volna az Ifjúság 2008 adatait és legfőképpen, ha nem jön létre az Aktív Fiatalok kutatócsoport. Ezért jár a köszönetem elsősorban Szabó Andreának, és Hann Endrének, Beck Lászlónak, Hegedűs Péternek, Keil Andrásnak, Oross Dánielnek. Végül, köszönöm jobbikos interjúalanyaimnak, hogy készségesen és segítőkészen álltak rendelkezésemre az interjúk során. A disszertáció megírását a Budapesti Corvinus Egyetem TÁMOP-4.2.2/B-10/1/2010-0023 számú TÁMOP programja támogatta.

jelentős tényezőnek a radikális jobboldali pártok? A Jobbik felemelkedése hogyan illeszkedik az európai történetbe, milyen hasonlóságokat és magyar sajátosságokat fedezhetünk fel? Végül, milyen hatása van a Jobbik áttörésének a többi pártra és a pártrendszerre? A disszertációm ezekre a kérdésekre kíván választ adni, ezeken keresztül juthatunk el a Jobbik-jelenség megértéséhez. Röviden tehát azt kutatom, hogy mi a Jobbik népszerűségének az oka.

A kérdések egyesével is igen komplexek. Az elemzés munkamódszere ezért a következő lesz: négy fejezetben négy különböző megközelítésben fogom sorra venni a Jobbik felemelkedésének okait. Ezek természetesen összefüggnék, kizárólag analitikus okokból fogom megkülönböztetni őket: így egyfelől átláthatóbban és egyszerűbben gondolhatjuk végig az okokat, másfelől pedig a célom a különböző elméletek magyarázóerejének összemérése. Ily módon versenyeztetni fogom a fejezetekben tárgyalt megközelítések magyarországi létjogosultságát, külön-külön megvizsgálva, hogy a tapasztalati következményeik milyen mértékben teljesülnek (Moksony 1999). Az egyes megközelítések akkor bírnak jelentős magyarázóerővel, ha önmagukban is számot tudnak adni arról, hogy miért erősödött meg a Jobbik, miért pont akkor, miért pont úgy, miért pont bizonyos szavazók között tett szert népszerűsége, stb. Nem elégedhetünk meg a változók közötti korrelációval, csak akkor fogadhatunk el egy modellt megfelelő magyarázatként, ha az oksági viszonyt is megvilágítja (Elster 2001). Például a gazdasági válság hiába esik időben egybe a radikális pártok megerősödésével, hiába látjuk, hogy a lecsúszott szavazók preferálják ezeket a pártokat, mindez az oksági mechanizmus megvilágítása nélkül nem bizonyítja azt, hogy a válságra vezethető vissza a pártcsalád sikere. Minden alkalommal kísérletet teszek majd az oksági viszony meghatározására is: annak a folyamatnak minél részletesebb leírására, amelyen keresztül a krízis a szélsőjobb felé fordítja a választóközönséget. Természetesen teljes bizonyossággal alátámasztott elmélet nincsen, ám igyekszem minél pontosabb diagnózist felállítani. A megközelítések külön-külön történő tárgyalására azért is szükség van, mert – látni fogjuk – nyilvánvalóan mindegyikben van igazság, és csak ily módon lehet eldönteni azt, hogy melyikben van több, és melyikben van kevesebb. Ez a rangsorolás a disszertációm fő célkitűzése. Tovább bonyolítja a képet, hogy a négy fejezet igazából nem is egy-egy elméletet, hanem inkább egy elmélet-csoportot takar. A csoporton belüli megközelítéseket, ahol lehet, alfejezetenként fogom tárgyalni, így az

egy-egy fejezetek végén összegezve, egymáshoz viszonyítva értékelni kell majd az egyes megközelítések és az egész csoport magyarázóereje szerint egyaránt.

Az elméleteket minden esetben a nemzetközi szakirodalomból fogom levezetni. Ez azt jelenti, hogy az európai empirikus tapasztalatok áttekintése után juthatunk el oda, hogy megnézzük Magyarországon milyen mértékben érvényesül az adott tendencia. A más országokkal való összehasonlítást nélkülözhetetlennek érzem minden megközelítés esetében: például ha azt tapasztaljuk, hogy minden európai országban átlagon felül reprezentált a fiatalok között a szélsőjobb, akkor erős a gyanú, hogy az oksági viszony egy életkori sajátosságból fakad. Amennyiben csak Magyarországon van így, akkor ország-specifikus jelenséggel állunk szemben. Ily módon nem írtam külön nemzetközi összehasonlítással foglalkozó fejezetet, viszont az európai országok radikális pártjaival kapcsolatos tudás, hipotézis és empirikus tapasztalat minden fejezetben meg fog jelenni.

A négy magyarázó fejezetből kettő, a keresleti és a kínálati szorosan követi a mainstream szakirodalom csoportosítását (Norris 2005, Carter 2005, Mudde 2007). Az elsőben sorra veszem azokat a társadalmi-gazdasági makrofolyamatokat, melyek kiválthatják az állampolgárok fogékonyságát a radikalizmusra (gazdasági válság, bevándorlás, elitből való kiábrándulás, hagyományos osztályok felbomlása). A második fejezetben azt vizsgálom, hogy maguk a pártok – különösen a szélsőjobboldali párt – milyen döntéseket hoztak, amelyek befolyásolták a Jobbik választási sikerét. A fő ügyek mentén milyen álláspontot foglaltak el a nagypártok és a szélsőjobb, mekkora távolság alakult ki közöttük; hogyan reagált a jobbszél megjelenésére a civil társadalom és a többi párt; milyen már meglévő bázisra (szubkultúrára) támaszkodhatott a radikális párt, milyen pályaívet futott be, milyen volt a párt vezetése, szervezete; végül pedig milyen rendszerszintű jellemzők nehezítették vagy könnyítették meg a dolgát (választási rendszer arányossága, médiához, állami pénzekhez való hozzáférés, stb).

A szakirodalom főáramába teljes mértékben illeszkedő két fejezet után egy félig és egy teljesen rendhagyó fejezet következik. A média külön megközelítésként történő tárgyalása nem példátlan, de nem is általános az európai gyakorlatban, a szavazótábor életkori sajátosságaiból kiinduló magyarázat viszont teljesen ismeretlen a szakirodalomban. A médiával foglalkozó fejezetben először azt fogom szemügyre venni, hogy a radikális pártok médiaszereplései és az általuk birtokolt ügyek megjelenései milyen esetekben és milyen mértékben növelhetik a támogatottságukat;

majd a Jobbik 2009-es áttörésére alkalmazom az előbbi törvényszerűségeket; végül a párt internetes világát mutatom be részletesen. Ezután következik a leginkább unikális fejezet, hiszen a Jobbik fiatalok közötti kiemelkedő népszerűségének – egy kivételtől eltekintve – nincs európai párhuzama. Részben a korábbi megközelítésekből kiindulva, részben pedig a szélsőjobboldali szubkultúra sajátosságaira építve értelmezem majd a párt támogatottságának generációs mintázatát.

Az ebben a sorrendben prezentált négy fejezetet még két további rész fogja keretbe foglalni. A dolgozat elején azt a kérdést fogom körbejárni, hogy mi alapján definiálhatóak a radikális jobboldali, szélsőjobboldali és neonáci pártok, majd pedig a kialakított fogalmi hálóban fogom elhelyezni a Jobbikot. A besorolás alapja a párt utóbbi években mutatott tevékenysége, kijelentései lesznek. Előrebocsájtom, hogy egy pártcsaládnak fogom tekintetni azokat a pártokat, melyek az egész politikájukat az etnocentrizmusra alapozzák (kiegészítve azt elitellenességgel, tekintélyelvűséggel, euroszkepticizmussal). A pártcsaládon belül az elittel szemben kritikus, de „rendszeren belüli”, demokratikus, nem idegengyűlölő pártokat jobboldali radikális pártoknak; a rendszerellenes, anti-demokratikus, xenofób pártokat pedig szélsőjobboldali pártoknak fogom tekinteni – ide sorolva a Jobbikot is. A nagy különbségek ellenére a radikális és szélsőjobboldali pártokat egy pártcsaládnak tekintem, annál is inkább, mert – mint látni fogjuk – nehéz meghúzni a rendszerellenesség határát. Pártcsaládon kívüli pártok a neonáci pártok (ilyen a görög Arany Hajnal), a köztük és a szélsőjobboldaliak közötti különbségek még jelentősebbek, mint a szélsőjobb és a radikális jobb közöttiek. Amikor tehát a Jobbikról fogok írni, akkor szélsőjobboldali jelzőt fogok használni, amikor viszont a szavazókról, a szubkultúráról, vagy általában a pártcsalád többi európai tagjáról, akkor a szélsőjobboldali és radikális jelzőket szinonimaként fogom használni, az egyszerűség és az alany sokszínűségéből fakadó precízebb lehatárolás lehetetlensége miatt.

Az utolsó fejezetben pedig azt fogom megvizsgálni, hogy mi történt a Jobbikkal 2010 után: mi határozta meg a népszerűségét parlamenti pártként, milyen hatást gyakorolt rá az intézményrendszer és a többi párt, illetve a Jobbiknak milyen hatása volt a magyar pártokra? Itt ismét a nemzetközi irodalom alapján bemutatom a Jobbik és a többi szereplő között játszó interakciókat, majd sorra veszem azokat a lehetséges területeket, amelyekben értelmezhetőek a hatásmechanizmusok, végül az ezekben a dimenziókban az utóbbi években történt elmozdulásokat mutatom be. Azt, hogy a

Jobbik meg tudott ragadni a politikai elitben, mi sem bizonyítja jobban, minthogy a támogatottságát messze meghaladó mértékben volt képest befolyásolni a közvéleményt, a politikai napirendet, a kormányzati szakpolitikát és a többi párt álláspontját. Ez a fejezet az oksági lánc teljeskörű bemutatásához is szükséges: a legtöbb esetben az oksági viszony interaktív. Például a „cigánykérdés” napirendre kerülése egyszerre ok és okozat a politikai radikalizmus térhódításában.

Végül, az egyes fejezetekben tárgyalt megközelítések létjogosultságát együtt, egyszerre is összehasonlítom majd a hat tematikus fejezet után következő konklúzióban.

A dolgozatom során mindvégig elsősorban a politikai szociológia nézőpontjából közelítem meg a kérdéseket, a hipotézisek és a módszertan is ennek megfelelő lesz. Mindenekelőtt közvélemény-kutatási adatokkal demonstrálok majd feltételezéseim igazolását vagy cáfolatát. A Magyar Választáskutatási Program 2009-es és 2010-es adatait, a Medián 2012-es összevont omnibuszait, a Tárki 2011-es előítélet-kutatásának adatbázisát, a European Social Survey 2010-es ötödik hullámának eredményeit és az – általam is készített – Aktív Fiatalok 2011-2012-es ifjúságkutatását részletesen elemezni fogom, ám emellett még számos más adatforrást is fogok használni összehasonlítási alapként (például a Political Capital és a brit Demos facebook-kutatását), akár közvetlen elemzés, akár azokkal foglalkozó tanulmányok hivatkozása formájában. Fontossági sorrendben másodikként a médiaelemzés következik: a 2009-es és 2010-es politikai napirendet a főbb médiacsatornák részletes tartalomelemzésével fogom bemutatni. A tartalomelemzés tárgya lesz a szélsőjobboldal webes hálózata is, illetve a Barikád-címlapokat is számszerűsítve elemzem, ahogy a Jobbik parlamenti (Vona napirend előtti felszólalásai, módosítók, stb.) és parlamenten kívüli (tüntetések) tevékenységét is. A párt szervezetének és más kínálati tényezőknek a leírásához szisztematikus adatgyűjtés segített hozzá, a szélsőjobboldali szubkultúrát pedig mélyinterjúk és fókuszcsoporthoz segítségével vizsgáltam, különösen a fiatalok szemszögéből: a Jobbik IT hat vezetőjével, a szövetséges HVIM két volt tagjával, illetve két központi pártvezetővel készítettem mélyinterjút. Ezenkívül az Aktív Fiatalok standardizált kérdőíves interjúinak jó részét magam végeztem, ahogy a 2010-es országgyűlési képviselő-kutatás interjúinak jobbikos képviselőkkel foglalkozó kérdezője is én voltam. Az Aktív Fiatalok vidéki adatfelvétele során (és máskor is) még a fentiek felül is több alkalommal beszélgettem informális keretek között jobbikos fiatalokkal. A médiából származó

benyomások és a szakirodalom feldolgozása mellett tehát a fenti tudásanyag az, amiből az írásom építkezik.

Azt gondolom, hogy a célkitűzés így is nagyon ambiciózus, ezért azt is leszögezném, hogy miről nem fog szólni a dolgozatom. Először is nem célja a Jobbik megítélése. A megértés és a megítélés közötti határmezsgye a dolgozat egyes pontjain kifejezetten vékonynak fog tűnni – különösen az első fejezetben, ahol a Jobbik elnevezéséről, politikai kategóriába sorolásáról fogok gondolkodni –, ám mégis fontosnak tartom tisztázni, hogy nem politikai publicisztikai anyagot írok, nem törekszem arra, hogy befolyásoljam az olvasó Jobbikról alkotott véleményét. Ugyanakkor azt is gondolom, hogy értéksemleges írás nincs, különösen nincs, ha a heves érzelmeket kiváltó Jobbikról ír valaki. Ahogy majd a második fejezetben részletesen bemutatom, már az elnevezés is véleményformálást jelent: a radikális jobboldalival elfogadottá, a szélsőjobboldali címkével elfogadhatatlanná teszem elemzésem tárgyát. Nemcsak az elnevezésben nincs középút, hanem a tények, adatok felsorakoztatásában sincs. Az én szubjektív helyzetértékelésem fog múlni, hogy milyen tényezőkre vezetem vissza a Jobbik megerősödését, milyen adatokat milyen kontextusban fogok prezentálni, és milyenek fognak kimaradni ebből a dolgozathoz. (Jóllehet a gyakorlatban ezt legtöbbször az a praktikus megfontolás határozza meg, hogy milyen adatok állnak rendelkezésemre és milyenek nem.) Az elemzés tehát – törekvésem ellenére – igenis befolyásolni fogja az olvasó Jobbikról alkotott képét, nem hiszek abban, hogy létezik értéksemleges tudományos munka, ennyiben straussiánusnak nevezhető az írásom². Mindezek ellenére még egyszer leszögezem a gondolatmenet kiindulópontját: a dolgozat célja annak a megértése és megértetése, hogy miért támogatta és támogatja sok százezer választó a Jobbikot.

---

² Itt Strauss természetjog és történelem című munkájára gondolok, melyben – Weber tézisének vitatva – kifejti, hogy az értékítéletet nem lehet figyelmen kívül hagyni a tudományos tevékenység során sem: nem létezik értéksemleges írás.

2. Hogyan nevezzük?

A szélsőjobboldali-radikális jobboldali pártcsalád elnevezése sok szempontból egyedülálló a politikatudományi irodalomban. Tudomáson szerint nincs még egy ilyen fogalom, ami ennyire definiálatlan, ellentmondásos lenne, és amit ilyen sokféle címkével illettek volna már (Mudde 2005-ben több mint 50-féle elnevezésről ír). Először azt a kérdést kell tisztázni, hogy egyáltalán beszélhetünk-e egy pártcsaládról, és ha igen, akkor mely pártok tartoznak ide³.

A szakirodalomban ezt a kérdést viszonylagos konszenzus övezi: a téma legismertebb szerzői, Kitscheltől, Ignazin és Norris-on át Mudde-ig pártcsaládként tekintenek e pártokra, amelynek alapja elsősorban az, hogy Nyugat-Európában e politikai erők – az egyes eltérő jellemzők ellenére – nagyjából hasonló profillal rendelkeznek. Az elsőként létrejött pártokat másolták a később létrejövő/felfutó „társak”. Meglátásom szerint három olyan párt van, mely komoly hatást gyakorolt a hasonló jellegű tömörülésekre: a francia Nemzeti Front, a vele szinte párhuzamosan megerősödő Osztrák Szabadságpárt és a skandináv térség szervezeteinek mintául szolgáló dán Haladás Párt, illetve „örököse”, a Dán Néppárt. Az világos, hogy a minták elterjedéséből következően Nyugat-Európában legfeljebb két pártcsaládról lehetne szó, ez pedig a skandináv, illetve a francia/osztrák mintát követők csoportja, ugyanakkor a két csoport közötti hasonlóságok (pl. a bevándorlás ellenzése, tekintélyelvűség stb.) annyira összekötik a két típust, hogy nincs értelme külön pártcsaládról beszélni. Kicsit más a helyzet a posztoszocialista térséggel. Itt a bevándorlás kérdésköre marginális, nem része a politikai napirendnek. Éppen ezért sokkal inkább a kisebbségekkel összefüggő, gyakran szociális feszültségek mentén politizálnak ezek a pártok. Az érvekészlet ugyanakkor nagyjából hasonló, mint nyugati „testvéreiké” a bevándorlással kapcsolatban, ráadásul a tekintélyelvűség a legtöbb pártnál itt is komoly szerepet kap. További érv amellett, hogy nem beszélhetünk külön pártcsaládról a térségben, az is, hogy az Európai Parlamentben a radikális jobboldali pártok frakciók szerinti elkülönülése nem a régi-új tagállam elve mentén történik (pl. a Szlovák Nemzeti Párt az Északi Liga, a Jobbik pedig a francia Nemzeti Front szövetségese).

³ A gondolatmenet a továbbiakban a Bíró Nagy Andrással, Dúró Józseffel és Hajdú Andrással írt korábbi tanulmányomra támaszkodik (Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011) a 7-dik oldalig, azt frissítve és továbbfejlesztve.

Ezeknek a pártoknak a legfontosabb jellemzője, megkülönböztető jegye az *etnocentrizmus*, mely egyszerre viseli magán a hagyományos nacionalizmus és bevándorlás reakciójaként kialakult idegenellenesség jegyeit. Ma már azonban az etnocentrista tömörülések nem elsősorban a nemzetek közötti rivalizáció mentén politizálnak, hanem a saját etnikai közösség bevándorló kisebbségekkel („out-group”) szembeni védelmét tűzik ki célul. Ebben az új, nacionalista megközelítésben a „Franciaország a franciáké” szlogen nem a németek, hanem a muszlim kisebbségek ellen irányul. Ez a „nemzetépítés”, „nemzetféltség” az alapja olyan ideológiai elemeknek is, amelyek látszólag nem kapcsolódnak közvetlenül a nacionalizmushoz. A *tekintélyelvűségre*⁴, *rendpártiságra* részben azért építenek ezek a pártok, hogy az immigránsok körében tapasztalható bűnözéstől megóvják a társadalmat. Az *elitellenesség* némely esetben arra vezethető vissza, hogy a hagyományos pártok nem képviselik megfelelően a nemzet érdekeit a kisebbségekkel szemben. Sok esetben az állami juttatások elosztásánál is az etnikai szempont kapja a legnagyobb hangsúlyt (*jóléti sovinizmus*). Az *euroszkepticizmus* a nemzetállam, a saját etnikai közösség önrendelkezésének elsőbbségét fejezi ki. Természetesen sok olyan elem van a pártcsalád ideológiájában, amely nem kapcsolódik a nemzet fogalmához, mégis, érvelésük kiindulópontja, identitásuk legfőbb kötőereje az új nacionalizmus, amely tehát mindazokat a célokat magában foglalja, amelyek az etnikai közösség védelmét fejezi ki. Ez a dolgozatomban is alkalmazott definíció szinte teljesen megegyezik a terület legelismertebb kutatójának a minimalista definíciójával (Mudde 2007: 15-20).

Természetesen minden pártcsalád valamilyen szinten heterogén, Ennser (2012) elemzése szerint azonban az általam vizsgált pártcsalád egyáltalán nem lóg ki a sorból: a szociáldemokrata és konzervatív oldalhoz képest nagyobb, a liberális pártokhoz képest viszont kisebb különbségek fedezhetőek fel a tagjai között. Mudde (2007) is sokat gondolkozott azon, hogy vajon belefér-e ugyanabba a pártcsaládba a meglehetősen libertariánus norvég Haladás Párt vagy a közismerten homoszexuális vezetővel induló Pim Fortuyn Listája. Szintén kérdés, hogy vajon a definíciónak mennyire kell kiterjesztőnek vagy kizárónak lennie, beleférjen-e a pártcsaláddal csupán néhány kérdésben rokonságot mutató Vladimir Mečiar Demokratikus Szlovákiaért Mozgalma (HZDS) vagy a portugál Demokratikus és Szociális Centrum - Néppárt (CDS-PP).

---

⁴ Talán ez alól van a legtöbb kivétel, de mindegyik tulajdonság jellemző a pártcsalád tagjainak többségére.

Mudde végül az ideológiai hasonlóságok vizsgálata után arra a következtetésre jut, hogy mégiscsak több dolog köti össze a fenti pártokat, mint ami elválasztja.

Végül, jónéhány kutató alkaterógiákat különböztet meg a pártcsaládon belül, ám ez inkább erősíti, mintsem gyengíti az egy fő kategóriához – pártcsaládhoz – tartozás tézisét: mindegyik kutató egy nagy csoporton belüli esetekről ír. Minkenberg (2013) fasiszta, etnocentrista és populist jobboldalt különböztet meg, Ignazi (2003) klasszikus és poszt-indusztriális szélsőjobboldalról beszél, Carter (2005) neonáci, neofasiszta, tekintélyelvű-idegenellenes, neoliberális-idegenellenes és neoliberális-populista ötös alkategóriarendszert használ. Von Spanje (2011) bevándorlás-ellenes és szélsőjobboldali altípusokkal operál, Lubbers et al (2002) viszont éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy az ide tartozó pártok egyre kevesebben és egyre kevésbé tekinthetők single-issue pártoknak. Van der Brug és Fennema (2003) protesztpártokat és bevándorlásellenes pártokat különít el.

A teljesség igénye nélkül ebbe a pártcsaládba – tehát (egyelőre név nélkül) abba, amelyet az etnocentrizmus, tekintélyelvűség, elitellenesség, jóléti sovinizmus, euroszeptizmus jellemez – a következő releváns európai pártok tartoznak: az osztrák Szabadságpárt és BZÖ, a Brit Nemzeti Párt (BNP), a belga Vlaams Belang és Új Flamand Szövetség (N-VA), a bolgár ATAKA, a dán néppárt (Dansk Folkeparti), a finn kereszténydemokraták (Igaz Finnek), a francia Front Nationale, a görög Ortodox Gyülekezet, a holland Szabadságpárt (Partij voor de Vrijheid), a Lengyel Családok Ligája, a Nagy-Románia Párt, a német Republikaner, a norvég Fremskrittspartiet, a Svéd Demokraták (SD), az olasz Lega Nord, a svájci néppárt (SVP), a Szlovák Nemzeti Párt (SNS), a Szerb Radikális Párt (SRS) és a Jobbik. Nem tekintem idetartozónak viszont a nyíltan neonáci erőket, így például a görög Arany Hajnalt, ahogy vitába szállnék a neofasisztákat ide soroló Carterrel (2005) és Minkenberggel (2013) is (a határvonalak kifejtését lásd később).

Na de milyen névvel illethetjük a fenti pártok közösségét? Nos, ez az a kérdés, amire hihetetlenül sok válasz született már a szakirodalomban. Mudde már 2005-ben 50-nél is több definiálási kérdéstről számol be, Carter (2005:21) terminológiai kísérletek özönéről ír, Eatwell (2000:410) a sok definiálás miatt a koncepcióalkotás kezdeményezések „inflálódását” állapítja meg. És akkor még nem beszéltünk a 2005 utáni új kísérletekről. Von Spanje (2011: 295) amiatt panaszodik, hogy „mindegyik kutató tudni véli, hogy

mely pártok alkotják a vizsgálat tárgyát, ám egyik sem tudja megfogalmazni, hogy pontosan mivel definiálható a vizsgálat.” Ahogy a terjedelmes panaszáradatot, úgy a vég nélküli elnevezési kísérleteket sem tudom a teljesség igényével ismertetni, mindenesetre az általam ismert elnevezések a következők⁵:

- *extrém jobboldali*, extreme right (Schain et al. 2002a; Hainsworth 2000, Carter 2005, Ignazi 1994;)
- *szélsőjobboldal*, far right (Ellinas 2010)
- *radikális jobboldal*, radical right (Minkenberg 1998; Kitschelt & McGann 1995)
- *új jobboldal*, new right (e.g. Betz & Immerfall 1998)
- *radikális jobboldali populizmus*, radical right-wing populism (e.g. Zaslove 2004a; Betz 1994)
- *jobboldali populizmus*, right-wing populism (Eismann 2002, Pelinka 2013)
- *nemzeti populizmus*, national populism (Backes –Mudde 2000)
- *új populizmus*, new populism (Taggart 2000)
- *új populizmus*, neopopulism (Betz & Immerfall 1998)
- *kizáró populizmus*, exclusionary populism (Betz 2001)
- *idegengyűlölő populizmus*, xenophobic populism (e.g. DeAngelis 2003)
- *populista nacionalizmus*, populist nationalism (e.g. Blokker 2005)
- *etno-nacionalizmus*, ethno-nationalism (e.g. Rydgren 2004)
- *bevándorlásellenes*, anti-immigrant (Fennema 1997)
- *nativizmus*, nativism (e.g. Fetzer 2000)
- *rasszizmus*, racism (e.g. MacMaster 2001)
- *rasszista szélsőséesség*, racist extremism (Mudde 2005)
- *neofasizmus*, neofascism (Fenner & Weitz 2000)
- *posztfasizmus*, postfascism (Mello’n 2002)
- *generikus fasizmus*, generic fascism (Griffin 1993, az ő nyomán Tóth-Grajczár 2009)
- *rendszerellesség*, anti-system parties (Fennema 1997)
- *új-szélsőjobboldali*, new extreme right (Eatwell 2004)
- *ultranacionalista*, ultranationalist (Silderberg 1995)

⁵ Mudde 2007:11, Norris 2005: 45-47 és Filippov 2011: 134 alapján, azokat kiegészítve

- *protesztpártok*, protest parties (Lubbers et al 2002, Van der Brug és Fenemma 2003)
- *neonáci*
- *nemzeti radikális* (ez utóbbi kettő a magyar politikai közbeszédben használatos)

Ezek közül nyilvánvalóan van jónéhány jelző, amelynek alkalmazhatóságát egyből ki lehet zárni, ilyen például a bevándorlás-ellenes. Világos, hogy a posztszocialista térség pártjainak nem ez a legfőbb ismérve, hiszen a térségben meglehetősen alacsony mértékű a bevándorlás. Szintén értelmetlen a proteszt, elitellenes, rendszerellenes jelző használata, ez ugyanis más pártcsaládok pártjaira is jellemző lehet (pl. olyan radikális baloldali pártok esetében, mint a német Linke vagy a holland Szocialista Párt). Az etnikai jelző sem különösebben illik a pártcsalád valamennyi tagjára, mivel az Északi Liga esetében komoly problémát jelentene elválasztani a padán és az olasz etnikumot egymástól. Hasonlóan nehéz lenne a tekintélyelvű és a libertariánus, illetve neo-liberális jelzők kizárólagosságát e pártok esetében használni, hiszen míg előbbi igaz pl. a keményvonalas kommunista pártokra, addig utóbbi alkalmazása indokolt a legtöbb liberális pártra is. Ugyanez igaz a proteszt kifejezésre is, amely éppúgy illik a zöld, anarchista, stb pártokra.

Kitschelt leszögezi, hogy a fasiszta és neofasiszta jelzők a pártcsalád tagjaira nem állnak meg (Kitschelt, 1998: 30), hiszen e pártok döntően nemcsak nem korporatisták, de még csak nem is antikapitalisták, így a fasiszta jelzőket kizárhatjuk, ahogy a náci jelzőket is, mert ezek a pártok kisebbségellenesek ugyan sok tekintetben, de a kisebbségek fizikai megsemmisítésére egyik sem törekszik. Ezen pártok viszonya a két világháború közötti totalitárius eszmékhez és azok örökségéhez általában elhatárolódó, de néhol kétségekívül ambivalens; ám a mégoly szerencsétlen, rosszindulatú történelemértelmezések sem érhetnek fel a szervezett erőszakossággal, vagy akár a kiirtás szándékával⁶. Ezt az elhatárolást ugyanolyan fontosnak, ha nem még fontosabbnak tartom, mint a nemsokára kifejtendő radikális jobboldali-szélsőjobboldali különbségtételt: a (neo)nácitól élesen elválasztandó nemcsak a radikális jobb fogalma, hanem a szélsőjobboldalé is. Egyiknek sincsenek faji-etnikai alapú megsemmisítésre irányuló céljai. A neonáci pártok legjelentősebb jelenkori képviselője a görög Arany Hajnal. Noha a párt elutasítja ezt a

⁶ Itt érdemes megjegyezni, hogy léteznek-léteztek kisebb újfasiszta pártok Olaszországban (például: MSI) ezekkel azonban – miután nem komoly tényezők az olasz politikában – nem foglalkozom. Még a fasiszta jelző használhatósága mellett érvelő Ignazi (2003) is megállapítja, hogy a 90-es évek szélsőjobboldali-radikális pártjai között nem található fasiszta gyökerű vagy ideológiájú párt.

jelzöt, az erőszakosság és a fajelmélet követése egyértelműen elválasztja az Arany Hajnalt az európai szélsőjobbboldali pártoktól. A nemzetet kifejezetten vérségi alapon definiálják, a vérségi kötelékek fellazulásától tartva ellenzik a vegyes házasságokat, és biológiai rasszizmussal tekintetek a bevándorlókra („félemberek”), ebbéli nézeteiket pedig nemcsak az utcán, hanem a parlamentben is hangoztatják. A pártvezetők (például a párt második embere) maguk is sokat ültek börtönben erőszakos támadásokért, sőt, még gyilkosságért is. Michaloliakos, a pártelnök, robbanószerkek tartásáért volt elítélve. Egy másik vezetőjük egy televíziós vita során rátámadt a vitapartnerére. A párt egyik tagja politikai alapú gyilkosságot követett el⁷. Karlendítésük is kísértetiesen hasonlít a náci üdvözlésre (Ellinas 2013).

Ahogy a későbbiekben be fogom mutatni, ezen pártok – a jobbszél – megjelenését teljesen új jelenségek hívták életre, e pártok léte a bevándorlásra, globalizációra, jóléti állam válságára adott válasznak is tekinthető. Ebből is következik, hogy nem lehetnek rokonai a két világháború közötti fasiszta pártoknak, még csak a „radikális nemzeti-populizmus” „visszatéréséről” (Tóth-Grajczár, 2009: 7-10) sem beszélhetünk: egy más – új – pártcsalád megerősödésének vagyunk tanúi. Kitschelt „új radikális jobboldal” kifejezése is ugyanezért megtévesztő: nincs régi radikális jobboldal. A pártcsalád az 1980-as években alakult ki részben új pártok megjelenésével, felfutásával (Nemzeti Front), részben korábban már létező pártok arculatváltásával (Osztrák Szabadságpárt, dán Haladás Párt). Az új jobboldali jelző is elvetendő, mert az más pártcsalád tagjaira is igaz, hiszen a neokonzervatív fordulatot követően ugyanezt a jelzöt használták a piacbarát politikát és az állam visszaszorítását hirdető *mainstream* jobboldali pártokra is (Kitschelt 1995).

A neonáci elnevezést hasonló okból ki lehet zárni – sőt, a fajelmélet miatt tudományos értelemben azt még nehezebb komolyan venni –, ahogy a nemzeti radikális elnevezést is. Nem is elsősorban a Bajcsy-Zsilinszky Endre névvel fémjelezhető irányzattal való különbözőségekre gondolok, hanem arra, hogy a „nemzeti” egy politikai jelző, mellyel a Jobbik önmagát láttatni és az ellenfeleitől megkülönböztetni kívánja. Ez azonban természetesen egy tudományos dolgozatban nem vehető át.

Így különösebb erőfeszítés nélkül az alábbi jelzőkre érdemes szűkíteni a vizsgálatot: radikális jobboldali, szélsőjobbboldali, nemzeti populista és ultranacionalista.

⁷ http://hvg.hu/vilag/20130919_Neonaci_gyilkosság_Gorogorszagban_az_ET_k

Az ultranacionalista kifejezést tulajdonképpen nem tartom rossznak, amennyiben az a pártcsalád leglényegibb tulajdonságára világít rá. Az új nacionalista elnevezés talán még találóbb, ez ugyanis egyszerre mutatja a különbséget és a kontinuitást a két világháború közötti mozgalmakkal, ilyen értelemben igenis beszélhetünk újdonságról. Mégis, ez a névhasználat elfedné e pártok elitellenes, tekintélyelvű, stb tulajdonságait (még ha azok össze is függnék a nacionalizmussal). Ugyanaz igaz a nativizmusra (Mudde 2007:9), amely még ráadásul idegennek – és gyakorlatilag lefordíthatatlannak⁸ – hat magyar kontextusban.

Érdemes elgondolkozni a populista kifejezésen is: Mudde a pártcsaládra a radikális jobboldali populizmus, illetve a populista radikális jobboldali kifejezést tartja a legjobbnak, kiemelve, hogy a radikális szó alapvetően a baloldalhoz köthető, sőt, azt a mai napig használják pártok a saját elnevezésükben Franciaországban, Svájc francia nyelvű részein vagy épp Olaszországban. Ugyanakkor a populizmus alatt tudományos értelemben mindenekelőtt nem ideológiát, hanem demokráciafelfogást kell érteni. Eszerint a pártok feladata „a népakarat politikai programmá történő lefordítása” (Enyedi-Körösi, 2004: 26). Populista az a politikus, aki programját attól teszi függővé, hogy mire van jelentős kereslet a társadalomban. Ez a felfogás azonban csak részben jellemző a radikális-szélsőjobboldali pártcsaládra, ugyanakkor sok nem ide tartozó pártnak is a sajátja. Második megközelítésben – szintén tudományos közegben – használják a populizmust arra is, hogy a populisták az „egyszerű, tisztességes” embereket képviselik a „korrupt elit” szemben (Mudde 2007: 156-157). Ez rendkívül gyakran kapcsolódik össze a nacionalizmussal, idegenellenességgel: az anyaföld védelmének jelszavával – egy karizmatikus politikus vezetésével – fellépő politikai tömörülés a gazdasági és politikai elit ellen folytat küzdelmet, melyet általában a nemzetközi körök mozgatnak (Taggart, 2000, 91–98). Ebben az olvasatban talán Meciar tekinthető a populista politikusok mintaképének, aki minden erejével azt kívánta elhitetni a választóival, hogy ő még miniszterelnökként is hatalom nélküli és eszköztelen a nemzetközi körökkel szemben: az egyszerű nép fia küzdött a befolyásos külföldi csoportokkal. Harmadik megközelítésnek tekinthető az, mely szerint a populizmus szükségszerűen gazdasági kérdésekre vonatkozik, és az állampolgárok paternalista attitűdjét igyekszik kihasználni, amennyiben abban a (fiskális) illúzióban ringatja a választókat, hogy csökkenő adóterhek mellett is lehetséges a növekvő jóléti

⁸ szó szerint bennszülöttet, őshonost jelent.

szolgáltatások hosszútávú kiterjesztése (Zaslove 2009: 315-317). Ám, nyilvánvalóan, ez a két olvasat is olyan definíciót ad, amely nem differenciál kellőképp: más pártokra is igaz lehet, ugyanakkor a szélsőjobboldali-radikális jobboldali pártokra sem feltételül igaz. Még akik feltétlenül populistának is gondolják ezeket a pártokat, azok is hangsúlyozzák, hogy ez az ideológiának csak egy összetevője a sok közül (Harris és Brutter 2011: 207-209, Pelinka 2013).

Így végül csak két megkülönböztető címke maradt számunkra: a radikális jobboldali és a szélsőjobboldali. A radikális jelzőt Daniel Bell (1963) vezette be eredetileg a McCarthy-izmusra célozva, ma már egyértelmű, hogy a fenti pártokra vonatkozik. A Jobbik magát is radikális erőnek tartja, jóllehet ez alatt nem ideológiát ért, hanem hozzáállást (Vona 2011:45) – ám ez természetesen éppúgy nem szabad további vizsgálat nélkül elfogadnunk, mint ahogy a „nemzeti” jelzőt. A két legnépszerűbb elnevezés azon a feltételezésen alapszik, hogy a radikális jobboldali-szélsőjobboldali pártok olyanok, sőt, „még olyanabbak”, mint a mérsékelt, konzervatív erők. Még jobboldalibbak: még konzervatívabbak, rendpártibbak, nacionalistábbak, piacpártibbak. Ez azonban nem feltétlenül igaz: a radikális jobboldali pártok sokszor baloldali gazdaságpolitikát folytatnak; külpolitikai orientációjuk, társadalmi bázisuk, bevándorlás korlátozó törekvésük semmivel sincs közelebb a hagyományos jobboldali pártokhoz, mint a baloldaliakhoz (Bíró Nagy-Dúró-Hajdú-Róna 2011). Sok esetben szerencsésebb egy önálló pólusként, egy baloldaltól és jobboldaltól egyaránt különböző erőként tekinteni erre az új pártcsaládra⁹. Noha az elnevezési kiindulópont – a lineáris tér – leegyszerűsítő, mégsem zárnam ki ezt a két kifejezést: a torzítás a bal-jobb skálából származik, ezt pedig természetesen nem kívánom újragondolni ebben a dolgozatban.

Norris (2005) szerint a szélsőjobboldali pártok és szervezetek túllépik a demokratikus politizálás határait, nem riadva vissza az erőszakos, közvetlen vagy terrorista cselekvéstől sem. Norris ezen meghatározása azért is fontos, mert így önmagukban a bevándorlás- és kisebbségellenes megnyilatkozások – amíg azt erőszakos cselekedetek nem követik – nem tartoznak a szélsőjobboldal kategóriájába. Norris végül azzal érvel a radikális jobboldali jelző mellett, hogy ez széles körben elterjedt, viszonylag régóta van használatban (Bell, 1963) és magában foglalja azokat a más, programra vagy politizálási

⁹ Ahogy ők mondják: „se nem jobb, se nem bal”, hanem francia, magyar, stb.

stílusra utaló jelzőket, mint a bevándorlásellenes, a nacionalista vagy a populista (Norris, 2005: 45-47).

Ugyanakkor árnyalja a képet, hogy a pártok rendszerellenes magatartása csak ritkán nyilvánulhat meg erőszakos formában, így a szélsőjobbboldaliság határát rendkívül szűkre szabja. Nyilvánvalóan meg kell különböztetni a rendszert megdönteni igyekvő, új rendszert bevezetni kívánó pártokat a rendszert elfogadó, annak keretein belül politizáló pártokkal. Az is nyilvánvaló, hogy a határvonal nem lehet egyenlő az erőszakos cselekményekkel: a választáson való indulás minden pártnak érdeke, emiatt tartózkodniuk kell a terrorcselekményektől, ettől viszont még lehet ugyanolyan „szélsőjobbboldali” céljuk (hatásmódosítás, elszakadás, kisebbségek kitelepítése, stb). Arról nem is beszélve, hogy nem elképzelhetetlen az erőszakos cselekedetek „kiszervezése” sem. Ha csak a tevőlegesen terrorista csoportokat tekintenénk szélsőjobbboldalinak, azzal majdhogynem teljesen kiürítenénk a halmazt: a szélsőjobbboldali párt gyakorlatilag oximoron lenne, hiszen egyből be kellene tiltani az ilyen szervezeteket. Finomítani kell tehát az elválasztást, erre kézenfekvő megoldás a *rendszerellenesség* dimenziója.

Betz és Immerfall (1998), Ignazi (2003), Carter (2005) és Mudde (2007) meghatározásában is fontos szerepet játszik a rendszerellenesség, mind a négy esetben ez az egyik kritériuma a szélsőjobbboldaliságnak (csak egymáshoz képest is máshogy hívják a „még rendszeren belüli” pártokat). Carter rendszerellenességgel kapcsolatban a demokratikus értékek és normák elutasításáról beszél, Mudde alkotmányellenességről. Ez világosan egészen más határvonalat jelent, könnyű elképzelni olyan pártokat, melyek ugyan terrorcselekményeket nem hajtanak végre, ám nézetükben, viselkedésükben nem fogadják el a demokratikus játékszabályokat (rasszista úszítások, szándékos, sorozatos jogsértések, választások eredményének nyílt megkérdőjelezése, stb.)

Kifejezetten az elnevezéssel foglalkozó cikkében Filippov Gábor (2011:136-137) is a rendszerellenességben látja a radikális és szélsőséges közötti különbségtételt.

„A szélsőjobbboldali kifejezésben valóban benne rejlik a (valamihez képest) túlzó, alkalmasint agresszív politikai praxis jelzése, a „határon kívüliség”, implicite tehát az alkotmányos értékekkel szembeni pozíció kimondása (hiszen a kifejezés határfogalomként egyben a normalitás mögöttes képzetét is kódolja: a szélsőséges bizonyára valamihez képest

szélsőséges). Ha szélsőségesnek nevezek valamit, azzal lépést teszek az elfogadhatóság tartományán kívülre szorítására, legitimitásának kétségbevonására. Ehhez képest a radikalizmus szó, amely mélyreható, gyökeres változások igényét, egy rendszer megreformálásának sürgetését, de nem konszenzusos alapjainak elvetését jelenti, legalábbis részlegesen legitimálja az általa felcímkezett politikát (...) A radikális értelmezhető türelmetlenként, heveskedőként (ami mégsem ugyanaz, mint a gyűlölködő), ugyanakkor talán nem túl merész értelmezés, hogy benne rejlik a következetesség, a meg nem alkuvás jelentésárnyalata is.”

Filippov értelmezése is megerősíti, hogy szükséges a két jelző közötti különbségtétel további vizsgálata: annak eldöntése, hogy mi a rendszerellenes, és mi nem számít annak. Az írásának legnagyobb érdeme, hogy rámutat: a különbségtétellel a kutató (így ennek a disszertációnak a szerzője is) politikai döntést kell, hogy hozzon, magával a vizsgálódással és a leírással is ítéletet kell, hogy alkosson. Ha radikálisnak nevezi, akkor maga is legitimálja, ha szélsőjobboldalinak, akkor maga is elítéli a vizsgálatának tárgyát. Ez a kristálytiszta értéktelített (straussianus) megközelítés ebben a kérdésben megkerülhetetlen, ennek kimondása segíti a tisztánlátást. Egyszerűen semmitmondó lenne az elemzés, ha szemet hunyva a különbségtétel fölött egy kategóriába sorolná be a rendszerellenes és a rendszerkonform pártokat – a különbségtételnek pedig nyilvánvaló következménye a vizsgált párt elhelyezése az elfogadott politikai erők halmazán belül, vagy kívül.

Mit tekintünk rendszerellenesnek?

Az elnevezésről szóló vita során az igazi kérdés tehát az, hogy mi számít rendszerellenesnek. Ez azonban éppúgy nehezen értelmezhető kifejezés, mint maga a radikális jobboldali vagy szélsőjobboldali címke, ezért alaposabban körbe kell járnunk.

Fontos köztes, rávezető kérdés, hogy használhatjuk-e szinonimaként az antidemokratikus és a rendszerellenes jelzőket? Linz és Stephan (1996), valamint a radikalizmus-kutató Fenemma (1997) egyenlőségjelet tett a kettő közé. Sőt, a klasszikus szerzőpáros úgy gondolja, hogy rendszerellenes párt léte vagy nemléte egyenesen indikátora a demokrácia konszolidációjának-stabilitásának: ha van, akkor instabil, ha nincs, akkor stabil. Ennél azonban bonyolultabb a helyzet. Először is a rendszerellenesség fogalma időben és térben változik: értelemszerűen egy diktatúrában

éppen a demokratikus erőket tekinthetjük rendszerellenesnek. Noha ez a teoretikus érv nem játszik szerepet egy mai magyar párt vizsgálatában, ám ezen kívül gyakorlati problémákba is ütközünk a fogalom meghatározásakor.

Capoccia (2002) tanulmánya nagyon hasznos elméleti keretet ad e kérdés megválaszolásához. Az olasz szerző szerint egy párt rendszerellenességét kétféleképpen lehet értelmezni: egyfelől vonatkozhat a párt ideológiájára, annak „*a*” *demokráciával való összeegyeztethetőségére* (ideological anti-systemness). Ebben a megközelítésben a rendszerellenesség az anti-demokratikus jelzővel teljes mértékben egyenértékű. Másfelől az elnevezés utalhat a többi párthoz, illetve *a (párt)rendszerhez való viszonyra* is (relational anti-systemness). A kettő között lényeges különbség van. Az előbbi azt feltételezi, hogy a demokrácia egyetemes érték, létezik egy a világon mindenhol ugyanúgy alkalmazható mérce, melyhez képest osztályozhatjuk a pártokat aszerint, hogy ezen az egységes demokrácia-vizsgán hogyan teljesítenek. A másik irányzat szerint minden pártot az adott kontextusban kell vizsgálni, ahhoz a politikai rendszerhez kell hasonlítani, amelyikben az működik; meg kell vizsgálni, hogy a rendszer alapvető értékeivel mennyire képes azonosulni a párt és hogy mekkora a távolság a többi párt és a szóban forgó politikai erő között.

Ugyanakkor a viszonyuláson alapuló dimenzió esetében a hangsúly a rendszeren, és nem a többi párton kell, hogy legyen: a többi párt elutasítása csak elitellenességet, és nem rendszerellenességet jelent. Az előbbi egy tiltakozás a rendszer *működése* ellen (proteszt), a második pedig a rendszer *alapjaival szembeni elidegenedés*. Sajnos a kettő közötti különbségtétel az empirikus kutatásokban is elmosódott: az elitellenességre is sokszor ráhúzták a rendszerellenességet (például Fenemma 1997). A fogalom „kinyújtása” (conceptual stretching, Sartori 1970) a mérésen keresztül látható a leginkább: a „mennyire elégedett a demokrácia működésével az országban?” kérdés nem a demokratikus alapértékekre, hanem az elit, a többi párt teljesítményére utal (Linde-Ekman 2003)¹⁰. Mondanom sem kell, hogy a Jobbik esetében is nagy jelentősége van ennek.

Ez a példa is a különbségtétel fontosságára kívánt utalni, de a típusalkotásnak (1. táblázat) még nagyobb jelentősége van, mint az eddigiek alapján gondolhatnánk.

¹⁰ Linde és Ekman megfogalmazásában: "the survey item 'satisfaction with the way democracy works' is not an indicator of support for the principles of democracy. Rather, it is an item that taps the level of support for the way the democratic regime works in practice."

Sartori, amikor megalkotta a polarizált pártrendszer fogalmát, akkor éppen a rendszerellenes pártok kategóriájára alapozta az elméletét (a viszony szerinti rendszerellenes pártokra). Ezek azok a rendszerellenes pártok, melyek eszmeiségükben olyan távol esnek a rendszertől, hogy céljuk nem a kormányra kerülés, hanem, a rendszer delegitimálása, megbuktatása. Koalíciós partnerként nem lehet rájuk számítani, ellenzékben pedig felelőtlen (Sartori kifejezésével: „túllicitáló”, Linz-Stephan kifejezésével: „illojális”,) politikát folytatnak, mivel tudják, úgyse lehet kormányon számon kérni rajtuk az ígéreteiket. A párt nem egyszerűen a kormány, hanem a rendszer ellenzéke (Kircheimer 1967:237) – ellehetetleníti, destabilizálja a rendszert. Ez ugyanakkor nem feltétlenül a demokratikus értékek tagadásán alapszik. Az ír Fianna Fail a britekkel kötött 1921-es - Írországot földrajzilag kettéosztó - megállapodás miatt tartotta elfogadhatatlannak a rendszert, de semmivel sem volt kevésbé demokratikus, mint a többi ír párt a két világháború között. 1945 után Franciaországban De Gaulle pártja, az RPF is rendszerellenes magatartást tanúsított, célja az általa működésképtelennek tartott negyedik köztársaság megdöntése volt, ugyanakkor aligha nevezhetjük antidemokratikusnak a német-francia barátsági szerződést tető alá hozó és az Algéria függetlenségét elismerő tábornokot. A két példa jól megvilágítja, hogy a rendszert demokratikus elkötelezettségű pártok is megbuktathatják, vagy legalábbis gyökeresen megváltoztathatják (az ír esetben a rendszer nem dőlt meg, de a váltógazdaság igen: predomináns egypártrendszer alakult ki). Tulajdonképpen az összes elszakadásért küzdő párt ide tartozik, ha demokratikus eszközökkel és elkötelezettséggel teszik azt.

Ugyanakkor arra is akad példa, hogy bevallottan nem-demokratikus pártok hozzájárulnak a demokratikus politikai rendszer stabilitásához. Olaszországban először a kommunista párt, majd a fasiszta gyökerű Olasz Szociális Mozgalom (MSI) támogatta kívülről a kormánykoalíciót. (A motiváció a kényszertől a józan meggyőződésig terjedhet – a kommunisták valószínűleg felmérték, hogy az USA beavatkozna bármilyen kommunista hatalomátvételi kísérlet esetén.) Az irreleváns pártok pedig alacsony befolyásuk miatt képtelenek a destabilizáló szerep betöltésére, habár óvatosságnak kell lenni abban, hogy melyik párt számít jelentéktelennek: a szélsőséges pártok kicsiny támogatottsággal is gyakran nagy hatást gyakorolnak a pártrendszerre, tematizálják a napirendet, stb.

Tehát a viszonyításon alapuló rendszerellenesség elsősorban a pártrendszer-kutatás és a politikai rendszerek stabilitásának kutatói számára releváns, míg az ideológiai rendszerellenességnek a demokráciakutatás, a politikaelmélet tudja nagyobb hasznát venni.

1. táblázat: a rendszerellenesség tipizálása Capoccia (2002:24) nyomán.

		<i>viszonyulás szerinti rendszerellenesség (destabilizáló-polarizáló hatás)</i>	
		igen	nem
<i>demokráciakritérium szerinti rendszerellenesség</i>	igen	tipikus rendszerellenes pártok (német Nemzeti Demokrata Párt, BNP a Tyndal-érában)	jelentéktelen, vagy megalkuvó rendszerellenes pártok (Olasz Kommunista Párt, MSI)
	nem	polarizáló pártok (Fianna Fail, a gaullista RPF)	tipikus rendszerkonform pártok

Összefoglalóan: az etnocentrista pártok három csoportját különböztettem meg: a rendszeren belüli jobboldali radikális, a rendszerellenes szélsőjobboldali és az erőszakos-rasszista neonáci pártokat. Az első kettő egy pártcsaládba tartozik, dacára a jelentős különbségnek, amely feszül közöttük: a rendszerellenességnek. Egyfelől, mint láthattuk és látni fogjuk, a rendszerellenesség nem kétértékű fogalom: annak különböző fokozatairól is beszélhetünk, kifejezetten az elnevezések definíciói miatt igyekszem mégis kétfelé bontani a pártokat. Másfelől, ideológiai értelemben és gyakorlati következmények tekintetében is sokkal élesebb a határvonal a neonáci és a szélsőjobboldali pártok között. A neonáci pártok már nem tartoznak a szélsőjobboldali-radikális pártcsaládba.

Rendszerellenes-e a Jobbik?

Mi a haszna a fenti értekezésnek jelen írás számára?

A kategorizálás rámutat arra, hogy a rendszerellenes pártok hatása nehezen jelezhető előre pusztán az ideológiájuk, demokratikus elkötelezettségük alapján: a többi párthoz, a

pártrendszerhez való viszonyukat is be kell vonni az elemzésbe. Ráadásul a politikai szereplők nem mindig érik el a céljaikat, előfordulhat, hogy éppen annak a pártnak a tevékenysége vezet a rendszer megroppanásához, amely pedig a leginkább fent akarta tartani azt: Neville Chamberlain-nél valószínűleg senki sem szeretne volna jobban elkerülni a második világháborút, a brit miniszterelnök mégis hozzájárult ahhoz, hogy a náci Németország megerősödésével kitörjön a világháború.

A tipológiát nem érdemes alkalmazni nem-demokratikus országokra: ebben az esetben éppen a demokrata erők kerülhetnek illegalitásba. Az, hogy mely pártok demokratikus jellegét fogadjuk el, és melyikét vonjuk kétségbe, annak a függvénye, hogy mit nevezünk demokráciának – amely talán a politikatudomány legösibb dilemmája. Erre a kérdésre természetesen nem remélhetem, hogy választ tudok adni ebben a dolgozatban. Mindössze arra vállalkozom, hogy a demokráciával, demokrácia-kritériumokkal foglalkozó klasszikus művek alapján felállítsak néhány olyan feltételt – a teljesség igénye nélkül –, amelyek teljesítése nélkül semmiképp sem beszélhetünk demokratikus pártokról. Ezek a feltételek a demokrácia egyetemlegességéből indulnak ki.

A Capoccia-féle tipológia tehát arra vezetett rá bennünket, hogy a rendszerellenesség – és így a radikális-szélsőséges elhatárolás is – összetett dolog, a kettő közötti határ többdimenziós, a két érték közötti tér folytonos, beszélhetünk enyhén szélsőséges, rendkívül szélsőséges pártokról (éppúgy, ahogy beszélhetünk liberális-konzervatív, kicsit liberális - inkább konzervatív, stb. pártokról).

A kiindulópontot természetesen csak a megtörtént cselekedetek és kijelentések adhatják, nem spekulálhatunk azon, hogy mit gondolnak igazából a szereplők, mi az, amit csak taktikából követnek el, stb. Különösen kerülni kívánom az olyan sekélyes elemzői megállapításokat, minthogy „Vona egyensúlyozik a mérsékeltebb és radikálisabb szavazói között, ezért határolódott el itt és ezért nem tette ezt ott”. (Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az ilyen oksági viszonyokra irányuló gondolkodás ne lenne, releváns) A radikalizmus és szélsőjobboldal között határvonal elmosódásának, illékonyságának illusztrálására nagyon jellemző idézetet talált Bíró Nagy András (2011) Nick Griffintől, a BNP elnökétől, aki mérsékeltebb irányba vitte a pártot, ám a bevallottan szélsőséges Tyndall tanítványa és utódja volt: „Persze meg kell tanítanunk a kemény magnak az igazságot, de amikor a szélesebb közvéleményt kell meggyőzni, felejtsetek el a faji különbségeket, a genetikát, a cionizmust és a többit!” Nagyon fontos

lenne tudni, hogy a szereplők mit gondolnak, mikor őszinték, és mi az, amit csak taktikából követnek el, ám a probléma az, hogy erről gyakorlatilag semmi információnk nincs. A „miértekre” a dolgozat összes többi részében választ keresek, ebben a fejezetben viszont csak a kijelentések regisztrálását fogom elvégezni, anélkül, hogy kitérnék arra, miért hangzottak el.

Noha a szakirodalomban sokan a választási programokat tekintik iránytűnek a pártok ideológiájának felméréséhez (Laver és Budge 1992, Franzmann és Kaiser 2006, Klingemann et al 2007), ez félrevezető lenne a Jobbik esetében (és sok más párt esetében is – lásd: Dinas-Gemenis 2010). Az ilyen dokumentumok nem elég élesek, gyakorlatilag a „kirakat” szerepét töltik be a pártoknál. A rendszerellenes pártoknak is elemei érdekük, hogy a riválisok és a médiamunkások ne szedjék ízekre a legkönnyebben hozzáférhető dokumentumukat: a saját bázist nem ezzel fogják elérni, a bizonytalanok, hezitáló szimpatizánsok megszólításához pedig alkalmasabb egy szelídebb, többféle szóló, kormányképes párt képét mutató program. Ha a Jobbik „foga fehérjére” vagyunk kíváncsiak, akkor ennél mélyebbre kell mennünk: többek között politikusi kijelentéseket, tüntetéseken elhangzott beszédeket kell szemügyre vennünk.

Végül, még egy előzetes megjegyzés: a rendszerellenesség nem szinonimája a veszélyességnek: kiélezett szituációban rendszerkonform erőnek is lehetnek mégoly jóindulatú lépései is veszélyesek, ahogy rendszerellenes párt is lehet veszélytelen. A veszélyesség eldöntése ennek a dolgozatnak nem lehet célja. A veszélyesség a második Capoccia-féle dimenzióval szorosabban összefügg (stabilizáló-destabilizáló hatás), ám azt pedig az idő rövidsége miatt nem fogom tudni részletesen bevonni az elemzésbe: a Jobbikon még nem múltott a rendszer (de legalábbis a kormány) fennmaradása vagy bukása. Az, hogy ilyen helyzetben hogyan cselekedne a párt, az csak akkor derülne ki, ha nélküle nem lenne meg a kormánytöbbség.

Nézzük tehát a másik dimenzióhoz tartozó kritériumokat!

- A demokrácia meghatározásánál *elsőként* a schumpeteri minimalista (procedurális) kritérium merül fel¹¹: az számít rendszerellenes, antidemokratikus pártnak, amelyik nem tartja tiszteletben a választás intézményét.

¹¹ Capoccia tanulmánya is ebből indul ki.

- A *második* szempont szorosan kapcsolódik az előzőhöz: nem elég, hogy a demokratikus jogszabályok léteznek, azokat be is kell tartani. Jogállamban (rule of law) a törvényeket mindenkinek tiszteletben kell tartania – függetlenül attól, hogy helyesnek gondolja-e, vagy sem. Tehát itt a jogkövető magatartás, a bírósági ítéletek elfogadása és betartása lesz a döntő kritérium.
- Az elemzés *harmadik* dimenziója is az eszközökre vonatkozik. Még ha egy párt céljai, viselkedése rendszerkomform, akkor sem mindegy, hogyan próbálja azokat megvalósítani. Teljesen magától értetődő, hogy az állam erőszakmonopóliumának megkérdőjelezése, megsértése a rendszerellenesség bizonyítéka.
- A *negyedik* dimenzióban a kérdés az, hogy milyen a párt viszonya a szólás-, és gyülekezési szabadsághoz, de itt térek ki egy nagyon fontos pontra is: a kisebbségek jogait mennyire tartja tiszteletben. A politikai viselkedéshez tartozik a retorika is: a demokráciákban ennek is nagy jelentősége van. Sokan a szélsőséges erőket azzal a kritikával illetik, hogy stílusuk, beszédmódjuk olyan harcias, az ellenfelet verbálisan megsemmisítő, hogy már magában ezzel aláássák a demokrácia működését. Eatwell és Mudde (2004:8-9) kifejezetten a pluralizmus tagadását tekinti a rendszerkonformitás és rendszerellenesség közötti határvonalnak.
- Az *ötödik* dimenzió a rendszerrel való azonosulásra, a párt céljaira világít rá. Elképzelhető ugyanis, hogy a párt elfogadja a demokratikus játékszabályokat és így az összes fenti pontot – csak éppen programjából, törekvéseiből egy olyan világkép rajzolódik ki, mely kibékíthetetlen ellentétben van a demokráciával. Itt tehát a párt ideológiájának fő elemei képezik a kutatás fókuszát.

A mellékletben kigyűjtöttem a Jobbik általam rendszerellenesnek (antidemokratának, rasszistának, erőszakosnak, lázadónak, stb) vélt kijelentéseit (1. táblázat), illetve azokat a megszólalásokat is, melyek kifejezetten a saját szélsőségeinek visszafogását, a párt rendszeren belül tartását voltak hivatottak elérni (2. táblázat). A továbbiakban ezekből merítve, a kijelentések súlyát mérlegelve fogom megvizsgálni az előbb felsorolt szempontokat.

Az első, választási szempont tűnik a legegyszerűbbnek, habár itt sem teljesen egyértelmű a helyzet. 2002. július 4-én, egy évvel a párttá alakulása előtt, még ifjúsági közösségként a Jobbik és annak vezetői nemcsak részt vettek, hanem meghatározó

szerepet is játszottak az Erzsébet-híd elfoglalásában, és az azt követő tüntetésben, melyben a szavazatok újraszámlálását követelték. A 2004-es Európai Parlamenti választáson elvi okokra hivatkozva nem indult el a párt (noha a szervezet gyengesége is szerepet játszhatott a döntésben: Bíró Nagy-Róna 2011). Ebben az időben tehát rendszerellenesnek kellett volna besorolni a Jobbikot, 2006 óta azonban már nem kérdőjelezi meg a választások tisztaságát, a választási eredmény legitimitását. Még az illegitimnek és főellenségnek beállított Gyurcsány-kormány idején sem kísérelt meg a párt hatalomátvételt, puccsot.

A második és harmadik szempontot – jogkövetés és erőszakmonopólium elfogadása – érthető okokból egyszerre kell vizsgálnunk. Kézenfekvő a Magyar Gárdával kezdeni ezt a részt. Önmagában a létrehozása is megsértette az erőszakmonopólium elvét, ugyanakkor a szocialista ciklusban nem volt törvényellenes – éppen a megalakulása miatt módosult a jogalkotás (lásd a „Jobbik 2010 után” című fejezetet). A jogerős bírósági feloszlítás után viszont gyakorlatilag ugyanaz a szervezet élt tovább más néven (Új Magyar Gárda, Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület). A parlament alakuló ülésén Vona tudatosan Gárdamellényre kísértetiesen emlékeztető mellényben jelent meg, ugyanakkor azt is igaz, hogy végsősoron a jelenlegi jogrendszer és jogalkalmazás bizonyos mértékű elfogadását tanúsítja a párt azzal, hogy nem viseli egy-az-egyben a feloszlított Gárda szimbólumait, a betiltott szervezetet nem üzemelteti tovább, a parlamenti képviselőcsoport a rá kiszabott büntetéseket befizette (sőt, a mentelmi jogukról is lemondanak a jobbikos képviselők). Ennek a kettősségét nagyszerűen példázza az alábbi idézet, amit Vona az Új Magyar Gárda avatásakor mondott, 2009 augusztus 22-én: „Az egyesületet a bíróság másodfokon feloszlatta, amelyet tudomásul vettünk és egy közleménnyel meg is erősítettünk (...) Ha valaki mégis azzal a szándékkal jött ide, hogy a feloszlított szervezet újjászervezésében vegyen részt, akkor csatlakozom a hely tulajdonosához: az takarodjon innen! Ellenben a Jóisten hozott mindenkit, aki az Új Magyar Gárda Mozgalom tagjaként és leendő tagjaként érkezett ide.” (Vona 2011: 107). A beszéd ugyanazon tagok előtt hangzott el, akik a régi Gárda tagjai voltak, akik minimális változtatásokkal ugyanazokban a ruhákban, és teljesen ugyanazokban a szimbólumokban, ugyanazzal az eszmeiséggel érkeztek. Már ezt is bajosan lehetne „ügyes húzásnak”, a jogi kiskapuk megtalálásának tekinteni, ám a Jobbik ennél is tovább megy: Vona Gábor egyik fő ígérete éppen az, hogy lesz még Gárda-avatás a Hősök terén, tehát hogy – nyilván hatalomra kerülve – visszavezeti a

Gárda intézményét, sőt azt a rendvédelem és honvédelem szerves részévé emelné (Vona 2011: 106). Ezzel a pártelnök ebben a konkrét kérdésben nyíltan rendszerellenes álláspontra helyezkedett, hisz egy rendszer által betiltott szervezetet törvényesítene.

Ami a Gárda tevékenységét illeti: belföldi és külföldi megfigyelők számára egyaránt a Magyar Gárda jelenti a legfőbb bizonyítékot a Jobbik rendszerellenességére. A Gárda megfélemlíti a roma lakosságot (1), kétségbe vonja az állam erőszakmonopóliumát (2), és szimbólumaiban, megjelenésében, mindenben a két világháború közötti fasiszta, náci szervezetekre emlékeztet (3) – szólnak a vádak. A megfélemlítés igaz, a katonai egyenruha és irányítás miatt a Gárda tényleg olyan képzetet kelthet a helyi lakosságban, mint egy katonai alakulat – egyébként a félelemkeltés (legalábbis a „cigánybűnözőkben”) bevallott célja a gárdistáknak –, hivatalosan ezért alakult a szervezet. A második állítás is igaz: jóllehet a gárdisták együttműködnének a rendőrséggel, az a tény, hogy a rendőrségen kívül van még egy másik „rendfenntartó” szervezet, pontosan azt jelenti, hogy sérül az erőszakmonopólium. Ráadásul a Gárdát – Vona Gábor már említett tervei szerint – kormányra kerülésük esetén országos rendvédelmi szervvé kívánják fejleszteni, amely a rendőrség és a létrehozandó csendőrség feladatait is ellátná. Tehát egy párt által létrehozott és működtetett szervezetet tennének az állam részévé, tagjainak kezébe fegyvert adnának, ezzel pedig részben a Jobbik ellenőrzése alá vonnák az állami erőszakmonopóliumot. A harmadik állításnak is van valóságtartalma, de az nem teljesen igaz. Kétségtelen, hogy egyenruhás megjelenésükkel emlékeztetnek a történelmi „elődeikre”, de ha tényleg a nyilaskeresztes párt jelképeit akarná feléleszteni a Gárda, akkor az Árpádsáv mellett ott lenne a H betű és a négyfelé mutató zöld nyíl is. Nem perdöntő, de érdemes megjegyezni, hogy a Gárda több karitatív akcióban is részt vett (például az árvizeknél segédkezett, néhol éppen a cigányokkal együttműködve¹²).

A 30-as, 40-es évekkel való párhuzam leginkább azon bicsaklik meg, hogy a Gárdistáknak nincsen fegyverük és tevékenységük csak helyi jelentőséggel bírtak – párszáz taggal működtek. A Gárdát országos jelentőségűvé a média tette. A több milliós ténylegesen fegyveres tagsággal rendelkező SA-val való összehasonlítás tehát teljesen alaptalan, ám ettől még a Gárda tevékenysége a demokratikus rendszerrel tényleg összeegyeztethetetlen – ahogy a bíróság is kimondta. A Gárdának óriási szerepe volt a Jobbik megerősödésében (Karácsony-Róna 2010), a szervezet a mai napig a párt talán

¹² http://www.youtube.com/watch?v=vR_aXpPaXgw&feature=player_embedded

legfontosabb szimbolikus támasza: a Jobbik pedig így a Gárdán keresztül tudatosan konfrontálódik a rendszerrel.

Az állami erőszakmonopólium és a törvényesség nyílt és durva – éppen ezért rendkívüli jelentőségű – megsértését követte el Juhász Oszkár jobbikos gyöngyöspatai polgármester és Murányi Levente országos alelnök. Juhász egy kiszivárgott hangfelvételen (az általa elkerülhetetlen polgárháborúból kiindulva) egyértelműen és félreérthetetlenül a jelenlegi rendszer erőszakos megdöntéséről beszélt, azt teljesen elfogadható lépésnek tartotta – amennyiben az erőviszonyok alapján a Jobbiknak reális esélye lenne a hatalom megragadására. Ezek után a Jobbik nemcsak hogy nem lépett fel a tagjával szemben, hanem még csak el sem határolódott tőle, „magánbeszélgetésnek” és „magánvéleménynek” minősítve a történeteket (melléklet 1. táblázat 1.sor).

Hasonló súllyal esik latba Murányi szónoki beszéde, melyben az hangzott el, hogy „Nincs szebb dolog a világon, mint kommunistát löni”. A kitörő tapssal fogadott kijelentést ismét nem kommentálta a párt vezetése, a Murányival szembeni retorzió pedig fel sem merült, a párt alelnöke maradt (melléklet 2. táblázat 25.sor).

Noha ezek után sovány vigasznak tűnik, mégis jelentősnek ítélem a Jobbik elhatárolódásait is néhány hasonlóan erőszakos és szélsőséges kijelentéstől. A Magyar Szigeten a betyársereges Tyirityán Zsolt fajok háborújáról, más børszínűek, „mocskos cigányok” és „rohadt, tetves zsidók” lelövéséről beszélt – a párt képviselője, Zagyva György Gyula jelenlétében. Ettől ugyan Vona keményen elhatárolódott, még Zagyvára is bíráló kijelentéseket tett, Berta Szilvia pedig azt hangsúlyozta, hogy a Betyársereg nem partnere a Jobbiknak (melléklet 2. táblázat 3.sor). Ez utóbbi állítás viszont egyszerűen nem igaz, a Jobbik 2009-ben maga nyilatkozta a már akkor is bevállaltan törvényt sértő Betyárseregről, hogy együttműködik vele¹³, és a Zagyvával szembeni komoly retorzió (frakcióból való kizárás) hiánya is kétséggé teszi Vona elhatárolódásának a hitelét. Ugyanez igaz arra az esetre is, amikor a devizahitelezés és az IMF elleni tiltakozásul Zagyva részvételével egy csoport betört a Szabadság téri Bankcenter épületébe, és megrongálta azt. A Jobbik ezután is csak annyit mondott, hogy nem Zagyva vezetésével történt az akció és hogy ő csak magánemberként vett részt az eseményben (melléklet 2. táblázat 16. sor).

¹³ http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kormanyzasra_kszul_a_jobbik_-_a_nemzeti_oldal_szegeden/2103008/

Dúró Dóra szóvivő szembehelyezkedett a gyöngyöspatai – volt jobbikos Esze Tamás által szervezett – Véderő katonai toborzó-akciójával, illetve Budaházyval sem vállalt közösséget (melléklet 2. táblázat 4. és 9. sor). Ám nehéz szabadulni a gondolattól, hogy az elhatárolódás pont olyan esetekben volt éles, amikor a pártból kiváló, azzal riválisként fellépő személyekről volt szó.

Összességében hiába mondta azt Dúró Dóra, hogy „a Jobbik elítél minden erőszakos bűncselekményt és nem vállal közösséget olyan szervezetekkel, amelyek törvénybe ütköző cselekedeteket követnek el”¹⁴, a Juhász- és Murányi-féle kijelentés, illetve az érdemi demokratikus reagálások és szankciók hiánya miatt a párt a rendszerellenes mezőbe került ebben a dimenzióban. A kiragadott példák nem tekinthetőek marginálisnak, ráadásul, úgy vélem, hogy ebben az esetben „szigorúan” kell „pontozni”: a félig rendszerellenes párt is rendszerellenes. Még a leginkább törvénytelen pártoknak is vannak a törvényesség fele mutató megmozdulásaik, a rendszerellenes címke másféle szemléletben majdnem üres halmaz lenne.

Ehhez képest már szinte apróságnak tűnnek a párt egyes képviselőinek további lépései. Samu Tamás Gergőt az a vád érte¹⁵, hogy rendőrökre támadt 2008 március 15-én, Zagyva György Gyula pedig karikás ostorral fenyegetett meg és tartott bezárva újságírókat. Mindketten – a Jobbik politikájával összhangban – lemondtak a mentelmi jogukról. Novák Elődöt, a párt fenegyerekét már többször is előállították, hídfoglalástól kezdve¹⁶ rendőrsorfallal előtti doboláson¹⁷ át a parlamentben megafon használatáig terjednek az akciói. Sneider Tamás elnökségi tag saját bevallása szerint is skinhead-mozgalmárként töltötte ifjúsága egy részét, ahol többször is fizikai összetűzésbe került cigányokkal¹⁸, jogerős büntetőítélet is született ellene (felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték).

Természetesen törvénytiségek más pártoknál is előfordultak, szankcionálatlanul is, ám nem az állami erőszakmonopólium kérdésében. (Ráadásul ennek az írásnak nem is célja, hogy más pártok törvényességét vizsgálja.) Azt is érdemes megjegyezni, hogy a

¹⁴ ugyanott.

¹⁵ http://hirszerzo.hu/belfold/150705_nem_bujik_mentelmi_joga_moge_a_jobbikos_samu

¹⁶ <http://index.hu/belfold/hidpp1026/>

¹⁷ http://www.youtube.com/watch?v=oLlnULJFMmw&feature=player_embedded#at=94

¹⁸

http://www.jobbik.hu/rovatok/el%C3%B6ks%C3%A9g/sneider_tam%C3%A1s_a_jobbik_al%C3%B6k%C3%A9g

Jobbik ebben a tekintetben Európában nem példa nélküli, sőt, ennél erőszakosabb megnyilvánulások is előfordultak a régióban: a Nagy-Románia Párt magyarellenés Gárdát hozott létre, „melynek feladata a magyar autonómia esetén az RMDSZ vezetőinek begyűjtése és ad hoc bírósági ítélet alapján való *kivégzése* lett volna” (Dobos 2011: 317-318, kiemelés tőlem). A Szerb Radikális Párt a 90-es évek elején teljes mértékben összefonódott katonai szabadcsapatokkal. A párt vezetője többször katonai öltözékben szerepelt a kampányfilmekben (Döme 2011: 358-360). A törvénytelen ségre érzékletes nyugati példa a dán Haladás Párt elnöke, Glistrupnak egy berobbanásában kulcsszerepet játszó tv-interjúja 1971-ből, amelyben bevallotta, hogy nem hajlandó adót fizetni és nyíltan mindenkit ennek példának a követésére biztatott (Hajdú 2011). Ehhez nagyon hasonló a francia UFF-mozgalom és Poujade 1955-ös akciója, amikor nyílt adóellenes „felkelésbe” kezdtek (Szabó 2011: 47-48). Ezek a példák azonban nem mentesítik a Jobbikot, a dolgozat megállapítását – miszerint a Jobbik ebben a dimenzióban rendszerellenes – nem befolyásolják, mindössze tájékoztató-informáló jelleggel tüntettem fel ezeket.

A negyedik-ötödik dimenzió komplexebb, és, ami még jobban megnehezíti a dolgunkat, kevésbé egzakt, mint az előző. Ebben azt kell megvizsgálni, hogy a Jobbik antidemokratikus-e, elfogadja-e a jelenlegi alkotmányos berendezkedést; elutasítja-e a másként gondolkodókat és a homoszexuálisokat, cigányokat, zsidókat.

Az első állítással kezdve, a minimalista definíciónak megfelel a Jobbik: indul a választáson és elfogadja annak eredményét. Azonban a demokráció-meghatározás bármilyen kiterjesztésénél megváltozik a helyzet. A választási eljárási törvény vitájában a Jobbik az általános választójog korlátozását javasolta: a párt minden 8 általános alatti végzettségű ember szavazati jogát megvonná. Az indítványuk bevallottan elsősorban, de nem kizárólag a cigányság ellen irányul (melléklet, 1. táblázat, 3.sor). Ez az Európában példátlan intézkedés ellentmond a demokrácia egyik 20. századi alapeszményének, az általános választójognak, ezért nyilvánvalóan rendszerellenes.

Vona (2013: 98-111 és 195-196) 2012-es évértékelő beszédében („nem vagyok kommunista, nem vagyok nemzetiszocialista, de demokrata sem vagyok”) és Félázsia című írásában egészen nyíltan kritizálja a demokrácia jelenleg megvalósuló formáját („liberális demokrácia”), sőt, a demokráciát azonosítja mindazzal a rosszal, ami ellen küzd: globalizáció, pénz és nemzetközi körök hatalma, manipulálhatóság, elbutulás. A

demokráciát ugyanúgy totális rendszernek tartja, mint a kommunizmust vagy a fasizmust. Nyíltan szorgalmazza a jelenlegi rendszer meghaladását (melléklet 1. táblázat 2. és 9. sor). Noha Vona az elhíresült kijelentésében is hozzáteszi, hogy „abban az értelemben” nem demokrata, amelyik értelemben a jelenlegi elit az, mégis, a demokrácia elleni érvei univerzálisak: nem annak jelenlegi állapotát ostromozza, hanem igazából az általános demokrácia-fogalom ellen használ fel minden érvet, ami a jelenlegi elégedetlenségét okozza.

És hogy milyen rendszert szándékozik építeni helyette? A Jobbikra kezdetektől fogva jellemző Horthy-kultusz a két világháború közötti rendszert tekinti követendő példának, „korszerűbb formában”: a tekintélyelvűség, az erős államfői hatalom és a demokratikus versengés ötvözetére kell gondolni, illetve a Szent Korona-tanra épülő alkotmányra, „kizárva mindörökre a nemzetellenes létezés és tevékenység demokrácia köntösébe bújtatott folytatását” (Vona 2011: 222). A baloldali és liberális erők alkotmányi szintű korlátozása összeegyeztethetetlen a mai demokráciafelfogással, ahogy a Horthy-korszak korlátozott politikai versengése is az. Ehhez képest már egyáltalán nem perdöntő, hogy Vona az alkotmányos monarchia, és nem a köztársaság híve (noha az utóbbit az előbbi feltételeinek hiányában elfogadja), és az sem, hogy a történelemszemléletében minden demokratikus fordulatot heves ellenérzéssel fogad (Vona 2011, 2013: felvilágosodás, választójog kiterjesztése, jóléti állam, stb), hogy a Jobbik csak olyan országokra tekint parterként, amelyek a mai demokrácia-kritériumoknak nem felelnek meg (Oroszország, Törökország, közel-keleti arab országok). Noha a könyvének filozófiai eszmefuttatása jóval kisebb befolyással bír, mint az előszóban előadott beszédei és akciói, azért érdemes itt megállni egy gondolat erejéig. Ha komolyan vesszük Vona (2013: 216-226) írását, akkor a felvilágosodás és a modernkor elutasításával – a népszuverenitás, a politikai részvétel és a humanizmus elvének elutasításával, illetve a tradicionalitás helyett a racionalitás primátusának elutasításával – a pártelnök minden általam ismert 21. századi politikai gondolkodónál és szereplőnél messzebbre ment a jelenkor alapvető értékeinek tagadásában¹⁹.

¹⁹ Humanizmus: „látszólagos emberközpontúság... a létrend hierarchiájában egy megbocsájthatatlan, diabolikus zavart keltett, amikor hallhatatlan helyére a halandót tette”

Felvilágosodás: „tradicionális gyökerétől már megfosztott kultúránk nevetséges, elsötétítő erejű kísérlete az önmagából fakadó büszkeségre, az önmagáért való fejlődésre”

„A történelem, úgy tűnik, megállíthatatlan alászállás, ahol az anti-tradicionalitás fokozatosan visszaszorítja a tradicionalitást” (Vona 2013: 216-217)

A demokrácia tágabb definíciójához a kisebbségi jogok tiszteletben tartása is hozzátartozik. Nos, a mellékletben is ezzel kapcsolatban található a legtöbb idézet, ez, ha lehet, még az előzőeknél is „forróbb” téma. A Jobbik felemelkedésének legfőbb oka a cigányellenesség. A Jobbik „hivatalosan” az egyenlő bánásmód, a „színvak” intézkedések pártját fogja, programjában is hangsúlyozza, hogy minden ezirányú javaslata a nem-cigányokra is vonatkozik (Jobbik 2010:40-42).

Vona könyveiben (Vona 2011:161-164, és Vona 2013: 130-143) a cigányság hátrányos helyzetének okairól hasonló gondolatokat fogalmaz meg, mint a legtöbb szociológus (demográfiai, szociológiai krízis, politikai manipuláció, alacsony iskolázottság), de még az ebből a helyzetből kivezető út tekintetében sem tér el lényegesen a Jobbik álláspontja attól, amit például a Fidesz kormányon megvalósított (szociális kártya, segély helyett adókedvezmény, rendőrség megerősítése, büntetések szigorítása – részletesebben lásd a Jobbik hatása című fejezetben). A Jobbiknak tehát igenis vannak rendszerkonform gondolatai, a „problémát” itt a kettős beszéd jelenti: a kulturált kifejtésben konzervatív rendpárti programmá szelődött üzenetek előszóban, a párt emblematikus alakjainak előadásában és néhány konkrét Jobbik által kezdeményezett intézkedésben már egészen más irányba mutatnak. Az egyébként is feszült légkörben az alábbi cigányellenes kijelentések még tovább élezhetik a konfliktusokat.

Szegedi Márton (miskolci polgármester-jelölt, Szegedi Csanád EP-képviselő öccse) kilátásba helyezte a „cigánybűnözők” kitelepítését a városból és – végső esetben – állampolgárságuk visszavonását²⁰ (lásd még: melléklet 1. táblázat 8-as és 18-as sor.) A pártnak az a törekvése is ellentmond a demokrata elvnek, hogy a roma gyerekek már az általános iskola idején is kollégiumban lakjanak, családjuktól elszakítva, hogy ne az ottani „abnormális mintákat” és a bűnözést látva szocializálódjanak.²¹ Noha Szegedi és Vona indoklása szerint ezekkel az intézkedésekkel a „tiszteséges” romákat is védenék, mégis, a javaslatok diszkriminatívak, több demokratikus alaphatárt is sértenek, ugyanis a nem-roma bűnözőkre és a nem-roma „abnormális mintákat” követő családokra nem vonatkoznak.

Az egyetlen korszak, amelyet Vona pozitívan értékel: az európai középkor - háborúkról, járványokról, máglyán égetésről, éhínségről, parasztlázadásról, önkényről, vallási üldözésekről, jobbagságról nem tesz említést.

²⁰ http://hirszerzo.hu/belfold/163723_beismeres_romakat_zarna_taborba_es_fosztana

²¹ http://www.jobbik.hu/rovatok/orszagos_hirek/vona_gabor_bentlakos_iskolakkal_integralhatok_a_cigany_gyerekek

Kulcsár Gergely jobbikos képviselő kiállt amellett a konyári tanár mellett, aki „büdöseknek”, „mocskosoknak”, „teljesen hülyéknek” nevezte a helyi cigány tanulókat, Novák Előd pedig Osztolykán lopáson kapott „enyveskező” szakértője kapcsán indított verbális támadást („ha ilyen a krém, milyen lehet a többi?!”) (melléklet 1. táblázat 7. és 11. sor). A „cigányterror”, a „megélhetési népszaporulat” (Vona 2011:161) és „cigánytenyészet” kifejezések visszatérő elemei a jobbikos kommunikációnak²². Samu Tamás Gergő, a párt képviselője, a következőféleképpen vázolta a cigányság elleni lehetséges intézkedéseket (melléklet 1. táblázat 19-es sor): „ezt a csavargó fajt az emberi társadalom hasznos tagjává kell tenni. Akit lehet, tankönyvvel, akit lehet, munkakönyvvel, aki mindkettőre immunis, azt gumibottal.” Vona évértékelő beszédében a kollektív bűnösség elvének alkalmazását szorgalmazta, amennyiben a bűnöző cigány egész családját meg akarta büntetni az állami szolgáltatások és munkalehetőségek megvonásával. Ezek az intézkedés-tervezetek egy szóval sem említik, hogy a bűnöző nem-cigányokra is vonatkozna a retorzió.

Végül, véleményem szerint a legdurvább cigányellenes kirohanást Toroczka László, a Jobbikkal szövetséges Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom vezetője követte el: 2012 augusztus 5-én Devecseren egy Gárdista-felvonuláson kijelentette, hogy a romákkal két dolgot lehet tenni: vagy „kihajítani őket az országból”, vagy követni az arab példát, ahol „általában döglutakban végzik, vagy az akasztófán”. A következő felszólaló ezt annyival egészítette ki, hogy „úgy szaporodnak ezek a férgek, mint a patkányok”, majd a résztvevők kövekkel dobálták az egyik cigány család portáját, a dobálózásban később egy PM-es aktivista és egy jobbikos képviselő, Ferenczi Gábor is megsérült²³ (melléklet 1. táblázat, 26.sor). Noha az akcióért a Jobbik hivatalosan nem vállalta a felelősséget, a képviselőjük sérülése ellenére is nyilvánvaló az összefonódás: a HVIM a Jobbik hivatalos partnerszervezete, és mindez egy Gárda-felvonuláson történt. A Jobbik egyetlen elmarasztaló mondatot sem közölt az eseménnyel kapcsolatban.

A második, hasonlóan kényes kérdés az antiszemitizmus. Ez a téma a Jobbik retorikájában sokkal ritkábban fedezhető fel (lásd a Jobbik hatása című fejezetet), ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy egyáltalán ne lenne benne. A cigányság kapcsán említett kettős beszéd itt is megtalálható: hivatalosan, például Vona könyveiben még dicsérő szavak is találhatóak a zsidóságról, sőt, Mirkóczki Ádám szóvivő nyíltan

²² http://www.atv.hu/belfold/2009_feb_jobbik_botrany_allami_felugyelettel_ciganytenyeszet_zajlik

²³ <http://444.hu/2013/10/08/ez-nem-szomit-uszitasnak-a-rendorseg-szerint/>

nekiment a kuruc.info zsidózó olvasóinak (melléklet 2. táblázat 17.sor). Vona elítéli Hitlert: „torz eszme torz szülötte” (Vona 2011:223), leszögezi (2013: 57-60), hogy a Jobbik „ember és ember között nem tesz különbséget faji alapon” (az amerikai szentároknak írott levelében), Dúró Dóra a HÖK-listázástól határolódott el, de ugyanígy elítélték azt a csepeli plakátot, amiben a zsidóságot patkányokhoz hasonlították és Lenhardt izraeli zászlóégetős akcióját is (melléklet 2. táblázat 12., 10., 8., és 2. sorok). Ez ugyanakkor megint csak az érem egyik fele.

A másik felének kiindulópontja Simon Perez elhíresült beszéde, amit azóta magyar feliratokkal több, mint 130ezren néztek meg a világhálón²⁴. Ebben az izraeli államfő felsorolja a zsidó állam vállalatának eredményeit, majd mosolyogva, vicceskedve megjegyzi, hogy felvásárolták Manhattant, Magyarországot, Romániát és Lengyelországot. Az ingatlanpiaci térhódítás túlzó érzékeltetéséből egészen döbbenetes következtetéseket vont le a Jobbik: minden antiszemita kijelentést ebből vezetnek le, ezt tekintik az izraeli „agresszió” bizonyítékának, valóságos *casus bellinek*, amely indokoltá teszi a zsidóellenes lépéseket, kijelentéseket. Anélkül, hogy egyetlen valós statisztikai adatot is bemutatnak volna a magyar ingatlanpiacról (a valóság egyébként az, hogy például az orosz érdekeltség sokkal jelentősebb²⁵). Azonban az összes külföldi érdekeltség közül csak az izraeli jelent „kockázatot” a Jobbik olvasatában – ez a megkülönböztetés véleményem szerint pontosan az egyik legfőbb jellemzője az antiszemitizmusnak.

Ezzel a vélt „veszéllyel” magyarázták Gyöngyösi Márton óriási vihart kavart parlamenti felszólalását is, amelyben az izraeli kettős-állampolgárságú képviselőket nemzetbiztonsági kockázatnak nevezte (eredetiben zsidó származásúakról (sic!) beszélt, amit később korrigált, melléklet 1. táblázat 10.sor), ez szolgáltatott témát számos antiszemita Barikád-címlaphoz²⁶, Hegedűs Lóránt református lelkész kijelentéseihez²⁷, ahhoz, hogy Hegedűsné (a lelkész felesége és a Jobbik képviselőnője) „hadjáratot hirdessen” a „térhódítás ellen”, és Pörzse francia lapnak adott interjújához is, ahol „Magyarország erőforrásainak ellopásáról” beszélt (melléklet 1. táblázat 24. és 25. sorok). A Jobbik által hirdetett világképben a zsidók gyakran jelennek meg egy

²⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=UPHCiGL6r-M>

²⁵ http://www.kormany.hu/download/5/0a/90000/osszefoglalo_a_kulfoldiek_2011_evi_magyarorszagi_ingatlanszerzesenek_engedelyezeserol_keszult_statiztika_adatairol.pdf

²⁶ a Barikád a címlapján Gellért püspököt egy menórával ábrázolta “Ébresztő Budapest! Ezt akartátok?”

képalárással http://www.hetek.hu/belfold/201003/antiszemita_kampanyt_folytat_a_jobbik

²⁷ <http://barikad.hu/node/56739>

összeesküvés-elmélet részeként: a világot háttérből mozgató befolyásos csoportok, bankárok, multinacionális pénzügyi vállalatok képében (Krekó 2010). Sőt, Hegedűs Lórántné szerint még a cigánysággal kapcsolatos konfliktusok is a zsidók érdekét szolgálják, így teszik sebezhetővé és kiszolgáltatottá Magyarországot, hogy aztán később felvásárolhassák²⁸.

Gaudi Nagy Tamás és Gyöngyös Márton Holokauszt-relativizáló mondatain is tútesz Baráth Zsolt „vérvádas” parlamenti beszéde, illetve Novák Előd kirohanása Fónagy államtitkár ellen, amikor az egyházügyi törvény vitájában az államtitkár zsidó származására utalva megjegyezte, hogy Tőle „nem is várt mást” (melléklet, 1. táblázat 5., 14., 17., 4. és 6. sor). Károlyi Mihály szobrára kapedlit tettek egy tüntetésen, miközben “én felelek Trianonért” transzparenst akasztottak a nyakába²⁹; ennél is továbbment Lenhardt Balázs parlamenti képviselő, amikor az MTK kiesését örömmel konstataálta a parlamentben³⁰ („az MTK zsidó csapat, ezért nem szeretjük”).

Szegedi Csanád esete is tanulságos ebből a szempontból. Tény, hogy nem zsidó származása miatt zárták ki a Jobbikból, sőt, Vona még egy eszközt is látott benne, amellyel elháríthatja az antiszemita vádakát. Ugyanakkor ha igaz az, amit az érintett mesélt az üggyről³¹, akkor szemernyi kétség sem lehet afelől, hogy a Jobbik vezetői között is jelentős motiváció az antiszemitizmus³². (Persze végig szem előtt kell tartani, hogy Szegedi már ellenérdekelte a Jobbik sikerében.)

Végül a Jobbik homofób kijelentéseinek hasonló felsorolása helyett csak azt a tényt regisztrálnám, hogy a jobbikos politikusok minden évben ott vannak a melegfelvonulás ellentüntetői között³³, (többek között) közösségellenes magatartásnak bélyegezve azt³⁴.

A felsorolás természetesen nem teljeskörű. A végére hagytam a kettős beszéd melletti legfontosabb érvet, a párt második nyilvánosságát, a kuruc.info-t (erről részletesebben a

²⁸ http://www.old.szentkoronaradio.com/belfold/2011_05_03_orszaghodito-zsidok-allnak-a-ciganytenyesztes-mogott

²⁹ http://hirszerzo.hu/belfold/20101116_jobbik_tuntetes_demonstracio

³⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=g5QMnqnYOTA>

³¹ <http://magyarnarancs.hu/belpol/kirekesztobol-kirekesztett-lettem-szegedi-csanad-85491>

³² A hihetetlenül tanulságos interjúból Szegedi kitér arra, hogy egy órán keresztül „vádolták” zsidó származásának elhallgatása miatt a frakcióülésen, morbid és megalázó vicceket vágta a fejéhez, és arra is, hogy „volt olyan elnökségi tag, aki kerek perccel kijelentette, hogy nem lehet zsidó a párt tagja”, de egy másik „sem tagadta soha antiszemita nézeteit”.

³³ <http://fn.hir24.hu/itthon/2012/07/10/vona-kutyat-fejbe-rugni-undorito-szegyenletes-dolog/>

³⁴ http://mandiner.hu/cikk/20120530_jobbik_a_melegfelvonulas_is_legyen_kozossegellenes_magatartas

Jobbik a fiatalok között című fejezetben). Ebben külön cigánybűnözés és zsidóbűnözés rovat van, a website tónusa, mondanivalója szándékosan és provokatívan rendkívül szélsőséges. Tulajdonképpen ide szervezik ki az igazán „hardcore” szélsőjobbboldaliaknak szánt ideológiai muníciót, hogy így ne kelljen magyarázkodniuk az ott leírtak miatt. A párt és a kuruc.info üzenetei közötti szoros összefüggést látva viszont véleményem szerint hiba lenne máshogy értelmezni a kapcsolatot.

Összességében egyértelműnek tűnik, hogy a Jobbik nézetei összeegyeztethetetlenek a demokráciával. Ugyanakkor már itt is nagyon nyomatékosan felhívnam a figyelmet arra, hogy az antiszemita és cigányellenes jelző a Jobbik esetében verbális agresszióra, előítéletességre – sőt, még pontosabban: arra való *hajlamra* – vonatkozik, fizikai bántalmazásra nem, de még csak tevőleges diszkriminációra sem (a fizikai bántalmazás, a diszkrimináció és az előítéletesség közötti különbségre még visszatérek). Nem állítom, hogy a Jobbik ne lenne felbújtó hatással azokra, akik ilyet elkövetnek, ám azt mindenképpen rögzítem, hogy a párthoz ilyen cselekmény nem kötődik. És még a Magyarországon sajnálatosan megtörtént (Jobbikhoz nem kötődő) cigányok elleni gyilkosságok, zsidók és homoszexuálisok elleni atrocitások sem mutattak a tervszerűség, a kisebbség elleni szervezett fellépés irányába. Felfogásom szerint ezen keresztül lehet a legjobban megérteni, hogy a nácizmus és a szélsőjobbboldaliság között még nagyobb különbség is van, mint a szélsőjobbboldaliság és a radikalizmus között. Ezt a kategóriarendszert használva a Jobbikra egyértelműen a szélsőjobbboldali címke illik: nézetei demokráciaellenesek, a jelenlegi – demokratikus – rendszer-ellenesek, kisebbség-ellenesek. Ahogy láttuk, ugyanez a helyzet a törvényességhez, jogkövetéshez és az erőszakmonopólium betartásához való viszonyban is.

A Caopccia-féle felosztás szerinti stabilizáló-destabilizáló szerep megállapításához még nem telt el elég idő, erre igazából akkor derülne fény, ha a Jobbikon múlna a kormánytöbbség (mint ahogy az olasz kutató által említett példánál így is volt). A jelenlegi információink birtokában viszont nem túlzás rendszerellenesnek, és így szélsőjobbboldalinak nevezni a Jobbikot. A továbbiakban a pártot ilyen jelzővel fogom illetni, viszont a szavazótáborára és a pártcsalád többi európai pártjára váltakozva, szinonimaként fogom használni a szélsőjobbboldali és radikális jelzőt, ugyanis rengeteg emberről és szervezetről beszélünk, amelyek sokban különböznek egymástól, így nem zárható ki egyik jelző sem.

Ezen a ponton térnék vissza az alfejezet bevezetőjéhez: a szélsőjobbboldaliság a veszélyességnek nem szinonimája, és nem is egyedülálló jelenség. Más magyar pártok esetében is érdemes lenne elvégezni a demokráciához, kisebbségekhez, törvényességhez való viszony „tesztjét”, ám ez nem ennek az írásnak a feladata. Arra már több európai példát soroltam fel, hogy a törvényességre hogyan hánynak fittyet a szélsőjobbboldali pártok, a kisebbségi és demokratikus jogok figyelmen kívül hagyása pedig kifejezetten általánosnak mondható a Nagy-Románai Párt, a Szerb Radikális Párt (SRS), a Szlovák Nemzeti Párt, a Tyndall-féle Brit Nemzeti Párt³⁵, és a Német Nemzeti Demokrata Párt esetében is (Dobos 2011, Döme 2011, Bíró Nagy 2011).

Végzőként még két mozzanattal árnyalnám e fejezet tartalmát. Egyrészt az egész tipológia nyilvános kijelentéseken alapszik, noha nyilvánvalóan belső szándékokra és gondolatokra kellene épülnie. Ahogy említettem, a rendszerellenesség igazi próbája: mit tenne a Jobbik, ha hatalomra kerülne? Ezt azonban nem tudhatjuk, így maradnunk kell a nyilvánosságból származó kijelentéseknél. Másodszor, minden tudományos kategorizálás szükségképp leegyszerűsítő. A Jobbiknak számos rendszerkonform gondolata van, mégis, ha összességében el kell helyezni egy két-elemű térben, akkor a rendszerellenes pólusra helyezném. Ám két-elemű tér csak a tudományos tervezőasztalon létezik, a valóságban nem.

---

³⁵ csak egy példa: Tyndall – ha némi támogatás fejében „önként” nem települtek volna haza az angliai immigránsok, akkor – kötelező jelleggel kitelepítené az összes bevándorlót. Ennek fényében nem meglepő, hogy a BNP volt elnöke büszkén rasszistának vallotta magát (Bíró Nagy 2011:223).

3. Radikális és szélsőjobboldali pártok megerősödésének keresleti okai

A dolgozat fő célkitűzésének megvalósítása ezzel a fejezettel kezdődik: ebben és a következő háromban különböző megközelítésekben fogom vizsgálni a Jobbik felemelkedésének okait. Természetesen az előző fejezet szükséges volt, abból tudtuk meg, hogy milyen típusú párt a Jobbik és hogyan nevezhetjük el, ám a „miért?”-ekre majd az írás most következő szakaszában fogok választ adni. Ahogy a következő fejezetekben is, a nagy elmélet-csoporton belüli (itt: keresleti magyarázatok) további alcsoportokat kell képezni (itt: gazdasági válság, elitellenesség, bevándorlásellenesség, szociális izoláció), és ezeket szétszálazva, egymástól elkülönítve mutatom be. Csak így lehet ugyanis eldönteni, hogy mekkora önálló magyarázóerővel rendelkezik az adott hipotézis. A szétválasztás az elméletekre és az empirikus tesztelésre egyaránt vonatkozik.

Az erősödés okainak kutatás előtt azonban nézzük meg, hogy egyáltalán milyen mértékű erősödésről beszélhetünk európai szinten.

Ausztriában a Szabadságpárt 1983-1986 és 2000-2005 között, a BZÖ 2005-től 2008-ig, a Lega Nord 1994-ben 2001-2005, illetve 2008-2010 között, a Nagy-Románai Párt 1995-ben, a Szerb Radikális Párt 1998 és 2000 között, a Szlovák Nemzeti Párt 1993 és 1998, illetve 2006 és 2010 között, a Svájci Néppárt pedig gyakorlatilag folyamatosan kormányzati szerepet tölt, illetve töltött be (Mudde 2007:280), és akkor még nem számoltam ide a hasonló irányultságú, 2005 és 2007 között kormányon lévő Lengyel Családok Ligáját. A Dán Néppárt és a Norvég Haladáspárt már több cikluson keresztül kívülről biztosította a parlamenti többséget a Skandináviában gyakori kisebbségi kormánynak.

Pippa Norris gyűjtése alapján 1980-ban átlagosan 5,5%-ot, 2004-ben pedig már 14%-ot kaptak a pártcsalád tagjai a parlamenti választásokon (Norris 2005: 8, 236-239), a mi korábbi számításaink szerint (Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011: 10) 13,2%-ot kaptak átlagban a 2007 és 2010 között az országgyűlési választásokon, és érdekes módon pont ugyanennyit a 2009-es európai parlamenti választáson (igaz, azon a pártcsalád rendkívül erős norvég, szerb és svájci képviselője értelemszerűen nem indulhatott). A frissített adatokat mutatja be az 2. táblázat, ez alapján már 14,2% az

átlag³⁶. A közelmúltban Finnországban, Svédországban tűnt fel új erő a jobbszélén, Görögországban pedig a kifejezetten neonáci Arany Hajnal nyert jelentős támogatottságot. Feltűnő, hogy 7 párt legjobb eredményét a legutóbbi választáson érte el, és az FPÖ és a Nagy-Románia párt kivételével mindegyik párt a legutóbbi 5 évben érte el a legmagasabb szavazatarányt (lásd még: Mudde 2013:3)! *Mindent egybevetve teljesen egyértelmű, hogy egy dinamikusan fejlődő, napjainkra a harmadik legerősebb pártcsaládot alkotó csoportról van szó, amely számos nyugati és keleti országban alapjaiban határozza meg a politikai versengést.*

2. táblázat: a radikális-szélsőjobboldali pártcsalád választási eredményei

Párt	Legjobb eredmény	Országgyűlési választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi országgyűlési választáson elért eredmény	EP-választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi EP-választási eredmény	Kormányon töltött időszak
FN ³⁷ (francia)	17,9% (2012)	15,10% (1997)	17,9% (2012)	11,70% (1989)	6,30% (2009)	
FPÖ (BZÖ) (osztrák)	FPÖ:27,5%-1996,EP (FPÖ:10,7%-2008)	FPÖ:27,5%-1996,EP (FPÖ:10,7%-2008)	17,54% (10,7%) (2008)	27,53% (1996)	12,71% (2009)	1983-1986 2000-2005
DF (dán)	15,30% (2009,EP)	13,80% (2007)	12,3% (2011)	15,30% (2009)	15,30% (2009)	
VB (és N-VA) (belga)	VB:14,3% ³⁸ , 2004 (N-VA:17,4%, 2010)	11,99% (2007) (N-VA:17,4% (2010))	7,76% (17,4%) (2010)	14,34% (2004)	10,88% (2009)	
SVP (svájci)	29,02% (2007,OGY)	29,02% (2007)	26,6% (2011)	Svájc nem tagja az Európai Uniónak.		1929-2007 2008-
FrP (norvég)	22,90% (2009,OGY)	22,90% (2009)	16,3% (2009)	Norvégia nem tagja az Európai Uniónak.		
LN (olasz)	10,21% (2009,EP)	10,07% (1996)	4,1% (2012)	10,21% (2009)	10,21% (2009)	1994 2001-2006 2008-
BNP (brit)	6,20% (2009,EP)	1,90% (2010)	1,90% (2010)	6,20% (2009)	6,20% (2009)	
Jobbik	16,67% (2010,OGY)	16,67% (2010)	16,67% (2010)	14,77% (2009)	14,77% (2009)	

³⁶ Ha az Új-Flamand Szövetséget (N-VA), az osztrák BZÖ-t és az Arany Hajnalt is beleszámítjuk

³⁷ elnökválasztás

³⁸ Még Vlaams Blok néven elért választási eredmény.

Párt	Legjobb eredmény	Országgyűlési választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi országgyűlési választáson elért eredmény	EP-választáson elért legjobb eredmény	Legutóbbi EP-választáson elért eredmény	Kormányon töltött időszak
SNS (szlovák)	11,73% ³⁹ (2006, OGY)	11,73% (2006)	5,07% (2010)	5,55% (2009)	5,55% (2009)	1993-1994 1994-1998 2006-2010
PRM (román)	19,46% (2000, OGY)	19,46% (2000)	3,15% (2008)	8,65% (2009)	8,65% (2009)	1995
Ataka (bolgár)	14,20% (2007, EP)	9,36% (2009)	7,3% (2013)	14,20% (2007)	9,39% (2009)	
SRS (szerb)	30,10% (2008, OGY)	30,10% (2008)	30,10% (2008)	Szerbia nem tagja az Európai Uniónak.		1998-2000
LAOS (Arany Hajnal) (görög)	LAOS: 5,6% (2011) AH: (7%, 2012)	5,6% (2011)	LAOS: 2,9% (AH: 7%) (2012)	-		
PVV (holland)	15,5% (2010)	15,5% (2010)	10,1% (2012)	-		
Svéd Demokráta	5,7% (2010)	5,7% (2010)	5,7% (2010)	-		
Igaz Finnek	19,1% (2011)	19,1% (2011)	19,1% (2011)	-		

forrás: <http://electionresources.org>; Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011: 16, átlagok saját számítások

megjegyzés: A pártok teljes eredeti és magyar nevei a táblázat sorrendjében: Front National, Nemzeti Front (FN); Freiheitliche Partei Österreichs, Szabadságpárt (FPÖ); Bündnis Zukunft Österreich, Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ); Dansk Folkeparti, Dán Néppárt (DF); Vlaams Belang, Flamand Érdek (VB); Nieuw-Vlaamse Alliantie, Új Flamand Szövetség (NVA); Schweizerische Volkspartei, Svájci Néppárt (SVP); Fremskrittspartiet, Norvég Haladáspárt (FrP); Lega Nord, Északi Liga (LN); British National Party, Brit Nemzeti Párt (BNP); Slovenská národná strana, Szlovák Nemzeti Párt (SNS); Partidul România Mare, Nagy Románai Párt (PRM); Laikós Orthodoxos Synagermós, Görög Népi Riadó (LAOS); Partij voor de Vrijheid, Holland Szabadságpárt (PVV)

E rövid kitérő után térhetünk vissza a fejezet eredeti kérdésére: mitől ilyen sikeresek ezek a pártok? Azt tekintjük most át, hogy milyen társadalmi-gazdasági folyamatok válthatják ki az állampolgárok igényét arra, hogy ezt a pártcsaládot támogassák.

Osztály-hovatartozás

A szakirodalomban eleve a keresleti megközelítések dominálják a szélsőjobboldal foglalkozó diskurzust, ezen belül pedig az osztályhelyzetre, gazdasági átalakulásra

³⁹ 1990-ben 13,94% (Csehszlovákián belül, a Szlovák Köztársaság parlamenti választásán elért eredmény)

épülő magyarázatok a legnépszerűbbek. Ezekben közös, hogy mindegyik a gazdasági-egzisztenciális problémákra vezeti vissza a szélsőjobbboldali térhódítását. A klasszikus munkáktól kezdve (Lipset 1959, Bell 1963) az újabb írásokig (Berz 1994, 1998, Kitschelt és McGann 1995, Jackman-Volpert 1996 Givens 2002, Lubbers et al 2002, Golder 2003, Kitschelt 2007, Arzeimer 2009, Bornschier 2010, Werts 2013) hasonló érvekre építenek a kutatók: az anyagi nehézségek miatt elkeseredett, a társadalom periferiájára került választók fogékonyabbak az olyan politikai erők jelszavaira, melyek a társadalmi rend felforgatását ígérnek: a radikális-szélsőjobbboldali pártok a „dühös fehér emberek” (Betz 1998) politikai képviselői.

Egy másik, hasonló típusú irányzat – mely szintén Lipsettől indult – szerint elsősorban nem is a legszegényebbek, legelesettebbek szavaznak jobbszélre (hiszen ők már egyik politikai erőről sem hiszik el, hogy változást hozhat), hanem a lecsúszás által fenyegetett alsó-középrétegek, a státuszinkonzisztenciában szenvedők: azok, akik magukat még a középosztályhoz sorolják, ám anyagi helyzetük már lényegesen rosszabb annál. Újabban a *modernizáció veszteségeit* tekintik a radikális jobboldal és szélsőjobbboldal potenciális támogatóinak (Ignazi 2003, Kriesi et al., 2006, Ivarsflaten 2008). Ezek a szerzők abból indulnak ki, hogy minél több veszítenivalója van valakinek, annál inkább elkeseredett, annál inkább fog egy olyan pártot támogatni, amely – ígérete szerint – az új társadalmi változások elébe áll (multikulturalizmus, globalizáció). A jellemzően a kékgalléros munkássághoz tartozó, alacsonyan-közepesen képzett választók nemcsak attól félnek, hogy a kemény munkájuk nem hoz megfelelő életszínvonalat, nem tudják fenntartani azt a státuszt, amire vágnak; hanem attól is, hogy a gyors gazdasági változások közepette munkahelyi képességeik haszontalanná válnak, tartósan lemaradnak a globális versenyben (Flecker et al 2007).

Újabban ugyanakkor számos kutató (Van der Brug, Fennema, Tillie 2000, van der brug et al 2005, 2013, Oesch 2008) cáfolta a fenti összefüggéseket, rámutatva, hogy a társadalmi helyzet és az anyagi jólét csak nagyon enyhén befolyásolja a jobbszél támogatását. Az ő eredményeik alapján olyan tendencia rajzolódik ki, hogy a radikális-szélsőjobbboldal minden társadalmi rétegből hasonló arányban szerez szimpatizánsokat, kivéve az elitet: abban konszenzus van, hogy ott átlagon alul reprezentált a pártcsalád (hasonló eredmények jöttek ki nekünk is a 2010-es ESS-adatok alapján: Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011, melléklet 4. táblázat). Újabban még azt is cáfolták, hogy a

munkahelyi bizonytalanság bármilyen hatással is lenne a radikális szimpátiára (Van der Brug et al 2013, Bornschieer és Kriesi 2013).

Az eltéréseket részben az okozza, hogy a vagyoni-jövedelmi helyzetet és a társadalmi státuszt nem egyszerű objektíven felmérni, különösen nem az, ha egyszerre sok országban kívánjuk ezt megtenni. Akárhogy is, ezekből a megközelítésekben hiányzik a kidolgozott oksági viszony meghatározása: miért vezet a depriváció éppen a jobbszél támogatásához? Kritikám alapja az, hogy – ahogy Van der Brug (2005) rámutatott – ezek az elméletek csak *szükséges, de nem elégséges feltételek* az extrémizmus támogatásához. Megmutatják, hogy kik lehetnek a szélsőséges pártok potenciális szavazói, de arra egyáltalán nem adnak magyarázatot, hogy a választók ténylegesen miért is szavaznak rájuk. A fenti érvelések jó része éppúgy alkalmazható lenne egy zöld vagy egy újbóloldali pártra is, egyik sem mutat föl olyan oksági láncot, amelynek végén *csak és kizárólag* szélsőjobboldali pártszimpátia állhat.

Azt sem tekintem elfogadott ténynek, hogy a szélsőséges pártokra csak elkeseredésből lehet voksolni és ezt csak a „vesztesek” tehetik meg. Adornóék (1950) klasszikus munkájára épülő *szociális dominancia elmélete* (Sidanius-Pratto 1999) szerint a társadalmi változások nyertesei, sikeres állampolgárok is támogathatják a szélsőjobbot, amennyiben – szociáldarwinista szemlélettől vezetve – a lecsúszókra nem áldozatként, hanem oda önhibából kerülő emberként tekintenek, akik „azt kapják, amit megérdemelnek”. A társadalom „normális, hasznos tagjai” – vélt erkölcsi fölényük tudatában – olyan pártokkal szimpatizálnak, amelyek a (jog)rend szigorú helyreállítását és az „élősködők, deviánsok” megbüntetését ígérik (Tóth-Grajczár 2009).

Az osztályfogalom megújítása új lendületet hozott a radikális pártok szociológiai hétérték vizsgálatába is. Az Erikson és Goldthorpe (1992) által kidolgozott ún. EGP-osztályséma szerint – a társadalom átalakulásának megfelelően – elsősorban nem a jövedelmi-vagyoni helyzet, hanem a munkakör hierarchiában betöltött szerepe, illetve az önálló döntéshozatal mértéke határozza meg az egyén elhelyezkedését. Minél több információ, minél szélesebb látókör kell egy munkához, az illető annál felsőbb osztályba nyer besorolást. Az igazi választóvonal így a monoton munkát végző alkalmazottak és a nagyfokú kreativitást igénylő szellemi dolgozók között húzódik. Inglehart (1997) kifejezésével, a kognitív mobilizáció mértéke tesz különbséget az állampolgárok között a politikai viselkedés tekintetében: az autoriter attitűd olyan

munkavállalókra jellemző a leginkább, akik alacsony kognitív képességekkel rendelkeznek, kevés önálló gondolkodást és kreativitást igénylő munkákat végeznek. Ugyanakkor a szellemi szabadfoglalkozásúak és a vezető beosztású értelmiségiek közül fognak kikerülni a jobbszél tekintélyelvű ideológiájával szemben a leginkább ellenálló választók: ők inkább a zöld és liberális pártok felé orientálódnak (Kriesi et al 2008).

Ezt a vonalat továbbgondolva könnyű belátni, hogy az oktatásnak is meghatározó szerepe van: a magasabb végzettség kulturális liberalizmussal, nagyobb toleranciával jár együtt (Stubager 2008, 2009). Egy friss kutatás szerint (Ivarsflaten és Stubager 2013) az oktatás jobban magyarázza a szélsőjobboldali szimpátiát, mint az osztály-hovatartozás, sőt, a végzettségnek – és így a liberális-tektélyelvű skálán való elhelyezkedésnek – a bevándorlás támogatásával is erősebb az összefüggése, mint a gazdaságpolitikai, újraelosztással kapcsolatos preferenciáknak.

Korábbi tanulmányunkban mi is azt tapasztaltuk, hogy nagyobb magyarázóereje van a végzettségnek, mint a jövedelmi-vagyoni helyzetnek: sok országban a viszonylag jómódúak és a középosztály tagjai is jellemzően szimpatizálnak a radikális pártokkal, olyat viszont elvéve sem láttunk, hogy a diplomások között átlagon felül reprezentált lenne a pártcsalád (Melléklet 4. táblázat, Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011: 22-26).

Az eddigi gazdasági modernizáció helyett szerencsésebb inkább a kulturális modernizáció veszteseiként beállítani a szélsőjobboldal szavazótáborát. Bornschier és Kriesi (2013) szerint a kulturális liberalizmus támogatóit az univerzális értékek (melegek jogai, női emancipáció, életmód szabadsága) igénylése, míg az ellenzőit egy ellenkultúrába történő bezárkózás jellemzi. Annál is inkább így van, mert a konzervatív jobbközép Nyugaton részben elfogadta az univerzalizmust, a multikulturalizmust, így az ezt elutasító állampolgárok számára már csak a jobbszél maradt. Ehhez azonban hozzátenném, hogy az univerzalizmus és a szélsőjobb viszonya Nyugat-Európában ambivalens: ha e pártok maguk nem is követik ezeket a normákat, a bevándorlókon azért számonkérlik. A muszlim kisebbséget igyekeznek olyan közösségként beállítani, amely tagadja a női egyenjogúságot, helyenként középkori normákat vall. Kárhoztatják a baloldalt, amely engedményeket tesz a kisebbségnek, elfogadja a partikularizmusukat.

A kínálati megközelítéssel kombinálja a magyarázatot Arzheimer (2013) is: a baloldal a giddensi „harmadikutas” politika térhódításával már sok esetben ugyanúgy a fiskális

restrikció pártján áll, mint a neoliberális jobboldali politika. Ha valakinek van osztály-specifikus mondanivalója a munkásosztály számára, az Nyugaton is az egyre gyakrabban baloldali gazdaságpolitikával operáló szélsőjobboldali pártok (Oesch és Rennwald 2010, Betz és Meret 2013). A hagyományos baloldali pártok részben ezért nem kínálnak valódi alternatívát a kulturális és gazdasági modernizáció vesztesei számára, részben pedig azért, mert pártfogolják a multikulturalizmust, a globalizációt és az univerzális értékeket.

Végül, az általam legtermékenyebbnek tartott megközelítés, amely mélyebb magyarázatot kínál arra, hogy a gazdasági átalakulások vesztesei miért fogékonyak a szélsőséges ideológiára. A *Menekülés a szabadság elől* című munkájában 1941-ben Erich Fromm írta le először – és a mai napig talán a legpontosabban – azt az oksági mechanizmust, amely a létbizonytalansággal, a hagyományos tekintélyek bukásával és a nemzeti megalázottsággal magyarázta a szélsőséges erők térnyerését a weimari Németországban.⁴⁰ Elmélete szerint a megbomlott önbizalomból és a növekvő bizonytalanságérzésből fakadó félelemből pszichológiailag úgy menekülhetnek el az állampolgárok, ha olyan politikai erőt támogatnak, amely az ország felvirágzását, rendet, becsületet, a nemzet önértékelésének „helyreállítását” és a gazdasági problémák orvoslását ígéri. Minél inkább elesettnek és sértettnek érzi magát a választó, annál inkább hajlamos lesz arra, hogy egy ilyen erőnek alávesse magát, így abban az illúzióban érezheti magát, hogy egy erős közösség tagjaként ő is részesül a sikerekből. Az *Authoritarian Personality* című klasszikus művében Adorno (1950) is a hagyományos tekintélyek és erős vezető iránti vágyakozást jelöli meg a szélsőséges erők támogatásának fő motívumaként.

A frissebb kutatások közül Rydgren (2013) is azt demonstrálja, hogy a *bizonytalanság, a félelemérzet és az abból következő tekintély utáni vágyakozás nem csak anyagi okokra vezethető vissza*. Akik a hagyományos társadalmi rendben egyre lejjebb csúsznak, anyagilag, társadalmi megbecsültség szempontjából (vagy egyéb okok miatt) egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülnek, azok az új, szélsőjobb által vizionált társadalmi térkép szerint viszont a felsőbb osztályba tartozhatnak. Az új törésvonalak nem vagyoni pozíció, hanem etnikai hovatartozás szerint húzódnak: ebben pedig a szegényebbek is a

⁴⁰ Konkrétan az első világháborút követő megalázó versailles-i békefeltételekre – háborús jóvátétel, német hadsereg leszerelése, Rajna-vidék demilitarizálása, Szilézia, Pomeránia és Elzász-Lotaringia elvesztése, a császárság bukása, illetve a gazdasági világválság – gondolt.

többségi, államalkotó nemzethez tartozhatnak. Ráadásul a sanyarú sorsukért bűnbakot is könnyen találhatnak: a kisebbséget, a bevándorlót. A társadalom újrastrukturálásával, az új leosztással a többségi társadalom lecsúszottabb rétegei csak nyerhetnek: visszanyerhetik a magabiztosságukat, javíthatja ez a büszkeségüket és az én-képület, illetve a jövőbe vetett hitüket.

Ebből a gondolatmenetből látszik igazán, hogy az osztály-hovatartozás kérdése önmagában milyen keveset magyaráz, és hogy mennyire összekapcsolódik a bevándorlás kérdésével. Ezt a következő alfejezetben fogom áttekinteni, előtte azonban még egy rövid kitérő a Kelet-Európa és Nyugat-Európa közötti különbségekről.

A nyugati és keleti országok politikai berendezkedésében, hagyományaiban, és a politikai viselkedésben lévő nyilvánvaló különbségek (lásd: Tóka 2004) mellett elsőként arra hívnánk fel a figyelmet, hogy Közép-Kelet-Európában a politikai pluralizmus és a szabadpiac általános támogatottsága jóval alatta marad a nyugati szintnek (Minkenberg és Pytlas 2013). A társadalom tagjait egymás iránt érzett bizalmatlanság, az alulról jövő kezdeményezések hiánya sokkal erősebben jellemzi, a szocialista rendszer az autoriter, és nem a liberális, nyitott eszmeiségre készítette elő az állampolgárokat. A pártok és az állampolgárok közötti szakadék sokkal nagyobb, így nem alakulhattak ki erős-osztálypártok (a kommunista örökségről lásd még Kitschelt-Bustikova 2009, Minkenberg 2009). Hasonlóan fontos mozzanat a rendszerátmenetben a hagyományos osztályok felszámolása, és ehelyett egy új osztálytörésvonal bevezetése: az kommunizmushoz való viszony (Magyarországon ezt hívta nomenklátúra-törésvonalnak Körösi 1996-ban).

A mi megközelítésünk szempontjából ugyanilyen jelentős a keleti szélsőjobboldali pártok eltérő nemzetkonstrukciója. Míg a franciák kapcsán azt állíthattuk, hogy az új nacionalizmus nem a németek, hanem a muszlimok ellen irányul, addig a Vasfüggöny túloldalán ez inkább a régi képletet követi: az ellenségkép szerepét sokszor az őshonos kisebbségek töltik be (Kitschelt 2007:1179, Kitschelt és Bustikova 2009: 462), vagy a cigányok. Továbbá, amíg a nyugati radikális pártok általában piacbarát, de legalábbis nem tökeellenes politikát folytatnak, addig keleti „testvéreiktől” egyáltalán nem idegen a piacellenes, paternalista baloldali retorika (Karácsony 2005). A militarizmus is sokkal inkább sajátja a posztkommunista országok szélsőjobboldali pártjainak, mint a nyugat-európaiaknak.

Bevándorlás

Az immigrációs elméletek legalább olyan népszerűbbek a szakirodalomban és a közgondolkodásban, mint az osztály-hovatartozásból kiinduló magyarázatok. De miért vezet a radikális-szélsőjobboldali pártok támogattságának emelkedéséhez a bevándorlás? Erre frappánsabb választ nem találhatnánk, mint a következő, Amerikai História X című filmből származó idézetet⁴¹:

(...) Több, mint 2 millió illegális bevándorló van az Egyesült Államokban. Az állam 3 milliárd dollárt költött előző évben velük kapcsolatos szolgáltatásokra pedig nekik eleve nem is kellene itt lenniük. 3 milliárdot! 400 milliót csak az elfogatásukra. Bűnözők, akik csak azért tudtak idejönni, mert a határőrség úgy döntött, hogy nem éri meg az erőfeszítést az, hogy minden beutazónál megvizsgálják, büntetett előéletű-e. (...) Minden nap paraziták ezrei kelnek át a határon. Ez a mi életünkről szól: a tisztességes, dolgozó amerikaiak életéről, akik alig kapnak valamit az államtól, mert a kormányzat az emberi jogokkal jobban törődik, ráadásul olyanokéval, akik nem is ennek az országnak az állampolgárai. (...) Én azt mondom, hogy amíg ezt nem oldottuk meg, addig hagyjuk az emberi jogokat és az összes híres dokumentumot. Mert így elveszítjük a jogunkat, hogy magunk formáljuk a sorsunkat - hagyjuk, hogy kizsákmányolják az országunkat. És ez nem olyan, ami messze történik és amin nem tudunk változtatni, ez itt és most történik: például abban az épületben mögöttetek. Azt a boltot Archie Miller vezette gyerekkorunk óta, Dawe és Mike is ott dolgozott. Mostmár valami koreai a tulajdonos, aki kirúgott Titeket és azért szabadult meg a régi alkalmazottaktól, hogy 14 bevándorló-szökevényt vegyen fel. Látom, hogy ez a helyzet, de azt nem látom, hogy bárki is tenne valamit azért, hogy ez így ne mehessen tovább. És ez engem nagyon bosszant. (...)

Az Edward Norton által eljátszott figurától származó idézetben mindegyik oksági mechanizmus benne van, ami azt mutatja meg, hogy miért okozhatnak frusztrációt a bevándorlók. Az első ilyen a „jóléti sovinizmus”: a deprivált, szegénységgel küzdő állampolgárok féltékenyek a bevándorlókra, irigylik a nekik jutattott segélyeket és munkahelyeket, illetve a saját életkörülményeik romlása miatt őket teszik meg

⁴¹ A jelenet letölthető itt: <http://www.youtube.com/watch?v=S2pWf9ipXjc>

bűnbaknak (Betz 1994, Kitschelt és McGann 1995, Lubbers et al 2002, Ivarsfalten 2008, Dahlström et al 2013). Ugyanakkor nemcsak a társadalom elesettebb tagjait érintheti az immigráció. A már említett *szociális dominancia elmélete* (Sidanius – Pratto 1999) szerint a társadalmi változások nyertesei, sikeres állampolgárok is rossz szemmel nézhetik a bevándorlást és támogathatják a szélsőjobbot, amennyiben az immigránsokat „élősködőknek”, haszontalannak, bűnözőknek, saját hibájából bajba került embereknek tekintik, és ezért az ellenük irányuló keményebb fellépést szorgalmazzák. Tehát a bevándorlók magasabb bűnözési rátájával kapcsolatos percepció is a radikalizmus felé tolhatja a választókat (Van der Brug and Fennema 2003, 2009). Tóth András és Grajczjár István (2009) részletesen bemutatta azt a pszichológiai mechanizmust, ami letről az irigység, fentről a félelem által vezérelve eredményezi a bevándorlás elutasítását. A bűnözésnek közvetett kára is lehet: a többségi társadalom tagjait a lakóhelyi környezetük romlása és elértéktelenedése is zavarhatja, de attól is sokan tartanak, különösen a radikális szavazók közül, hogy közvetlenül bűncselekmény áldozatai lesznek (Dagevos and Gijsberts, 2010).

A bevándorlók eltérő értékrendjével szembeni ellenérzés (Williams 2010), vagy csak szimplán a multikulturalizmus-globalizáció elutasítása (Sprague-Jones 2011) is eredményezheti a pártcsalád támogatását. Ez utóbbi már átvezet az euroszkepticizmus számunkra releváns fajtájához, amely a nemzeti szuverenitás és a tagállami önállóság alapján kritizálja az Uniót, jóllehet elég különböző mértékben, az ideológia többi dimenziójától függően: hogy a kilépést is támogatják-e, hogy az európaiságot általában is elutasítják-e, hogy mit gondolnak a Brüsszel és a nemzetállamok között kapcsolatokról és a tagállamok egyenlőségéről, hogy mennyire gazdasági vagy politikai alapú az ellenérzésük, hogy kritikájuknak része-e az intézményrendszer (Dúró 2010, Vasilopoulou 2011). Nyugaton ennek kifejezetten erős szerepe van a radikális szimpátiában: a szélsőjobboldal által kínált csoporttudat, az őshonos etnikumra épülő állam, választ ad az egyszerre két irányból – a bevándorló kisebbségtől és az Uniótól – érkező identitásbeli kihívásra (Van der Brug et al. 2005, Lubbers and Scheepers 2010, Arzheimer 2009, Werts et al 2013).

Vegyük észre, hogy a fenti közismert folyamatokban éppúgy van instrumentális, mint emocionális-identifikációs elem: az alacsony képzettséggel is végezhető munkákért és az állami juttatásokért való verseny; illetve a régi-újfajta csoportidentitás, amely vonzó lehet az én-képükben, azonosulási-hovatartozási bizonytalanságban szenvedő emberek

számára (Arzheimer 2009: 260). Végül, a minden politikai ideológiához szükséges ellenségkép is kézenfekvő a pártcsalád esetében: a bevándorló lakosság. A bűnbak-kép egyébként egyre nagyobb részben az iszlám vallásúakat jelenti (Williams 2010), olyannyira, hogy már a zsidókat is sok helyen háttérbe szorítja, sőt, egyenesen úgy érvel például a BNP – de más nyugati pártok is –, hogy az antiszemitizmus növekedése miatt is korlátozni kell az immigrációt (Bíró Nagy 2011).

Nagyon fontos kritikai észrevétel a szakirodalomban, hogy a bevándorlásellenes, idegengyűlölő (xenofób) és rasszista címkéket nem választják külön, szinonimaként használják (Rydgren 2008, Cutts-Ford-Goodwin 2011). A bevándorlásellenes a migráció korlátozását vagy beszüntetését óhajtja, de önmagában nincs feltétlenül rossz véleményrel a bevándorlókról, a más etnikumúakról – csak azt gondolja, hogy kívül tágasabb, a saját országa már betelt. Célja nem a kirekesztés, hanem az asszimiláció, hogy bizonyos mértékig hasznosnak is tarthatja az ilyen választó a bevándorlást, csak a „túlzott” mértéket ellenzi. Ez ugyanakkor nem mondható el az idegengyűlölőről: ez az attitűd-típus félelmen alapszik, és soha semmilyen „vendéget” (tartós letelepedőt) nem lát szívesen, általános elítéli a különböző etnikumok egymás mellett élését. Nem kívánja asszimilálni a bevándorlókat, ezért különbözik a 19. századi liberális-klasszikus nacionalista hagyományoktól⁴². A survey-kérdésekben az előzőt a bevándorlás mértékének megítélésével, ezt pedig különböző szerepek elfogadásával operacionalizálják (például szavazna-e egy iszlám politikusra, elfogadná-e, ha a gyermeke iszlám gyerekkel barátkozna, stb). Ugyanakkor még ez a típus se nézi le *unblock* a másik etnikumhoz tartozó népcsoportot, adott esetben szívesen látogatna oda turistaként, támogathatja a két ország közötti kereskedelmet – csak a saját házáat kerüljék el nagy ívben az „idegenek”. Akik viszont általánosan egy egész népcsoport alsóbbrendűnek tekintenek, biológiai-faji alapon különbséget téve, azokat hívjuk rasszistának (Rydgren 2008: 760). *A hármas megkülönböztetés tökéletesen megfelel a dolgozatomban alkalmazott radikális-szélsőjobb-dali-náci kategorizálásnak.* A radikális válasz egy rendszeren belül kezelhető helyzetértékelésből adódik: túl sok a bevándorló, nem szabad többet beengedni. Ez ugyanakkor nem tartalmaz szükségszerűen előítéletet, például a bevándorlók dologtalanságával kapcsolatban. A szélsőjobb-dali előítéletes, de nem feltétlenül jut el a tevőleges diszkriminációig.

⁴² A kelet-európai idegenellenes pártok esetében az asszimiláció szándéka nem számít választóvonalnak a radikális és szélsőjobb között. Az őshonos kisebbséget szervezeten kiűzni csak a neonáci pártok akarják.

Előítéletes, mert ismeretlenül sem támogatja két különböző etnikum egymás mellett élését, ugyanakkor ebből még egyáltalán nem következik az, hogy aktívan fel is lépne a betelepülők ellen. A kérdőíves felmérések csak az előítéletet tudják tesztelni, a tényleges diszkriminációt csak kísérleti úton ismerhetjük meg (Eröss-Gárdos 2007).

Ennek kapcsán egy hosszabb módszertani megjegyzés a kérdőíves válaszok előítélet-kutatásban való alkalmazhatósága kapcsán. Egy standardizált kérdőívre adott válasz nem mond semmit arról, hogy a válaszadó mennyire tartja fontosnak az ügyet, és arról sem, hogy tényleges élethelyzetekben hogyan *viselkedik*. A kérdőívben megjelölt válaszopciók mögé gyakran csak a kutatók látnak bele konzisztens értékpreferenciákat, a válaszadók véleménye egyáltalán nem olyan szilárd és következetes, mint azt elsőre gondolnánk (Zaller 1993) – sőt, Bourdieu (1997) szavaival élve „a közvélemény nem létezik”. Van, aki élete legfontosabb problémájaként nagyon hevesen jelöl meg egy bevándorlásellenes/cigányellenes választ, mást viszont nem foglalkoztat a kérdés, nem tartja relevánsnak, de mégis válaszol, ha már kitölti a kérdőívet. Az ifjúsággal foglalkozó fejezetünk logisztikus regressziós többváltozós elemzése például azt mutatja, hogy aki nyitott kérdésre az ifjúság legégetőbb problémái között említi a cigánybűnözést, az 2,8-szor akkora valószínűséggel lesz a párt szavazója, aki viszont cigányellenes értéket adott egy zárt kérdésre, az csak 1,3-szor (melléklet, 7. táblázat). Akad olyan, aki nyíltan rasszistának vallotta magát és büszkén jelöli meg a „bűnözés a cigányok vérében van” válaszlehetőséget, más valószínűleg arra gondolhat, hogy így nevelték a romákat, többségük ilyen, ezért jelölte meg ugyanazt az opciót. A konkrét kontextus ismeretének hiányában nem tudhatjuk pontosan, hogy milyen motiváció húzódik meg a válasz mögött, az illető *cselekvéseire* pedig végképp nem következtethetünk (Eröss-Gárdos 2007). A standardizált kérdőíveket legalábbis ki kell egészíteni kvalitatív módszerekkel (Kovács 2007). Másrészt, hogyha konkrétan az emberek viselkedésére – a mindennapi diszkriminációra – vagyunk kíváncsiak, akkor azt kell megfigyelnünk. Magyar példákkal: mi történt Gyöngyöspatán (Szombati-Feischmidt 2012), hány roma eshetett el egy álláslehetőségtől a munkaadó – vagy egy lakástól az eladó – diszkriminációja miatt (Cserti-Forray 2008, Sik-Simonovics 2006, Simonovics 2011), vagy miért vesznek részt csak minimális arányban a romák a választásokon (Bárány 2002). Én kísérletet nem végeztem a jobbikosokkal, ezért csak előítéletet, és nem diszkriminációt kutathattam ebben a dolgozatban.

Még egy módszertani megjegyzés: aggregált, területi adatokkal sem lehet különbséget tenni a fenti három kategória között. Azt ezt használó kutatók mindössze a bevándorlás mértéke és a pártcsalád helyi népszerűsége közötti tudnak korrelációt alkotni, esetleg a munkanélküliséggel való háromoldalú kapcsolatot is kimutatva (Golder 2003). Sokkal termékenyebbnek tartom a közvélemény-kutatásokra épülő elemzéseket (Jackman-Valport 1996, Arzheimer 2009, Van der Brug et al 2005, Rydgren 2008), még akkor is, ha különböző országok közötti összehasonlíthatósággal nyilvánvalóan rengeteg probléma van (Hooghe et al 2007).

Elitellenesség

A következő nagy elméletsoport, amely a jobbszél pártcsaládjának megerősödését magyarázza, a hagyományos pártokkal szembeni elégedetlenségből indul ki. A teljesen kézenfekvő logika szerint a regnáló elitből kiábrándult szavazók változásra vágnak, szívesen voksolnak olyan pártra, amely a legélesebben támadja a hagyományos pártokat és alapvető változásokat ígér (Fennema 1997, Betz 1994, Bélanger and Arts 2006). Ennek a változásnak a gyökerei legalább a 70-es évekig nyúlnak vissza: nem sokkal azután, hogy Lipset és Rokkan (1967) a pártrendszerek befagyásáról beszéltek, a nyugati-európai választási eredmények volatilitása megnőtt, a néppártok és a televízió korában a párt társadalmi bázisai fellazultak, új politikai erők megjelenésével átrendeződött a pártrendszer (*partisan dealignment*, Dalton 1984 et al).

De miért pont a radikális-szélsőjobboldali pártcsalád profitált ebből a folyamatból? Ahogy az osztályszavazásnál, úgy itt is jogosan merül fel a kritikus kérdés, csak részleges válasz adható rá. Az mindenesetre kirajzolódik, hogy ezek a pártok azok, amelyek talán a legélesebben támadják a politikai elitet, habitusukból fakadóan és ideológia alapján egyaránt. Ezen pártok mondanivalójának szerves része az, hogy a hagyományos pártokat az egyszerű emberektől elszakadt, egymással alkudozó-lepaktáló politikai alakulatoknak mutassák be; kiegészülve azzal, hogy az elit már nem is a nemzeti érdekeket képviseli, hanem inkább a nemzetközi (pénzügyi) körök által lediktált intézkedések végrehajtója lett. A pártcsalád által képviselt anti-establishment attitűd tehát olyan elit-képet konstruál a hagyományos pártokból, amely a kisemberrel nem törődik, csak kihasználja azt („nihilista populizmus”, Bornschier és Kriesi 2013 kifejezésével, de van aki egyenesen anti-pártnak nevezte ezt az irányzatot: Ignazi 1996) és nem a hazai fővárosban, hanem Brüsszelben (New Yorkban, Tel-Avivban) van a valódi központja (Rydgren 2005, Krekó 2010).

Mindezzel együtt is úgy érzem, hogy ez az elmélet nem megy végig teljesen az oksági láncolaton: a regnáló elitet minden új erő korruptnak, valóságtól elrugaszkodottnak bélyegzi, legyen az újbaloldali, szélsőbaloldali, zöld, vagy szinte besorolhatatlan párt (Palikot Lengyelországban, Kalóz Párt Németországban, Öt Csillag Olaszországban). A választók egy része egyre inkább elégedetlen, ezért valami nagyon mást, valami nagyon újat keres, ez azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele a szélsőjobboldali szimpátiának, így logikai alapon ez csak félmagyarázatnak fogadható el.

Ráadásul, ahogy az osztályszavazás esetében nem volt egyértelmű az osztály, a bevándorlásellenességnél pedig az idegengyűlölő fogalma, úgy itt sem egyértelmű, hogy hol húzódik az elitellenesség és a rendszerellenesség határa. A legtöbb kutató azzal a survey-kérdéssel méri a rendszerellenességet is, hogy „mennyire elégedett a demokrácia működésével?”, azonban ez nem indikátora a demokratikus elvek támogatottságának, hanem inkább azt mutatja meg, hogy a kormányzat működésével a gyakorlatban mennyire elégedettek az állampolgárok (tehát inkább elitellenesség, Linde-Ekman 2003). Barr (2009) elkülönítését tekintem irányadónak, miszerint az anti-establishment (amit elitellenességnek fordítanék) retorika a szavazatszerzés egy módja, mely kérlelhetetlenül támadja nemcsak a kormányt, hanem a – korábban szintén sokszor kormányon lévő – ellenzéket is. Ez azonban még nem jelent feltétlenül rendszerellenességet, a demokratikus rendszerrel szemben illojális magatartást. Amíg a rendszer fő értékeit nem kérdőjelezi meg a párt, és amíg a rendszer fenntartásában és nem a lebontásában érdekelt, addig nem számít rendszerellenességnek. Ez a határvonal képlékeny (mint mindegyik a társadalomtudományban), ám észrevehetően egybeesik a radikális és a szélsőjobboldal közötti választóvonallal (lásd előző fejezet).

Izoláció

A negyedik nagy elméletcsoport Hannah Arndt (1951) klasszikus munkájából eredeztethető: ez is abból indul ki, hogy a hagyományos osztályszerkezet felbomlása, az állampolgárok növekvő individualizációja, atomizációja a hagyományos pártkötődéseket is felszámolta. A társadalomba kevésbé integrált, a közösségek által nem védett szavazó sokkal jobban ki van téve a szélsőséges politikai erők retorikájának (Van der Brug et al 2005, Ignazi 2000, Lubbers and Scheepers 2010). Az identitásában megtört, anyagi és lelki bizonytalanságban élő, társadalmi kapcsolatokkal gyengén védett választó – megint csak a Fromm-i pszichológiai mechanizmus mentén – vágyik arra, hogy valami vagy valaki orientálja, előírja, hogy mit gondoljon, és hogyan

cselekedjen, így könnyen válik egy autoriter eszme potenciális támogatójává. Noha ennek a dolgozatnak a korábbi hasábjain magam is érveltem amellett, hogy a modern radikális pártok mennyire különböznek a két világháború közötti totális mozgalmaktól, ám azt a mai napig érvényesnek gondolom, hogy az erő-tekinélyelvűség-rendjelszavakra épülő ideológia minden pártcsalád közül talán a legbefolyásosabb identitásképző elem azok számára, akiknek nincs azonosulási pontjuk a társadalomban.

A civil szervezetek megvédik, elzárják tagjaikat a külső hatásoktól és információktól, ezzel egyrészt csökkentik a manipulálhatóságukat, másrészt identitást biztosítanak a hozzájuk tartozó állampolgároknak. Az ily módon erős társadalmi tőkével (Putnam 1993) rendelkező választó sokkal inkább képes ellenállni a szélsőséges, a társadalmi és politikai rendszert felforgatni kívánó erőnek. A modernizáció veszteségeinek a bezárkózás gazdasági értelemben is vonzó lehet, mert azt a kapitalista, neoliberális versenyt korlátozza, amely hátrányosan érintette őket (Kriesi et al 2006).

Empirikus eredmények- A Jobbik nemzetközi kontextusban

A most következő részben a fenti elméletek magyarországi alkalmazhatóságát fogom tesztelni. Mielőtt azonban elkezdeném a magyar adatok prezentálását, felidézem, hogy a Jobbik társadalmi bázisa milyen helyet foglal el európai kontextusban, 2010-es ESS-adatok alapján mennyire hasonlítanak európai „testvéreikre” a magyar radikális szavazók. Az adatok a melléklet 4. táblázatában láthatóak.

A kép meglepően sokszínű. Az egyetlen markáns, minden országra jellemző tendencia a férfiak túlnyomó többsége a radikális szavazótáborokban. A radikalizmus társadalmi támogatottságát a többi szociológiai jellemzőre lebontva viszont már nem lehet „európai” tendenciáról beszélni. Noha a Jobbik és az FPÖ rendkívüli népszerűségnek örvend a fiatalok között, ez egyáltalán nem mondható el a többi pártról: a BNP és a Nagy-Románia Párt kifejezetten alulreprezentált a fiatal generációk körében, de a Dán Néppártról, az SRS-ről, az Atakáról, a Vlaams Belangról és a Lega Nordról sem állítható, hogy fiatal átlagéletkorú lenne a közönsége. Azt a hazánkban is népszerű hipotézist, miszerint a radikalizmus életkori sajátosság – azaz a fiatalos lázadás természetes módon a társadalmat felforgatni kívánó pártokhoz közelíti a szavazókat –, el kell utasítanunk⁴³.

⁴³ Noha a baloldali radikális pártok közönségét is ide értve, már több országban beszélhetünk fiatalos radikális pártokról, ám a tendencia csak nagyon kevés helyen markáns igazán.

A radikális pártok által képviselt hagyományőrző, tekintélyelvű ideológia, mely elítéli a nagyvárosok multikulturalizmusát és liberalizmusát, többnyire azt eredményezi, hogy ezek a pártok vidéken, a kistelepüléseken erősebbek (lásd még Norris, 2005: 143), és kifejezetten gyengén szerepelnek a fővárosokban. A szabály alól a legerősebb kivételt az FPÖ (és a PRM) képezi, de négy másik országban sem találtunk egyértelmű összefüggést. Ha a vizsgált pártok választásföldrajzát összevetjük a bevándorlók, kisebbségek által sűrűn lakott területek elhelyezkedésével, akkor is teljesen vegyes képet kapunk: Nyugaton és Keleten egyaránt találhatóak olyan pártok, amelyek a kisebbségek által sűrűn lakott területeken erősek (FN, BNP, Jobbik), és olyanok is, amelyek éppen ott erősek, ahol nincs jelentős kisebbség (SNS, PRM, skandináv radikálisok). Ráadásul területi adatokból egyéni viselkedésre csak nagy bizonytalansággal lehet következtetni.

A markáns összefüggés hiánya a vallásosság dimenziójában viszont sokatmondó. A vizsgált pártok többsége ugyanis vallási (keresztény) értékek talaján áll, ez azonban mégsem tükröződik a társadalmi bázis tekintetében: csak Svájcban, Szerbiában és Szlovákiában voltak a radikális pártok felülreprezentálva az aktív vallásgyakorlók között. A Jobbik tehát nincs egyedül a vallásos elitjével és a szekuláris táborával.

Ami a leggyakoribb hipotézist, az osztály-hovatartozást illeti: noha igazán részletes adatok csak a Jobbik esetében állnak rendelkezésre, a kutatás nem mutatott semmilyen markáns tendenciát. A társadalom legszegényebb, legelesettebb rétegei között sok országban népszerű a radikalizmus, ahogy a képzett munkások, az alsó-középosztályhoz tartozók körében is sok híve van, a két csoport között európai szinten tehát nem volt jelentős különbség. A European Social Survey adatai szerint a megkérdezett országok közül egyedül Belgiumban volt a radikális párt felülreprezentálva az anyagi helyzetüket kilátástalannak értékelők között, a többi országban a radikális szavazók szubjektív jövedelmi besorolása nem volt rosszabb az átlagnál – ez cáfolja, hogy a lecsúszás okozza a radikális szimpátiát. A képet az is tovább árnyalja, hogy sok helyen a középosztály és a jómódú állampolgárok jelentős része is e pártok felé fordult. Az kétségtelen, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel szavaznak a radikális pártokra, de a tendencia több országban sem lineáris. Amit egyértelműen kijelenthetünk, hogy a vagyoni háttér, a képzettség és a társadalmi státusz kétségtelenül mutat némi összefüggést a pártválasztással: a társadalom privilegizáltabb csoportjai kisebb eséllyel szavaznak a radikális pártcsaládra, míg az alsóbb szegmensek

nagyobbal; de ez az összefüggés korántsem olyan erős és egyirányú, mint ahogy a szakirodalom vonatkozó tézisei implikálják. Az is érdekes, hogy európai összehasonlításban, úgy tűnik, a Jobbik közönsége a legmagasabb végzettségű és a legkedvezőbb vagyoni helyzetű a radikálisok közül.

Az összes adatot végignézve a Jobbik helyzete a következőféleképpen írható le: hasonlít az európai „testvérpártjaihoz” a férfi-dominancia és az alacsony vallásosság tekintetében. A cigányok által sűrűn lakott részeken mutatott magas támogatottsága kelet-európai kontextusban viszonylag egyedülálló. A magyar radikális szavazók vagyoni helyzete, végzettség szerinti megoszlása igen kedvezőnek számít európai összehasonlításban, a legjellemzőbb sajátosság viszont a nagyon alacsony átlagéletkor: Ausztrián kívül ezt meg se közelíti a többi radikális-szélsőjobboldali párt.

Magyarországi empirikus elemzés – eddigi kutatások

A Jobbik 2009-es berobbanása óta a tudományos érdeklődés középpontjába került a hazai radikalizmus, számos tanulmány is arra vállalkozott, hogy a radikális szavazótábor motivációit és társadalmi hátterét feltérképezze. Az általam kiemelten fontosnak tartott médiaszempontú elemzés (Karácsony-Róna 2010, Jeskó-Bakó-Tóth 2012) és a fiatalok közötti népszerűség kutatása (Sörös-Róna 2012) későbbi fejezetekben fog következni, most a keresleti megközelítéseket veszem szemügyre. Ebből is volt jónéhány: Krekó Péterék az attitűdökre és értékpreferenciára koncentráltak (Krekó-Juhász-Molnár 2011, Bernát-Juhász-Krekó-Molnár 2012), mások a gazdasági válsággal, társadalmi státuszbeli és anyagi helyzettel hozták összefüggésbe a Jobbik felemelkedését (Tóth-Grajczár 2011, Rudas 2010). A továbbiakban ezeket az elemzéseket fogom szintetizálni. Kellő mélységű és részletezettségű adatbázisból 2010-esnél újabb nem áll rendelkezésemre, ezért meghaladni ezeket nem tudom, kivétel a Társi 2011-es előítélet-kutatása, melynek az adatait rendelkezésemre bocsájtották, így az idegenellenesség témakörben fogok új eredményeket prezentálni. A következő táblázatban foglaltam össze a korábbi kutatások eredményeit.

3. táblázat. Az eddigi hazai empirikus elemzések a Jobbik társadalmi bázisáról

<i>szerzők</i>	<i>adatok</i>	<i>kétváltozós elemzésben szignifikáns attitűd-változók</i>	<i>többváltozós elemzésben szignifikáns változók</i>	<i>legerősebb magyarázat a szerzők szerint</i>
Karácsony-Róna 2010	DKMKA Választáskutatósi Program 2009 (N=3000)	fiatal, férfi, kisvárosi, súlyosan érintette a válság, bűncselekmény áldozata volt, civil szervezeti tagság nacionalizmus, elitellenesség, cigányellenesség, rendpártiság, tekintélyelvűség, vezérkultusz, antiszemitizmus	fiatal, férfi, elitellenesség, nacionalizmus, cigányellenesség, antiszemitizmus	cigányellenesség napirendi kiemelkedése
Rudas 2010	összevont Tárki omnibuszok 2009-2010 (N=10 096)	fiatal, férfi, kisváros, közepes végzettség, nem vallásos, magas jóléti-vagyon index (második kvartilis)	—	erős állam és erős tekintély iránti igény (inkább ideológiai-érzelmi, mint gazdasági)
Bíró Nagy - Róna 2011	DKMKA Választáskutatósi Program 2010 (N=1500)	fiatal, férfi, nem vallásos, középfokú végzettség, vidéki lakóhely	fiatal, férfi, nacionalizmus, euroszepticismus, elitellenesség, cigányellenesség	anti-korrupció napirendi kiemelkedése, fiatal életkor
Grajczár - Tóth 2011	DKMKA Választáskutatósi Program 2010 (N=1500)	fiatalok, férfiak, középosztályi önbesorolás, gazdasági pesszimizmus, demokráciával működésével elégedetlenség, bizalmatlanság, anti-globalizmus, idegen - ellenesség, rendpártiság, vezérkultusz, revizionizmus	nacionalizmus, politikai kiábrándultság, idegenellenesség, gazdasági pesszimizmus, tekintélyelvű szemlélet (első három főkomponens, az utolsó kettő klaszter)	gazdasági válság, pesszimizmus
Bernát-Juhász-Krekó-Molnár 2012	összevont Tárki omnibuszok, 2011 (N=3024)	fiatal, férfi, középfokú végzettség, ÉK-Mo, 2. jövedelmi kvintilis	fiatal, férfi, középfokú végzettség, ÉK-Mo, 2-4. jövedelmi kvintilis, cigányok bűnözési haljama, zsidó szomszéd el nem fogadása és zsidók letelepedésének percepciója, intézményi bizalmatlanság	intézményi bizalmatlanság, pluralizmus elutasítása, szelektív zsidó- és cigányellenesség
Kovács 2013	Ipsos-Medián összevont omnibuszok 2007-2010 (N=~40000)	középfokú és főiskolai végzettség, fiatal átlagéletkor, ÉK-Mo, elitellenesség, irredentizmus, cigányellenesség, státuszfenyegetettség	—	elitellenesség, rendszerellenesség

Megjegyzés: a változók leírása megtalálható az eredeti tanulmányokban

Az áttekintést a szakirodalom hangsúlyainak megfelelően kezdjük az osztály-hovatartozással. Tóth Andrásék (2011) elsősorban a gazdasági válságnak tudják be a Jobbik megerősödését: státusz-inkonzisztenciával, lecsúszástól való fenyegetettséggel, anyagi helyzet miatti frusztrációval jellemzik a radikális közönséget. Ezzel a megközelítéssel szerzőtársaimmal jómagam, és a Political Capital kutatói is vitába szálltunk (azt demonstrálva, hogy sem nem szegények⁴⁴, sem nem iskolázatlanok⁴⁵a radikálisok), a legszélesebb empirikus bázison azonban Rudas Tamás cáfolta a közkeletű tévhitet.

4. táblázat. *A Jobbik-szavazók osztályhelyzete (százalékos megoszlás)*

<i>Jóléti-vagyoni index</i>	<i>A Jobbik szavazói</i>	<i>Más párt szavazói</i>
Nagyon magas	7,5	7,1
Magas	42,9	33,1
Alacsony	33,0	36,4
Nagyon alacsony	16,6	23,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
N	613	9483

Forrás: Rudas (2010)

megjegyzés: Jóléti-vagyon index - háztartásban meglévő vagyontárgyak és bankszámlák, biztosítások, autók, lakások értéke alapján.

A Jobbik átlag alatt reprezentált a harmadik és negyedik kvartilisben, kiemelkedik viszont a másodikban. Ez alapján úgy tűnik, hogy nem a képzett munkásosztály vagy az alsó-középosztály, hanem inkább a „középső” középosztály az elsődleges bázisa, sőt, még a leggazdagabbak között sincs elmaradva. A besorolás vagyontárgyakon, pénzügyi eszközökön alapszik, ez a lehető legjobb indikátora a tényleges anyagi pozíciónak, ugyanis a jövedelmi szintre vonatkozó kérdésre rendszerint sajnos nagyon sok válaszmegtagadás érkezik a közvélemény-kutatásokban. A „gazdasági válság”, „modernizáció vesztesei”, hipotéziseket Rudas adatai alapján mindenképpen cáfolhatjuk, a finansziális helyzet egyáltalán nem rossz a radikális közönségnél. A szakirodalom másik állítása a lecsúszástól való fenyegetettségben látja a jobbszél támogatásának okait. Ezt sajnos nem tudjuk hasonló alapossággal tesztelni, megfelelő

⁴⁴[http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/21/tevhitek-a-jobbikrol-\(2.-resz\)-szegenyek-kepzelt-radikalisok/](http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/21/tevhitek-a-jobbikrol-(2.-resz)-szegenyek-kepzelt-radikalisok/)

⁴⁵[http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/25/tevhitek-a-jobbikrol-\(3.-resz\)-az-iskolazatlansag-feltetelezese/](http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/25/tevhitek-a-jobbikrol-(3.-resz)-az-iskolazatlansag-feltetelezese/)

menyiségű és minőségű adat hiányában. Karácsony Gergellyel ugyan azt tapasztaltuk, hogy a válságban való súlyos személyes érintettség szignifikánsan növeli a Jobbikra szavazás esélyét, ez az önálló hatás azonban a többváltozós elemzésben már eltűnt, ráadásul eleve 2009-es adatokról beszélünk (amikor még feleakkora volt a Jobbik szavazótábora). 2010-es adatokban nem volt hasonló item a survey-ben. Noha Krekó Péterék (2012:371) erős gazdasági pesszimizmust (a háztartás anyagi helyzetének romlására vonatkozó percepciót) vesznek észre a Jobbik-táborban, a legszélesebb adatbázissal dolgozó Kovács András (2013:229-230) sem látja alátámasztottnak, hogy a jobbikosok a gazdasági átalakulások vesztesei lennének. Ugyanakkor egy érdekes tendenciát vázol fel Kovács, három eltérő csoportot mutatva ki a radikális közönségben. A felsőoktatásban tanulók és frissen végzett fiatalok között minden régióban nagy a párt népszerűsége, ezek a huszonévesek pedig biztosan nem számítanak vesztesnek. Nyugaton – ahol a cigánysággal kapcsolatos személyes frusztráció enyhébb – elsősorban a szegényebb, képzetlenebb rétegek támogatják a pártot; Keleten viszont éppen a helyi szinten viszonylag képzettnak, közepesen jómódúnak számító választók jelentik a bázist.

Iskolai végzettség tekintetében mindegyik kutatás egybehangzóan kimutatja, hogy az alacsony iskolai végzettségűek között kifejezetten gyengén szerepel a Jobbik, a párt erőssége inkább a szakmunkás-érettségizett réteg, de nem alacsony a támogatottsága a diplomások körében sem (az egyetemisták-főiskolások között pedig egyenesen a legnépszerűbb párt: Róna-Sörös 2012). Ezek az eredmények persze jórészt az életkor változó hatásának tudhatóak be.

De mi a helyzet a bűnözéssel kapcsolatos frusztrációval, ami, Kovács adatai alapján, a Jobbik tábor jó részére jellemző lehet? Nos, a helyzet itt sem olyan egyértelmű, mint amilyennek látszik. A Jobbik hatásával foglalkozó fejezetben részletesen bemutatom, hogy az ügy milyen központi szerepet tölt be a szélsőjobboldali párt üzeneteiben. Ugyanakkor az empirikus adatok csak részben támasztják alá ezt a hipotézist. Tény, hogy a párt támogattságának területi eloszlása megerősíteni látszik a feltételezést, ám az egyéni adatok nem feltétlenül. A bűnözésben való személyes érintettségnek ugyan 2009-ben volt érdemi hatása (Karácsony-Róna 2010), ám a többváltozós elemzésben nem volt szignifikáns. Ami fontosabb, hogy a 2010-es ESS adatok alapján sem látszik, hogy a jobbikosok gyakrabban lennének bűncselekmény áldozatai, sőt, *még csak nem is félnek attól jobban, hogy azok lesznek* (lásd 29. táblázat). Valószínűleg arról van szó,

hogy a radikális szavazók inkább azok közül kerülnek ki, akiket jobban frusztrál a jelenség (személyes érintettséggel, vagy akár anélkül), akik számára kiemelkedőbb a probléma és akik sokkal keményebb fellépést szorgalmaznak (lásd az egyetemista-főiskolás mintában a „cigánybűnözést” legfontosabb problémaként említők kiugróan nagy esélyhányadosát, melléklet 7. táblázat).

Összességében szavazási motivációként az anyagi-egzisztenciális okokat közepes erősségű magyarázatnak tudom elfogadni. A Jobbik semmiképpen sem a társadalom perifériájára szorult emberek pártja, végzettség és vagyoni helyzet tekintetében is átlagos, sőt, valamivel az átlag feletti választók között a legnépszerűbb. A lecsúszástól, elszegényedéstől való fenyegetettséget, mint hipotézist – fenntartásokkal – részben elfogadhatjuk. Azért csak részben, mert a fenti többváltozós elemzések tanulságai mellett a nyitott, kifejezetten elsődleges indíttatást firtató kérdésekre is a jobbikos szavazóknak csak nagyon kis része említ gazdasági indokot (DEMOS-kutatás 2012, lásd melléklet).

Az elitellenesség minden fenti kutatás szerint erős hatással van a Jobbik-szimpatiára, a radikális szavazók bizalmi indexei és demokráciával való elégedettségük jóval alacsonyabb az átlagnál – annál az átlagnál, ami egyébként hosszú évek óta süllyed (és ami így önmagában is okozója lehet a Jobbik előretörésének, lásd a konklúzió végét). A rendszerváltás elején még 57 pontos intézmények iránti bizalmi index a 2000-es évek elejére 48-50 pontra, 2006 után pedig 46 pont alá esett (Dukay-Szabó 2009). Szintetizálásom szerint az elitellenességgel a nacionalizmus (Nyugatellenesség, és revizionista dimenzióban is, de egyszerű patriotizmusként is) és a cigányellenesség (illetve idegenellenesség) veheti még fel a versenyt a magyarázó szerep tekintetében. A későbbiekben kínálati oldal kapcsán még mindháromra visszatérek, illetve a fiatalos és „férfias” jelleggel külön fejezetben fogok foglalkozni, ahogy a média-és napirendi magyarázattal is. Most – elsősorban a rendelkezésre álló adatok miatt – az idegenellenesség dimenziójával egészítem ki a fenti kutatásokat.⁴⁶

Előítélet, idegenellenesség, rasszizmus – melyik jellemző a Jobbik szimpatizánsaira?

⁴⁶Illetve az arendt-i magányos szavazó hipotézisét is fontos mozzanatnak tekintem, különösen a fiatalok között. Erre még visszatérek a velük foglalkozó fejezetben.

A Jobbik-szavazók kapcsán nemcsak dokumentált összefüggésnek számítanak az „idegen” etnikumokkal, elsősorban a cigányokkal és a zsidókkal szembeni ellenérzések, hanem az is bizonyítást nyert, hogy ennek kiemelkedő hatása van a pártválasztásukra (Karácsony-Róna 2010, Bernát-Juhász-Krekó-Molnár 2012).

Az ugyanakkor kevésbé tisztázott, hogy pontosan kikkel szemben van ellenérzésük és az antipátia pontosan mit takar. A Társítól kapott 2011-es adatok alapján először a társadalmi távolságként is értelmezhető, előítélet-kutatásban klasszikus indikátornak számító Bogardus-skálát vizsgáltam meg: elfogadná-e a válaszadó különböző társadalmi szerepekben a kisebbséget? Jobbik-szavazók és a többi szavazó szerinti bontásban közlöm az adatokat, a zsidókra és a cigányokra vonatkozó kérdésekhez három összehasonlítási alapot használva: skinhead-ek, kínaiak, arabok.

5. táblázat. Más etnikumok elfogadottsága a Jobbik táborában és a teljes népességben

	<i>kínai</i>		<i>arab</i>		<i>cigány</i>		<i>zsidó</i>		<i>skinhead</i>	
jobbikos (0=nem, 1=igen)	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
Elfogadná családtagként	24	17	18	14	19	8	39	25	7	14
Elfogadná szomszédként	61	52	49	41	38	29	66	50	19	25
Elfogadná kollegaként	64	59	55	51	50	43	67	55	24	32
Támogatná, ha gyereke barátkozna vele	47	37	41	36	35	23	56	43	9	17
Nagyszámú letelepedést várók aránya	47	58	22	33	-	-	25	47	-	-

forrás: Társi Omnibusz, 2011, 4-6.hó, N=3040, 249 Jobbik-szavazó volt a mintában, ami a pártválasztók 15%-a. *megjegyzés:* Százalékos említések. Elfogadna-e Ön egy kínait családtagként? (igen, nem tudja, nem); Hogyan vélekedne arról, ha gyermeke kínai gyerekekkel barátkozna? (támogatná, nem tudja, ellenezné); Ön szerint várható-e a jövőben, hogy Magyarországra nagy számban telepednek le kínaiak? (igen, nem tudja, nem). **Vastag betűvel a szignifikáns eltérések.** Legnagyobb Cramer’V a zsidók letelepedésénél volt (=0,139), második a szomszédként való elfogadásuknál (=0,082). Az első közepes, a több gyenge-közepes magyarázóerőnek számít.

Látható, hogy a kínaiakkal és arabokkal kapcsolatos távolságtartásban csak minimális különbség van jobbikos és nem-jobbikos válaszadó között, az első két oszlop nyolc vonatkozó item-je közül csak egy szignifikáns. A Jobbikra szavazás nem volt szignifikáns változó az általános elutasítást magyarázó tényezők többváltozós elemzésében sem (Simonovics 2011: 133-134). Az arabokkal kapcsolatos leheletnyivel kisebb eltérések a radikális szavazók és a teljes minta között talán a párt arab-barát politikájának köszönhetőek, ám inkább annak igencsak mérsékelt hatását mutatják. A cigányokkal és zsidókkal kapcsolatos különbségek viszont már majdnem minden kategóriában szignifikánsak – úgy, hogy a cigányok elfogadása a teljes népességben is

nagyon alacsony, minden második válaszadó még kollegaként sem szívesen érintkezne velük. A különbségek a zsidók esetében a legnagyobbak, Bernáthék (2012:368-369) többváltozós elemzésében is a jobbikos szimpátia magyarázataként az egyik legmagasabb értéket a zsidók szomszédként való el nem fogadása adta.

A „papírforma”beigazolódása mellett azonban több elgondolkodtató összefüggés is van: a jobbikosok nagyjából fele szomszédként, kollegaként is elfogadna egy zsidót, sőt 43%-uk még a gyereküket is szívesen látná velük. Ezek a számok még a párt által barátságosan kezelt arabok vonatkozó adatainál is magasabbak, a bőrfejük (skinheadek) adatainál pedig kétszeresen magasabbak. Mindez arra enged következtetni, hogy a zsidókkal kapcsolatos előítélet szelektív, és csak ritkán párosul általános elutasítottsággal: valószínűleg még a jobbikosok jó részének a fejében is él az előkelő-gazdag-okos-befolyásos zsidó képe, a gyerekük pedig inkább egy ilyenrel játszon, mint egy skinhead-del, aki veszélybe sodorhatja őket. *Az ideológiánál és az előítéletességnél tehát érzésem szerint a praktikus megfontolások erősebbek.* A cigányokkal kapcsolatos rendkívül alacsony értékeknek is elsősorban éppen az az oka, hogy ott a két motiváció egybeesik. A praktikus megfontolások erősségét mutatja az is, hogy az előítéletet – az iskolázottság és a fiatal életkor mellett – a személyes ismerős megléte csökkenti a legjelentősebben (Szalai-Simonovics 2011): akik ismernek cigányt, zsidót, azok átlagosan sokkal elfogadóbbak velük (a jobbikosok saját bevallásuk szerint hasonló arányban ismernek kisebbségekhez tartozó állampolgárokat, mint a többi szavazó).

A táblázat utolsó sorában azok aránya látható, akik az adott népcsoport tömeges letelepedési hullámára számítanak a közeljövőben. Ez a jobbikosoknál már a kínaiak és az arabok esetében is érdemben gyakoribb, a zsidók esetében viszont egyenesen kétszer akkora: minden második radikális erre készíti fel magát lelkiileg. Krekó és Juhász (2011) szerint az etnikai csoportok számának felülbecslése csak enyhén, vagy egyáltalán nem függ össze a csoport megítélésével, viszont a tömeges bevándorlástól való félelem a kínaiak és a zsidók esetében a velük kapcsolatos előítéletességre – és ezen keresztül valamennyire a jobbikos pártpreferenciára – vezethető vissza. Ez része a tágabb összeesküvés-elméleteknek is⁴⁷, amelyek jelentős szerepet játszik a szélsőjobb oldali világlátásban (Krekó 2010). *Ez a mozzanat ugyanakkor az ideológiai predispozíció*

⁴⁷http://szentkoronaradio.com/belfold/2011_05_03_orzaghodito-zsidok-allnak-a-ciganytenyesztes-mogot

jelentőségére utal. Az eszmei és praktikus motivációk keveredhetnek a bevándorlókkal kapcsolatos állításokban is.

6. táblázat. Bevándorlással kapcsolatos attitűdök

<i>Átlagpontok. 1= egyáltalán nem ért egyet; 4=teljesen egyetért</i>	<i>nem jobbikos</i>	<i>jobbikos</i>
A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés.	2,67	2,75
A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.	2,82	2,9
A bevándorlókat szigorú megfigyelés alatt kell tartani	3,1	3,23
A bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.	2,86	2,75
Magyarországon a bevándorlási szabályok szigorítására van szükség.	2,16	2,39
A bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak	2,11	1,93

forrás: Társki Omnibusz, 2011, 4-6.hó, N=3040, 249 Jobbik-szavazó volt a mintában, ami a pártválasztók 15%-a.

megjegyzés: vastag betűvel a szignifikáns eltérések, de még azok is gyengének magyarázó változónak számítanak, a legnagyobb ETA négyzet az utolsó állításnál volt, de ott is csak 0,004, ami a Cohen-szabály szerint nagyon kis magyarázóerőt jelent

Nyugaton az immigráció ellenzésének alapvető motivációja az első két állítás, ez azonban keleti – és magyar – kontextusban kevésbé releváns. Talán meglepő ugyanakkor, hogy sem ez a kettő item, sem a liberális eszmeiséget kifejező negyedik nem talált szignifikánsan nagyobb elutasításra a jobbikosok között. Ahol érdemi eltérés volt, az a rendpártisággal kapcsolatos harmadik és ötödik item, ám igazán markáns különbségekről ott sem beszélhetünk. Ebben a dimenzióban és a patrióta gazdaságpolitikát kifejező utolsó kérdésnél is valószínűleg a határozott pártálláspontra választotta el a jobbikos válaszadókat a többitől, ám így is látszik, hogy igazán robosztus különbségek immigrációval kapcsolatban nincsenek a radikális és a többi szavazó között.

Összességében a Jobbik-szavazók előítéletessége tehát nemcsak abból a szempontból szelektív, hogy sokkal inkább a cigányokra és a zsidókra irányul, mint más kisebbségekre. Szelektív azért is, mert a negatív ideológiai képzetek, összeesküvés-elméletek népszerűsége mellett pozitív társítások is kapcsolódnak a zsidósághoz. Más a helyzet a cigányság kapcsán, róluk csak negatívát gondolnak a radikálisok.

7. táblázat. Cigányokkal kapcsolatos vélekedések a Jobbik táborában és a teljes népességben

<i>Átlagpontok. 1= egyáltalán nem ért egyet; 4=teljesen egyetért</i>	<i>nem jobbikos</i>	<i>jobbikos</i>
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni	3,16	3,26
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	2,37	2,87
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van	2,73	3,18
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak	1,47	1,25
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon.	3,25	2,88
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között	2,89	2,68

forrás: Társi Omnibusz, 2011, 4-6.hó, N=3040, 249 Jobbik-szavazó volt a mintában, ami a pártválasztók 15%-a.

megjegyzés: vastag betűvel a szignifikáns eltérések. A legnagyobb ETA négyzet a második és harmadik állításnál volt, de ott is csak 0,019 és 0,017, ami a Cohen-szabály szerint gyenge-közepes magyarázóerőt jelent

A cigányellenesség mértéke évtizedek óta hasonló (lásd Bernát és társai 2012, ugyanezek az adatok, 27. táblázat), a Jobbik megjelenése csak a cigányellenesség politikai aktiválásával zajlott le, szinte teljesen egyidejűleg (Karácsony-Róna 2010). A jobbikosok átlagpontjai viszont még a teljes népesség igencsak cigányellenes értékeit is meghaladják. Érdeemes megjegyezni, hogy a legnagyobb különbség a diszkriminációra vonatkozó második, és az etnikumot bűnözéssel összekapcsoló harmadik állításnál van. Az előítéletességnél tehát – a cigányok esetében – többről is van szó: idegenellenességről. Ám rasszizmust sem állíthatunk: az nyílt, módszeres és nagymértékű, tevőleges diszkriminációt jelentene, szélsőségesebb esetben pedig fizikai bántalmazást. Az ezekre az adatokra épülő Társi kutatásnak is éppen az az egyik érdeme, hogy kettéválasztja a diszkriminációt és az előítéletet. Utóbbi kutatásánál nem vont be az elemzésbe pártpolitikai változókat. Egy nagyon populáris, önmagában semmit sem bizonyító, de mégis, érzésem szerint jelzésértékű ténnyel világítanám meg az előítélet és a diszkrimináció közötti különbséget: a fent bemutatott egész társadalomra jellemző anti-roma érzelmek ellenére a legtöbb sms-es szavazatot egy cigány énekes kapta a Megasztár történetében: Caramel.

Összefoglalva a fejezet fő tanulságait: A Jobbik-szavazók anyagi helyzete kedvezőbb az európai radikálisok átlagánál, az osztály-hovatartozásra és deprivációra épülő hipotézis

csak kismértékben magyarázza a szélsőjobboldali szimpátiát. Az elitellenesség már sokkal inkább jellemző a Jobbik közönségére, ám ebből még nem következne a párt automatikus támogatása. A legnagyobb magyarázóerővel a cigányellenesség bír, a Tárki adatai pedig a közismert tényre egy újszerű magyarázatot kínáltak: a cigányoknál összekapcsolódik a jobbikosok erős predispozíciója a – romákkal szemben szintén negatív – praktikus megfontolásokkal. A külföldi kisebbségek és a zsidók esetében viszont a két hatás gyengíti egymást: noha a zsidókkal szemben a szélsőjobboldali szavazók szignifikánsan elutasítóbbak, a velük kapcsolatos pozitív képzetek (gazdag, okos, stb.) miatt még így is nagyobb arányban fogadják el akár szomszédként, akár gyerekük játszótársaként őket, mint más etnikumokat. A jobbikosok előítéletessége szelektív.

4. Kínálati megközelítések

A keresleti megközelítéssel szembeni fő kritikám nemcsak a radikális jobb kutatására vonatkozik. A probléma az, hogy a szavazói magatartásban ennek az irányzatnak a képviselői (például Knutsen és Scarbrough 1995) „sem igen tesznek mást, mint hogy kimutatják a pártpreferenciák, valamint a társadalmi-demográfiai és az attitűdváltozók kapcsolatának szorosságát” (Enyedi 2004, 4). Figyelmen kívül hagyják viszont, hogy milyen politikai szereplők és események befolyásolják a választók preferenciáit. *Önmagában véve* tehát nem tartom elégségesnek ezt az irányzatot, amely a szavazókra hatást gyakorló külső makrotényezőkől vezeti le a radikalizmus támogatását. Hiába alakul a szélsőségeknek kedvezően az összes gazdasági-társadalmi folyamat, ha nem jelenik meg egy párt, amelyik azt ügyes politikával ki is tudja használni. Az utóbbi időben ezt az észrevételt a keresleti megközelítés kutatói is magukévá tették, ezért törekednek a keresleti és kínálati modellek kombinálására (például Arzheimer 2009, Kitschelt 2007). Ezt tartom én is követendőnek, sőt, nemcsak a keresleti és kínálati megközelítések, hanem a média vizsgálata is egymással összefüggő magyarázatokat mutat. Kizárólag analitikus szempontok miatt tárgyalom ezeket mégis külön fejezetben, hogy szétszálazva, külön-külön részletesen megvizsgálva győződhessünk meg az alkalmazhatóságuk mértékéről, ám az írásom végén kísérletet teszek majd a különböző megközelítések magyarázóerejének összehasonlítására.

A keresletihez hasonlóan, a kínálati oldalon is több kiindulópontból lehet vizsgálni a pártcsalád felemelkedését. Ebben a fejezetben ezen elméleteket veszem sorra, majd a Jobbik kapcsán megvizsgálom magyarországi alkalmazhatóságukat. Ezek a következők:

1. távolsági modell (Bornschiefer 2010, Meguid 2005, Bale 2003) politikai karantén: Cordon Sanitare (Von Spanje and Van der Brug 2007), többi párt reakciója a szélsőjobbra (Art2007, 2011: 44-49, Bale 2010), illetve a radikális párt programja („győztes formula”, Kitschelt 1995, De Lange 2007, Van der Brug - Von Spanje 2013)
2. intézmények, kormányzati rendszer, választási rendszer (Golder 2004, Norris 2005)

3. történelmi örökség (Minkenberg 2013, Kitschelt és Bustikova 2009), a szélsőjobboldali szubkultúra, a már létező bázis (Art 2008, Art 2011: 106-148), civil társadalom reakciója (Art 2007, Klandermans és Mayer 2005)
4. pártszervezet: vezetés (Bos 2011 et al, Van der Brug és Mughan 2007, Hajdú 2012), aktivista-hálózat (Art 2011: 49-60), centralizáltság (De Lange és Art 2011, Betz 1998)

Térmodell

A kínálatiak közül a legnépszerűbb elmélet a pártok közötti *távolsági modell*, amely a szélsőjobboldal térnyerését a többi párt mozgásának, a hozzájuk viszonyított pozíciónak a függvényében ábrázolja. Alaplogikáját Kitschelt és Ignazi vitája adja: Kitschelt szerint ha a jobboldal legerősebb, mérsékelt pártja a politikai centrum irányába mozdul, akkor teret nyit egy radikális párt számára (Kitschelt-McGann, 1995). Piero Ignazi ezzel szemben úgy látja, hogy a radikális jobboldali párt felemelkedését a jobboldal vezető pártja akkor készíti elő, ha a politikai mező széle felé mozdul el, legitimálja a radikálisabb gondolatokat, illetve mobilizálja azok híveit, majd a nagyobb haszon reményében újra a centrum felé mozog, ezáltal viszont szabad teret hagy radikálisabb politikai szereplők számára (Ignazi, 2003). Kitscheltéknek volt egy olyan feltételezése is, amely az újbaldali pártok eredményeivel kapcsolta össze a jobboldali radikális pártok sikereit. Eszerint a '68-as nemzedékre alapozó baloldali libertariánus pártokkal szembeni ellenszenvre építkezve emelkedhettek fel az 1980-as évek második felében a tradicionális értékek, és mindenekelőtt a tekintély fontossága mellett kiálló radikálisok. Az érveléssel a mélyebb kidolgozás hiánya mellett az a fő probléma, hogy a klasszikus újbaldali pártok a 1990-es évek elejére a skandináv és a Benelux államok kivételével a politika periferiájára szorultak⁴⁸. Ennek ellenére olyan országokban is megjelentek és megerősödtek jobboldali radikális pártok, ahol korábban újbaldali pártok nem rendelkeztek komoly támogatottsággal (Olaszország), esetleg nem is léteztek (volt kommunista országok). Mindezért szerzőtársaimmal (Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011) a harmadik hipotézist úgy alakítottuk át, hogy az a radikális pártok szereplését a baloldal politikájának függvényében határozza meg. Véleményünk szerint erősen hozzájárulhat a jobbszél megerősödéséhez, ha a fő *baloldali párt kormányzásával*

⁴⁸ A zöldek sok tekintetben maguk is újbaldali pártoknak tekinthetők, ám itt most a libertariánus, magukat kifejezetten bal-jobb dimenzióban definiáló pártokról van szó.

szemben komoly ellenérzés alakul ki a társadalomban (a Jobbik példáján kívül az amerikai Tea Party Movement⁴⁹ is ezt az összefüggést illusztrálja).

A hipotézist közelebbről megvizsgálva, még fontosabb kérdések merülhetnek fel. A mozgások, az elhelyezések melyik dimenzióra vonatkoznak? Bal-jobb skálára (ahogy Ingazi és Kitschelt eredetileg írták)? Vagy a szélsőjobboldalra „jellemző” ügyekre, mint például bevándorlásellenesség, multikulturalizmus, tekintélyelvűség (Arzheimer és Carter 2006, Lubbers et al 2002)? Egy átfogó gazdaságpolitikai dimenzióra (Kitschelt 1995, 2007, de Lange 2007), vagy egy átfogó nem-materiális dimenzióra (libertárius-tektintélyelvű törésvonal, Bale 2003, Bornschier 2010)?

A módszertan sem egyértelmű, a kutatók leggyakrabban szakértői becsléssel helyezik el a pártokat (például Rohrschneider and Whitefield 2009), de van értelme azt is megkérdezni, hogy a pártok képviselői önmagukat, illetve a szavazói őket hogyan helyezik el (Budge 2001).

Nyugati országok adataival dolgozva a legfrissebb és legátfogóbb tanulmányt Spies és Franzmann (2011) írták, és a következő megállapításokra jutottak. A bal-jobb skála tekintetében a jobboldali konzervatív párt középre húzódása és a két mainstream párt közeledése is kedvező feltételeket biztosít a szélsőjobbnek, sőt, a szélsőbal polarizáló hatása is növelheti a népszerűségét. A gazdasági ügyekben viszont a fenti három hipotézisből csak az első, és az is csak közvetlenül van jótékony hatással az általunk vizsgált pártcsaládra. Ha a két meghatározó párt gazdaságpolitikai álláspontja konvergál, akkor a hangsúly azokra a szimbolikus ügyekre terelődik át, amelyben könnyen meg tudják magukat különböztetni a szélsőjobbparti pártok (bevándorlás, multikulturalizmus). Ezekben a dimenziókban viszont a jobbközép párt helyzete nem volt szignifikáns hatással a radikális jobboldaliakra: volt, ahol Kitschelt hipotézisének megfelelően a liberálisabb jobbközép párt, volt ahol Ignazi feltételezése szerint a szigorúbb bevándorlási politikát folytató konzervatív párt léte növelte a jobbszél támogatottságát. Összességében fő tanulságuk az, hogy a többféle dimenziót együtt kell vizsgálni, önmagában leegyszerűsítőek a szakirodalom klasszikus tézisei.

Erre nagyon tanulságos példát találhatunk Írországból (O'Malley 2008). Ott ugyanis azért nincs radikális jobboldali párt, mert a pártcsalád kötőerejének összes dimenziója

⁴⁹ Természetesen a Tea Party és az európai radikális pártok között rengeteg különbség van, azonban az egydimenziós modellbe meglátásunk szerint ez a párt is beilleszthető.

megtalálható máshol – a Sinn Féin-ben –, kivéve a bevándorlásellenesség. Ez a párt euroszeptikus, elitellenes – sőt, rendszerellenes abban az értelemben, hogy nem fogadja el a ír megosztottságot – tekintélyelvű és a jobboldali társadalompolitika híve. Nacionalizmus-etnocentrizmus nem is lehetne több a pártban. Egyszóval minden megvan benne, amire egy radikális szavazónak szüksége van, kivéve a bevándorlás elutasítását. Mivel ezen a kérdésen kívül az összes többi érdeket becsatornázza, ezért kihúzza az „igazi” radikális jobboldali pártok lába alól a talajt.

A távolsági modellhez még két megközelítés is kapcsolódik. Az egyik a többi párt reakciójából eredezteti a radikális jobboldal népszerűségét, vagy legalábbis egy interaktív folyamatként képzei el a pártok között viszonyokat. Az interaktivitás magától értetődő, hiszen a jobbszél felfutását befolyásolja a versenytársak reakciója, ugyanakkor a reakciót jórészt éppen a jobbszél jelentősége határozza meg. A közkeletű nézet szerint úgy lehet elejét venni a szélsőjobb megerősödésének, ha kirekeszti azt a többi párt, politikai karanténba zárja: ekkor a pártra egyszerűen nem éri meg szavazni, hisz úgyszincs esély arra, hogy bármilyen módon részese legyen a párt a közpolitikai döntéshozatalnak, a párt nem tud normális kampányt folytatni, de még aktivistákat toborozni sem, hisz azok a részvételükkel a társadalmi kapcsolataikat teszik kockára (Art 2007, 2011: 44-49). Ez ugyanakkor Von Spanje és Van der Brug (2007) elemzése szerint nem minden esetben éri el a célját, Belgiumban évtizedekig tudott így is erős maradni a Vlaamse Blok, hisz az áldozattá válásból, a mártír szerepből akár még profitálni is lehet. Bale (2010) arra mutat rá, hogy a „Cordon Sanitaire” csak akkor lehet hatékony, ha teljes körű: nemcsak a pártokra, hanem a civilekre is vonatkozik. Ez utóbbi állítás igazságát támasztja alá a tapasztalat is: a lehető legrosszabb „stratégia”, ha a politikai elit hezitálva, bizonytalanul, önmagának is ellentmondva reagál. Franciaországban 1983-ban az RPR országos és helyi szervei egymásra mutogattak abban, hogy melyikük döntése volt az FN-nel szövetségre lépni Dreux-ban, ahol áttörést jelentő sikert értek el Le Pen-ék – Chirac pártjának hathatós segítségével. A baloldal sokszoros kiátkozása ellenére Mitterand elnök volt az, aki úgy döntött, hogy országos médiafelületet kell biztosítani Le Pen-nek (az eredmény az FN ugrásszerű népszerűség-emelkedése volt⁵⁰). Ausztriában Vranitzky kancellár többször hangsúlyozta, hogy politikai karanténba kell zárni az FPÖ-t, ám ezt még a saját pártja sem tartotta be mindig helyi szinten, az ÖVP pedig országos szinten sem.

⁵⁰ a média szerepét a következő fejezetben vizsgálom.

Egy másik kínálati megközelítés egyszerűen a radikálisok programja és az ezeket követő választási eredmények közötti kapcsolatot vizsgálja: azt, hogy milyen ideológiai kombináció vezetett a sikerhez. Kitschelt (1995) „győztes formulának” nevezte a piacpárti gazdaságpolitika - bevándorlás-ellenesség - társadalompolitikai konzervativizmus hármasságát, újabban azonban nagyon sok szélsőjobboldali-radikális párt éppen baloldali gazdaságpolitikával lett sikeres (De Lange 2007, van der Brug és von Spanje 2013), még a prototípusként kezelt FN, FPÖ és a Dán Néppárt is (Bíró Nagy – Dúró – Hajdú- Róna 2011).

Intézmények

A kínálati elméletek egyik kurrens irányzata a politika rendszer külső adottságaival magyarázza a radikálisok választási sikerét. Nagyjából egyetértenek a politikatudósok abban, hogy a radikális jobboldali pártok számára az arányos választási rendszer az ideális, míg a többségi rendszerek kevésbé kedvezőek. Jackman és Volpert (1996) először a küszöb nagyságára gondoltak, ám később már a részletesebb kutatások a körzeti magnitúdóval, a listás szavazatok kiosztására vonatkozó formulával és az arányosság különböző összevont mutatóival igyekeztek magyarázni a jobbszél eredményeit (Golder 2004, Norris 2005: 105-129, Carter 2005: 146-162). A Nemzeti Front hiába ért el több választáson is országosan 10 százalék feletti eredményt, az abszolút többségi francia választási rendszer miatt jelöltjei többnyire már az első fordulóban elbuktak: az FN csak elvétve tudott mandátumot szerezni a nemzeti parlamentben (1986-ban éppen a frissen bevezetett arányos rendszernek is köszönhetette a sikerét, amelyet aztán – nem utolsósorban Le Pen visszaszorítása érdekében – el is töröltek). A pártcsaládhoz tartozó legsikeresebb pártok (FPÖ, FrP, SVP, SRS) 20 százalék feletti eredményeiket minden esetben arányos választási rendszerekben érték el. Givens (2005) a stratégiai szavazás jelenségében látja a radikális jobboldal változó eredményeinek okait: többségi rendszerben a közvetett, pszichológiai hatás miatt azok közül is sokan átpártolnak a szélsőséges erőktől a mérsékeltebb, esélyesebb jelöltekhez, akik egyébként szimpatizálnának a radikális pártokkal (Duverger, 1963; Cox, 1997). Norris szerint azonban nem szabad túldimenzionálni a választási rendszer jelentőségét, az csak a radikálisok mandátumarányára van nagy hatással, a szavazatarányuk más tényezőkön múlik. Az amerikai szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az intézmények közül a választáson való indulás szabályozása – regisztráció, ajánlószervények, kaució –, a kampányolási lehetőségek – média-hozzáférés, pártfinanszírozás –, és a törvényi

szabályozás – gyűlöletbeszéd tiltása – is legalább olyan meghatározó szerepet töltenek be, mint maga a választási rendszer (Norris, 2005: 83-104). Carter (2005: 162-201) is úgy látja, hogy az állami támogatáshoz való hozzáférés, a közszolgálati televízió elérhető médiafelület és a jelöltállítási szabályozás hatása erősebb is lehet, mint a választási rendszer arányosságának a hatása.

Történelmi örökség

Számos tanulmány párhuzamot von a radikális-szélsőjobboldali és a náci-fasiszta politikai tömörülések között (Griffith 1991, Eatwell 1994). Noha jómagam a mai pártok esetében félrevezetőnek tartom a két világháború közötti mozgalmakhoz való hasonlítást, azt a tényt nem vonom kétségbe, hogy ezen pártok közül soknak ide nyúlik vissza az eredete. Éppen ez a szakirodalom egyik fő állítása a kínálati elméletekben: azok a radikális pártok lesznek sikeresek, melyek az építkezést nem a semmiből kezdik, melyek alapozhatnak az adott országban egy erős nacionalista korszakra (Minkenberg 2000). Ha volt az adott országban tekintélyelvű (vagy totális) rezsim, akkor van hagyománya, emberanyaga, mentorai, infrastruktúrája a szélsőjobboldali mozgalomnak, ez tehát növeli a kialakulás esélyeit (olasz példa). Az előző rendszer évtizedes propagandája és működése nem múlhat el nyom nélkül: az ugyanis kedvezményezettek, hívek százezreit hagyta maga után örökségül. Az is egyértelmű, hogy ha nem is volt ilyen rendszer, de volt a két világháború között ilyen mozgalom (brit példa), az szintén megkönnyíti a radikális építkezést, azt ugyanis nem a nulláról kell kezdeni. Ugyanakkor talán még ennél is fontosabb, hogy az adott mozgalom meg tudjon újulni, céljaiban és eszközeiben is új utat találjon a fasiszta-náci elődökhöz képest: Mindenkerberg szerint ahol ez lezajlott, ott voltak sikeresek a pártcsalád tagjai. Art (2011: 108-125) kutatása szerint a Vlaams Blok a 19.századi Flamand Mozgalomból, az FPÖ a két világháború közötti osztrák harmadik oszlopból⁵¹ („Third Lager”), a Front National pedig az algériai francia veteránok (és az Algéria függetlenedését ellenzők) táborából nőtt ki. A kontinuitás személyekben, eszmékben, és ami a legfontosabb, szervezetekben-infrastruktúrában is kimutatható. Az algériai veteránok Le Pen leghűségesebb szövetségesei voltak az FN-en belül⁵², a felsővezetéstől kezdve az aktivistákon és mezei párttagokon át a széles választóközönségig komoly arányt képviseltek (Art 2011: 121-123).

⁵¹ Ez a szociáldemokrata és konzervatív oszlop után jelentett egy nacionalista, antiszemita, a Német birodalommal való egyesülést szorgalmazó politikai-szubkulturális oldalt, melynek társadalmi támogatottsága és befolyása igen jelentős volt.

⁵² Le Pen maga is háborús veterán volt, Indokínában és Algériában is harcolt.

Minkenberg Kelet-Európát illetően is meghatározónak véli a kommunista rendszer előtti örökséget, mely még 45 évnyi cezúrával is támaszt jelenthet a '90 utáni szélsőjobboldal számára (Mindenkenberg 2002, 2009). A pártcsalád új rendszerbeli sikerét az is befolyásolja, hogy a kommunizmus alatt a nemzeti gondolat és a későbbi szélsőjobbot tápláló nemzetiségi probléma mennyire volt a hivatalos politika része. Romániában például a kommunista elit is magyarellenes volt, nem véletlen, hogy még a szélsőjobboldali Nagy-Románia pártnak is posztkommunista gyökerei vannak. Bonyolítja a helyzetet, hogy a hivatalos szintre emelt kisebbségellenesség mellett a nemzetiségi probléma szőnyeg alá söprése, vagy a nacionalizmus elnyomása is hozzájárulhat a rendszerváltás után a „túllendüléshez”, azaz a jobbszél megerősödéséhez.

Kitschelt és Bustikova (2009) megkülönböztetik az alkalmazkodó és a patrimonialis kommunista rezsimet. Az elsőből alkalmazkodó, kapitalizmusra-szabadpiacra-politikai pluralizmusra (viszonylag) nyitott posztkommunista pártok nőnek ki, amely rendszerint szélsőségek nélküli pártrendszert eredményezett, szemben a patrimonialis rendszerekkel, ahol az átmenet nem volt erőszakmentes, és ahol így polarizált pártrendszer jött létre, jelentős szélsőjobboddallal. Elméletüket Magyarország példája a Jobbik megjelenése óta mindenképp cáfolja.

A történelmi örökség kérdésénél tehát elsősorban az a kérdés, hogy van-e olyan, már a párt felfutása előtt is létező, virulens szubkultúra, melyre támaszkodhat a jobbszél. Azonban legalább ennyire fontos, hogy van-e ellenkultúra: antifasiszta civilek. Klandermans és Mayer (2005) és Art (2007 és 2011) több esettanulmányt is készítettek, amelyekben ebben látták a német szélsőjobboldal sikertelenségének fő okát. Valahányszor felvonulást, tüntetést szervez a Republikaner, az NDP, vagy bármilyen neonáci szervezet, legalább 10-szer akkora nagyságú tömeget mozgósítanak az ellentüntető pártok, civilek. Emellett a plakátjaikat letépik, nyilvános helységet nem adnak ki nekik, a Springer lapjainál (ilyen például a nagy példányszámú Bild) az újságíróknak munkába lépés előtt alá kell írniuk, hogy küzdeni fognak a szélsőjobboldal bármilyen megnyilvánulása ellen. Az Alkotmányvédelmi Hivatal folyamatosan vizsgálja e pártok tevékenységét, többeket már betiltott. Nem túlzás azt állítani, hogy ilyen erős – és ami még fontosabb, ilyen széles, a társadalom minden szféráját átfogó – ellenkultúra közepette a német radikális-szélsőjobboldali aktivisták, párttagok komoly egzisztenciális fenyegetettségnek vannak kitéve.

Ez a veszélyérzet viszont igencsak megszűri azon embereknek a körét, akikre számíthatnak a német szélsőségesek. Art (2011: 29-61) részletes adatokon mutatja be, hogy ennek következtében csak olyanok csatlakoznak, akiknek nincs veszítenivalójuk: a társadalom periferiájára szorult, képzetlen, kevés erőforrással rendelkező emberek. Anekdotikus, ám mégis sokatmondó példa: amikor Hans Janmaat-ot, a holland bevándorlóellenes CD (Center Democrats) nevű formáció elnökét megkérdezték arról, hogy miért van tele bűnözőkkel a pártja, akkor azt válaszolta, hogy „azért, mert nem találtam mást” (Art 2011: 35). Ezzel szemben Franciországban, Flandriában, Észak-Olaszországban magasan képzett szakértők alkotják a szélsőjobboldali pártok tagsági körének felét. A nagy különbség nem a pártok sikerességében rejlik (noha az is nyilvánvalóan segíti a szakértők bevonását), hanem abban, hogy stigmatizálja-e őket a többségi társadalom. A fentiek mellett abban is egyetérthetünk Arttal, hogy ez az igazi oka annak, hogy Németországban nem tudott gyökeret verni a második világháború után a szélsőjobb: a szövetségi parlamentben egyetlen mandátumot sem szereztek.

A párt szervezete

Végül, a kínálati oldal szintén fontos elmélete szerint a radikálisok sikeressége azon múlik, hogy milyenek ezek a pártok: milyen a vezetésük, az aktivistabázisuk, mennyire centralizált és hatékonyan működő a pártszervezetük.

Kezdjük az áttekintést a vezető szerepével. Abban mindenki egyetért, hogy a karizmatikus vezető rendkívül értékes erőforrás a pártjának, egymagában is sokat lendíthet annak választási sikerén (Van der Brug és Mughan 2007, Mudde 2007: 260-264), az igazi kérdés csak az, hogy mit jelent a karizmatikusság, kit tekinthetünk karizmatikus vezetőnek. Nos, kevés politológiai kifejezést övez nagyobb homály, mint ezt (Hajdú 2012). Először is rengeteg a tautologikus magyarázat: a sikeres pártvezetők karizmatikusak, a sikertlenek nem - csakhogy éppen ezzel kívántuk megmagyarázni a sikereiket! A német Republikaner tartományi választási sikereit és kudarcait is magyarázták már Schönhuber karizmatikusságával, illetve gyenge vezetői képességeivel (Art 2011:201). Lubbersék (2002) nagy hatású munkájukban a karizmatikusságot szakértői becsléssel mérték: az számított karizmatikusnak, akit a szakértői kérdőív kitöltői annak soroltak be. Így aztán nem csoda, hogy azt az eredményt kapták, hogy a karizmatikus vezetővel bíró radikális pártok átlagosan jóval nagyobb támogatottságnak örvendenek, mint az erőskezü vezető nélküliek (hisz valószínűleg sok szakértőt befolyásolt a választási eredmény). Arra mindenesetre rávilágítanak a fenti példák,

hogy hajlamosak vagyunk több mindent belelátni a győztes hadvezérekbe – és kevesebbet a vesztesekbe –, mint ami bennük van. Ha a karizmatikusságot használni akarjuk, mint magyarázó változót, akkor tovább kell lépünk.

Mudde (2007: 260-264) belső és külső karizmatát különböztet meg. Előbbi alatt szervezőerőt, hatalomépítést, a lojalitás megteremtésének és kikényszerítésének képességét érti, utóbbi pedig jó szónoki képességeket, nagy támogatottság megszerzését – sőt, extratámogatók bevonását – jelenti. Egyedül ez a legutolsó említés az, amely kézzelfogható: ha valamelyik vezetőnek a személye több támogatót képes bevonni, mint a párt, az egy olyan személyes kvalitás, amelyre építhetjük a fogalmat, ám ez is inkább valaminek a következménye. Ugyanez igaz a jó szónokra, és a belső támogatás, lojalitás megteremtésének a képességére is. A belső karizmatikusság részeként számon tartott szervezőtehetség pedig egy pártban rendkívül fontos, ám ez ma már inkább a pártigazgató, a párt szervezeti vezetőjének a szerepe. Ez a személy általában más, mint az elsőszámú vezető⁵³.

Hajdú András (2012) klasszikus gondolkodók (Weber, Plütharkosz) nyomán a karizmatikusságot egy érzelmi kötődésnek állítja be. A karizmatikus vezető hős, a közösséget válságból kivezeti, identitást kínál, mentális biztonságot nyújt, ellenséggépet vázol fel (összeesküvés-elméletek). Egyszóval érzelmi azonosulást képes kialakítani: olyan erőt mutat föl egymaga, melyre a legtöbb választópolgár vágyik (lásd Fromm elméletét a Menekülés a szabadság elől-ben). Hajdú válaszával azért is vagyok hajlamos egyetérteni, mert az érzelmi definíció egyben azt is megmagyarázza, hogy miért tudjuk ilyen nehezen definiálni a karizmatikusságot: az érzelmi kötődés éppen azt jelenti, hogy racionálisan nem értelmezhető.

Mielőtt továbbmegyünk, még azon érdemes elgondolkozni, hogy miért találunk a radikális jobboldali-szélsőjobboldali pártcsaládban több karizmatikus vezért? Nos, egyrészt azért, mert a tekintélyelvű-rendpárti eszmeiség elképzelhetetlen erős vezető nélkül (Gunther-Diamond 2003). Másik ok vélhetően az egyszerű nyelvezet, agresszív és szókimondó beszédstílus, habitus, ami jellemzi a pártcsalád vezetőit. Ezek pontosan azok a tulajdonságok, melyekre a szenzációhajhász média vevő (Ellinas 2010).

⁵³ Hamarosan a Jobbik kapcsán is bemutatom, hogy a karizmatikus Vona Gábor és a főszervező Szabó Gábor közötti munkamegosztás igencsak működőképes a Jobbikban. Szabónak nem kell szerepelnie, Vonának pedig nem kell a megvalósítás mikéntjével foglalkoznia.

Valóban, Jean-Marie Le Pen, Jörg Haider, Umberto Bossi, Christoph Blocher, vagy Corneliu Vadim Tudor kiváló debattőrök, jó médiaszereplők voltak.

Mégis, leginkább Bos et al (2011) cikke segíti a tisztánlátást: a radikális jobboldal és a karizmatikusság összekapcsolásának legjobb magyarázata az optikai csalódás. Egyszerűen hajlamosak vagyunk arra, hogy ennél a pártcsaládnál észrevegyük a markáns vezetőt, más politikai tömörülések esetében viszont kevésbé. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a fenti tulajdonságok ne lennének meg szociáldemokrata, konzervatív, zöld, liberális, stb politikusokban. A radikális vezetők médiaérzékenysége is legalább annyira köszönhető a politikát általánosan jellemző perszonalizációnak, mint az ő személyes kvalitásaiknak: más pártoknak is sok médiaképes politikusa van.

A másik rendkívül fontos tényező a radikális jobboldali pártok belső kohéziója, mérsékelt frakcionalizáltsága. Nyilvánvalóan az egységesebb párt vezet (legalábbis rövidtávon) a sikerhez, ám hogy ezen pártok egységesebbek-e, az nem egyértelmű, a nemzetközi szakirodalom megosztott abban a kérdésben, hogy mi tekinthető egy radikális jobboldali párt tipikus működési modelljének. Számos szerző (Decker 2004; Gunther-Diamond, 2003; Ignazi, 2003) a radikális pártokról „führerpártokként” ír, amelyekben az erőskezü vezető mögött gyenge szervezettségű párt található. Pedahzur és Brichta (2002) arra mutat rá, hogy a befolyásos karizmatikus vezető léte önmagában nem zárja ki a sikeres intézményesülést, sőt e kettő együttese teszi a legvalószínűbbé a tartós megmaradást a pártrendszerben. Az biztosnak tűnik, hogy tagjaikkal szemben e pártok több kötelezettséget támasztanak és kevesebb jogot garantálnak nekik – könnyű (próba)taggá válni, ám nehéz tartósan bent maradni – , és hogy gyakoribbak a pártvezető által felkarolt, „ejtőernyős” karrieriek (Bolleyer 2007), ez azonban még mindig nem jelent egységességet. Ahogy azt is megírták, hogy a pártcsalád ideológiai „szórása”, különbözősége nem számít különösen nagynak más pártokhoz képest (Elsner 2012), úgy az is határozottan kirajzolódik, hogy a pártcsalád egységességét, kohézióját övező mítosz jórészt hamis: a párttagok között konszenzus nem nagyobb, mint más pártoknál. Az viszont kétségtelen, hogy a belső döntéshozatali folyamat hatékony: nincsenek egymással rivalizáló testületek, nincsen sok vétőjoggal rendelkező fórum, semmi sem lassítja a gyors döntéseket (Ellinas 2009).

A frakcionalizáltsághoz hasonlóan abban is cáfolnám az intuitív válaszokat, hogy a párttagok pszichológiai-attitűdbeli tulajdonságai sem feltétlenül egységesek, vagy

legalább nem egységesebbek, mint más pártok tagságánál. Elsőre azt gondolhatnánk, hogy a szélsőjobbboldaliak párttagok „mind egyformák”, ám attól még, hogy egy csoport szélsőségebb, egyáltalán nem biztos, hogy egységesebb is. Jost és társai (2003) még azt írták, hogy a szélsőjobbboldali párttagok nagy arányban paranoiások, konstans félelem- és fenyegetettség-érzet, instabil személyiség jellemzi sokukat, az új ismeretekre való nyitottság teljes hiánya mellett. Azonban egy komolyabb empirikus bázison dolgozó kutatás ezt az állítást ízekre szedte, ráadásul azt is kimutatta ESS-adatok alapján, hogy a szélsőjobbboldali és szélsőbaloldali párttagok attitűdjei és értékpreferenciái, illetve bal-jobb önelhelyezésük még nagyobb eltéréseket mutattak egymáshoz képest, mint a mérsékeltebb pártok tagjainak hasonló adatai (Hiel 2012). (Ahogy a mű cáfolta azt a közkeletű tévhitet is, hogy a szélsőboldaldali és szélsőjobbboldaliak sokban hasonlítanak egymásra.)

Végül, az új tagok felvételének folyamata is meghatározó lehet. De Lange és Art (2011) kutatása szerint a szervezeti tökéletlenség mellett a toborzásbeli-szocializációs gyengeség okozta a Pim Fortuyn Lista vesztét, és éppen ez alapozta meg a Gert Wilders vezette PVV hosszútávú sikerét. Míg az előbbi párt és vezető elhanyagolta az utánpótlást, addig Wildersék tudatosan próbálták bevonítani a fiatalokat és olyan rekrutációs mechanizmust építeni, mely biztosítja a párt hosszútávú fennmaradását.

A kínálati megközelítések szerint tehát a következő tényezők (tézisek, segítő körülmények) járulnak hozzá a pártcsalád jó szerepléséhez:

1. a politikai konstelláció, amelyben a szélsőjobb meg tudja magát különböztetni a többi erőtől, és amelyben egy fontos ügyben a társadalom jelentős hányada képviselő nélkül maradt (például bevándorlásellenességben az ellenzők tábora)
2. a politikai karantén hiánya, vagy még inkább e pártok felemás elutasítása
3. a jelentős civil ellenkultúra hiánya
4. virulens és nagyszámú saját szubkultúra, tekintélyelvű rendszerek öröksége, ugyanakkor a radikális-szélsőjobbboldali párt ezekhez képest képes legyen új mondanivalóval előállni
5. egy pártvezetőhöz később feltétlen hűséggel kötődő erős csoport megjelenése (lásd algériai veteránok)
6. arányos választási rendszer, illetve még fontosabb az állami forrásokhoz való hozzáférés, a jelöltállítás nyitottsága és a médiába való bekerülés megkönnyítése

7. karizmatikus vezető, a pártvezér és a szimpatizánsok közötti érzelmi közösség
8. hatékony, de nem feltétlenül vezérelvű pártszervezet: döntéshozatalt lassító fórumok nincsenek
9. a párt nagy energiákat fektet a képzésekre és az utánpótlás biztosítására

A most következő részben azt fogjuk szemügyre venni, hogy ezek tézisek, segítő körülmények a Jobbik esetében milyen mértékben álltak fent. A Jobbik történetét bemutatva fogom sorra venni az előbb összeszedett pontokat, kitérve arra a kérdésre is, hogy egyáltalán miért döntöttek a fiatal jobbikosok önálló párt alakítása mellett, miért nem más szervezetekhez csatlakozva indították el közös pályafutásukat? A médiával a következő fejezetben, a fiatalok bevonásával (9-es tézis) pedig az azt követően foglalkozom részletesebben.

A Jobbik története

A fenti lista a szakirodalom logikáját követte, a Jobbik esetében más logika szerint haladunk. Teljes mértékben külső adottság a 6-os pont. A magyar politikatudományban unalomig ismert vizsgatételnek számított, hogy a politikai berendezkedés több szempontból is ellehetetleníti a parlamenten kívüli pártokat, jelentős pozíció nélküli kis pártoknak esélyük sincs bekerülni a fősodorba. A Jobbik előtt még a parlamentbe sem került új párt. A választási rendszer többségi elemei, különösen a magas implicit küszöbök és a pszichológiai hatás (Cox 1997), illetve a médiaviszonyok a nagy pártok felé lökték a választókat, 2006-ra Európa egyik legkoncentráltabb pártrendszerét alakítva ki. Az állami forrásokhoz és a médiához való hozzáférés nehézsége miatt teljesen egyértelműnek tűnt, hogy nem lehet a rendszerbe kívülről betörni. Ehhez képest a Jobbik dobantása több, mint meglepő eredmény. Mi lehet az 1990 utáni politikatörténet talán legnagyobb sikertörténetének az oka?

Valószínűleg a másik nyolc tényező egyidejű fennállása, plusz más, nem-kínálati tényezők. Az első pont (politikai konstelláció) kétségkívül rendkívül kedvező volt a Jobbiknak: adott egy cigányokkal szemben nagyon előítéletes társadalom és ehhez egy olyan pártrendszer, amelyben semelyik párt nem helyezkedett 2009-ig még csak a közelébe sem ennek a pozíciónak (Kitschelt hipotézise), így a Jobbik megjelenése revelatív erővel hathatott, tabudöntő szerepe volt a pártnak. Az óriási lehetőséget a politikai napirend alakulása miatt tudta kihasználni a Jobbik. A ma már nyilvánvaló magyarázat mellé két, politikai felhangoktól nem teljesen mentes hipotézis került. Az egyik szerint a Fidesz jobbratolódása-radikalizálódása előkészítette a terepet a

szélsőjobbnak, ráhangolta a társadalmat a militáns hangnemre (Ignazi hipotézise). A másik szerint a baloldali kormányzás katasztrofális megítélése az, amely a Jobbik-jelenség igazi kiváltó oka (Bíró Nagy és társai hipotézise). Az első feltételezésre részletesen, a másik kettőre érintőlegesen visszatérek még a következő fejezetben, a Jobbik hatása című fejezetben pedig a pártok és a szavazótáborok szakirodalomban szokásos elhelyezésére prezentálok majd adatokat. Az mindenesetre teljesen világos, hogy több szempontból is páratlanul kedvező konstelláció adódott a Jobbik előtt.

A másik, párttól teljesen független külső adottság a szélsőjobboldali szubkultúra létezése (4-es pont). Nos, ahogy bemutatom, ez teljes mértékben megvolt. A 2009-2010-es földcsuszamlásszerű változások megértésében is fontos szerepet játszott ez a tényező: a Jobbik mellett ugyancsak berobbanó LMP is többek között annak köszönhető az erejét, hogy volt miből építkeznie (Soós 2012). Az LMP bázisát alternatív, globalizációkritikus, zöld mozgalmak és jogvédő szervezetek jelentették, ám a Jobbik sem a semmiből nőtt ki.

Először is a rendszerváltás után rögtön újjáéledt a Horthy-kultusz, óriási tömegek voltak a volt kormányzó újratemetésén, pártok, civil szervezetek sora alakult, annak érdekében, hogy őrizze a két világháború közötti korszak eszmeiségét. Ismét Minkenberg észrevételére utalnék: emberek százezrei tartoztak a Horthy-korszak kedvezményezettjei közé (és még többen a kommunista rendszer károsultjai közé), és ugyan ez a generáció már igencsak öreg volt, az értékeit áthagyományozta a következőre (Karácsony 2005). A formálódó radikális-szélsőjobboldali szubkultúra három eleme közül az első, a „népi radikálisok” (Mikecz 2013: 68-69) éppen erre építettek⁵⁴. Csurka István híres, 1992-es dolgozata⁵⁵ nyomán alakult ki egy külön politikai tábor, mely először Magyar Út Körök, majd MIÉP néven párttá is szerveződött. Az 1998-as sikerük mutatja, hogy ez a szubkultúra már önmagában is képes volt egy parlamenti pártot eltartani, azonban a korlátai is nyilvánvalóak: túlságos elvont, a hétköznapi problémáktól elszakadt volt a párt ideológiája, az antiszemitizmusra és globalizációellenességre építő eszmerendszer az egyszerű állampolgárok számára megfoghatatlan volt (Bozóki 2003). A MIÉP előfutárként bejátszott szerepe azonban felbecsülhetetlen a Jobbik történetében, ahogy ezt maga

⁵⁴ A népiek a Horthy-rendszer ellenzéke voltak, a népi radikális elnevezés (Mikeczet követve) nem a népiek örökségére, hanem a népi-nemzeti irányultságra utal.

⁵⁵ „Néhány gondolat a rendszerváltás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán” címmel jelent meg a Magyar Fórumban.

Vona (2011) is elismeri (a Csurkával szembeni rossz viszonyuk ellenére). A MIÉP kialakított egy olyan világértelmezést (ellopott rendszerváltás, hatalomátmentés, pénzügyi körök összeesküvése), mely rendkívül befolyásosnak bizonyult a jobbikosok körében is (Mikecz 2013). Évtizedes politikai rutint és mozgalmár tapasztalatot adott az ifjú radikálisoknak. Végül, szavazók százezreit szoktatta rá a szélsőjobbaldali gondolatokra.

Egy jelentőségében jóval kisebb, ám mégsem elhanyagolható szubkultúra erőforrásai is készen álltak a Jobbik számára: ez a skinhead-szubkultúra. A 80-as évek végén még a punkokkal is szimpatizáló, szinte kizárólag öltözködésben és zenében megnyilvánuló csoport a 90-es évekre egyre szélsőségesebb irányba fordult, és, ami még fontosabb, határozott politikai jelleget öltött. Szabó Albert, Király B. Izabella, később Bácsfi Diána és mások is igyekeztek a mozgalom élére állni, amely konkrét politikai akcióktól sem riadt vissza (nemzetközi második világháborús megemlékezések, Göncz ellen elkövetett 1992-es incidens). Noha a 90-es évek végére alábbhagyott a lelkesedés, a 2000-es években az internetes tagtoborzás megjelenésével és a „nemzeti rock” virágkorával újra lábra kapott a mozgalom, amely megint csak szervezeti kereteket, egymással a végsőig szolidáris közösségeket és jelentős emberanyagot szállíthatott a Jobbiknak (Mikecz 2013). A skinhead zenekarok a mai napig szinte állandó fellépői a Jobbik rendezvényeinek (Oi-kor, Divizó 88).

Végül, az ifjú jobbikosok maguk szolgáltatták a harmadik szubkultúrát, Mikecz Dániel (2013) szavaival élve az újradiális szubkultúrát. Ezt részletesebben mutatom be, hisz ez már közvetlenül a Jobbik történetéhez kapcsolódik⁵⁶. A további tézisek is a Jobbik történetének segítségével lesznek értelmezhetőek.

A Jobbik alapító tagjai közül sokan a MIÉP-ben kezdték politikai pályafutásukat. Kovács Dávid, a (későbbi) párt első elnökét sokan már 2002 előtt is Csurka lehetséges utódjának tartották. A mostani elnökségi tagok közül Szabó Gábor, Novák Előd és Sneider Tamás is a MIÉP-ben kezdte politikai pályafutását, Balczó Zoltán személyében pedig a MIÉP-ben is meghatározó politikusnak számító képviselőt sikerült „leigazolni”. A MIÉP mellett a Fideszhez is visszanyúlnak a Jobbik gyökerei, mint látni fogjuk. Miért alapítottak mégis önálló pártot? A válasz a mozgalom történetében rejlik.

⁵⁶ A most következő rész a Bíró Nagy Andrással közösen írt Tudatos radikalizmus című tanulmányunk átdolgozott, továbbfejlesztett változata.

Az első Orbán-kormány bukása (és a MIÉP kiesése a törvényhozásból) hatalmas traumaként érte a magát nemzeti érzelmű civil szervezetként definiáló Jobboldali Ifjúsági Közösséget. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának néhány diákja által 1999 novemberében alapított ifjúsági szervezet akkor ugyanis még nem tűzött ki célként magának egyebet, minthogy „vissza ne jöhessenek a kommunisták, hanem a Fidesz tudjon tovább kormányozni” (Jobbik 2010a). E törekvés magyarázza, hogy miért ajánlotta fel egyetemi szolgálatait az akkor már 1500 fős szervezet a választási kampányban az akkori jobboldali parlamenti pártoknak, és hívott meg Fideszes, MIÉP-es és MDF-es politikusokat is előadást tartani a felsőoktatási intézmények falai közé. Nagyon korán politikai célokat kezdett szolgálni a nemzeti, keresztény értékeket valló főiskolások és egyetemisták közösségteremtő szerveződése, de a vezetők visszaemlékezései szerint a dolgok komolyabbra fordulása, a párttá alakulás először csupán a jobboldal választási veresége után, 2002. májusában merült fel.

A Jobbik identitásépülésének értelemszerűen mérföldköve volt a választási vereség, de legalább ilyen fontos eleme volt az a kiábrándulás, amellyel a Fidesz kormányváltás utáni politikáját fogadták. A jobbikos fiatalok keményebb, offenzívabb magatartást vártak volna a frissen ellenzékbe szorult párttól. Ehelyett több alkalommal is úgy élték meg, hogy magukra maradtak, a Fidesz puhán viselkedik és nem áll ki mellettük. Ilyen meghatározó élményként él a jobbikos emlékezetben a 2002. július 4-i hídfoglalás, amikor a szavazatok újraszámlálását követelő tüntetők – köztük több mai jobbikos politikus – az Erzsébet hídon a fizikai összecsapást is vállalták a rendőrökkel, a Fidesz nyílt támogatása azonban nem követte cselekedeteiket. A választás utáni hónapokban jelent meg és erősödött fel az ifjúsági közösség tagjai között a „cserben hagytak minket” érzése, és a jobbikosok mércéje szerint ekkor kérdőjeleződött meg komolyan az, hogy a Fidesz megalkuvás nélkül képviseli a nemzeti érdekeket. *Ez a fordulat az első állításhoz is visszavezet minket: noha a széles választóközönség számára még nem, a jobbikosok számára ekkor vált egyértelművé, hogy útjuk elválik a Fidesztől.*

A fideszes politikusok – a jobbszél elvárásaihoz képest – viszonylagos visszafogottsága ellenére némi reményt nyújtott a Fidesz által a szavazótábor egyben tartását megcélzó polgári körök hálózata, melyben akkor még a jobbikosok is láttak fantáziát. Az ifjúsági közösség egyik alapítóját, Vona Gábort ráadásul még az a megtiszteltetés is érte, hogy Orbán Viktor meghívta saját polgári körébe, ahol több mint egy éven keresztül részt is vett az illusztris konzervatív értelmiségiek által látogatott összejöveteleken. Vona végül

a Jobbik hivatalos párttá alakulásakor, 2003. októberében lépett ki a polgári körök mozgalmából. A fideszes kezdeményezés a Jobbik mai elnöke számára sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Jobbik 2010-es választások előtt készült hivatalos dokumentumfilmjében Vona Gábor egyenesen úgy fogalmaz, hogy „történelmi bűn volt a polgári körök lendületét, energiáját megtörni” (Jobbik 2010a). A polgári körök csendes eljelentéktelenedése ellenére a Jobbik tagjai az irányt a jövőre nézve is jónak tartották. Úgy vélték, a politikusok és a szavazók közötti szakadék áthidalása a követendő út, és a nemzeti oldal civil szférájának megerősítésében, a választókkal való gyakori és közvetlen kontaktusban rengeteg politikai potenciál van.

A Fideszből való kiábrándulás önmagában még nem kellett volna, hogy a Jobbik önálló politikai párttá alakulását jelentse. A polgári párt irányvonalával elégedetlenek elviekben nyugodtan választhatták volna a MIÉP-et. Azonban a MIÉP 2002-es választási kudarca után úgy tűnt, a Csurka István vezette radikális párt már képtelen arra, hogy széles szavazóbázist integráljon. A MIÉP továbbá a karrierlehetőségek szempontjából sem volt kellően vonzó: abban a pártban, ahol Csurka István tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, csekély esély kínálkozott arra, hogy az ambiciózus fiatalok gyorsan vezető szerephez jussanak. Egy megújult MIÉP valódi alternatíva lehetett volna Kovács Dávidék számára, de semmilyen érdemi változás nem történt a választási vereség után. Csurka pártja egyértelműen leszálló ágban volt, a feltörekvő jobbikosok nem láttak karrierperspektívát abban, hogy közlegényként felszálljanak a süllyedő hajóra. A jobbikosok ráadásul avítnak tartották a MIÉP-et, és témaválasztásában sem értettek vele feltétlenül egyet. A problémát tehát nemcsak abban látta a Jobbik, hogy a MIÉP nem elég fiatalos, lendületes és korszerű, hanem abban is, hogy túlságosan leegyszerűsítő összeesküvés-elméletekre, és ezzel szoros összefüggésben szinte kizárólag antiszemita témákra koncentrált. Az egy radikális jobboldali párt számára befutható játékteret ennél lényegesen szélesebbnek képzeltek el az ifjú radikálisok vezetői (Varró 2009). *(Úgy tűnik, az idő őket igazolta. Ezzel egyben a 4-es állítás hazai létjogosultságát is igazoltuk: a Jobbik épített a MIÉP örökségére, de képes volt meghaladni azt, képes volt az új korhoz új mondanivalóval alkalmazkodni)*

Ezért alakították meg a saját pártjukat, a Jobbik Magyarországért Mozgalom 2003. október 24-én. Milyen fogadtatásban részesült az újonnan alakult formáció, *hogyan reagált a többi párt, megjelent-e, fellépett-e egy jelentős civil ellenkultúra, (2-es és 3-as állítások)?*

Erre a válasz egyértelmű, és ez nagyban befolyásolta a későbbi szervezetfejlődést. Már a Vona Polgári Kör-ös meghívása, illetve a 2002 előtti közös egyetemi fórumok is jelezték, hogy kezdetben a Fidesz kifejezetten támogatóan viszonyult a fiatalokhoz (a már említett, Jobbik-nemzedék című dokumentumfilmben a jobbikosok visszaemlékezése szerint sikeres rendezvényeik után többször fogadták vezető fideszes politikusok telefonhívását, melyben személyesen gratuláltak). Noha a viszony 2002 után megromlott, ez még nem jelentette egyből a teljes jobboldal elhidegülését a jobbikosoktól.

2002. augusztusában a budai Várban tartott zászlószentelésen Wittner Mária volt a „zászlóanya”, a szintén ezen a nyáron tartott tüntetésen (a sajtószabadságért az MTV székháza előtt) pedig a jobboldalhoz közelálló médiaorgánumok nyújtottak segítséget, beharangozás és tudósítás formájában, és több, a Fideszhez közel álló értelmiségi is megjelent (például Orbán volt főtanácsadója, Tóth Gy. László vagy a Magyar Nemzet újságírója, Lovas István), attól függetlenül, hogy a rendezvények nyílt támogatását a Fidesz nem vállalta fel. Ugyanilyen szimpátiával figyelte a jobboldali értelmiségi holdudvar jó része a Jobbik adventkor lebonyolított országos keresztállítási misszióját. Noha a Fidesz már nem tekintett szövetségesként a Jobbikra, az új párt még évekig jó, de legalábbis korrekt viszonyt ápolt a konzervatív hátszág számos tagjával. *A Jobbikhoz tartozni tehát nemcsak egzisztenciális fenyegetést nem jelentett (2-es, 3-as tézis), hanem még csak szellemi kirekesztettséget sem. Azt csak baloldaltól tapasztalták meg, ami viszont így inkább bátorítóan hatott az ifjú jobbikosokra, dacossá és elszánttá tette őket.*

A valódi politikai tényezőként való megjelenést az jelentette volna, ha a Jobbik 2004-ben elindul az akkor hazánkban első ízben megtartott EP-választáson. Az alig néhány hónapos párt elvi okokra hivatkozva (Magyarország EU-csatlakozásának ellenzése okán), de a párt szervezeti erejének reális felmérése alapján is, végül távol maradt a megmérettetéstől. A saját erő egyelőre korlátozott voltának beismerésére utal az is, hogy a Jobbik 2006-ban sem vállalta el az önálló indulást, Harmadik Út néven, a MIÉP-pel alkotott radikális jobboldali szövetségben érte el a 2,2 százalékos listás eredményt jelentő 117 ezer szavazatot. A MIÉP akkor már, a Jobbik akkor még nem volt elég erős ahhoz, hogy önállóan vegye a rajthoz állás akadályait – a 2006-ban kezdődő ciklus egyik fő feladata ezért a szervezetépítés, az országos hálózat kialakítása volt az új radikális pártnak.

2006 ősze két tekintetben is fordulópontot jelentett a Jobbik számára. Egyrészt Gyurcsány Ferenc miniszterelnök őszi beszédének 2006 szeptemberi kiszivárgása után az utcai tiltakozás hetei következtek a radikális párt vezetői és szimpatizánsai számára⁵⁷. A véres összecsapások a rendőrökkel a párt támogatói számára a kormánnyal szembeni ellenállás szimbólumaivá váltak. „Kellett nekünk 2006 ősze, sokan ebből ébredtek fel” – mondta Vona a már említett dokumentumfilmben, érzékeltetve az akkori események egységbe forrasztó, és akár táborbővítő erejét (Jobbik 2010a). Másrészt ezen az őszen történt meg a Jobbik eddigi egyetlen vezetőváltása: a párt alapító elnökét, Kovács Dávidot Vona Gábor váltotta. Abból a szempontból is egyedülálló volt ez a kongresszus, hogy Vonának ekkor akadt először, és eddig utoljára kihívója: a szintén alelnök Molnár Tamással szemben azonban nagy fölényrel nyert (71-29%). Vona oszlopos tagja volt az alapító csapatnak; és abban, hogy azóta is minden konfliktust megnyert a pártban, nagy szerepe volt az alapító atyák összetartásának (*5-ös állítás*). Ráadásul Vona személyében a párt egy rendkívül fiatal, agilis, jó szónoki képességekkel rendelkező vezetőt nyert (*7-es tézis*).

Vona nagyszabású ötlete, a Magyar Gárda megalapítása érzékeny törésponttá vált a korábbi és az új elnök között, olyannyira, hogy később, 2008-ban hivatalosan a Gárda kontrollálhatósága körüli nézeteltérések szolgáltatták a hivatkozási alapot Kovács Dávidnak és követőinek a Jobbikból való kilépésre. Kovácsék amellet érveltek, hogy a félkatonai egységként masírozó Magyar Gárdában nem tudják megfelelően szűrni a belépőket, és önmagában a szervezet léte is túl radikális színben festi le a Jobbikot. Utóbbi pedig már elég lehet ahhoz, hogy elriassza azokat a fideszes szavazókat, akik alapvetően a Fidesz irányánál némileg radikálisabb utat tartának követendőnek⁵⁸. Vona Gábor ezzel szemben a kitörés lehetőségét látta a Magyar Gárda létrehozásában⁵⁹. Egy kézzelfogható terméket, amely megtestesítheti azt a törekvést, hogy valaki végre karolja fel az emberek hétköznapi problémáit. Vona számítása annyiban megvalósult, hogy a Magyar Gárda avatásait, vonulásait és a feloszlására irányuló jogi lépéseket övező médiafelhajtás korábban nem látott nyilvánosságot biztosított a Jobbik számára,

⁵⁷ Meg kell említeni ugyanakkor, hogy a Köztársaság téri MSZP székház elé, 2006. szeptember 23-ra tervezett tüntetést a Jobbik rendőri mulasztásra hivatkozva végül lemondta. A nagy „lehetőség” kihagyása miatt Novák Előd lemondott akkori vezetői posztjáról.

⁵⁸ Kovács Dávid kilépése már régóta érlelődött. A politikától a 2006-os kampány óta távolodóban volt az akkori elnök, aki végül a tanári pályát választotta.

⁵⁹ Érdekesség, hogy éppen Vona Gábor, aki korábban maga is Fidesz-tag volt, szorgalmazta a Fidesztől való éles elkülönülést, a mérsékeltbb irányvonalat pedig a volt MIÉP-képviselőjelölt Kovács Dávid képviselte.

és jelentősen hozzájárult ismertségének növeléséhez. Szintén a Magyar Gárda bizonyult a kulcsnak ahhoz, hogy a Jobbik valamilyen módon jelezze: még ha bármilyen egydimenziós is, de kész eszköze van arra, hogy tegyen az általa a reflektorfénybe állított fogalom, az ún. „cigánybűnözés” ellen. Ez a kompetenciaépítés később rendkívüli jelentőségűvé vált.

A szervezeti erő kiépítése

Ebben az alfejezetben a szervezeti struktúra bemutatása mellett arra törekszem, hogy a pártszervezet szerepét is bemutassam a Jobbik sikerének a folyamatában (*8-as és 9-es feltételezések*).

A Jobbik 2009-es áttörése és 2010-es továbbberősödése aligha mehetett volna végbe egy országosan kiépült, hatékonyan működő szervezet nélkül. Az európai parlamenti választások előtt nemcsak a közhangulat, a reflektorfénybe kerülő témák kedveztek a Jobbiknak, hanem addigra a párt országos szervezettsége, alapszervezeteinek és tagságának a száma is eljutott arra a kritikus szintre (387 szervezet, kb. 3000 tag), amely szükséges volt ahhoz, hogy a Jobbik üzeneteit személyesen el tudja juttatni a választókhoz⁶⁰. A kedvező pillanat megragadását a Jobbik nem bízta a véletlenre: az EP-választási kampányban közel ezer lakossági fórumot szervezett. Ezeket a rendezvényeket a párt aktivistái sikeresen meghirdették (plakátokkal, szórólapokkal, stb.), olyannyira, hogy az akkor még szinte teljesen ismeretlen jobbikos szónokokat rendszerint telt ház fogadta. A hatalmas érdeklődéssel kísért fórumok már előrevetítették az EP-választási sikert. Egy évvel később, az országgyűlési választásokat még nagyobb országjárás előzte meg. Az ekkor már több mint 800 alapszervezettel és 11 ezer taggal (közülük 8 ezret sorolnak az aktív tagok közé) rendelkező párt háromezer választási gyűlést tartott, melyek közül Vona Gábor személyesen kb. 80 eseményen vett részt (a pártelnök ezt az aktivitást már az EP-kampányban is felmutatta). (*7-es és 8-as tézis*).

A radikális párt szervezetfejlődése egyrészt egy előre eltervezett stratégia, másrészt a magyar belpolitikai események számára szerencsés alakulásának az eredménye. A kudarccal zárult 2006-os választási együttműködés után a Jobbik szakított a MIÉP-pel és erőltetett pártépítésbe kezdett. A 2006. őszi hónapokban az utcai tüntetések miatt ez a

⁶⁰ A Jobbik szervezetfejlődésére és belső működésére vonatkozó információk abból a hetven perces mélyinterjúból származnak, amelyet Szabó Gáborral, a Jobbik pártigazgatójával készítettem Bíró Nagy Andrással 2010. július 29-én.

projekt még nem tudott beindulni, de 2007-ben több nagy visszhangot kiváltó, ismertség-növelő esemény is segítette a tudatos törekvést. A legnagyobb jelentőséggel bíró Gárda-alapítás mellett ebben az évben kezdte meg a Jobbik – a több mint 100 települést érintő – árpádsávós zászlóátadási misszióját, a párthoz kötötték a budapesti meglegfelvonulás elleni tüntetést, és ekkor indult el az új zászlóshajó-témát népszerűsítő ciganybunozes.com oldal is. A közvélemény fókuszába kerülve a Jobbik ebben az időszakban már havi egy-két új szervezettel gyarapodott, 2008-ban ez a tempó még inkább felgyorsult. A 2008 eleji 70 működő alapszervezetről 2009. január elejére 249 szervezetre bővült a Jobbik, ami azt jelentette, hogy ebben az időszakban már minden héten több új helyi szervezeti kezdeményezést regisztrálhatott a budapesti központ. A szervezeti háló és a taglétszám bővüléséről szóló fenti adatok rámutatnak arra is, hogy a Jobbik, mint pártszervezet kiépülésének csúcspontja nem a nagy politikai áttörés, azaz az EP-kampány időszaka volt. A Jobbik ugyan már akkor is nagyon erős, az egész országot lefedni képes párt volt, de az EP-választás és az országgyűlési választás között szervezeti értelemben egy újabb hatalmas lépést tett előre. 2009. júniusa és 2010. áprilisa között több Jobbik alapszervezet jött létre és több tag lépett be, mint amennyivel addig korábban a párt összesen rendelkezett *(9-es állítás)*. A párt által közölt adatok szerint a tagság létszáma 2010 óta gyakorlatilag változatlan maradt, nagyjából 12 ezer tagjuk van. A szervezeti erő jelentősége a parlamentbe jutással sem csökkent: ahogy a Jobbik hatása című fejezetben bemutatom, a párt parlamenten kívüli tevékenységre is ugyanolyan hangsúlyt fektet, és ebben a pártszervezet ugyanolyan értékes erőforrás, mint volt 2010 előtt.

A Jobbikban az utóbbi években kialakult intézményi struktúra bizonyos tekintetben kartellpárti (Katz-Mair 1995) jelleget mutat. Ez azt jelenti, hogy a pártot az országos ügyeket erősen kézben tartó központi vezetés és az erős autonómiával felruházott helyi szervezetek együttélése jellemzi. A helyi alapszervezetek jelentős autonómiával rendelkeznek, nemcsak a hétköznapi munka (ünnepi megemlékezés, lakossági fórum, koncert szervezése, helyi kiadvány készítése, stb.), hanem a jelöltállítás terén is. Országgyűlési és önkormányzati választások esetén is a helyi szervezeteknél van az egyéni jelöltállítás során a javaslattevési jog. A helyi szervezetek által felterjesztett nevek egy megyei szűrő után jutnak el az öt fős – elnökségi tagokból álló – Országos Jelöltállítási Bizottsághoz, amely elviekben változtathat a helyiek javaslatán, de a gyakorlatban ez ritkán érvényesül. Szabó Gábor pártigazgató elmondása alapján a 2010-

es választások előtt a 176 körzetből 10-15 esetben írta felül a helyiek döntését a központi akarat. A területi listák esetében is hasonló mechanizmus érvényesül: a megyei szervezet által előterjesztett listákon az országos elnökség elviekben változtathat, de a 2010-es választások során a jellemző gyakorlat a jóváhagyás volt (alkalmanként a sorrenden változtatott a központi vezetés).

Az alapszervezetek autonóm működését nagyban segíti, hogy a tagdíjak nem egy központi pártkötségvetésbe kerülnek, hanem helyben maradnak. A Jobbik parlamenti párttá válásáig ez volt a helyi aktivitás finanszírozásának legfőbb útja. Az alapszervezetek munkáját a budapesti központ félévente értékeli a helyi beszámolók alapján. A helyi szervezetek autonómiája ott ér véget, ahol az országos ügyek kezdődnek. Országos jelentőségű politikai ügyekben helyi politikus nem nyilatkozhat. Az edelényi polgármester, Molnár Oszkár javára történő visszalépés pedig jelezte, hogy az egyéni jelölti kampányokban is hozhat kulcsfontosságú döntést az elnökség, ha az ügy szimbolikus jellege okán – a fideszes jelölt legyőzésének lehetősége – országos jelentőségűvé válik (*8-as tézis*).

A Jobbik „fűhrerpárti” jellegét cáfolja az is, hogy a párt életét meghatározó főbb döntések elsöprő többsége az elnökségi szavazásokon többségi döntéssel születik meg, ahol az elnök csupán első az egyenlők között, és – bár ez nem gyakori – akár alul is maradhat⁶¹. Az elnöknek nincsenek erős egyszemélyi jogosítványai, a vezető az akaratát nem a működési szabályok által garantáltan, hanem a saját kezdeményezőkészsége és az elnökségbeli többség biztosításával tudja érvényesíteni. Vona Gábor esetében e két utóbbi tényező teljes mértékben megvalósul. Vonától származik a párt legkarakteresebb kezdeményezéseinek java része (Magyar Gárda, Attila Király Népfőiskola, Nemzeti Egyletek, stb.), és az előző elnök, Kovács Dávid távozása óta az elnökségben sincs olyan politikus, aki nyíltan belső ellenzékként lépne fel (*7-es tézis*). Az elnökség meghatározó tagjai ráadásul összeszokott, kipróbált harcostársak (Balczó Zoltán, Novák Előd, Szabó Gábor, Sneider Tamás, Vona Gábor⁶²) – e tekintetben a Jobbik vezetősége a régi, jóban-rosszban kitartó Fidesz vezérkarhoz (Áder János, Deutsch Tamás, Kövér László, Orbán Viktor, Szájer József) hasonlít (*5-ös állítás*). Vona vezető szerepének megkérdőjelezhetetlenségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a 2010-es választások

⁶¹ A Jobbik nyolc fős elnökségében az elnök, a választmányi elnök és a hat alelnök foglal helyet.

⁶² Sőt, a később kivált Szegedi Csanád is ide sorolható. Az ő példája ugyanakkor azt is mutatja, hogy a barátságok sem bírtak el mindent.

utáni kongresszusi tisztújításon a szavazatok 100 százalékával választották újra (723-ból 723 voksot kapott), amit 2012-ben is megismételt.

A szervezeti struktúra a szakirodalom alapján is ideálisnak számít: az országos vezetésnek kellően nagy mozgástere van az ideológiai irányváltásokhoz, így a politikai konstellációból adódó lehetőségek kellően ki tudta használni a párt; ugyanakkor a helyi szervezetek is számos ösztönzőt kaptak, így a lentről érkező felhajtóerőre is számíthatott a Jobbik. A hatékony döntéshozatalt elősegítő pártstruktúra mellett nagyban hozzájárult a sikerhez a karizmatikus Vona és a főszervező Szabó Gábor egymást nagyon jól kiegészítő párosa (7-es és 8-as állítás). Az ő általuk vezetett csapatnak azóta sincs komoly ellenzéke a pártban. Noha számos konfliktus volt (Pösze, Endrészik, Szegedi, Lenhardt kiválása), azok nem az országos főhatalomért zajlottak.

Ebben a fejezetben áttekintettem a Jobbik megerősödésének kínálati okait. Mint láthattuk, a szakirodalom által megállapított szinte összes tézis, segítő körülmény beigazolódott a Jobbik esetében. A zárt, intézményesedett pártrendszeren kívül az összes külső adottság kedvező volt, a széles lehetőségeket pedig a párt tudatos építkezéssel, a meglévő szubkultúra segítségével, és elsősorban a rendkívül hatékony pártszervezetével teljes mértékben ki tudta használni. A következő fejezetben a keresleti és kínálati megközelítés között elhelyezkedő magyarázatra, a média szerepére fogok koncentrálni.

5. A média hatása

„Csak úgy hirtelen, meg kellett, hogy változzak, mert elfogadott politikussá váltam. Meg kellett, hogy változzon a kinézetem, a kisugárzásom, ahogy azt ma mondják. És mégis, én sem a külsőmet, sem az üzeneteimet, sem a nyelvezetemet, sem a viselkedésemet nem változtattam meg. Ami változott: a TV megadta nekem az „Igazság óráját”. Egy órányi tv-szereplés, 28 év után. Elég volt ez nekem ahhoz, hogy bebizonyítsam: nem igaz az ellenfeleim állítása, nincsen ördögszarvam, nem vagyok szörny.”

– Mondta ezt Le Pen 1984-ben (idézi Ellinas 2009: 218). A műsort 7 millióan nézték élőben, az ismétléseket, összefoglalókat pedig 17 millióan látták. Az akkori kutatások szerint az emberek 18%-a együttlétezett vele a korábbi kirekesztettsége miatt, 20% ugyanannyira legitim szereplőnek tartotta, mint a többi párt vezetőjét. Az FN támogatottsága az addig mért 3-4%-ról már a következő napi kutatások alapján megduplázódott, hogy aztán az azévi EP-választáson 11%-ot érjen el, amikor 1981-ben még 0,2%-nyi voksot kapott a párt a Nemzetgyűlési választáson (Ellinas 2009).

Nyilvánvaló, hogy nemcsak a radikális-szélsőjobboldali pártok, hanem az összes párt esetében kulcsfontosságú kérdés: mekkora teret enged nekik a média, milyen kontextusban, milyen tálalásban közvetítik az eseményeiket? Mégis, a szakirodalomban tudomásom szerint ez a kérdés kifejezetten alul-hangsúlyozott. A három legismertebb összefoglaló könyv (Carter 2005, Norris 2005, Mudde 2007) közül egyik sem szentel önálló fejezetet a médiának, ugyanakkor több fejezetük is szól a keresleti megközelítések főbb variánsairól. Természetesen könyvtárnyi irodalom található a média hatásáról - ami kevés, az az olyan tanulmány, amely a jobbszél pártjainak megerősödését kifejezetten a médiaszereplésükkel magyarázza.

Ennek nem lehet oka az, hogy a média nem önálló magyarázat. Tény, hogy a médiába való bekerüléshez vagy szavazói-keresleti igények, vagy politikai-kínálati megoldások kellenek. Ám, ahogy eddig igyekeztem demonstrálni, a többi magyarázat sem önálló, abban az értelemben biztosan nem, hogy csak más mozzanatokkal együtt segíti a jobbszél megerősödésének értelmezését. A bevándorlásellenesség önmagában éppúgy nem indokolja a szélsőjobboldali szavazatot, mint ahogy a médiaszereplés is csak annak

apropójával együtt értelmezhető. Ezért analitikus szempontból érdemes külön tárgyalni a médiát is, aztán majd a többi megközelítéssel összehasonlítva a dolgozatom végén megpróbálom felmérni, hogy mennyire kínál erős magyarázatot ez a nézőpont.

Ebben a fejezetben először – az említett okok miatt röviden – áttekintem a vonatkozó irodalmat: pontosan mit és hogyan vizsgáltak azok a kutatók, akik a médiára vezették vissza a radikalizmus térnyerését. Majd egy korábbi tanulmányom (Karácsony-Róna 2010) alapján kivesézem a párt 2009-es berobbanását, annak napirendi magyarázatára koncentrálva, végül kitérek arra, hogy mit tudhatunk a Jobbik – elsősorban internetes – médiafelületeiről és azoknak a párt felfutásában játszott szerepéről.

Logikai sorrendben haladva a gondolatmenetet azzal a kérdéssel kell kezdenünk, hogy miért tudósít egyáltalán a média a radikális-szélsőjobboldali pártokról, még azokban az esetekben is, ha ezek a pártok igencsak gyerekcipőben járnak?

A leginkább kézenfekvő magyarázat elsősorban a média bulvárosodásának (infotainment) és szenzációhajhászásának tudja be a radikálisok szánt médiafelület nagyságát, és így a megerősödésüket (Ullrich és Plasser 2003). A sajtó ugyanis előszeretettel alakít ki negatív véleményklímát a gazdaságról és a politikáról, az extrémista kijelentések mindig nagyobb figyelmet kapnak, és a radikális párt választási szereplése – újdonsága miatt – sokkal nagyobb hírértékkel bír (Birenbaum és Villa 2003, 50-53). A populáris médiába kifejezetten jól illik a szélsőjobb helyenként leegyszerűsítő, könnyen fogyasztható, ellenséggépet is minden esetben világosan kijelölő retorikája.

A radikális párt választási szereplésének a felértékelésére hívja fel a figyelmet Ellinas (2010) is, az FN dreaux-i és az FPÖ karintiai helyi sikereit hozva fel példaként. A szerző szerint az is lehetséges, hogy a baloldal azért emeli be a kommunikációjába a szélsőjobb támadását, hogy a szélsőségek felnagyításával a jobbközepet gyengítse (Mitterand elnök is a konzervatív jobboldal lába alól akarta kihúzni a talajt Le Pen „szabadjára engedésével”, azzal, hogy tv-nyilvánosságot biztosított neki). Ugyanakkor egy kevésbé intuitív, és éppen ezért érdekesebb mozzanatra is rávilágít: a média hozzáállása a szélsőjobbhoz korántsem olyan egységes, mint gondolnánk. Az FN-nel szemben hosszú évekig kategorikusan elutasító volt a média, megtagadott tőle mindenfajta felületet. Ez az attitűd nemcsak 1984 előtt, hanem azután is évekig jellemző volt. A Vlaams Belangra, majd Vlaams Blokra vonatkozó karantén is évekig uralkodó

felfogás volt a belga médiában, az országban alkalmazott Cordon Sanitare miatt. Ez tehát nemcsak arra mutat rá, hogy a média reakciója sem egységes, hanem arra is, hogy a radikális pártoknak adott médiafelület nagysága és a pártok támogatottsága közötti összefüggés korántsem magától értetődő.

Hogyan befolyásolja akkor a média a pártcsalád választási eredményeit? Először is figyelembe kell vennünk azt is, hogy a jobbszél ügyei – különösen a bevándorlás – milyen mértékben kapnak teret a médiában, függetlenül attól, hogy a radikális párt meg tud-e szólalni a kérdésben. Az ügybirtoklás elmélete (Budge and Farlie 1983, Petrocik 1996) szerint minden üggyel kapcsolatban kialakul a választók körében egyfajta percepció, vélekedés arra vonatkozóan, hogy melyik párt képes jobban kezelni az adott ügyet. A szélsőjobboldali pártok esetében issue-ownershipről mindenekelőtt a bevándorlás kapcsán beszélhetünk (Williams 2006). Walgrave és társai (2004) például erős korrelációt mutattak ki a Vlaams Block támogattságának, és bevándorlási ügyek napirendi jelenlétének az időszaka között.

Nemcsak a párt és az ügyek, hanem a párt különböző életszakaszainak elkülönítése is fontos analitikus innováció. A média radikális pártokra gyakorolt hatásáról írt könyvében Ellinas azt állítja, hogy egészen más tényezőkkel magyarázható a radikális pártok berobbanása, felemelkedése, illetve az ezutáni szakasz, amelyben már eleve meghatározó, érett pártként jelennek meg (Ellinas, 2010). A média szerepe a felfutási szakaszban számít kulcsfontosságúnak: az addig észrevétlen tömörülések akkor tudnak a figyelem középpontjába kerülni, ha a politikai napirenden egy új kérdés jelenik meg, amelyre a hagyományos pártok által adott válasz sokak számára nem kielégítő: Dániában 1972-ben és Norvégiában 1973-ban az uniós csatlakozás ügye, Ausztriában és Franciaországban az 1980-as években a növekvő bevándorlás kérdése, Ausztriában a náci múlt kérdése (Reder és Waldheim-botrány), Magyarországon 2009-ben a cigányság problémája vezetett kritikus választásokhoz. A marginalitásból való kitörés után a média és a többi párt szerepe (a bevándorlás kérdésében kialakított álláspontja) leértékelődik, és magának a radikális pártnak a tulajdonságai válnak meghatározóbbá (Ellinas, 2010). Ekkor a radikálisok már rendelkeznek olyan erőforrásokkal, amelyek lehetővé teszik a hívekkel való folyamatos kapcsolattartást, már nemcsak a bevándorlási kérdéssel tudnak napirendre kerülni. A szavazók és a párt között kialakult közösség lehetővé teszi, hogy a radikálisok újabb ügyeket kezdeményezzenek a visszaesés kockázata nélkül is. A verseny szimmetrikusabbá válik, de a korlátok természetesen

nem tűnnek el. Az időbeliség mellett a területi elv fontosságát hangsúlyozza Goodwin és Cutts (2013). Kimutatások szerint abban a választókerületben, ahol a szélsőséges párt (BNP) többet szerepelt a helyi médiában, ott átlagban jóval sikeresebb volt.

A pártnak és a bevándorlásnak biztosított médiafelület nagyságának hatásáról így már szofisztikált képünk lehet, ám eddig csak a mennyiségi szempontokra fókuszáltunk (agenda-setting első szintje McCombs és Shaw 1971), ideje tehát megnézni azt, hogy a találás mikéntje milyen összefüggésben van a jobbszél térhódításával (agenda-setting második szintje: Iyengar-Kinder 1987, McCombs 2004). Intuitíve azt gondolhatnánk, hogy minél inkább átveszi a médianak minél nagyobb része a radikális pártok nyelvezetét és nézőpontját, az annál kedvezőbb lesz a pártcsalád tagjainak. Természetesen ez alapvetően igaz, de az összefüggés nem ilyen egyszerű. A kezdetben ismeretlen pártoknak még a negatív kampány is sokszor kedvező lehet, hiszen az felértékeli a jelentőségüket, felhelyezi őket a politikai térképre (Ellinas 2010) – ahogy hamarosan be fogom mutatni, ennek éppen a Jobbik az egyik legjobb példája. A negatív framing hatását az is semlegesíteni tudja, ha a radikálisoknak van olyan saját sajtóorgániumuk, ahol megteremthetik az alternatív nyilvánosságukat, eljuttathatják saját üzeneteiket és valóságértelmezésüket a híveikhez. Az FPÖ-nél ilyen volt a Neue Kronen Zeitung, a Jobbik esetében pedig az internet és a helyi fórumok, gyűlések. Ezek lehetővé teszik, hogy a radikális szavazók rezisztensek maradjanak a mainstream média üzeneteivel szemben – így minél többször hangzik el a hagyományos orgániumokon a radikális párt neve, az annál kedvezőbb neki, még akkor is, ha a sajtóban negatívan viszonyulnak hozzá. Természetesen minél több hozzájuk hű médiacsatorna létezik az annál jobb nekik, de az összefüggés nem lineáris: már egy széles körben ismert csatorna is nagy változást hozhat.

A negatív találással szembeni ellenállásra a legjobban használható modellt Zaller (1992) dolgozta ki, ennek a fejezetnek az empirikus részét is erre fogom építeni. Eszerint az állampolgároknak nincsenek szilárd, tartós, kikristályosodott véleményük és attitűdjük (*true attitude*); csak rendkívül könnyedén befolyásolható pillanatnyi kinyilatkoztatásuk (*opinion statement*). Ezt a „véleményt” megszabhatja a kérdőívkontextus (Angelusz-Tardos 2006), az esti híradó vezető híre és a szomszédal folytatott beszélgetés is, különösen akkor, ha egy téma, megfontolás többször és hangsúlyosan kerül elő (*hozzáférés axiómája*). Az emberek szavazáskor és a kérdőívek megválaszolásakor

mindig a gondolkodásuknak éppen frontvonalában⁶³ levő szempontok átlagolásával hozzák meg döntésüket (*válasz axiómája*). Fontos különbség Petrocik elméletéhez képest, hogy az állampolgárok előzetes álláspontja, prediszpozíciója is meghatározza a választásukat. A kifejezés egy már meglévő beállítottságra (előítéletre), egy általános, de határozott politikai viszonyulásra vonatkozik – szemben az attitűddel, mely egy nagyon konkrét, részleteiben kimerített szakpolitikai preferencia. A prediszpozícióikkal ellentétes megfontolásokat (érveket) hajlamosak figyelmen kívül hagyni, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben tudatában vannak a politikai üzenet és a prediszpozícióik közötti kapcsolatnak (*ellenállás axiómája*). A politikailag tájékozatlan állampolgárok nehezebben fogadják be az információkat, a könnyen értelmezhető és az újdonságot jelentő híreket sokkal inkább figyelembe veszik a döntésüknél (*befogadás axiómája*). Tehát a szélsőjobb szempontjából, ezek szerint, három feltétel szükséges az áttöréshez: (1) a saját ügyüknek – bevándorlás, cigányság problémája – szánt széles nyilvánosság (*befogadás axiómája*); (2) ebben az ügyben erős prediszpozíciójuk – cigányellenes előítéletük – legyen a választóknak (*ellenállás axiómája*); (3) legyen olyan alternatív tájékozódási forrás, ahol megismerhetik a szavazók a szélsőjobb érveit (*ellenállás és hozzáférés axiómája*). Ha ez a három együttesen fennáll, akkor ezen választók jó része a válasz axiómája alapján jó eséllyel a szélsőjobbot fogja előnyben részesíteni.

Ami a módszertant illeti: Zallerhez hasonlóan Bos és társai (2011) is közvélemény-kutatási és tartalomelemzési adatok kombinálásával dolgoztak. A survey a közvélemény napirend-érzékelésére használatos (milyen ügyeket tartottak fontosnak az adott hónapban), a tartalomelemzéssel pedig azt deríthetjük ki, hogy ennek milyen mértékben okozója a média napirendje: tényleg azok az ügyek és érvek kerülnek be az emberek gondolkodásának homlokterébe, amelyek a csapból is folynak a médiában? Boséknál a függő változó a pártvezetők népszerűsége és ismertsége volt, amiket a népszerű médiacsatornák tartalomelemzésével előállított médianapirenddel magyaráztak. Változóik egy része mennyiségi szempontot testesített meg (médiafelület nagysága, kiemelt helyek száma), de voltak tálalással összefüggő minőségek is: például hogy hány külső forrásra, adatra támaszkodik az érvelése során a radikális médiaszereplő, javasol-e konkrét megoldást, saját hangján tud-e megszólalni. Saját elemzésem is ezt a módszertani vonalat fogja követni.

⁶³ „At the top of the head” az eredeti kifejezés.

Ellinas és Zaller nyomán tehát a következő feltételek együttállása szükséges ahhoz, hogy egy párt a rendszer perifériájából betörhessen a fősodorba:

1. Elcsúszik az elit és a társadalom: egy fontos kérdésben a társadalom jelentős szelete politikai képviselő nélkül maradjon (egyik párt sincs azon az állásponton, amelyet sokan igényelnek)
2. Ez az ügy a figyelem középpontjába kerül, meghatározó szerepet tölt be a politikai napirenden
3. Az új párt hitelesnek tűnjön fel a választók szemében az adott ügy kapcsán (ügybirtoklás)
4. Ha a mainstream médiába ellenséges tállalásban is kerül be az új párt, legyenek olyan tájékoztatói források, amelyekre támaszkodva a radikális szavazók rezisztensek tudnak maradni a hagyományos média üzeneteivel szemben
5. A hagyományos pártok vegyék célkeresztbe az addig még szinte ismeretlen újat: ezzel felértékeli a jelentőségüket és szinte kijelölik, hogy a velük elégedetlen szavazók (akik egyre többen vannak) hol találhatnak új politikai otthont.

Mint most látni fogjuk, pontosan, szórul-szóra ugyanez történt Magyarországon 2009-ben.

A Jobbik megerősödésének politikai napirendi magyarázatai

2008 novemberében még a Tárki, az Ipsos és a Medián sem közölte a Jobbik népszerűségi adatait, egyszerűen azért, mert az 1% alatt volt. Az Ipsos decemberben, a másik két kutatóintézet januárban mérte először látható nagyságú erőnek a pártot⁶⁴. Kevesebb, mint fél év múlva a Jobbik 14.77%-ot ért el az EP-választáson. Noha a közvélemény-kutatók akkor még alulmérték – mert, mint minden új, anti-establishment pártnak, neki is rejtőzködtek a szavazói (Angelusz-Tardos 2010) –, azóta pontosan nyomon követhető, hogy a teljes népesség 8-9%-a, a pártválasztók 15-17%-a környékén stabilizálódott a támogatottsága. Ilyen üstökösszerű berobbanásra korábban nem volt példa a magyar politikatörténetben (és azóta sincs). Nyilvánvaló, hogy sem a hagyományos keresleti, sem a kínálati tényezők nem változhatnak olyan gyorsan, hogy ezt a villámgyors emelkedését megmagyarázzák. A „Mennyit számít? Jobbik 2010 után a magyar politikában” című fejezetben részletesen prezentált adatok (27. táblázat) is azt mutatják, hogy például a cigányellenes előítéletek a rendszerváltás óta gyakorlatilag változatlan mértékben jellemzőek a magyar társadalomra. Az előző, kínálati fejezetből

⁶⁴ Ipsos.hu, Median.hu, Tarki.hu

pedig azt tudtuk meg, hogy a Jobbik már 2006 óta sokat tett azért, hogy az ügybirtoklás fennálljon. A ciganybunozes.com oldaltól kezdve a Magyar Gárdán át akciók, tüntetések és fórumok sokaságát szervezte, hogy elhitesse a lakossággal: a párt tesz is a „cigánybűnözés” ellen. A European Election Survey ebben a fejezetben (95. oldal) publikált 2009 júniusi adatai szerint ez sikerült is, a választóközönség jóval nagyobb része tekintette ebben az ügyben a Jobbikot kompetens szereplőnek, mint ahány ténylegesen rá is szavaztak. Az összes ezzel foglalkozó empirikus tanulmány (Karácsony-Róna 2010, Krekó és társai 2011, Bernáth és társai 2012, Kovács 2013) egybehangzóan állítja, hogy a cigányellenesség a Jobbik táborának egyik legfontosabb politikai motivációja. Mégis, a Jobbik, csak az év elején kezdett felkapaszkodni, hogy aztán meg se álljon 15%-ig. Valaminek tehát történnie kellett 2009 első felében, ami döntően befolyásolta a párt támogatottságának alakulását, és így a magyar pártrendszer helyzetét is. Ha pedig ilyen gyorsan történt, akkor abban biztos, hogy nagy szerepe van a médiának.

Ennek megválaszolásához a következő sorrendben kell haladni⁶⁵. Először azt kell kideríteni, hogy milyen forrásból tájékozódtak a radikális választók 2009-ben, hogy aztán megvizsgálhassuk az általuk is használt legnézettebb csatornák napirend-kijelölő hatását. Majd kitérek arra, hogy mi határozta meg a napirend-érzékelést ebben az évben, a társadalmi és médiafogyasztási jellemzőknek volt-e önálló hatása a hírek befogadására. Végül azt a kérdést járom körül, hogy a politikai napirend milyen módon befolyásolhatta a pártszimpátiát.

---

⁶⁵ Az elemzés innen következő része (az internetes alfejezetig) a korábbi, Karácsony Gergellyel közös tanulmányom (Karácsony-Róna 2010) továbbfejlesztett változata.

8. táblázat. A médiafogyasztás jellege és gyakorisága a pártok támogatottsága szerint

		Jobbik	Fidesz	MSZP
MTV	soha vagy csak ritkán nézi	53	41	21
	hetente többször nézi	27	36	33
	minden nap nézi	20	23	46
RTL Klub	soha vagy csak ritkán nézi	20	12	11
	hetente többször nézi	33	35	36
	minden nap nézi	45	52	52
TV2	soha vagy csak ritkán nézi	35	19	20
	hetente többször nézi	36	39	35
	minden nap nézi	29	42	45
internet	soha nem használja	49	67	70
	ritkán	18	17	13
	hetente többször, minden nap	33	17	18

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: Százalékos arányok. A szignifikáns eltérések vastag betűvel vannak feltüntetve. 53% azt jelenti, hogy a jobbikos szavazók 53%-a soha vagy csak ritkán nézi az MTV-t.

A rendszeres internetezők átlagon felüli reprezentáltsága a jobbikosok körében szinte kiugrik a táblázatból. Ez persze jórészt a tábor fiatal átlagéletkorából adódik, ám a következő fejezetben látni fogjuk, hogy a korra való kontrollálás után is az internethasználat hatása szignifikáns marad. Szintén a későbbiekben fogom bemutatni a szélsőjobb oldali szubkultúra netes megjelenései formáit (lásd még Jeskó és társai 2011), egyelőre azonban nyugodtan feltételezhetjük, hogy a radikális szavazók gyakran tájékozódnak a párt és a holdudvarához tartozó emberek által üzemeltetett oldalakról (barikad.hu, kuruc.info). Kevésbé markánsak a különbségek a mainstream média fogyasztásában. Noha a Jobbikosok kisebb hányada nézte rendszeresen a nagy kereskedelmi csatornákat, mint a másik két párt támogatói, a radikálisok többsége azért így is figyelemmel követte a TV2-öt, az RTL Klubot és az M1-et, sőt, sokan többet is ebből a háromból. 2009-ben az internet-penetráció alacsonyabb szintjével még teljes mértékben egyeduralkodó volt a két nagy kereskedelmi csatorna és a királyi tv (érdekes azt is megfigyelni, hogy az RTL és a TV2 esetében milyen hasonlóak a szocialista és fideszes médiafogyasztási szokások). Tehát nagy jelentősége van annak, hogy a fősodró média hogyan tudósít a Jobbikról.

A következő kérdés az, hogy ezek az orgánusok mennyire kezelték kiemelten a cigány-témákat, és ami még döntőbb, mindez milyen hatással volt a közvélemény napirend-érzékelésére. A fontosság valóban átkerült a média napirendjéről a közvélemény napirendjére? A 2006-os olaszliszkai gyilkosság óta az összes olyan ügyet kigyűjtöttem,

mely a cigánysággal, vagy a Magyar Gárdával volt kapcsolatos – a Jobbik ezekkel tudott a figyelem középpontjába kerülni. A Medián omnibusz kutatása keretében minden hónapban megkérdezte a választókat, hogy mit tartottak a hónap saját szempontjukból legérdekesebb ügyeinek (először nyitott kérdésként), aztán zárt kérdés formájában a kutatást megelező hetekben a médiában legtöbbet szereplő 15 ügy közül kellett kiválasztani a leglényegesebbeket. Ezeket az adatokat vettem össze tartalomelemzésünk eredményeivel, melyben arról készítettünk kimutatást, hogy a főbb orgánumok milyen teret biztosítottak a Jobbikkal kapcsolatos híreknek.

9. táblázat. A vezető média-orgánumok napirend-kijelölő hatása

Dátum	Ügy	Megszólalások aránya és kiemelése	Orgánum					Összesen	Spontán említések aránya (nyitott kérdés)	Említések aránya (zárt kérdés)
			M1 Híradó	TV2 Tények	RTL Klub Híradó	Népszabadság	Magyar Nemzet			
2006 október	Olaszliszka	megszólalás	5%	7%	9%	6%	6%	6%	14.4%	70.3%
		head,címlap	59%	86%	65%	27%	38%	57%	-	-
2007 augusztus	Magyar Gárda megalakul	megszólalás	28%	30%	13%	49%	41%	34%	25.76%	61.6%
		head,címlap	49%	69%	72%	32%	58%	51%	-	-
2009 január	Miskolci rendőrkapitány	megszólalás	5%	7%	9%	7%	6%	7%	11.1%	46.8%
		head,címlap	80%	49%	15%	70%	41%	50%	-	-
	Ferencvárosi időközi választás	megszólalás	3%	3%	1%	3%	6%	3%	1.3%	9.2%
		head,címlap	69%	60%	80%	65%	45%	58%	-	-
2009 február	Veszprémi gyilkosság	megszólalás	21%	27%	27%	19%	21%	23%	25.5%	73%
		head,címlap	50%	94%	47%	45%	73%	65%	-	-
	Tatárszentgyörgy	megszólalás	11%	14%	12%	13%	10%	12%	19.3%	57.9%
		head,címlap	66%	95%	48%	63%	70%	70%	-	-
2009 április	Tiszalöki gyilkosság	megszólalás	4%	5%	7%	6%	3%	5%	5.4%	23.1%
		head,címlap	68%	85%	33%	38%	38%	50%	-	-
2009 június	EP-választás	megszólalás	33%	14%	14%	30%	25%	25%	38%	68.7%
		head,címlap	11%	89%	19%	32%	45%	33%	-	-

Forrás: Medián tartalomelemzési és omnibusz adatbázisai

Megjegyzés: Az első sorokban orgánum szerinti bontásban a 15 ügyből az adott ügyre eső megszólalások aránya szerepel (tehát átlagos hírnél kb. 6-7%). A másodikban az, hogy ezekből hány százalék volt kiemelve: napilapnál címlapon, híradónál head-ben közölve.

Az összesen oszlop még a tartalomelemzés összesítése, az utolsó kettő viszont a közvélemény-kutatásokkal feltárt napirend-érzékeléseké. A zárt kérdésben a 15 legtöbbet szereplő ügyből kellett választani.

Az egyes ügyek médiafelülete és a közvélemény napirend-érzékelése („összesen” és a „nyitott kérdés” oszlopok) között szoros kapcsolat van, a korreláció 0.72-es⁶⁶.

Magyarán a vizsgált ügyek közül az állampolgárok valóban azokat tartották fontosnak,

⁶⁶ Ezt úgy számoltam ki, hogy az egyes ügyekre eső megszólalások arányát megszoroztam a kiemelt (head, címlapos) közlésükkel és az így kapott számsort vettem össze a spontán említések arányával.

melyekről a médiában is sokat és kiemelt helyen láthattak, olvashattak – az agenda-setting első szintje, a fontosság átvitele tehát erőteljesen érvényesült.

Ezek az ügyek pedig a romagyilkosságok voltak. A cigánykérdés meghatározó szerepét jelzi, hogy Marian Cozma meggyilkolását (és az olaszliszkai lincselést) többen tartották fontos ügynek (zárt kérdés alapján), mint az EP-választást. Ha megnézzük azt, hogy a vezető orgánumok, különösen a TV2 sokkal többet foglalkozott a sportoló halálával, mint a voksolással, akkor ez az összefüggés már nem is annyira meglepő. Egy másik példa: noha nem vitatom, hogy a ferencvárosi időközi választás ugródeszkeként szolgált a Jobbik számára, ennek jelentőségét ugyanakkor bagatellizálja, hogy a gyilkosságokhoz képest a választóknak csak a töredéke értesült róla – valószínűleg azért, mert a média figyelmét is elkerülte az esemény. A táblázatban ugyan nem szerepel, de az említettekén kívül a nagycsécsi, kislétai öldöklés, a gyilkosságok miatt folyó nyomozások és bírósági ítéletek, a Magyar Gárda fellépései és feloszlata 2008 vége óta folyamatosan napirenden tartották a Jobbik szempontjából releváns ügyeket. Különösen nagy teret kapott az olaszliszkai és a veszprémi emberölés, ahol romák voltak az elkövetők, azokkal a hírekkel viszont aránylag kevesebbet foglalkozott a média – és így kevesebben is értesültek róla –, ahol a cigányok az áldozat szerepébe kerültek; pedig ilyenből jóval több volt, csak éppen a marginálisnak ítélt fontosságuk miatt nem közöltük az összeset.

Jóllehet a fenti adatokból nem látszik, de a Jobbik napirendi jelenlétét fokozta a szerencsés listavezető-választás is: Morvai Krisztina jóval ismertebb volt 2009-ben, mint maga a párt⁶⁷. Ahogy sokan először értesültek a Gárdáról és utána a Jobbikról (mint a Gárda pártjáról), ugyanígy Morvai személye is behozhatott extraválasztókat. Ráadásul Morvai politikai nézetei, nyilatkozatai (a korábbi liberális-jogvédő pályafutása ellenére) tökéletes összhangban voltak a Jobbik által képviselt értékekkel. Végül, az egyetemi oktató, doktori címmel és nemzetközi elismertéggel is rendelkező Morvai legitimáló hatással volt a szélsőjobbaldali pártra.

A cigánykérdésben az agenda-setting első szintje mellett tehát fel tudtunk sorakoztatni empirikus bizonyítékokat, kérdés azonban, hogy a második szint, az ügyek tálalása milyen szerepet töltött be folyamatban. Itt módszertani értelemben mindenképpen nehezebb dolgunk van. Ahhoz különálló kvalitatív esettanulmányok lennének

⁶⁷ <http://median.hu/object.6a2bbb60-2bee-477f-8b0f-46dabd21ed2b.ivy>

szükségesek, hogy ezt az előzőhöz hasonló magabiztossággal el tudjuk dönteni. Amit meg tudtunk nézni az az, hogy a főbb orgánumok mennyire kezelik szenzációhajhász, negatív módon az ügyeket (kudarcokról, problémákról vagy inkább eredményekről számolnak be), illetve mennyire adnak teret a Jobbiknak. A szélsőjobboldali párt számára kedvező volt, hogy a romák által elkövetett kegyetlenkedések, különösen a Marian Cozma szíven szúrása a cigányokat ábrázolta negatívan (*melléklet 5. táblázat*), ekkor vált általánosan ismertté a „cigánybűnözés” kifejezés is (*melléklet 1. ábra*). Ugyanakkor a romák elleni támadások esetén a negativitás a cigányellenességnek szólt, ez árthatott a Jobbiknak, ahogy minden bizonnyal az is hátrányosan érintette a radikális pártot, hogy vezetőik a legritkább esetben szólalhattak meg saját hangjukon a híradásokban, legtöbbször csak interpretálták őket, még a kifejezetten velük kapcsolatos ügyek – „kormányzásra készül a Jobbik” – esetében is (*melléklet 5. táblázat*). Ez utóbbi ügynek, illetve a Magyar Gárdáról szóló híreknek a negatív tálalása már egyértelműen azt mutatja, hogy a média ellenségesen viszonyult a szélsőjobboldalhoz. Természetesen a gyilkosságokról csak egyféleképpen lehet beszélni, de összességében mégis inkább úgy tűnik, hogy a vezető orgánumok – amennyire lehetett – a Jobbik szájízével ellentétesen interpretálták a híreket.

A napirend-elemzés eddigi részében a közvéleményről általánosságban beszéltem, itt az ideje megnézni, hogy konkrétan kik, mely csoportok értesültek a vizsgált eseményekről.

10. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek napirend-érzékelésének meghatározói. Logisztikus regressziós magyarázó modellek, esélyhányadosok

	Olaszliszka	Miskolc	Veszprém	Tatárszentgyörgy	Tiszaörs
Konstants	,155	,078	,195	,109	,054
Budapest	2,940	1,482	1,783	1,397	,414
Falusi lakos	,691	,610	,668	,907	,536
Diploma	1,419	1,202	,883	1,057	,672
8 átlános	,865	,468	1,074	1,719	1,244
Vallásos	,641	1,435	1,036	1,022	1,454
MSZMP-tag volt	,504	,724	1,015	1,331	1,601
Politikai érdeklődés (erős+)	,864	1,650	1,101	1,253	1,183
Jobbikos	-	2,118	3,379	5,101	2,952
MSZP-s	1,285	1,098	-	1,231	,610
Fideszes	,914	1,196	1,208	1,198	1,226
M1 híradó gyakori nézése	1,789	,762	1,709	-	,811
TV2 híradó	,704	,677	1,169	1,345	,658
RTL-híradó	1,046	1,689	1,029	1,076	1,231
Magyar Nemzet	1,257	2,716	2,226	1,578	1,026
Népszabadság	,849	1,110	-	1,897	4,694
Nagelkerke adj. R négyzet	0,118	0,123	0,070	0,043	,0071

Forrás: Medián havi omnibuszok

Megjegyzés: A függő változó az ügyek érzékelése, nyitott kérdés alapján való említése. Csak a 99%-os szinten szignifikáns adatok vannak feltüntetve ($p < 0.01$). Az összes magyarázó változó dummy. Vastag betűvel a legnagyobb hatást kifejtő Exponenciális Béták: $\text{Exp}(B) > 2$, vagy $\text{Exp}(B) < 0.5$.

Egyetlen markáns trendet fedezhetünk fel: a Jobbik támogatóihoz sokkal nagyobb eséllyel jutnak el ezek a hírek. Természetesen fennáll a tautologikus magyarázat veszélye, hiszen a radikálisok már eleve érzékenyebbek a témára, mindenesetre sokatmondó, hogy a veszprémi és a tatárszentgyörgyi gyilkosságról egy Jobbikos 3-szor illetve 5-ször nagyobb valószínűséggel értesült, mint a többi választó. E két ügy esetében megfigyelhető a napirend-kijelölő hatás, igaz csak mérsékelten: a kereskedelmi híradók és az M1 nézői, illetve a Népszabadság és a Magyar Nemzet olvasói valamivel nagyobb eséllyel érzékelték a két gyilkosságról szóló híreket. A többi változóra viszont éppen a kiugró értékek hiánya és néha az ellentétes összefüggések jellemzőek, ebben az esetben viszont ez is nagyon informatív. Ezek az események olyan emberek fülébe is eljutottak, akiket más politikai hír hidegen szokott hagyni. A politikai érdeklődés csak enyhén befolyásol és nem is mindig ugyanabban az irányban, a budapestiek és a diplomások sem voltak mindig jobban értesültek, mint a többiek. A modellek gyenge magyarázóereje (alacsony R négyzetek) is azt támasztja alá, hogy társadalmi-médiafogyasztási jellemzők alapján nehéz volt megjósolni, kik értesültek a vizsgált

eseményekről. Mindez arra enged következtetni, hogy az alacsony tájékozottságú, politikailag kevésbé involvált szavazók is nagy arányban befogadták a fenti híreket, ami eléggé ritka.

Így kezd összeállni a kép, minden adat a zaller-i hipotézist erősíti. A cigányokkal kapcsolatos gyilkosságok⁶⁸ meghatározták a politikai napirendet, könnyű értelmezhetőségük és újdonságuk miatt a politikailag inaktív választókhöz is eljuttatták az ezzel kapcsolatos híreket⁶⁹ (*befogadás axiómája*). Noha a csatornák között nehezebb volt különbséget tenni, összességében a napirend-kijelölés világosan megfigyelhető volt: azokról az ügyekről értesültek a legtöbben, mellyel a média is kiemelten foglalkozott, a legfontosabb példa erre Marian Cozma meggyilkolása. Tehát a szavazók gondolkodásának frontvonalába került a kérdés⁷⁰ (*hozzáférs axiómája*), ez viszont önmagában még nem eredményezett volna Jobbik-szimпатиát, a média ugyanis többnyire a radikálisokkal szemben ellenségesen táalta az ügyeket. A szélsőjobb oldali közönséget azonban ez négy okból sem zavarta meg: leginkább az erős cigányellenes predispozícióik miatt (*ellenállás axiómája*), de szükség volt a téma egyszerűségére is, mert így könnyen összekapcsolták az előzetes véleményüket a hírekkel (például egy olyan ügy, mint a svéd nyugdíjmodell esetében nehezebb lett volna). Ha mindez nem lenne elég, a párhuzamos nyilvánosságot nyújtó internet és a radikálisok kereskedelmi csatornák iránt érzett kifejezett ellenszenv még rátett egy lapáttal. Ilyen körülmények között teljesen mindegy, hogy a TV2 vagy az RTL Klub hogyan interpretálja az eseményeket, az általuk sugallt véleménnyel szemben a radikálisok könnyen rezisztensek maradnak. Arra viszont „jó” volt a média, hogy felszínre hozza a Jobbikosok lappangó predispozícióját és döntésük elsődleges motivációjává emelje (*válaszadás axiómája*).

A Jobbik láthatóságát még egy mozzanat erősítette: ez pedig az akkori baloldali pártok reakciója. A Jobbik csak nagyon szűk körben tartott akcióit, a párszáz ember

⁶⁸ Egy külön elemzést érne meg az is, hogy a „cigánygyilkosságok” szó hogyan és milyen értelemben terjedt el a médiában. A társadalom többsége valószínűleg azt értette alatta, hogy cigányok voltak az elkövetők, még akkor is, ha eredetileg áldozatok voltak az adott eseményben és azt mondták be így. Ráadásul az etnikai jelleg akkor domborodott ki jobban a tudósításokban, amikor a cigányok az elkövetők voltak (Bernáth-Messing 2012).

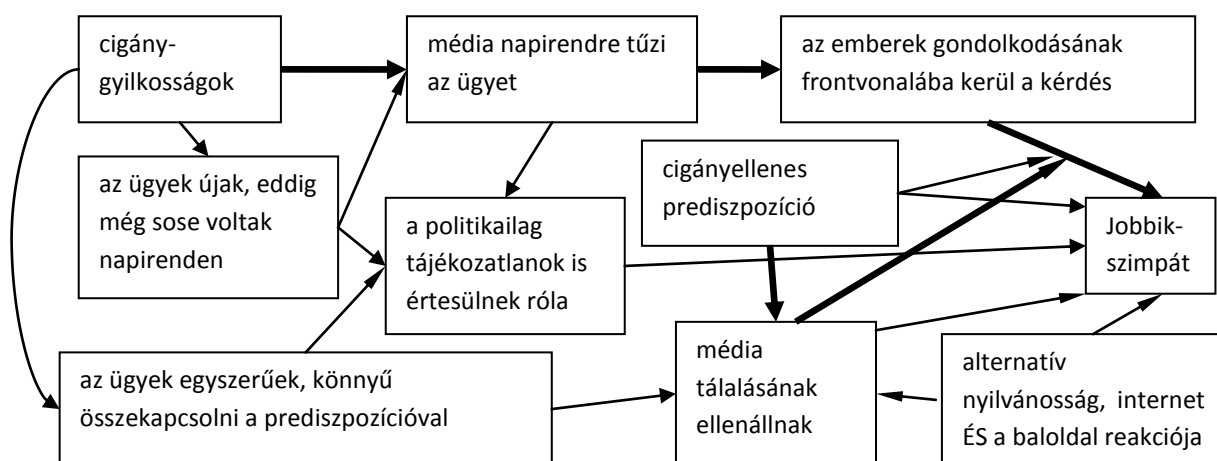
⁶⁹ A cigányok által elkövetett gyilkosságok mellett paradox módon még azok a gyilkosságok is radikalizálhatták a szavazókat, amelyekben a romák áldozatok voltak, mert azok is növelték az ügy napirendi súlyát (főleg, ha cigánygyilkosságként aposztrofálták – lásd előző lábjegyzet). Ráadásul a cigányok által elkövetett gyilkosságok jóval nagyobb figyelmet kaptak.

⁷⁰ Zallert követve nyitott kérdésekkel operacionalizáltam ezt a változót, a legkönnyebben előhívható információt.

részvételével lezajlott Gárdista vonulásokat nemcsak a média, hanem az MSZP és az SZDSZ reagálása is felnagyította. Sokszor az eredeti eseményről nagyságrendekkel kevesebben értesültek, mint ahányan hallották a balliberális politikus hevesen elítélő nyilatkozatát. Az SZDSZ plakátkampánya (*melléklet, második ábra*) gyakorlatilag ingyenreklámot biztosított a Jobbiknak: kijelölte, hogy az SZDSZ kit tekint fő ellenfelének, tehát azt, hogy kire érdemes szavaznia annak, aki komoly ellenérzéseket táplál a liberális párttal. Ahogy Szabó Gábor jobbikos pártigazgató fogalmazott: „a balliberális média és pártok által indított gyűlöletkampány olyan mértékű ismertséget adott a Jobbiknak, amit saját forrásokból soha sem tudtunk volna megengedni maguknak” (Jobbik 2010a).

3. ábra. A Jobbik berobbanásának magyarázata Zaller elméletének alkalmazásával

Természetesen a médiát nem okolhatjuk a Jobbik előretörése miatt, a mainstream csatornák csak közvetítették azokat az eseményeket, mely az embereket érdekelte. Minden fenti tényező hozzájárult a jelenséghez, ugyanakkor az oksági lánc elején álló erős cigányellenesség és maguk a cigányok által elkövetett gyilkosságok kulcsfontosságúak voltak, minden más ezeknek a következménye. Az ábrát nézve felmerülhet a kérdés, hogy magát a Jobbik-szimpátiát mivel magyarázhatjuk? Az emberek érdeklődésénél a cigánykérdés középpontba kerülése miatt vezet a Jobbik támogatásához? Zaller elméletén túl erre a fő bizonyítékunk az előző fejezet többváltozós elemzése, amiből kiderült, a Jobbikosok legerősebb motivációja a cigányellenesség. Most még egy összefüggéssel támasztanám alá az érvelésemet: az issue-ownership koncepciójával.

A European Election Survey 2009-es, az EP-választás után felvett adatbázisát használva azt vizsgáltuk meg, hogy hányan említették a cigánykérdést az ország három legfontosabb problémája között (7%)⁷¹ és hogy mekkora azoknak az aránya, akik szerint az említett problémákat a Jobbik képes a legjobban kezelni. A válaszadók 19 százaléka gondolta úgy, hogy a radikális párt az ügy leghitelesebb szakértője (a Fideszt 41%, az MSZP-t 6% jelölte meg). Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a felmérés pártpreferencia adataival, ahol a Jobbik 8%-on állt (Fidesz:56%, MSZP:8%), akkor láthatjuk, hogy a két mainstream párt alul-, a Jobbik viszont erősen felülreprezentált a kérdésben. Noha elképzelhető, hogy akik eleve radikális nézeteket vallanak, azok érzékenyebbek erre a kérdésre, ezért nagyobb arányban említik a fontos problémák között; mindenesetre figyelemre méltó, hogy a válaszadók legalább 11%-a nem Jobbikos, mégis úgy gondolja, hogy ebben a kérdésben a szélsőjobboldali párt a legkompetensebb. A Jobbik támogatottságának majdnem két és félszeresét éri el a cigánykérdésben, issue-ownership tehát létezik. Ez azt jelenti, hogy ha a téma napirenden van, az kedvez a pártnak. Márpedig láttuk, hogy 2009 első félévében, amikor a Jobbik 1%-ról 15%-ra erősödött, akkor ez a kérdés uralta a napirendet.

Bíró Nagy András szerzőtársammal 2010-ben is elvégeztünk egy ugyanilyen struktúrájú napirend elemzést (Bíró Nagy – Róna 2011: 271-277). Ebből kiderül, hogy amíg 2009-ben a „cigánybűnözéssel” kapcsolatos üzenetek alkották a Jobbik kampányának húzótémáját, addig 2010-ben ez a „politikusbűnözés” volt („Húsz évet a húsz évért – szólt a párt fő kampányszlogenje). A politikai napirend alakulása teljes mértékben alátámasztotta ezt a váltást: a 2010-es kampány leghosszabb és legnagyobb hangsúlyt kapó ügyei a szocialista kormány korrupciós botrányai voltak (BKV-botrányok, Hagyó Miklós, Hunvald György). Empirikus adataink azt az összefüggést is aláhúzták, miszerint ebben a témában a Jobbiknak sikerült egy újabb ügybirtoklást kialakítania, igaz, nem egyedül, hanem az LMP-vel közösen. A 2010-es elemzés tanulságai egybevágóak a 2009-essel, ugyanakkor megítélésem szerint a 2009-es napirendi vizsgálat nagyobb magyarázóerővel bír: noha 2010-ra a párt megduplázta szavazatszámát és 2%-kal tovább növelte arányát, az igazán nagy ugrás 2009-ben volt. 2010-re már mindenki biztosra vette a párt parlamentbe jutását, a párt az EP-választási siker következtében jelentős médiafigyelmet kapott más ügyekkel is. A már

⁷¹ Nyitott kérdésre („Mi az ország legfontosabb problémája?”) adott válaszok alapján. 7% említette a cigánykérdést, ami nem számít alacsonynak, a többi szakpolitikai kérdés még ennyire sem volt az emberek fejében: a legtöbben „munkanélküliség, pénztelenség” és ehhez hasonló banális??? válaszokat adtak.

megkapaszkodott párt – mely duzzadt az önbizalomtól és a lendülettől – szinte természetesen hozta a 2010-es eredményt, sőt, az sem véletlen, hogy a párt holdudvarában szinte mindenki jobb eredményre számított, a főhadiszálláson kifejezett csalódással élték meg a 17%-ot. Ismét Ellinasra kell utalni: a „semmitől” jövő pártnak létfontosságú az ügybirtoklás és az ehhez kapcsolódó fokozott jelenlét a mainstream médiában, ám a „már befutott” párt sikere sokkal inkább többtényezős - más ügyekkel, más politikusokkal, más kontextusban jelenhet meg a sajtóban. Ilyenkor a saját szervezeti háló biztosíthatja a hosszútávú túlélést: egyszerűen kialakult egy közösség a már többször is a pártra voksoló választók és a párt között, ennek fenntartása és az ebből adódó további építkezés teljesen más műfaj.

A párt 2010 utáni napirendjéről nincsenek hasonló részletességű adataim (ami van, azt a Jobbik hatása című fejezetben prezentálom), de analitikus okok is szólnak amelle, hogy kiemelt hangsúlyt kapott a 2009-es év. A Jobbik 2010 után is ügyesen alkalmazkodott a változó politikai napirendhez (devizahitelek mentése, parlamenti tiltakozás a megszavazott földügyekről), ám ennek érzésem szerint nem volt olyan direkt támogatottságbeli vonzata, mint a 2009-es eseményeknek, az áttörés akkor történt meg.

Internet és a szélsőjobboldali szubkultúra

Egy dologgal vagyunk még adósak, mielőtt megvonjuk a fejezet konklúzióját: ez az internet szerepének behatóbb vizsgálatával. Eddig csak megelőlegeztem, hogy a mainstream média üzeneteivel szemben könnyen rezisztensek tudtak maradni a radikálisok a saját internetes tájékozási forrásaik miatt.

Európában egyáltalán nem számít általánosnak, hogy az internet a radikális jobboldal felségterületének számítson, talán épp ennek köszönhető, hogy az általam ismert szakirodalom sem érinti a kérdést (pedig Nyugaton az internet már 5-10 éve széles körben elterjedt, kampányt befolyásoló tényező). A brit Demos intézet végzett összehasonlító kutatást Európa radikális jobboldali pártjainak facebook-követőiről, ám ebből is az derül ki, hogy – Magyarországon kívül – csak Ausztriában, Norvégiában és Angliában van széles támogatói bázisa a szélsőjobboknak (legalábbis a facebook esetében), a holland Szabadságpárt (PVV) és a Vlaams Belang például csak néhány ezres facebook-rajongói bázist tudhatott maga mögött 2012-ben (Bartlett et al 2012)⁷².

⁷² http://www.demos.co.uk/files/Demos_OSIPOP_Book-web_03.pdf

Ennek csak részben lehet magyarázata az, hogy a pártcsalád egyedül Ausztriában és Magyarországon tudott igazán erős gyökereket verni a fiatalok között (Bíró Nagy és társai 2011).

Magyarországon azonban kiemelt jelentőségű a facebook a Jobbik számára. Nyilvánvalóan az erőforrásokban szegény, fősdórú médiából kirekesztett pártnak (a Jobbik 2009-ig ilyen volt) természetes terep a világháló, ahogy azt az összefüggést is unalomig ismerjük, hogy az internetet nem lehet cenzúrázni, úgyhogy a szélsőjobb ott minden kontroll nélkül terjesztheti a nézeteit (Dányi 2003).

A Jobbik mögött álló internetes háttér azonban elsősorban nem a fenti rutinválaszok miatt ilyen erős. Az oksági viszony igazából fordított: a már jóval a Jobbik felfutása előtt is virulens szélsőjobboldali szubkultúra sokat profitált az internet adta lehetőségekből (Jesko és társai 2012), 2007 és 2009 között villámgyorsan egy rendkívül kiterjedt webes hálózat jött létre, ami hihetetlenül értékes erőforrás volt a Jobbik számára. A szubkultúra már – ahogy Mikecz (2013) nyomán bemutattam – a 90-es években is létezett, de a net elterjedésével kapott új erőre. A saját belső világában zárt, nagyon sokrétű hálózat kiépülése egybeesett a Jobbik áttörésével, ám érzésem szerint sokkal inkább okozója, mintsem következménye annak. Nyilvánvalóan elsősorban a fiatalok mozgósításában játszott kulcsszerepet, azonban ezzel a következő fejezetben fogok részletesen foglalkozni, most inkább bemutatnám a szélsőjobboldali netes szubkultúra fontosabb elemeit.

A legfontosabb tulajdonság az, hogy minden értelemben sokszínű, az egyetlen közös nevező a „nemzeti elkötelezettség”. Nagyon sok átjárás, link található a szubkultúra különböző internetes letéteményesei között. Ide tartoznak kereskedelmi láncok website-jai, ahol az öltözködéstől kezdve a szórakozáson át a művelődésig vásárolhatnak a szubkultúrához tartozó árucikkeket az érdeklődők (Vikingbolt, Magyar Harcos, Turulbolt, Fehérlófia könyvesbolt, Nemzeti Taxi). Számos harcművészettel és hagyományőrzéssel foglalkozó szervezet honlapja mellett természetesen a „nemzeti rockzene” alkotja a háttér gerincét. A zenei műfaj mellett ideológiailag is sokszínű kínálat a skinhead-zenekaroktól (Magozott Cseresznye, Egészséges Fejbőr, Fehér Törvény, Oi-kor, Divizó 88) nemzeti rockzenekarokon (Kárpátia, Romantikus Erőszak, Ismerős Arcok) át más közegben is elfogadott előadókig (Beatrice, Edda, Moby Dick, FrankaDeli) terjed. Ezek a zenekarok a szintén forgalmas honlapot üzemeltető, évente

Kismaros-Verőcén megrendezett Magyar Sziget fesztivál állandó fellépői. A politikai jelentőség felé haladva a következő fontos elem a Jobbikkal szövetséges szervezetek, illetve néhány kiemelkedően jelentős személy weblapja. A nemrég megszűnt Kárpátia lap főszerkesztője Zsiga-Kárpát Dániel parlamenti képviselő volt, ahogy Zagyva György Gyula, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom elnöke is az. Nem kis részben az ellene folyt büntetőeljárások miatt Toroczka László (HVIM alapító), és a „2002-es hídfoglaló” Budaházy Görgy is már régóta kultikus személynek számít a szélsőjobboldalon, ennek az internetes hálózatokban is megtalálható a nyoma (Jesko et al 2012). A párt hivatalos ifjúsági szervezete a Farkas Gergely országgyűlési képviselő által vezetett Jobbik IT, ám emellett a HaHa „ellenkultúrájaként” létrejött a „nemzeti radikális” fiatalokat tömörítő Magyar Tavasz Mozgalom, Stummer János vezetésével. Mindkét szervezet igen aktív a facebook-on. A közösségi oldal amúgy is a Jobbik valóságos fellegetvárának számít, 2013 augusztusáig több, mint százezer like-olóra tett szert a Jobbik és Vona Gábor is, ami a többi párthoz és politikushoz képest igencsak magasnak számít (Orbán és az Együtt2014 tud csak nagyobb számokat produkálni, de például a Fidesznek és Bajnainak már kevesebb követője van – 2013 szeptemberében).

A legnagyobb jelentőséggel mégis a szélsőjobboldali hírportálok, különösen a kuruc.info bír a szubkultúrában. A portálról számos adatot közlök majd a következő fejezetben, annyit azonban itt is megelőlegezhetek, hogy a legnépszerűbb pártos hírlapról van szó, napi 50ezer feletti kattintásszámmal (webaudit.hu). A külön zsidóbűnözés és cigánybűnözés rovatot üzemeltető, szándékosan a legdurvább tartalommal és stílussal megjelenő hírhedt website nem szorul különösebb bemutatásra. Ha valahol, akkor aztán itt találkozhat az érdeklődő a szélsőjobboldali – és náci – eszmeiség fontosabb érveivel, amely aztán teljesen rezisztensé teszi a mainstream média tálatálmódjára. Számos interjúalanyom hangsúlyozta, hogy lehet, hogy szélsőséges a kuruc.info, de van olyan hír, amit csak ott találhat meg: azaz az egyetlen autentikus, megbízható tájékoztatói forrásnak tekintik a kuruc.info-t.

A második legfontosabb portál a barikad.hu (újabbán alfahir.hu), mely nyomtatott lapként is a legjelentősebb a szélsőjobboldalon belül. Míg a kuruc.info-val való kapcsolatát a Jobbik nem ismeri el (pedig a témák, a bejegyzések sokszor ugyanazok és ugyanolyan időzítésűek), addig a Barikád a párt hivatalos lapjának és online hírforrásának számít. A hunhir.hu a kuruc.info-hoz hasonló hangvételű, már a

tájékoztatásban, címekben is rendkívül szélsőséges⁷³, de gyakran lehozza a Jobbik hivatalos közleményeit is. A gondola.hu is alapvetően tájékoztató jellegű, mérsékelt – Fidesz és a Jobbik között helyezkedik el –, de néhány rovatban (napi abszurd, elemzések) és hirdetésben (Prohászka Ottokár könyvei) azért tetten érhető a radikalizmusa.

Elsősorban az idősebb, internetet nem használó közönség számára fontos a Szent Korona Rádió, illetve az olyan nyomtatott sajtótermékek, mint a Magyar Jelen, a Nemzetőr és a Magyar Világ. Magyarországon egyik pártnál sem tapasztalunk olyat, hogy a vezetőik írják a cikkek többségét, a Jobbik azonban kivétel, politikusaik láthatóan ambicionálják azt, hogy írásaikat rendszeresen olvashassák a híveik – ugyanakkor ez abból is fakadhat, hogy a Jobbik mögött nincsen kellő számú ismert újságíró és befolyásos értelmiségi. Vona és a főszerkesztő Pörzse cikkei szokták felvezetni a Barikád aktuális számát, Z. Kárpát Dániel szerkesztette a Kárpátiát (amelyben Wittner Máriától is lehet olvasni), illetve az említett lapoknál Toroczka László, Zagyva György Gyula és más politikusok cikkei is színesítik még a kínálatot.

Összefoglalás

Mit tanultunk tehát ebből a fejezetből? Az világos, hogy a média kulcsfontosságú szerepet töltött be a Jobbik áttörésében, ám van egy tágabb olvasata is ennek az esettanulmánynak. A társadalmi jellemzők, attitűdök és a pártválasztás közötti kapcsolat csak a kínálati oldal és a politikai napirend ismeretével együtt segít eligazodni a választók motivációiban. A romákkal szembeni ellenszenv önmagában még nem magyarázza meg a Jobbik előretörését, fontos volt az is, hogy a Jobbik a Magyar Gárdával és cigányellenes retorikájával meg tudjon jelenni a politikai piac kínálati oldalán. Döntő jelentőségű volt azonban az ügy napirendre kerülése: a gyilkosságok felhívták a figyelmet a problémára, a társadalom rendkívül erős előítéletessége pedig a szélsőjobbhoz közelítette a választókat.

A Jobbik az ismertségének növelésében a mainstream médián kívül segítségre lelt a baloldali pártok ellenkampányában és Morvai Krisztina személyében is. Az erős pártszervezete és szubkultúrája pedig ahhoz járult nagyon erősen hozzá, hogy jelentős ellenszélben is el tudta juttatni az üzeneteit és valóságértelmezését a választóihoz.

⁷³ Például: „ismét agitprop lesz a volt judeobolsi főcenzor”, „már sztárt csinált a libsi média a cigány rendőrgyilkosból”.

Az internetes-szubkulturális magyarázat tökéletes átvezető gondolat a következő fejezethez, ami az utolsó a Jobbik felemelkedésére magyarázatot adó megközelítések sorában: a párt fiatalok közötti népszerűségének okaival foglalkozik.

6. Kuruc.info nemzedék: miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?

Ez a fejezet annyiban mindenképp különbözni fog az előzőektől, hogy a vizsgálati keretet ezúttal nem fogom tudni a szakirodalomból levezetni – az ugyanis az életkor és a radikális jobboldali szimpátia összekapcsolásával, annak magyarázatával szinte teljes mértékben adós maradt. Az előző rész elején is említett három nagy összefoglaló munka (Carter 2005, Norris 2005, Mudde 2007) nemhogy önálló fejezetet, de még önálló bekezdést sem szentel a kérdésnek. Addig még néha el-eljutnak a radikalizmus-kutatók, hogy regisztrálják: a fiatalok sok országban nagyobb eséllyel szavaznak a szélsőjobbra, mint az idősök (Lubbers et al 2002, Van der Brug et al 2013: 62-63, Werts et al 2013), ám az összefüggés csak ritkán szignifikáns. Ausztriához és Magyarországhoz hasonló robosztus összefüggés más európai országban nincs (Bíró Nagy és társai 2011), kivétel a görög Arany Hajnal, de az a párt nem szélsőjobboldali, hanem neonáci (Ellinas 2013). Részben tehát az egyértelmű tendencia hiányával is magyarázható, hogy a szakterületnek szinte egyik kutatója sem gondolkozott el azon, hogy a fiatalok miért szavazhatnak nagyobb arányban a jobbszél pártjaira, egyszerűen csak kontrollváltozónak használják az életkort⁷⁴. Kivételnek számít például Arzheimer (2011), aki a hagyományos pártokkal szembeni kiábrándulást, illetve a társadalmi normák és kötelékek fellazulását látta e mögött, ám ő sem végzett empirikus vizsgálatot erről. Siedler (2011) a norvég haladáspárt ifjú híveinek szimpátiáját a szülők magas munkanélküli rátájára vezette vissza. Kivételnek számít még az Alleanza National ifjúsági szervezetét – tehát nem is a szavazóit – vizsgáló esettanulmány (Dechellezes 2008), és egy német középiskolás fiatalok társadalom-lélektanát, konkrétan a nemzethez való viszonyukat kutató könyv is (Miller-Idriss 2013). Az általam ismert, kifejezetten a szélsőjobboldal és a fiatalokkal foglalkozó szakirodalom tehát oksági viszonyok, hipotézisek kidolgozásában igencsak gyerekcipőben jár. Ahogy az előző fejezetben, úgy itt sem tudom elfogadni az „ez nem önálló magyarázat” kezdetű érvelést, hiszen egyik magyarázat sem teljesen önálló. Amit tehetünk az az, hogy a nemzetközi irodalom eddig tárgyalt elméleteiből a fiatalokra alkalmazott hipotéziseket gyártunk, melyeket kiegészítünk a magyar sajátosságokból fakadó feltételezésekkel. Mindenképpen

⁷⁴ Pedig a fiatalok fokozott involváltsága a fasiszta-nemzetiszocialista és kommunista mozgalmakban köztudott volt (Eatwell 1996), ahogy azt is kimutatták, hogy az új (baloldali és jobboldali) extrémista mozgalmak tagja között is átlagon felül reprezentáltak a fiatalok (Moser 2004).

érdemes szem előtt tartani az ifjúságszociológia inglehart-i tézisé: a fiatalok eltérő preferenciáit az életszakaszuk, és/vagy a sajátos szocializációjuk okozhatja (életciklus-hatás és kohorsz-hatás).

Hogy ennek a fejezetnek van önálló létjogosultsága, az az adatok alapján teljesen világos. A Kutatópont által végzett 2010-es nagymintás ifjúságkutatás szerint a Jobbik támogatottsága a 18-29 éves korosztályban a teljes mintában 11%, ami közelebb van az első helyezett Fideszhez (15%), mint a harmadik helyezett MSZP-hez (6%) (Oross 2013: 311). A Medián⁷⁵, a Tárki⁷⁶ és az Ipsos⁷⁷ mérései szerint is a szélsőjobbboldali párt messze átlagon felül reprezentált az ifjúság körében. Végül, a hamarosan részletesen tárgyalt Aktív Fiatalok kutatás két egymást követő hullámában (2011-2012, illetve 2013) a Jobbik egyenesen a legnépszerűbb pártnak bizonyult az egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó mintában. Bármelyik kutatást is nézzük, egyértelmű, hogy a Jobbik szavazótáborának legkarakteresebb demográfiai jellemzőjéről van szó. A Jobbik támogatóinak több, mint a fele 40 év alatti, és több, mint a harmada 30 év alatti⁷⁸. Ha tehát azt a kérdést tesszük fel, hogy miért népszerű a Jobbik, akkor ezzel egyben azt is kérdezzük, hogy mi okozza a fiatalok körében tapasztalható vonzerejét. Ez a kérdés egyszerűen megkerülhetetlen.

Pedig a jelenség egyáltalán nem újkéletű. Már az Ifjúság 2008 adataiból is kitűnt, hogy a fiatalokat általánosan jellemző politikai kiábrándulás és érdektelenség mellett érzékelhető két olyan – akkor még vékonynak tűnő – réteg, amelyik „élénk politikai életet él”, aktívan részt kíván venni a közéleti kérdésekben (Bauer-Szabó 2009, Szabó-Kern 2011a:43). Szabó Andrea és Kern Tamás az egyiket *Critical Mass*, a másikat *kuruc.info nemzedék*nek nevezték el. A *kuruc.info nemzedék* természetesen nemcsak azokat jelöli, akik ténylegesen olvassák az ismert weboldalt,⁷⁹ hanem mindazokat, akik a szélsőjobbboldali-radikális szubkultúrához valamilyen formában kapcsolódnak. Nemzedékről pedig azért beszélhetünk, mert a szubkultúra – és rá épülve a párt szavazóbázisa is – generációs jellegű⁸⁰.

⁷⁵ http://hvg.hu/hvgfriss/2012.51-52/20125152_hova_szavaznanak

⁷⁶ <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>

⁷⁷ <http://www.republikon.hu/upload/5000269/partok%20felidben.pdf>

⁷⁸ <http://www.republikon.hu/upload/5000269/partok%20felidben.pdf>

⁷⁹ Habár a közvetlen felhasználók táborára is nagy, az egyik legnépszerűbb pártos weboldaltól van szó.

⁸⁰ A most következő rész Sörös Anett közösi korábbi tanulmányom (Róna-Sörös 2012) bővített, átdolgozott válatozata. A fejezet címét is ennek megfelelően innen kölcsönöztem.

Ebben a fejezetben ennek az összefüggésnek az okait járom körbe. Az elemzés alapját az említett 2011-2012-ben lebonyolított Aktív Fiatalok adatfelvétel képezi, amely számomra primer adatfelvételnek tekinthető, jómagam is tagja vagyok a kutatócsoportnak. Emellett összehasonlítási alapként más kutatásokat is használni fogok (Ifjúság2008-as kutatás és a debreceni Campus-lét 2010-es ifjúságkutatás, a Választáskutatási Program 2009-es és 2010-es felméréseinek másodelemzése, a Medián 2012-es omnibuszaiból álló összevont adatbázisa, a Demosnak a Jobbik facebook-követőit vizsgáló felmérése). A téma jellege miatt fontosnak tartottam, hogy kvalitatív elemekkel is kiegészítsem kutatást: 13 debreceni egyetemista részvételével az Aktív Fiatalok kutatás keretében vezettem egy fókuszcsoportot, és készítettem nyolc mélyinterjút is: a Jobbik Ifjúsági Tagozatának hat vezetőjével és a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom két volt tagjával beszélgettem.

Módszertanilag jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért egy kizárólag fiatalokat tartalmazó adatbázison (Aktív Fiatalok) végzem az elemzés gerincét, hisz így nincs összehasonlítási alap az idősebb generációkkal. Hogy legyen lehetőség az összehasonlításra, végig fel fogom tüntetni a teljes népességre reprezentatív Választáskutatási Program adatait is. Kétségtelen, hogy az ideális az lenne, ha mindezt egy adatbázison belül tudnám véghezvinni, ám sajnos nem áll rendelkezésemre olyan adatbázis, amely az Aktív Fiatalokhoz hasonló széles kérdésblokkokkal és nagy számú tizen- és huszoneves megkérdezettel vizsgálná a fiatalok motivációit. A hagyományos havi felmérésekben csak demográfiai változók vannak (ezt fogom is használni, lásd Medián összevont adatok), attitűd-kérdések viszont nincsenek. A Választáskutatási Program 2009-es adatai még egy feleakkora Jobbik-táborra vonatkoznak, a 2010-es 1500-as felvételbe pedig mindössze 56 ifjú jobbikos került be (ennek eredményeit is fel fogom használni, ám csak tájékoztató jelleggel). A legfőbb érvem viszont az, hogy az Aktív Fiatalokban – a kutatás primer jellegéből fakadóan – lehetőségem volt számos olyan kérdést bevezetni, amely egy általam ismert 2008 utáni közvélemény-kutatásban sem szerepel (kuruc.info olvasása, nemzeti rock hallgatása, Magyar Sziget látogatása, párkapcsolatra és munkavállalási tapasztalatra vonatkozó kérdésblokkok), ezek pedig, mint látni fogjuk, fontos szerepet töltenek be a jobbikos szimpátia magyarázatában.

A fejezet kérdésének megválaszolásához először azt kell tisztázni, hogy milyen időintervallumot vizsgálunk, mikorra datáljuk a Jobbik felfutását. E tekintetben viszonylag szerencsés helyzetben vagyunk: a párt biztos, hogy a 2008 nyári nagymintás

nagymintás ifjúságvizsgálat után, ugyanakkor az Aktív Fiatalok 2011 októberétől 2012 februárjáig lebonyolított kutatása előtt tudott gyökeret verni az ifjúságban. Bármilyen is okozta a párt felfutását, az 2008 és 2011 között történt – még ha a mélyebb folyamatok egy része korábban is kezdődött.

A másik kérdés, hogy pontosan kiket értünk fiatalok alatt. A rendszeres – nagyjából 1000 fős – havi közvélemény-kutatásokba csak elenyésző számú 21 év alatti válaszadó kerül be, ezért az ilyenkor bevett módszert követve (például Rudas 2010) összevontam egy évnyi Medián omnibusz-adatfelvételt, az így kapott 13.200-as elemszám már elég nagy mintát jelent ahhoz, hogy kellő számú fiatalot emelhesünk ki belőle. Az országos reprezentatív minta tendenciái összecsengenek az Aktív Fiatalok eredményeivel (11.táblázat) – a Jobbik valószínűleg az interneten aktív kitöltők miatt szerepelt 6 százalékkal jobban a részben online kutatásban. Noha az egyetemista-főiskolás populáció csak kis része – nagyjából nyolcada – a teljes ifjúságnak, mégis éppen a Jobbik felülreprezentáltsága és a felsőoktatási hallgatók kortársaik között játszott befolyásos szerepük („jövő értelmisége”) miatt hasznos erre a szegmensre koncentrálni. Másrészt, a teljes ifjúságról nem áll rendelkezésemre 2010 utáni részletes adatbázis. Az elemzés során igyekszem arra is figyelemmel lenni, hogy az állítások vajon milyen mértékben általánosíthatóak a teljes ifjúságra⁸¹.

11. táblázat. A Jobbik támogatóinak aránya korcsoportok szerinti bontásban a pártot választani tudók körében

<i>korosztályok</i>	<i>Medián reprezentatív összevont omnibusz-felvételei</i>		<i>Aktív fiatalok online és személyes lekérdezéssel kialakított egyetemistákra reprezentatív mintája</i>	
	%	N	%	N
18-21	32%	147	37%	167
22-29	22%	287	27%	122
18-29	26%	434	32%	289
minden korosztály	18%	1450	-	-

Medián: 11 hónap omnibuszait vontam össze (2011. áprilistól 2012. márciusig), az összelemszám így 13.200 fő.

Aktív Fiatalok: Az 1694-es összelemszámból 249-et kérdeztünk le személyesen, 1445-öt online. A személyes lekérdezések 2012 februárjában voltak, az online 2011. október és december között.

Az egymást erősítő eredmények legfontosabb tanulsága, hogy a Jobbik kiemelkedő támogatottsága elsősorban a 21 év alatti korcsoportra koncentrálódik: nagyobb a

⁸¹ ugyanakkor néha – az egyszerűség kedvéért – az egyetemistákról is „fiatalok”-ként fogok beszélni

különbség köztük és a 22-29-es kohorsz között (10%), mint a 30 év alattiak és a teljes népesség között (8%). Így az eredeti kérdésre adott válaszhoz elengedhetetlen az első választókat külön is szemügyre venni: csak fél magyarázatot kapunk, ha nem indokoljuk meg a legfiatalabb korcsoportban tapasztalható felülreprezentáltságot.

A párt közönségének ennyire fiatal átlagéletkorának magyarázatára - a dolgozat eddigi megállapításaiból kiindulva - öt hipotézist állítottam fel: az első három a nemzetközi irodalomból következik, a negyedik-ötödik pedig kifejezetten magyar sajátosságokból eredeztethető.

1. a radikális értékpreferenciák térhódítása,
2. az elitellenesség erősödése,
3. a gazdasági válság miatti elégedetlenség felszínre kerülése,
4. a radikális tartalmak elterjedése az interneten és
5. a szélsőjobb oldali szubkultúra kiépülése.

Tehát a fenti öt feltételezésre vonatkozóan a következő kérdéseket kell megválaszolnunk:

- a. Teljesül-e a hipotézis kiindulópontja? Fennáll-e az abban feltételezett oksági viszony? Megmagyarázza-e a hipotézis, hogy miért lesz jobbikos az egyik választóból és miért nem lesz az a másiktól?
- b. Magyarázatot ad-e a hipotézis arra, hogy miért van arányaiban több támogatója a radikális pártnak a fiatalok (18-29) körében, mint a teljes népességben?
- c. Mi okozza az első választók (18-21) különösen magas fogékonyságát a radikalizmusra?
- d. Miért éppen 2011-2012-re datálható a Jobbik megerősödése az adott korcsoportokban?

Az öt hipotézis létjogosultságát az határozza meg, hogy a négy pontból mennyire adnak érvényes és empirikusan alátámasztott magyarázatot: a magyarázatokat versenyeztetjük egymással. Valószínűleg mindegyikben van valami, ezért azt kívánom kideríteni, hogy melyik rendelkezik a legnagyobb magyarázóerővel.

Az (a) előfeltevés teljesülése nélkül egyáltalán nem fogadhatjuk el az adott hipotézist, de a többi pont is szükséges a teljeskörűséghez. Ha például azt gondoljuk, hogy az

internet a Jobbik sikerének kulcsa, ugyanakkor ebben a megközelítésben nem tudjuk értelmezni, hogy miért 2008 után erősödött meg a radikális párt, akkor be kell látnunk, hogy jobb esetben is csak az igazság egy részéhez jutottunk el. Ugyanígy elégtelen az értékpreferenciákra épülő megközelítés, amennyiben azt tapasztaljuk, hogy az egyes korcsoportok értékvilága megegyezik. Ekkor nem adtunk jó választ arra a kérdésre, hogy miért népszerű a Jobbik a fiatalok között, következésképp arra sem, hogy egyáltalán miért népszerű a párt. Az elemzésben tehát sorra vesszem az öt hipotézist a fenti négy szempont szerint, hogy minél pontosabb megállapításokat tegyünk az egyes megközelítések magyarországi létjogosultságának mértékéről, egymáshoz viszonyított erejéről. Ebben, az alfejezetekben lévő kétváltozós elemzések mellett, a melléklet 7. táblázatában található többváltozós regressziós modell lesz segítségünkre, amely megmutatja, hogy az egyes változóknak mekkora a más változók keresztthatásaitól megtisztított, önálló magyarázóereje.

Értékpreferenciák

Az első hipotézis az értékpreferenciákkal magyarázza a Jobbik előretörését. Abból indul tehát ki, hogy a Jobbik támogatása a szavazó és a párt értékpreferenciáinak egyezésén alapul. Az együttjárás megvalósulását már bizonyítottuk, a mérték viszont korántsem magától értetődő. Magyarországon már a korábbi években sem következett egyértelműen a pártválasztás a szakpolitikai preferenciákból (Karácsony 2005, Tóka 2006), 2010-ben pedig ez már csak a növekvő heterogenitás miatt sem lehetett így (Angelusz-Tardos 2010).

Az első hipotézist verifikálná, ha azt tapasztalnánk, hogy

- a. a radikális értékpreferenciákat a Jobbik képviseli, és ezt a választók is így érzékelik, a jobbikos fiatalok hajlamosabbak a radikalizmust jellemző értékek vállalására, mint a többi fiatal;
- b. erősebb a radikális értékek vonzereje a fiatalok körében, mint a teljes népesség körében;
- c. különösen erős az első választók körében, és
- d. a fő értékdimenziókban a fiatalok magasabb értékeket mutatnak 2011-2012-ben, mint 2008-ban.

Az (a) feltételezést már igazoltam korábban. A radikalizmust (szélsőjobbboldaliságot) az etnocentrizmusban, a szociokulturális konzervativizmusban, a tekintélyelvűségben és az

euroszkepticizmusban ragadhatjuk meg (elitellenességről a következő alfejezetben lesz szó). A Jobbik programját, fő megnyilvánulásait olvasva visszaköszönnek ezek az ideológiai dimenziók (Bíró Nagy-Róna 2011, Krekó-Juhász-Molnár 2011, 2012) –, nemcsak a teljes népességben, hanem a fiatalok körében is.⁸²

A megközelítésnek azonban korlátai is vannak. A Political Capital által bevezetett DEREK-index nemzetközi összehasonlításban is igen magasnak számít Magyarországon, ám a Jobbik szimpatizánsainak csak 30%-a esik az index alapján besorolt „attitűd-szélsőséges” kategóriába. A többi dimenzióban a Fidesz és az MSZP táborának értékei megközelítik a radikális választóközönség értékeit, illetve az index, és a párt támogatottságának időbeli és területi-regionális alakulása nem esik egybe. Az index éppen a Jobbikot legnagyobb arányban támogató legfiatalabb korosztálynál a legalacsonyabb (Juhász-Krekó-Molnár 2012). A nemzetközi értékvizsgálatok (pl. Sprague-Jones 2011) tovább árnyalják a képet: azt mutatják, hogy a fiatalok kevésbé előítéletesek és idegenellenesek, mint az idősebb állampolgárok.

A korábbi magyar tapasztalatok is cáfolják az életciklus-hatást. Sem a MIÉP, sem az FKGP nem volt népszerű a fiatalok között, sőt, a huszonévesek semmivel sem fogékonyabbak a xenofóbia (Sik 1999, Fábián-Fleck 1999) vagy a tekintélyelvűség (Enyedi-Erős-Fábián 2000) különböző megnyilvánulásaira, mint az idősebb korosztály. Az ideológiai önbesorolás tekintetében sem mutattak 2008-ig jobboldali, radikális átlagértékeket, ellenben arányaiban sokkal többen voltak liberálisak, mint a „felnőttek” (Gazsó-Laki 2004: 195, Szabó-Kern 2011a: 52).⁸³

⁸² Lásd pl. az angliai DEMOS jobbikos facebook-rajongókat vizsgáló felmérése (Bartlett et al. 2012). Más adatfelvételekkel (pl. Sörös 2011) is feltárták a fiatalok radikális nézeteit.

⁸³ Noha ahogy a magyar társadalom egészében, úgy az Ifjúság 2000, 2004, 2008-as kutatásokban is tapasztalható volt egy határozott jobbrtolódás, ez sokkal inkább következménye, mintsem okozója volt a pártpreferenciáknak (lásd még: Karácsony-Róna 2010).

12. táblázat. Tekintélyelvűség és előítélet a fiatalok és a teljes népesség körében

<i>Teljesen egyetért=5, egyáltalán nem ért egyet=1</i>	Aktív Fiatalok			Teljes népesség	
	<i>teljes minta</i>	<i>jobbikosok</i>	<i>18-21 évesek</i>	<i>teljes minta</i>	<i>jobbikosok</i>
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson. <i>(Itt a nagyobb szám a toleránsabb érték.)</i>	3,73	3,07	3,61	3,99	3,44
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	3,21	4,17	3,39	3,36	3,78
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	3,87	4,71	4,00	3,68	4,48
A legfontosabb erények, melyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmisség és a tekintélytiszteltet.	3,41	4,03	3,53	3,85	4,00
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	4,82	4,33	4,49	3,62	3,27
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	3,07	3,71	3,16	3,62	4,08
A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a feleségeknek a háztartással és a gyerekekkel kellene foglalkoznia.	2,17	2,49	2,21	3,35	4,00
Fokozott szigor szükséges a rend védelmében	5,06	4,50	5,05	8,72	9,14

Forrás: Választáskutatási Program 2009-es országosan reprezentatív panelvizsgálat (N=3000), Aktív Fiatalok ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700)

Megjegyzés: minden kérdésnél 5-ös skála volt, a nagyobb érték jelentette a fokozottabb egyetértést. Az utolsó kérdésnél is a 2009-es adatfelvételben 5-ös skála volt, az értékeket 10-re konvertáltuk (megszoroztuk kettővel, hogy összehasonlíthatóak legyenek az Aktív Fiatalok 10-es skálás értékeivel. Vastag betűvel jelezzük a továbbiakban is a szignifikáns összefüggéseket. Az átlagpontok esetében az ANOVA-tábla F-tesztre adott szignifikancia értékét vizsgáltuk (a 95%-os szinten szignifikáns értékeket vastagítottuk); a keresztábrák (százalékos megoszlások) esetében az adjusztált standardizált reziduálisokat vettük alapul: ha az abszolút értéke nagyobb, mint másfél, akkor tekintettük szignifikánsnak.

A mi adatfelvételünk sem azt mutatja, hogy – az összehasonlításra rendelkezésre álló dimenziókban – az ifjúság elkötelezettebb lenne a jobboldali radikalizmusra jellemző értékek iránt, mint a teljes népesség. Meglepő módon éppen az ifjúság fegyelmezettségét, beilleszkedési kényszerét hangsúlyozó állítás volt az egyetlen, melynek során a tekintélyelvű értékek lényegesen magasabb értéket kaptak az egyetemisták-főiskolások körében, mint a teljes népességben. Kifejezetten a Jobbik szimpatizánsaira leszűkítve ugyan előítéletesebb kép rajzolódik ki az ifjúsági vizsgálatban, azonban a teljes mintákat összevetve már ez a különbség is minimalizálódik (minden cigányellenes érték rendkívül magasnak számít). A vezérkultusz, a rendpártiság és a „hímsovinisza” dimenziókban pedig éppen a teljes

népesség képviseli az autoriterebb álláspontot az egyetemistákhoz képest. Az első választók egy hajszálnyival előítéletesebbek, a saját korosztályukra vonatkozó tekintélyelvűséget viszont inkább elvetik (habár így is nagy arányban egyetértenek vele). A további dimenziókban gyakorlatilag nem térnek el a többi fiataltól.

A jobbikos fiatalok értékekben és attitűdökben radikálisabbak, mint a kortársaik: noha a tekintélyelvűség és az előítéleteség például az MSZP ifjú támogatóinál is megjelenik (Bíró Nagy 2012), azért a jobbikosok esetében szignifikáns különbségeket tapasztalhattunk. A teljes és az ifjúsági minta – illetve az első választók és az egész ifjúság – közötti különbségek ugyanakkor egyértelműen túl kicsik ahhoz, hogy megmagyarázzák a radikális pártválasztásban meglévő sokszoros eltéréseket. Sőt, az esetek jó részében éppen a fiatalokra jellemzőbbek a toleránsabb, liberálisabb értékek (rendpártiság).⁸⁴

Összességében az értékpreferenciák erős, de nem kizárólagos magyarázóerővel bírnak (0.174 a kizárólag ezeket a változókat tartalmazó modell Nagelkerke R négyzete, ahol a jobbikos pártpreferencia a függő változó, míg 0.391 a teljes modell hasonló mutatója – melléklet, 7. táblázat)⁸⁵. Kijelölik azoknak a választóknak a körét, akikből potenciális Jobbik-szavazók lehetnek, de nem magyarázzák meg, hogy ténylegesen miért is válnak azzá. Az kétségtelen, hogy a radikális nézeteket vallók – a fiatalok és a teljes népesség között egyaránt – sokkal nagyobb valószínűséggel lesznek jobbikosok: a melléklet 7. táblázatában feltüntetett logisztikus regresszió szerint a tekintélyelvűség, a cigányellenesség és a nacionalizmus szignifikánsan növeli az esélyt, még úgy is, hogy az összes többi mintában szereplő lehetséges változóra kontrolláltam.⁸⁶ Az (a) előfeltevést tehát megerősítik a jelenlegi és a korábbi kutatások tapasztalatai, a (b)-t, a (c)-t és a (d)-t viszont nem. Az etnocentrizmus, a tekintélyelvűség, a rendpártiság és a nacionalizmus dimenzióiban a teljes népesség, a huszonévesek és az első választók értékei összegezve nem különböznek olyan mértékben, amely indokolná a Jobbik

⁸⁴ A Választáskutatási Program 2010-es 1500 fős reprezentatív mintáját korosztályok szerint kettébontva is azt tapasztaljuk, hogy a cigányellenesség és a nacionalizmus esetében hasonló értékeket ad a fiatal és az idősebb almintá, az euroskepticizmus és globalizációellenesség viszont sokkal inkább az idősekre jellemző (Bíró Nagy-Róna 2011: 264-271). A radikális önbesorolás nagyobb arányban jellemző a fiatalokra, ám ezzel magyarázni a jobbikos pártválasztást tautológia volna: ez ugyanis nem ok, hanem okozat.

⁸⁵ A Választáskutatási Program 2010-es 1500 fős mintájában nagyon kevés fiatal jobbikos volt (56), így az eredmény inkább tájékoztató jellegű, ám talán érdemes megemlíteni: az attitűdváltozók 38%-át magyarázták meg a függő változó (jobbikos pártpreferencia dummy) szórásának (Bíró Nagy – Róna 2011: 270).

⁸⁶ A rendpártiság viszont nem volt szignifikáns a többváltozós elemzésben.

fiatalok – és különösen a 18-21 évesek – közötti rendkívüli felülreprezentáltságát (majd a következő alfejezetek markánsabb különbségei után ez még nyilvánvalóbbá válik). Nem az attitűdökben kell keresni annak okait, hogy miért népszerű a Jobbik a fiatalok körében (és különösen, hogy miért népszerű az első választók között), és miért 2009-ben futott fel a támogatottsága. Nem az előítéletesség növekedése, hanem a kérdés politikai kiemelkedése, 2009-es napirendre kerülése okozta a szélsőjobboldali párt berobbanását (média fejezet).

Az érték-apalú szavazás korlátozottságát bizonyítják a fiatalok gyakran kiforratlan, inkonzisztens preferenciái is. A jobbikos hallgatók 24%-a liberálisnak, 36%-a pedig liberális és konzervatív közöttinek vallotta magát, miközben ezen válaszadók jó része tekintélyelvű, egyetért azzal, hogy a férfi dolga a pénzkeresés és a nőnek a konyhában a helye, visszautasítja azt az állítást, miszerint „Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson”, és bizonyos körülmények között a diktatúrát jobbnak tartja a demokráciával szemben. Az egész mintában szép számmal akadtak egymásnak gyakorlatilag teljesen ellentmondó politikai nézetek (például baloldali és konzervatív válaszadók) – ez előfordul az országos reprezentatív kutatásokban is, ám kisebb mértékben. A későbbiekben részletezett személyes interjúk és fókuszcsoportos tapasztalatok is azt mondatják, hogy a jövő értelmiségének politikai-ideológiai preferenciái képlékenyek, habituális és szituatív elemek sokszor erősebben befolyásolják őket. A kutatásunk tapasztalatai egybecsengenek korábbi ifjúságkutatások (Szabó-Örkény 1996, Lázár 1996, Lendvai 1996) eredményeivel, miszerint a fiatalok jó része nincs is tisztában az alapvető politikai fogalmakkal (nemzet, demokrácia, liberalizmus, jobboldal stb): szinte ahány válaszadó, annyiféle „értelmezés”. Már csak ezért is lenne meglepő, ha konzisztens, ideológia-alapú preferenciákkal találkoznánk.

Elitellenesség

A második feltételezés a pártos kiábrándultságból (partisan dealignment) indul ki. A nemzetközi irodalom (pl. Norris 2005: 149-166 és Mudde 2007: 226-229) által jól ismert jelenség szerint a hagyományos pártokkal szembeni elégedetlenség, a regnáló elitbe vetett bizalom megroppanása közelíti az új erőkhöz, így a radikális jobboldalhoz is a választópolgárokat. Nemcsak a demokrácia működésével, hanem mint rendszerrel való elégedetlenséget is meg fogjuk vizsgálni. Fontos hangsúlyozni az előző hipotézishez képest a különbséget: itt nem konkrét politikai preferenciáról van szó,

hanem egy általános érületről, rendszerhez való viszonyulásról (lásd diffúz támogatás, Easton 1965). A hipotézis magyarázóerejét növelné, ha azt tapasztalnánk, hogy

- a. az elégedetlen fiatalok nagyobb arányban szavaznak a Jobbikra, mint a többi huszonéves;
- b. nagyobb a demokráciából való kiábrándultság és az elitellenesség a fiatalok körében, mint a teljes népesség körében;
- c. különösen nagy az első választók között a kiábrándultság;
- d. és nagyobb a kiábrándultság a fiatalok körében 2011-2012-ben, mint 2008-ban.

A Jobbik létrejötté, célja, minden egyes gesztusa (pl. a „Szebb jövőt!” köszönés) a fennálló elit alapvető kritikáját fejezi ki. Jeleztük már azt is, hogy a radikális választóközönségnek is az egyik legfontosabb kötőereje a regnáló elittel szembeni lázadás. Ugyanakkor azt is észre kell venni, hogy – az előző hipotézissel ellentétben – ez a feltételezés nem állapít meg olyan oksági mechanizmust, mely kizárólag a Jobbikhoz közelíti a választót: az anti-establishment attitűd például az LMP táborában is hasonlóan fontos szerepet tölt be. Látható tehát, hogy a logikus magyarázat ellenére ennek a hipotézisnek csak félig teljesült a kiindulópontja.

Mennyire ad magyarázatot a radikális pártok fiatalok közötti népszerűségére, illetve a 2009-2010-es felfutására az elitellenesség? Az általánostól a konkrét felé haladva elsőként három olyan kérdést veszünk szemügyre, melyek a politikai kultúra más-más dimenziójának indikátorai: a *politikai érdeklődés* a rendszer (mint általános objektum) megismerésére való hajlandóságot tükröz, a *demokrácia működésével kapcsolatos elégedettség* a rendszer output funkciójának összefoglaló értékelése, a fiatalok *döntéshozatali részvételének szubjektív érzékelése* pedig input funkciót mér (Almond-Verba 1963).

13. táblázat. A politikai rendszer működésének értékelése három szempontból (átlagpontok)

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság2008		VálKut 2010
	Teljes minta	18-21 évesek	Jobbikosok	Teljes minta	18-21 évesek	Teljes minta
Mennyire érdekel Téged a politika? (1=egyáltalán nem érdeklő, 5= nagyon érdeklő)	3,09	2,96	3,31	2,60	2,47	2,74 ⁸⁷
Egészében véve, mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban? (1=egyáltalán nem elégedett, 4=teljesen elégedett)	1,85	1,86	1,63	n.a.	n.a.	2,20
Mennyire értesz egyet a következő kijelentésekkel? A fiataloknak kevés beleszólásuk van abba, hogy mit csinál a kormány (1=egyáltalán nem ért egyet, 5=teljesen egyetért).	3,67	3,68	3,96	2,98 ⁸⁸	2,99	2,89 ⁸⁹

Forrás: Választáskutató Program 2010-es országosan reprezentatív felmérése (N=1500), Aktív Fiatalok ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059)

Megjegyzés: átlagpontok 5-ös és 4-es skálakon. Minden esetben a nagyobb érték jelzi az állítással való egyetértést.

A politikai érdeklődést nagyon erőteljesen befolyásolja az iskolai végzettség (Szabó-Kern 2011a: 49). Valószínűleg elsősorban ennek köszönhető, hogy az egyetemistákból álló Aktív Fiatalok mintája magasabb értékeket mutat (3,09), mint a minden korosztályra reprezentatív 2,74-es érték. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az ugyancsak egyetemistákra szűkített Ifjúság2008-as almintánál is magasabb értéket kaptunk.⁹⁰ Különösen a jobbikos fiatalok mutatnak nagyobb affinitást.

A rendszer és a saját helyzet értékelése meglehetősen negatív (kritikus) képet ad. A demokrácia működésének megítélése az átlagosnál és a teljes népesség értékénél is – 4-es skálán! – lényegesen kisebb (1,85). A befolyásolási képességeiket is minimálisnak ítélik meg a fiatalok (3,67), a Jobbik ifjú hívei pedig még ennél is kiábrándultabbnak

⁸⁷ 2,18 volt a 18-21 évesek közötti átlagpont.

⁸⁸ Őn szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni az országos közügyekbe?

⁸⁹ A polgároknak számos lehetőségük van a politikai döntéshozatalban való részvételre.

⁹⁰ 3,78-as átlagpontot kapunk, ha a kellemesebb csengésű *közéleti*, és nem *politikai* érdeklődést kérdezzük.

tűnnek (3,96). Mind a teljes népességhez, mind a korábbi ifjúságvizsgálathoz képest sokkal markánsabbak a különbségek, mint az előző hipotézis esetében – nemcsak a radikális, hanem az összes fiatalot tekintve is. Ugyanakkor az enyhe politikai érdeklődésbeli eltéréstől eltekintve az első választók itt sem divergálnak a pár évvel idősebb kollégáiktól. Az elitellenesség operacionalizálásában bevett gyakorlat, hogy a konkrétabb orientációt az intézményekbe vetett bizalommal mérjük (DEREX-index).

14. táblázat. Intézményekbe vetett bizalom

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság2008		Medián 2010
100=teljes bizalom, 0=nincs bizalom	Teljes minta	18-21 évesek	Jobbikosok	Teljes minta	18-21 évesek	Felnőtt lakosság
Alkotmánybíróság	54	54	48	58	57	59
Országgyűlés	28	27	21	33	36	41
Rendőrség	48	46	41	45	46	53
Bíróság	52	52	44	38	39	53
Bankok	31	30	18	52	51	36 ⁹¹

Forrás: Medián összevont omnibusza 2010. január és december között (N=1200 havonta), Aktív Fiatalok Magyarországon ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059)

Megjegyzés: Az eredeti kérdés 4-es skálán volt feltéve, ezt az átláthatóság kedvéért százaskálára konvertáltuk. 100 jelenti a feltétlen bizalmat, 0 a bizalom teljes hiányát.

A 2010-es teljes népességi adathoz képest az Alkotmánybíróság, a rendőrség, a bíróság és a bankok tekintetében hajszálnyival, a Parlament esetében lényegesen bizalmatlanabb az ifjúság. 2008-hoz képest az egyetlen változás, hogy helyet cserélt a bankokba és a bíróságokba vetett bizalom: előbbi romlott, utóbbi javult. Az első választók sem 2011-2012-ben, sem 2008-ban nem különböztek érdemben a huszonévesektől, a jobbikos fiatalok viszont jelentősen bizalmatlanabbak a fenti intézmények irányában, különösen a bankok esetében (ami a párt ideológiáját figyelembe véve nem meglepő).

A demokrácia működésével kapcsolatos elégedetlenség nem feltétlenül jelenti a demokrácia mint politikai rendszer elutasítását (Linde-Ekman 2003): a kritikus, de demokratikus értékek iránt elkötelezett válaszdó is kifejezheti a *működéssel* kapcsolatos csalódottságát. A 15. táblázat szerint azonban itt nem erről van szó.

⁹¹ A biztosítók esetében ez az érték 33.

15. táblázat. A demokrácia mint politikai rendszer támogatottsága

<i>A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb a Te véleményedhez?</i>	<i>Aktív Fiatalok 2011-2012</i>			<i>Ifjúság2008</i>	
	<i>teljes minta</i>	<i>18-21 évesek</i>	<i>Jobbik -osok</i>	<i>teljes minta</i>	<i>18-21 évesek</i>
A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb	39%	34%	19	52%	50%
Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokrácia	33%	34%	52%	18%	14%
A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer	28%	32%	29%	31%	36%

Forrás: Aktív Fiatalok ifjúságkutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059)

Megjegyzés: az Ifjúság2008-ban volt kb. 5%-nyi nem tudja válasz is, ezeket a harmadik válaszlehetőséghez adtuk hozzá. A színezés az összefüggés erősségét mutatja.

A fejezet egyik legfontosabb tanulsága, hogy a fiatalok demokrácia iránti elkötelezettsége jelentősen megingott az utóbbi években. 2008-ban sem volt magas (Szabó-Kern 2011a: 56), de azóta még 13%-kal csökkent a demokráciát minden körülmények között elfogadók aránya. A harmadik, egyértelmű csalódottságot tükröző opcióval együtt a második már bőven abszolút többségbe került. Jelentős különbségnek tartom azt is, hogy a legfiatalabbak érzékelhetően nagyobb arányban választották 2008-ban és 2011-2012-ben is a harmadik, indifferens beállítottságot jelentő válaszlehetőséget.⁹² Az utóbbi évek jelentős visszaesésének fényében az sem állítható, hogy a diákok évek során felgyülemlett szocializációs tapasztalatai okoznák a különbséget – valószínűleg aktuális politikai események is szerepet kell, hogy játszanak.

Összességében az előző hipotézishez képest jóval markánsabb különbségek azt jelzik, hogy az értékpreferenciáknál az elittel szembeni általános elégedetlenség sokkal jobban megmagyarázza azt, hogy miért népszerűbb a Jobbik a 30 év alattiak között, és azt is, hogy miért éppen 2008 után tudta növelni a támogatottságát. A DEREK-index emelkedése is elsősorban az anti-establishment attitűd erősödésének tudható be, így a (b) és a (d) alhipotéziseket alátámasztottnak látjuk. Ugyanakkor arra még mindig nem

⁹² „Mindegy milyen rendszerben élünk, a lényeg a túlélés, úgyse tudunk beleszólni a politikusok dolgába” (Szabó-Kern 2011a: 56).

kaptunk választ, hogy minek köszönhető az, hogy a Jobbik fiatalok közötti felülreprezentáltsága nagyon erősen az első választókra koncentrálódik (c).

Gazdasági válság

A harmadik hipotézis a *gazdasági válságra vezeti vissza a Jobbik 2009-es berobbanását és azt követő erősödését* (Tóth-Grajczár 2011). A már korábban részletesen ismertetett elmélet szerint a leszakadt, társadalom perifériájára szorult, anyagi nehézségekkel küzdő rétegek (*modernizáció vesztesei*) közül kerülnek ki elsősorban a radikalizmus támogatói (Jackman-Volpert 1996, Givens 2002, Lubbers et al 2002, Kriesi et al 2006), vagy legalábbis a radikális párt recesszió idején erősödik (Brückner-Grüner 2010). A cáfolat is ismert (Rydgren 2013, Bíró Nagy-Dúró-Hajdú-Róna 2011, Rudas 2010, Karácsony-Róna 2010, Knutsen 2011, Medián 2010⁹³). A gazdasági válság hatását hangsúlyozó feltételezés a következő tendenciák fennállása esetén teljesülne:

- a jobbikosok között arányaiban sokkal több a szegény családban élő, anyagi gondokkal küszködő fiatal, mint a több párt hívei között;
- a válság miatt a fiatalok életszínvonala többet romlott, mint a 30 év felettieké
- a gazdasági válság különösen érzékenyen érintette az első választókat; és
- 2008-hoz képest jelentősen romlott a fiatalok objektív és szubjektív anyagi helyzete, életkilátásai.

16. táblázat. Szubjektív státuszhelyzet és bizalom/félelem a jövővel kapcsolatban (átlagpontok)

	Aktív Fiatalok 2011-2012			Ifjúság2008	
	teljes minta	jobbikosok	18-21	teljes minta	18-21
Kérlek, jellemezd Önmagad az alábbi tulajdonság-párok segítségével! bízok a jövőben - fél a jövőtől (1=bízok a jövőben, 7=fél a jövőtől)	3,61	3,92	3,64	3,07	3,05
Kérlek, mondd meg, hogy melyik csoportba sorolnád családot? (5-ös skála, 1-es a legalsó, 5-ös a legfelső társadalmi csoport)	2,86	2,80	2,88	2,87	2,90

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalok 2011-2012 (N=1700)
Megjegyzés: Az 5 státuszkategória: 1. alsó társadalmi csoport, 2. alsóközép társadalmi csoport, 3. középső társadalmi csoport, 4. felső közép társadalmi csoport és 5. felső társadalmi csoport.

⁹³ Medián (2010): Hogyan szavaztak a magyarok 2010 áprilisában? Forrás: <http://www.median.hu/object.7c017750-53b9-4a03-87c6-a771ee519bb8.ivy>.

Látható, hogy a 2008-as adatfelvételhez képest több mint egy fél skálaértékkel pesszimistábbak lettek az egyetemisták jövővel kapcsolatos várakozásai⁹⁴. Kisebb a különbség, de nem elhanyagolható a jobbikosok tekintetében sem, a radikális párt hívei még borúlátóbbak a jövőt illetően.⁹⁵

Az anyagi motivációkat kétségbe vonja a másik elemzett kérdés, melyből kiderül, hogy sem az utóbbi években nem romlott a fiatal állampolgárok szubjektív státuszbesorolása, sem a jobbikosoké nem rosszabb, mint a többieké. Azonban jogosan merülhet fel a kifogás, hogy egy ötkategóriás státuszbesorolás nagyon keveset mond a hétköznapi anyagi gondokról, a tényleges jövedelmi pozícióról. Ezért finomabb indikátorokat is alkalmaztam.

17. táblázat. Megélhetés, státuszbeli önbesorolás, szülő iskolai végzettsége és az egyetem elhelyezkedése (százalékos megoszlás, arányok az adott csoportban)

	<i>Aktív Fiatalok 2011-2012</i>			<i>Ifjúság2008</i>
	<i>teljes minta</i>	<i>jobbikosok</i>	<i>18-21</i>	<i>teljes minta</i>
nélkülözők	39,4%	43,3%	38%	35%
apa iskolai végzettsége alapfokú	27%	34%	28%	28%
keleti egyetem	19%	31%	21%	-

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalok 2011-2012 (N=1700)

Megjegyzés:

nélkülözés: Összességében hogyan érzed anyagiilag: gondok nélkül élek, a pénzem okos beosztásával jól kijövök, éppen hogy kijövök a jövedelmeimből, hónapról-hónapra anyagi gondjaim vannak, nélkülözések között élek. *Utóbbi három kategória összevonva képezi a nélkülözőket.*

kelet-magyarországi egyetem: Debreceni Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola (Eger), Károly Róbert Főiskola (Gyöngyös), Kecskeméti Főiskola, Miskolci Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Szolnoki Főiskola.

2008-hoz képest minimálisan emelkedett azoknak a fiataloknak az aránya, akik saját bevallásuk szerint hónapról-hónapra anyagi gondokkal küzdenek, vagy legalábbis nagyon oda kell figyelniük pénzük beosztására (17. táblázat, nélkülözők változó). Korosztály szerinti eltérés itt sem tapasztalható, ugyanakkor a Jobbik hívei között valamivel nagyobb arányban vannak a nehéz anyagi helyzetben lévő egyetemisták. A

⁹⁴ A 2008 decemberi adatfelvétel nem a legideálisabb összehasonlítási alap, hiszen a válság érzete ekkor már Magyarországon is elterjedt – még ha a tényleges életszínvonal-csökkenés csak ezután is következett be.

⁹⁵ Nem lehet tudni, hogy a Jobbikosok nagyobb bizonytalanságát mennyire tompítja az, hogy már a radikális közösségnek a részeként van új kapaszkodójuk, vagy mennyire éppen amiatt csatlakoztak, mert magányosnak, sebezhetőnek érezték magukat. Erről bővebben a szubkultúrával foglalkozó alfejezetben írok.

párt szimpatizánsai közül kicsivel többen származnak olyan családból, ahol alacsony a családfő végzettsége (így feltehetően szegényebb a család), és lényegesen többen vannak azok, akik Kelet-Magyarországon tanulnak.⁹⁶

Annak dacára, hogy az ifjú radikálisok jövedelmi pozíciói valamivel gyengébbek, mégsem tartom perdöntőnek a különbséget. Először is a többváltozós elemzés azt mutatja (melléklet, 7. táblázat), hogy miután kontrolláltam más változók keresztthatásait, az anyagi változóknak már semmi önálló szignifikáns magyarázóerejük nem maradt. Ráadásul az enyhe felülreprezentáltság mellett is szembeszökő, hogy a jobbikos fiatalok nagy része nem küzd anyagi nehézségekkel, nem sorolja magát alacsony státuszba, és szülei sem alacsony végzettségűek. Végül azt is nagyon fontos érvnek tartom, hogy amikor nyitott kérdéssel az ifjúság legégetőbb problémájáról kérdeztük őket, a radikálisok egyenesen kisebb arányban említettek materiális ügyeket (21% a teljes népesség 24%-hoz képest, melléklet 3. táblázat), tehát feltehetően nem ez a legkiemelkedőbb motivációjuk. Nagyon érdekes, hogy a gazdasági válság és a növekvő nehézségek ellenére a teljes mintában 2008-hoz képest jelentősen nőtt a posztmateriális ügyeket említők aránya, és 16%-kal kevesebben vannak azok, akik szerint a materiális problémák a legsúlyosabbak (Keil 2012).

Ami a (d) feltételezést illeti: ifjúságszociológusok régóta feltárták, hogy a fiatalok elhelyezkedési nehézségei, tudásuk területileg és társadalmilag egyenlőtlen eloszlása, egyesek túlképzettsége, az alacsony társadalmi mobilitás és a növekvő esélyegyenlőtlenség a rendszerváltásban – sőt, sok tekintetben a szocializmusban – gyökerezik, és már a 90-es években is komoly problémát jelentett (Laki-Szabó A.-Bauer 2001, Gázsó-Laki 2004). 2008-ról 2010-re például mintegy 7%-kal nőtt az ifjúsági munkanélküliség (Laki 2011: 115), és a kivándorlási hajlandóság is nagymértékben emelkedett az ifjúság körében, nem kis részben finansziális-elhelyezkedési motiváció miatt (Tárki 2012⁹⁷).

Korábbi kutatások és a saját adatok alapján tehát nem azt állítom, hogy az anyagi nehézségeknek nincs szerepük a Jobbik népszerűségében: csupán azt, hogy ez a hatás jóval kisebb, mint más hipotéziseké, és hogy csak ezen keresztül nagyon keveset érthetünk meg a radikalizmus térhódításából az ifjúság körében. A gazdasági sérelmek és a Jobbik támogatásának összekapcsolódása korántsem egyértelmű: az oksági lánc

⁹⁶ A lakóhely szerinti változó is hasonló eredményeket mutatott.

⁹⁷ http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120523_migracio.html

elején és végén is lehetnek más tényezők. Egyértelműen kijelenthető, hogy a Jobbik a fiatalok között sem számít a szegények pártjának (az „a” alhipotézis cáfolata), hívei nagy részének nincsenek komoly anyagi problémáik.⁹⁸ A (c) feltételezésre, az első választók közötti népszerűsége semmilyen materiális okot nem találtunk, a (d)-t pedig saját adatfelvételünk és az Ifjúság2008 összevetése nem támasztotta alá, ugyanakkor az említett makrofejlemények fényében mégsem zárhatjuk ki teljes magabiztossággal. A (b)-re nem voltak összehasonlító adataim, de nem tartom életszerűnek, hogy a nagyrészt a családjukkal egy kasszából gazdálkodó egyetemisták (részben vagy egészben 80% állította ezt magáról), és a felnőttek életszínvonala között lényeges eltérés lenne. A kérdések jó része nem is a saját, hanem a családja jövedelmi- és státuszhelyzetére vonatkozott.

Internethasználat

Az eddigi feltételezésekhez hasonlóan egy teljesen triviális hipotézis *internet-használattal* magyarázni az ifjúság radikalizmusra való fogékonyságát. A jól ismert megközelítés alapján azt várható, hogy

- a. az interneten sokkal könnyebben elérhetőek a Jobbikot népszerűsítő, a párt valóságértelmezését és érveit megjelenítő tartalmak, így minél gyakrabban látogatja egy fiatal ezeket az oldalakat, annál valószínűbb, hogy jobbikos lesz;
- b. a harminc év alattiak többen és gyakrabban használják az internetet és azon belül a radikális-szélsőjobbos tartalmakat, mint a teljes népesség;
- c. az első választók különösen sokan és gyakran használják az internetet és a radikális oldalakat;
- d. 2008-hoz képest megsokszorozódott a radikális oldalak száma és látogatottsága, illetve a fiatalok közötti népszerűségük

A a) és b) pontot korábbi empirikus kutatások garmadája bizonyította. A szélsőjobb kiterjedt webes hálózataról az előző fejezetben már értekeztem (Jeskó és társai 2012). Az egyre fontosabb szerepet betöltő facebook-on is rendkívül aktív a szélsőjobboldali párt: Vona Gábornak és a pártnak is több, mint 120 ezer rajongója van 2013 szeptemberében (ez a legtöbb az ellenzéki oldalon), a rajongók kétharmada pedig 30 év alatti (Bartlett et al 2012). A jobbikos egyetemisták közel háromnegyede a világháló segítségével tájékozódott a politikáról már 2009-ben is (Döme-Hajdú 2009). A mai

⁹⁸ Póczik (2011) szerint a jobbikos fiataloknak nem az objektív anyagi helyzetük lett rosszabb, hanem inkább annak a szubjektív megítélése. „A Jobbik tehát valószínűsíthetően nem a lecsúszottak, vesztesek pártja”.

ifjúsági nemzedék – de különösen az első választók – tagjairól globális szinten is elmondható, hogy a nemzedéki élményeik jelentős részben a technológiai újításokra épülnek (Csepeli 2006). A digitális forradalom és az információs hálózatok korszakában nőttek fel, ami megkülönbözteti őket az előző generációktól, és meghatározza élethelyzetüket, illetve jövőképüket (Papp 2011, Strauss-Howe 2000). Az internet jelentőségét húzza alá az is, hogy ezen keresztül addig politikán kívül maradt állampolgárokat is bevonhatnak a pártok, így a Jobbik is: a politikaellenesség és az általános kiábrándultság egyáltalán nem zárja ki az új típusú, online politikai részvételt (Szabó-Oross 2012).

Az igazi kérdés inkább az, és így ebben az alfejezetben is ezt fogom kutatni, hogy a fiatalokon belüli további korcsoport szerinti bontás (c hipotézis) milyen képet mutat nethasználat tekintetében, hogy a világháló használatának az életkoron kívül, ahhoz viszonyítva milyen önálló hatása van a szélsőjobboldali szimpátiára, és hogy az ilyen irányultságú portálok közvetlenül és közvetve hány fiatalt érhetnek el.

A korábbi egyetemistákat (is) célzó adatfelvételek eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy inkább az internethasználat minőségében, semmint a mennyiségében figyelhetőek meg eltérések a fiatalokon belüli életkori csoportok és a szélsőjobboddallal való szimpatizálás tekintetében. Az Ifjúság2008-as adatfelvételben és a Campus-lét online kutatásban (2010) sem tapasztaltunk szignifikáns kapcsolatot az életkor, a radikalizmus és a net-használat között: már négy éve is a megkérdezettek 83%-a nyilatkozott úgy, hogy legalább napi szinten használja az internetet, és alig többen (89%) voltak regisztrált tagjai valamilyen közösségi oldalnak. 2010-ben is inkább a tv, mint az internet volt a fő tájékozódási forrás az „ország-világ ügyeiben” (43% illetve 25%). Ugyanakkor 2011-2012-ben már a fiatalok közel fele (49%) naponta olvas online híreket, több mint negyedük (27%) pedig hetente többször – ez már nagyságrendekkel felülmúlja a teljes népesség hasonló adatait (ez a „d” alhipotézissel van összhangban). A legfiatalabb korosztályban aránylag gyakoribb a közepes és ritkább az intenzív, napi tájékozódás, a következő táblázat tanúsága szerint.

18. táblázat. A hírek internetes portálokon történő olvasásának gyakorisága korcsoportonként (százalékos megoszlás)

Milyen gyakran szoltál híreket olvasni internetes hírportálokon?	Korcsoportok			
	19-21	22-25	26-30	Teljes minta
Minden nap	42	56	69	49
Hetente többször	29	25	13	26
Hetente egyszer	11	8	7	9
Ritkábban	15	9	7	12
Soha	4	3	4	3
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012.

Az interneten megnyilvánuló politikai aktivitással kapcsolatban első körben azt elemeztem, hogy a közösségi oldalak nyújtotta lehetőségek kihasználását hogyan befolyásolja az életkor vagy a szélsőjobboldalra való fogékonyság. Az online kérdőívben rákérdeztünk (1) a közügyekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos események létrehozására, képek, videók megosztására; (2) hozzászólásokra, kommentelésekre (ideértve a „like”-olást is); illetve (3) internetes szavazásra irányuló aktivitásra (19. táblázat).

19. táblázat. A közügyekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos aktivitások gyakorisága az összes válaszadó, a legfiatalabbak és a jobbkiosok körében (százalékos megoszlás)

		18-21 évesek	Jobbkiosok	Teljes minta	Teljes népesség
Hozzászólás, kommentelés, like	Rendszeresen	11	15	14	2
	Alkalmanként	41	48	42	-
	Soha	48	37	45	-
Szavazás	Rendszeresen	12	20	14	4
	Alkalmanként	49	50	49	-
	Soha	40	31	37	-
Internetes közösségi tagság		14	17	16	-
Részvétel interneten szervezett		20	20	21	-

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012., Választáskutatási Program 2009-es felmérése

Megjegyzés: Internetes hozzászólás helyett a kérdés úgy szolt, hogy: „Telefonos rádióműsorba telefonált az elmúlt néhány évben?”; „Újságcikket vagy hozzászólást írt valamilyen ügyben az elmúlt néhány évben?” Internetes szavazás helyett pedig az a kérdés volt, hogy „Sms-en szavazott vagy hozzászolt valamilyik tévéműsorhoz az elmúlt néhány évben?”

A legfiatalabbak azok körében voltak felülreprezentáltak, akik még sohasem hoztak létre tartalmat közösségi oldalon. Míg az összes válaszadónak 55%-a nyilatkozott így, addig az ő arányuk megközelítette a 60%-ot a passzívak között. A legfiatalabb korcsoport az internetes kommentelés és szavazás tevékenységében is passzívabb volt a mintaátlagnál (3, illetve 2%-kal). A Jobbikot támogató fiatalok éppen ellentétes magatartást tanúsítanak, körükben a rendszeres hozzászólók aránya meghaladta a 15%-ot, a szavazóké megközelítette a 20%-ot. Ők az „alkalmanként” kategóriában is felülreprezentáltak voltak – szemben a 18-21 évesekkel. Azt mondhatjuk tehát, hogy *míg az első szavazók viszonylag passzívak a „nem hagyományos” internetes politikai részvétel tekintetében, addig a radikális hallgatóknak nagyjából kétharmada él a net nyújtotta lehetőségekkel.*⁹⁹ Az igazi különbség azonban nem köztük, hanem a teljes népességhez képest domborodott ki.

Két kérdést vizsgáltam még a hallgatók világháléhoz kötődő politikai aktivitásával kapcsolatban: a közösségi tagságot, illetve az ott szervezett eseményeken való részvételt. Ezekre a tevékenységekre is jellemző – mint az internetes tartalom létrehozására –, hogy a legfiatalabb korcsoport a relatíve leginkább passzív. Az első választó egyetemistáknak 14%-a tagja valamilyen közéleti ügyet felvállaló virtuális csoportnak, amely arány a teljes mintában 16, az idősebb hallgatók körében 18 % felett van. Az interneten szerveződött események (tüntetések, demonstrációk, megmozdulások stb.) már népszerűbbek voltak: a teljes minta több mint egyötöde (21%) vett már részt ilyeneken, a legfiatalabbak részvételi aránya ennek csak kevéssel maradt alatta.

A közösségi és egyéb jellegű internetes portálokon megjelenő politikai aktivitás mellett kitértünk arra is a kérdőívben, hogy milyen oldalakat látogatnak a fiatalok, illetve hogy mi befolyásolhatja választásukat, attitűdjeiket (20. táblázat). Az online kérdőívben azt kértük a hallgatóktól, hogy nevezzék meg kedvenc netes oldalukat. 43-an (a válaszadók 2,5%-a) a kuruc.infót jelölték meg – ez volt a legegzaktabb módon megragadható releváns indikátora a kérdésnek.

A teljes kép érdekében az összefüggést a Campus-lét kutatás adatbázisán is vizsgáltam. Itt a hallgatóknak zárt kérdésben kellett megadniuk, hogy milyen gyakran látogatják az adott virtuális teret. A válaszadók a kuruc.info, a jobbik.hu, a nemzetifront.hu és a

⁹⁹ 2008-ban az Ifjúság-vizsgálatok során ezek a tényezők még nem mutattak egymással szignifikáns összefüggést.

trianon.hu internetes portálok fogyasztásának gyakoriságáról nyilatkozhattak. A felkínáltak közül messze a kuruc.info volt a legnépszerűbb, a debreceni fiatalok egynegyede, a szélsőjobbboldaliak nagy többsége olvassa kisebb-nagyobb rendszerességgel. A szélsőséges portál rendkívüli jelentőségét mutatja, hogy a pártos weboldalak közül a teljes népességben is a legnépszerűbb az országban (webaudit¹⁰⁰), a fiatalok között pedig kiemelkedően az. Noha a teljes népességben majdnem ugyanannyian olvassák a Magyar Nemzet online-t is, a fiatalok körében már csak feleannyian – és csak ötödannyi olvasónak a kedvence. A kuruc.info a debreceni egyetemisták között még az index látogatottságának a felét is megközelíti, amely pedig az ország leglátogatottabb weboldala. Úgy vélem tehát, hogy a *kuruc.info nemzedék* elnevezés helyénvaló, valóban kulcsfontosságú szerepet tölt be a portál a szubkultúra életében. Hogyha a fiatalok egynegyede rendszeres látogatója az oldalnak (legalábbis a debreceni egyetemisták körében így van), akkor a 88 ezres összlátogatottság elsőprő többségét is minden bizonnyal az ifjúság teszi ki.

A többi weboldalnak elsősorban a szubkultúrán belül van jelentősége, a legolvasottabb a jobbik.hu és a barikad.hu. A korcsoportokkal kapcsolatos összefüggések ebben az esetben is hasonlóan alakultak, nem voltak szignifikánsak.

20. táblázat. Szélsőjobbboldali és más website-ok látogatottsága (százalékos arányok)

	Campus-lét 2010				Aktív Fiatalok 2011-2012.	Teljes népesség (webaudit)
	18- 21	szélső- jobbboldal iak	teljes minta	napi olvasók (teljes minta)	kedvenc portálja	
kuruc.info	24	58	24	3	2,5	88 ezer
jobbik.hu	14	49	13	1	0	20 ezer ¹⁰¹
barikad.hu	-	-	-	-	0	22 ezer
nemzetifront.hu	7	14	6	0	0	-
trianon.hu	8	24	7	0	0	-
fidesz.hu	8	11	8	0	0	-
mno.hu	12	18	14	1	0,5	82 ezer
index.hu	48	51	51	10	34	2millió

Forrás: Campus-lét kutatás 2010., Aktív Fiatalok 2011-2012., Medián: webaudit.hu, letöltve: 2012 június

¹⁰⁰ Legutóbbi adatok szerint a Heti Válasz megelőzte, de több hónapban is a kuruc.info végzett az élen.

¹⁰¹ barikad.hu

E fejezet összegzésképpen elmondható, hogy a fiatalok körében az internet használata mindennapos, a lehetőségük tehát nyitva áll az új típusú politikai aktivitási formák elsajátítására. A Jobbikot támogató fiatalok aktivitása bizonyos politikai jellegű tevékenységek esetében (mint a kommentelés vagy a szavazás) magasabb az átlagnál, annak ellenére, hogy többségük éppen abból a legfiatalabb életkori csoportból kerül ki, amelyik passzívabb. Ugyanakkor az igazi különbség nem pártpreferencia és életkor szerint látható, hanem a teljes népességhez képest, a fiatalok új típusú politikai aktivitása – és az ezzel összefüggő nem hagyományos részvétele – sokszorosa a teljes népesség értékeinek (21. táblázat). Ez a nemzedék már nem egyoldalúan a TV2 és az RTL Klub híradójából vagy a helyi újságokból értesül politikáról-közéletéről, hanem jórészt (inter)aktívan, a neten keresztül. A netes tartalmak sok helyről közvetítik számukra a Jobbik üzeneteit – ellentétben a hagyományos médiumokkal, ahol a Jobbiknak alig engednek teret¹⁰² –, a fiatalok pedig el is érik ezeket. A szélsőjobboldali honlapok és portálok látogatottságát elsősorban az ideológiai beállítottság határozza meg.¹⁰³ Azt is hangsúlyozom, hogy a fiatalok új típusú interaktív részvétele a többi részvételi formát is erősíti: a választási részvétellel 0,23-as, a nem-konvencionális részvételi formákkal pedig 0,4-es korrelációt mutat. A törvényes tüntetésen részt vevő fiatalok fele olyan demonstrációra ment el, amit az interneten keresztül szerveztek.

21. táblázat. *Nem hagyományos társadalmi részvétel a fiatalok és a teljes népesség körében (százalékos arányok)*

	Aktív Fiatalok 2011-2012.			Teljes népesség 2009
	Jobbikosok	18-21	Teljes minta	
politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírása	37	29	35	9
törvényes demonstráció, tüntetés	44	36	39	4
szándékosan nem vásároltál, bojkottáltál bizonyos árucikket	34	25	31	7

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012., Választáskutató Program 2009-es felmérése

Az alapvető tendencia tehát világos, és igazolta az előzetes feltételezéseket („a” és „b” alhipotézisek). Az oksági viszony kibogozása érdekében az életkor és az internethasználat pártpreferenciára gyakorolt együttes hatását többváltozós regressziós

¹⁰² A Policy Solutions 2011-es tartalomelemzése a híradók kiegyensúlyozottságáról http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/Policy_Solutions_Media_kiegyensulyozottsag.pdf

¹⁰³ Szerveződésükben ezek a virtuális terek nagyon fontos szerepet játszanak (Sörös 2012).

elemzés által vizsgáltam (melléklet 7. táblázat). Azt tapasztalható, hogy netezés gyakorisága önmagában szignifikáns hatással van a Jobbik iránti szimpátiára, de miután kontrolláltam az életkor változójára, az összefüggés már nem mutatott szignifikanciát. Az internet sűrűbb (és látható, aktívabb) használata tehát jelentős részben életkori sajátosságként áll kapcsolatban szélsőjobboldali preferenciával. Ugyanakkor az első választók passzivitásának és a szélsőjobboldaliak aktivitásának az egyidejű fennállása felveti, hogy éppen ennek a közösségi élménynek és az értékátadásnak a „kínálatával” lehet megfogni, a radikalizálódás felé terelni a legfiatalabb csoportokat. Ezzel majd a következő alfejezetben foglalkozom. Annyi biztos, hogy a hipotézist elvetésében valószínűleg a 21 év alattiak alacsonyabb politikai érdeklődése játszik szerepet (lásd 13. táblázat), mert, ha nem közéleti kérdésekről van szó, akkor aktívabbak a neten, mint a többi huszonéves (Ságvári 2011:266). Összességében a „c” alhipotézist el kell utasítanunk: ha az internet magyarázná a Jobbik első választók közötti kiemelkedését, akkor azt kellene tapasztalnunk, hogy a legfiatalabb korosztály tagjai gyakoribb, aktívabb és tudatosabb fogyasztói az internet politikai relevanciával bíró részének és különösen a szélsőjobboldali tartalmaknak: ám egyik sincs így. Végül, a (d) alhipotézis tesztelésére ugyan nincsenek saját adataim, ám egyértelműnek tűnik, hogy mind a szélsőjobboldali webes szubkultúra kiépülése, mind a fiatalok internetes tevékenysége fokozódott 2008 és 2011 között (Ságvári 2011), tehát a feltételezést igazoltnak tekinthetjük.

Szubkultúra

Az internethasználattal szorosan összefüggő hipotézis szerint kialakult egy szélsőjobboldali-radikális szubkultúra, melynek erős háttérzágára támaszkodva érthette el a Jobbik a 2009-2010-es sikereit. Mielőtt ennek az alfejezetnek is kifejténém a hipotéziseit, egy kis kerülőúttal kell kezdenünk: mit is tekinthetünk szubkultúrának és szélsőjobboldali szubkultúrának?

Amennyiben egy csoport a többitől vagy akár a társadalmi szinten érvényben lévőktől eltérő gondolkodásmódot, viselkedést és cselekvési formát képvisel, elmondható róla, hogy *szubkultúrát* alkot. A szubkultúrák közös normák mentén jönnek létre, melyek a csoportérdekek védelmét szolgálják. A csoportnormához minden csoporttag alkalmazkodik, így az kölcsönösen és folyamatosan megerősödik (Cohen 1969). Az egyén a szubkultúra számos eszközével kifejezheti csoportához való tartozását, például

az öltözködés, a zenei ízlés, a köszönés, a szóhasználat (szleng) vagy akár a közös szimbólumvilág segítségével.

Mindezeknek megfelelően, a politikai csoportosulásoknak is lehet szubkultúrájuk. Enyedi Zsolt (1993) a politikai szubkultúra fogalmának meghatározásakor túllép az azonos szociokulturális jellemzők, politikai attitűdök és ideológia kritériumán: ezeken kívül a közös értékeket és normákat, magatartási mintákat, kollektív identitást, egységes múltértelmezést, illetve szimbólumrendszert tekinti a definíció szerves részének.

A szélsőjobboldali szubkultúra az összes fenti kritériumnak megfelel. E csoportkultúra legfőbb kifejezőeszközeinek a szimbólumvilágát tekintjük. Vannak olyan történelmi korszakok, fordulatok, események és személyek, akikre és amikre büszkéek, és melyeket kiemelendőnek, követendőnek és értékesnek tartanak (pl. Horthy Miklós és az nevével fémjelzett korszak, Tormay Cécile, Prohászka Ottokár, Wass Albert, Pongrácz Gergely). Részben őket és ezeket örököltik meg a zenéjükben (pl. olyan radikális zenekarok, mint a Kárpátia, a Hungarica, FankaDeli, Fehér Törvény vagy a Romantikus Erőszak), és ezekre utalnak szimbólum-készletükkel is (árpádsáv, turul, Nagy-Magyarország, kettős kereszt stb.).

A szimbólumok megjelenési helye és formája igen változatos. Elsősorban nyilvános tereken tűnnek fel, hiszen így tudják kifejezni üzenet-közvetítő funkciójukat. Ezek a terek lehetnek virtuálisak (pl. internet) vagy valóságosak is. Utóbbin belül előfordulhatnak köztereken, autókon, többek között matricák, graffitik formájában (Balku, Dusa, Sörös 2011), vagy akár kiegészítőkön, ruházaton, sőt, a saját testen is (Sörös 2011). Emellett a szélsőjobboldali szubkultúra kohéziójában a nemzeti rock hallgatása jelenti a leginkább népszerű és integratív erővel bíró elemet (Jeskó és társai 2012). Ezek a szubkulturális elemek tehát egyfajta eszközei a kisebb-nagyobb csoportok hálózatának integrálásának (ugyanakkor szegmentálásának is) – egyúttal az „ingroupok” és az „outgroupok” megkülönböztetésének.

Fontos azonban leszögezni, hogy a Jobbik-szavazók, illetve a radikális jobboldali szubkultúrához tartozók köre nem fedi egymást teljes mértékben: utóbbi a szűkebb halmaz. Előzetes tapasztalatok alapján minél szorosabb kapcsolatban áll valaki a szélsőjobboldallal (ebből következően minél radikálisabb nézeteket vall), annál inkább képviseli és reprezentálja e politikai szubkultúra elemeit. Ennél fogva az elemzés során

nem tekintek minden Jobbikhoz közeli fiatalot automatikusan a szubkultúra tagjának is – a megállapítások ebben az alfejezetben inkább a csoport „magjára” vonatkoznak¹⁰⁴.

Mi lehet az oka annak a netes szervezettségen kívül, hogy a fiatalok körében nagyobb a fogékonyság a radikális szubkultúrákra? A választ a politikai szocializációban kell keresni. Szabó Ildikó (2009) fragmentált modellnek nevezi a fiatalok szocializációját, melynek legfőbb jellemzője, hogy az egyes szocializációs csatornák közötti kapcsolat gyenge és esetleges. Ennek megfelelően a szocializáció folyamata nem tud következetes, összehangolt és egységes lenni – sőt, ellentmondások feszülhetnek az egyes tényezők által átadott információk, vélemények, értékek, attitűdök, viselkedési minták, elvárások stb. között, ami tovább fokozhatja a fiatalok bizonytalanságát. A fragmentált modellben a család szocializációs szerepe nem szilárd: a szülők, nagyszülők sokszor önként lépnek hátra az állampolgári és politikai ismeretek, szabályok átadásától. Ez elsősorban saját bizonytalanságukból fakad: még ők maguk is tanulják a demokratikus rendszer működését, így nem tudják teljes magabiztossággal átadni az erre vonatkozó tudást. Másrészt, az állampárti rendszerben szocializálódtak, ami azt várta el a társadalom tagjaitól, hogy távol maradjanak a politikától, és a konfliktusok elkerülése érdekében hallgassák el a véleményüket, amennyiben az ellenkezik a diktatórikus rendszerben elfogadott kánontól (Szabó 2009). Így a szülők is ritkán beszélnek gyermekeikkel közéletéről vagy a múltról: mind a családi, mind a nemzeti emlékek feldolgozatlanok maradnak a szocializáció eme frontján.¹⁰⁵

Az oktatási intézmények szintén az elhárítás módszerét választják domináns stratégiaként. A legtöbb iskolában nincs olyan tantárgy, amely állampolgári vagy politikai ismereteket adna a fiataloknak (Csákó 2009). A diákokat nem nevelik önálló döntések meghozatalára: még a diákönkormányzati képviselő-választások is tanári felügyelet alatt zajlanak, elenyésző azoknak az iskoláknak az aránya, ahol önállóan járnak el a diákok (Csákó 2011: 109) – pedig definíció szerint pont ez lenne az az esemény, ahol megtanulhatnák, hogy a saját sorsukról saját felelősségre, maguknak kell dönteniük. A megfelelő szocializáció hiányához az is hozzájárul, hogy a rendszerváltás után nem alakult ki konszenzus az egyes történelmi események és időszakok megítéléséről – valamint ezek egyre inkább átpolitizáltak –, így az oktatók sem mernek

¹⁰⁴ Értelmszerűen az előző alfejezetek survey-adatokra épülő összefüggései pedig az egész – egyetmista-főiskolás – radikális szavazótáborra érvényesek.

¹⁰⁵ Az Ifjúság2008. vizsgálat eredményei szerint a fiatalok mindössze negyede beszélget a szüleivel helyi ügyekről, és felük alkalmanként (Szabó, Kern 2011).

állást foglalni az adott eseményeket illetően. Sőt, a politikai intézményrendszer tanítása is elmarad, hiszen az is politizálásnak minősülne. A tanároknak saját maguk előtt sem tisztázott a szerepük a diákok állampolgári nevelését illetően. Az egyezményes értelmezés hiánya felelős a fragmentáltság fennmaradásáért (Szabó 2009).

A családi és az iskolai szocializáció deficitjei és szeparált mechanizmusai mellett a fiatalok eligazodását a politika világában a makroszocializáció hiánya is nehezíti. A legtöbb nemzedéket a nagyobb történelmi események, korszakok meg- és átélése definiálja. Míg a Kádár-rendszer aranykorában (60-as, 70-es években) felnőtt nemzedéket a konfliktuskerülő politikai kultúra és a materializmus jellemezte (Karácsony 2005, Szabó 1991); addig az úgynevezett *X-generáció*¹⁰⁶ tekinthető a rendszerváltó generációnak, hiszen fiatalkorukat a szocialista rendszer széthullása határozta meg – többségük az ellenzéki mozgalmak felé orientálódott és meghatározó ideológiai töltetük az antikommunizmus volt (Stumpf 1994). A rendszerváltás után felnőtt *Y-generáció* tagjainak nincsenek ilyen kollektív élményeik és emlékeik, az ő kohéziójukat alapvetően a technikai újítások biztosítják (Csepeli 2006, Strauss-Howe 2000). Ezek inkább globális jellegűek, mintsem nemzet-specifikusak: szocializációjukat a közös identitásformáló események hiánya jellemzi. Ezek a szocializációs mechanizmusok a mai napig kihatnak a különböző generációk értékvilágára (Mannheim 1969) és így a pártválasztására is: a mostani legidősebb nemzedék körében a legerősebb a kádári-nosztalgia és az MSZP iránti szimpátia, a X-generáció 40-es éveiben járó tagjai a Fidesz legstabilabb bázisát alkotják, az Y generáció pedig elkötelezettsége híján az új pártoknak nyújtott kiváló lehetőséget – amit azok ki is használtak (Medián 2010, Tárki 2012).¹⁰⁷

A formális szocializáció visszaszorulásával egyúttal áthelyeződhet a hangsúly az informális ágensekre (Szabó 2009). Lehetőség nyílik ezzel a kortárscsoportok, civil szervezetek, szubkultúrák, politikai mozgalmak stb. számára, hogy kihasználják, hogy a fiatalok kapaszkodók nélkül maradtak a politika világának megismerése, illetve a rendszerbe való beilleszkedése terén. A radikálisok felismerték, hogy ezeknek a fiatalok nem rendelkeznek olyan közéleti-társadalmi kapaszkodókkal, melyek segítségével könnyebben eligazodnának az életben: elsősorban nem is a múltban, hanem a jelenben.

¹⁰⁶ Az elnevezés és a meghatározott időintervallum a McCrindle-Wolfinger szerzőpárostól (2010) származik.

¹⁰⁷ <http://www.median.hu/object.7c017750-53b9-4a03-87c6-a771ee519bb8.ivy>
<http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>

„A hiányzó, közös valóság, valamint a hiányzó, közös múlt helyett pótvalóságokat és pótemlékeket, pótmúltakat fogyasztanak” (Bán 2010: 3), melyeket hol máshol lelnének meg, mint a populáris kultúrában és termékeiben. Bán Zsófia (2010) a *turult* hozza példaként a „pót-mítoszra” és a „pót-karakterre”, mely a szélsőjobboldal egyik központi jelképévé vált és alkalmas volt arra, hogy betöltse a világnézeti-értelmezési űrt. A mai fiatalok ugyanis legtöbbször nem ismerik a szimbólum eredetét és közvetlen jelentését, ezért új tartalommal töltik meg azt. Imponál nekik, mert tiszteletet és tekintélyt parancsoló, felnéznek rá, valamint mítoszt érzékelnek mögötte. Ennek megfelelően a mai korban, létük kontextusában (és társadalmi státuszuk által determinálva) értelmezik újra. A populáris kultúra ilyen jellegű tematizációja – beleértve a szimbólumok kínálatát – az identitás formálódásának lehetőségét nyújtja a fiatalok számára. A *turul* jól példázza a többi szélsőjobboldali szimbólumhoz való viszonyt is.

A *szubkultúrára vonatkozó hipotézis* lényege a szocializáció mellett a társadalmi integrációban, a szervezeti csoport-hovatartozásban ragadható meg. Ez Hannah Arendt (1975) klasszikus elméletével, mi szerint a társadalmilag izolált, szervezeti tagsággal nem rendelkező fiatalok csatlakozhatnak a közösségi élményt nyújtó szélsőséges-radikális körökhöz. A hipotézis tehát a következőféleképpen operacionalizálható:

- a. A Jobbikra nagyobb arányban szavaznak azok a fiatalok, akiknél hiányoznak a radikalizmust kizáró szocializáció intézményei: a család, a barátok, az iskola és az *civil szervezetek* sem nyújtottak olyan ismereteket, amely csökkentené a radikalizmusra való fogékonyságot;
- b. a szélsőjobboldali-radikális szubkultúrára elsősorban az ideológiával szimpatizáló fiatalok fogékonyak;
- c. a fiatalokon belül is mindenekelőtt az első választókat jellemzi a tendencia; és
- d. a szubkultúra térhódítása ugyan már elkezdődhetett 2008 előtt, de a legtöbb fiatal azután tudta becsatornázni.

A szubkultúra jelentőségét a Jobbikot preferáló hallgatók, illetve az első szavazó egyetemisták körében egyrészt a csoporttagsággal (mint a szubkultúrához tartozás alappillérevel), valamint az ideológia szempontjából releváns szubkulturális elemek változóival elemeztük. A civil szervezeti tagság kapcsán azonban egy kulcsfontosságú megkülönböztetést kell tenni: a hagyományörző és politikai ifjúsági szervezetek a jobbikos fiatalok esetében valószínűleg a szubkultúrához kötődnek, ezek a csoportok témájukban, jellegükben minden esetben kapcsolódtak a szélsőjobboldal értékrendjéhez

(Sörös 2012), míg a többi szervezet (környezetvédő, sportegyesület stb.) nem. Tehát a hipotézis akkor teljesül, ha az előbbieket esetén nagyobb, utóbbiak esetén kisebb arányú tagságot tapasztalunk. A csoporttagság vizsgálata során eredményeket összevetettem a Campus-lét kutatás két éve felvett adataival.¹⁰⁸

22. táblázat. Az egyes csoporttípusok tagságának aránya a szélsőjobbaldaliak¹⁰⁹ és a legfiatalabbak körében (%-ban)

	Campus-lét 2010.				Aktív Fiatalok 2011-2012.			
	Szélső- jobb- oldaliak	Teljes minta	18-21 év közötti jobbikosok	18-21 év közöttiek	Jobbik osok	Teljes minta	18-21 éves jobbikosok	18-21 év közöttiek
Hagyományörző csoport	5%	4%	4%	4%	25%	20%	22%	18%
Politikai párt, mozgalom	6%	2%	7%	2%	7%	5%	8%	5%
Sportklub	13%	13%	12%	13%	28%	26%	27%	27%
Emberi jogi szervezet	1%	1%	1%	1%	2%	4%	3%	4%
Vallási, közösség	10%	12%	11%	11%	8%	8%	7%	8%
Környezetvédelmi szervezet	4%	3%	5%	3%	7%	9%	7%	9%

Forrás: Debreceni Campus-lét kutatás, illetve Aktív Fiatalok

Ahogy a 22. táblázatban is látszik, az Aktív Fiatalok kutatás online kérdőívét kitöltő hallgatók 2012-ben jóval aktívabbnak mutatkoztak a közösséghez tartozás tekintetében. Ez alól egyedül a vallási csoportok jelentették a kivételt, ami nem csoda, hiszen Debrecen városa fontos egyházi központnak tekinthető.

Mind a 2010-dik évi, mind pedig a 2012-dik évi adatfelvételben a szélsőjobbaldallal szimpatizáló hallgatók felülreprezentáltak voltak a kulturális, hagyományörző csoportokban, illetve a politikai pártokban, mozgalmakban, a többiben viszont alacsonyabb arányban képviseltették magukat, mint a teljes minta (kivéve a sportklub, ami szintén kapcsolódhat a radikális szubkultúrához). A Campus-lét kutatás mintájába került szélsőjobbos hallgatók 22,5%-a, az Aktív Fiatalok kutatásban 48,9%-uk tartozott

¹⁰⁸ Az Ifjúság2008. vizsgálat adatbázisán is lefutattam az elemzéseket, azonban nem kaptam szignifikáns összefüggéseket sem az életkori csoportok, sem a Jobbik-szimpatia tekintetében – utóbbi esetében ennek valószínűleg a pártot preferálók alacsony reprezentációja (4,7%, 24 fő) volt a magyarázata.

¹⁰⁹ A Campus-lét kutatásban szélsőjobbaldaliaknak tekintettük a szélsőjobbaldaliakat teljes mértékben elfogadókat, míg az Aktív Fiatalok kutatásban ezt a csoportot a Jobbik szavazói jelentették,

legalább egy csoporthoz az elemzettek közül (hagyományörző, politikai, sport egyesület). Az eredmények előrebojtátják, hogy ezeknek a közösségeknek nagy szerepük lehet a fiatalok kortársi szocializációjában, illetve a radikalizálódásban¹¹⁰ – noha a számok nem túl magasak, de így is sokszorosai a teljes magyar népesség civil szervezeti tagságának (Szabó-Kern 2011b: 25).

Az első választó radikálisok fokozottabb bevonódására viszont megint csak nehéz választ találni. Politikai és hagyományörző szervezeteknek ugyan ők is valamennyivel nagyobb arányban tagjai, mint 18-21 év közötti nem jobbkos kortársaik, de összességében kicsik az eltérések. Esetükben a választ a „vágyott csoporttagság” adhatja. A debreceni egyetemisták körében felvett online kérdőív erre is rákérdezett: a válaszadók a „nem vagyok tagja, de szeretnék” válaszlehetőséget is bejelölhették. *Politikai és hagyományörző szervezetek esetében kiemelkedően magas volt az odatartozás igénye az ifjú (18-21) jobbkosok körében:* előbbinél 22%-uk szeretett volna csatlakozni (teljes minta: 9%), míg utóbbinál 25%-uk (teljes minta: 21%).

Hipotézisem (c) pontjánál a logika az, hogy minél kisebb az első választók társadalmi beágyazottsága, azaz minél kevesebb szociális kötődésük van, annál nagyobb eséllyel lesz belőlük radikális szimpatizáns. A szabad energiákat a szervezeti tagságnál is erősebben befolyásolja az, hogy a fiatalok dolgoznak-e már és hogy van-e állandó párkapcsolatuk.

23. táblázat. Párkapcsolat és rendszeres munkavégzés az első választók körében

Campus-lét 2010.				Aktív Fiatalok 2011-2012.			
	18-21 év közötti jobbkos	18-21 év közöttiek	Teljes minta		18-21 év közötti jobbkos	18-21 év közöttiek	Teljes minta
Élettársával/párjával él	8%	9%	12%	Kapcsolatban van	13%	19%	22%
Rendszeresen fizetett munkát végez	5%	8%	11%	Most dolgozik	27%	35%	47%
				3 hónapig tartó munkavállalása volt már	21%	22%	37%

Forrás: Debreceni Campus-lét kutatás, illetve Aktív Fiatalok

¹¹⁰ Markánsabb különbségeket azért nem mutatnak az adatok (például a 21 év alattiak versus idősebbek között), mert nehéz eldönteni, hogy a kategóriák közül melyik kapcsolódik közvetlenül a szubkulturához és melyik nem: nem tudjuk, pontosan mit értenek a fiatalok hagyományörző-kulturális szervezet alatt.

Itt már markánsabb különbségek láthatóak, a 21 év alatti ifjú radikálisok nemcsak a teljes mintához képest, hanem a többi első választóhoz képest is lényegesen kisebb arányban élnek kapcsolatban és munkatapasztalatuk is kevesebb. Márpedig ha valaki nem dolgozik rendszeresen és nem él együtt a párjával, akkor sokkal több ideje és energiája marad a szubkultúra számára, illetve a közösséghez tartozás vágya is ekkor dolgozik benne erősebben (megint Arendt elméletére utalok). Ezek a változók a saját adatfelvételünk esetében a többváltozós elemzésnél is szignifikánsak voltak (melléklet 7. táblázat).

A párkapcsolat „hatásának” elemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szélsőjobboldali szimpátia gender-aspektusát. A téma ezen ága igen széles körben kutatott, kiterjedt szakirodalom foglalkozik vele nemcsak Európában, hanem már hazánkban is. E munkák közül a fejezet szempontjából relevánsak elsősorban a szélsőjobboldali mozgalmakban, pártokban általánosan megfigyelhető férfi-többséget emelik ki (Bíró-Dúró-Hajdú-Róna 2011:22-25), de vannak olyanok – amelyek éppen emiatt – a női részvétel motivációját elemzik (Félix 2012 a, b).

Az a mi adataink alapján is egyértelműen kirajzolódik, hogy a szélsőjobboldalt preferálók körében a férfiak többségben vannak. Azonban míg az Ifjúság2008. vizsgálat egyetemista almintájában – ahol még mindössze 4,9% támogatta a Jobbikot – a támogatói tábor 72%-a volt férfi, addig a 2010-es (Campus-lét) és a 2012-es (Aktív Fiatalok) adatfelvételekben ez az arány már „csak” 58%, de még így is mintánkban az összes párt közül a Jobbik táborában mutatkozik a legnagyobb férfitöbbség. Az erős strukturális jellemző a többváltozós elemzésben ugyan nem volt szignifikáns (melléklet 7. táblázat), mert más változók elfedték a hatását; azonban nyilvánvaló, hogy az oksági viszony elején a gender-változó áll.

A magyarázat nyilván a szélsőjobboldali mozgalmak jellegében keresendő. A férfiak számára vonzóbbak a militáris jellegű szerveződések azok hierarchiájával és szabályrendszerével. Ugyanakkor – egyes kutatások tanulságai szerint (lásd Félix 2012a, b) – a nők is megtalálhatják helyüket a radikális szubkultúra egyes szegmenseiben, pl. a fogyasztói etnocentrizmus vagy a spiritualitás dimenziójában. Eredményeink mégis azt mutatják, hogy a szubkulturális elemek inkább a férfiak felé szűkítik a szélsőjobboldaliak csoportját, hiszen a szubkultúra reprezentánsainak több mint 80%-a férfi. A jelenség magyarázata részben a fenti okokra (és azok hozadékaira)

vezethető vissza, mélyebb feltárásához azonban további kvalitatív adatfelvételek elemzésére lenne szükség¹¹¹.

A következőkben konkrét szubkulturális elemek fogyasztására vonatkozó tendenciákat vizsgálok. A szubkulturális elemek közül az Aktív Fiatalok teljes mintájában a csíksomlyói búcsú iránt mutatkozott a „legnagyobb” érdeklődés (a hallgatók 3 %-a vett már részt ezen, a jobbikosok 5%-a). Ezt sorrendben a kuruc.info olvasása (3, illetve 13%), a Magyar Szigeten való részvétel (2%, illetve 6%) és a nemzeti rock kedvenc zenei műfajként való megnevezése (1%, illetve 5%) követte. Megint csak igazoltnak vélem tehát a kuruc.info nemzedék elnevezését: ha egy konkrétummal kellene jellemezni a szubkultúrát, akkor a kuruc.info-nál nem találhatnánk jobbat. Amellett viszont, hogy a kuruc.info jelöli ki leginkább a szélsőjobboldali szubkultúrát, észlelhetjük azt is, hogy a médium fogyasztása a vizsgált csoportban sem tekinthető általánosnak, inkább egy kisebb, jól körülhatárolható csoport az, amely az által kapcsolódik a radikális szubkultúrához.

A szubkultúra jelentőségét a csoportban összevont változókkal is vizsgáltam. A szélsőjobboldalt preferáló fiatalok közel egynegyede (23%) fogyasztja az ideológia legalább egyik szubkulturális komponensét, azonban mindössze 5% azoknak az aránya, akik többet is. (Ezek az értékek a teljes mintában: 8 és 1%.) Az eltérés az összes megkérdezethez képest szignifikáns, ám nyilvánvaló hogy a hátszínűt tovább lehetne fejleszteni, sok szélsőjobboldali-radikális szavazó sem tagja még. Ugyanakkor tény, hogy valóban elkülönül egy markáns szubkultúra a szélsőjobboldalhoz és a Jobbikhoz kapcsolódóan, amely egyértelműen elterjedtebb az ideológiával szimpatizálók körében, mint az „átlaghallgatók” esetében. Ráadásul a szubkultúra közvetve azokra is hatással lehet, akik közvetlenül nem tagjai annak: baráti társaságokon, osztálytársakon és más ismerősökön keresztül is „ragályos” lehet a radikalizmus, a jobbikos fiatalok 40%-a rendszeresen, 58%-a alkalmanként beszélget barátaival a közéleti kérdésekről (és kvalitatív interjúk is ezt az összefüggést támasztják alá).

Amit összegzésképpen megállapíthatunk, hogy a szubkultúra esetében a kínálati oldal maximálisan adott, jelentős választék áll a fiatalok rendelkezésére szimbólumokban, öltözködésben, zenei stílusban, társadalmi szervezetekben, politikai cselekvési

¹¹¹ megérzésem szerint a nők inkább másban keresik az önmegvalósítást, mint a politikában: az ő identitásuknak ez sokkal kevésbé része.

formákban egyaránt. A keresletet pedig a családi, iskolai és kortárs szocializációs mechanizmusok hiányosságai erősítik: a közösséghez tartozás vágya (illetve a hagyományörző csoportokhoz tartozás) és a világmagyarázat igénye miatt olyan politikai oldalt választ sok fiatal, amely az összes fenti igényt ki tudja elégíteni. Márpedig a szélsőjobb oldali szubkultúra ilyen. Különösen érzékenyek erre az első választók, akik elsősorban abban különböznek az idősebb társaiktól, hogy még nem dolgoznak és nincs kapcsolatuk, így sokkal nyitottabbak az új, sok szabadidőt és energiát igénylő mozgalomra, aminek a tevékenységei (táborok, bulik, koncertek, sörözések) is sokkal jobban illenek az ő életciklusukhoz, mint idősebb társaikéhoz. Tehát most először kerültünk közelebb annak a megértéséhez is, hogy miért felülreprezentált a Jobbik a 18-21 évesek körében („c” feltételezés). A (d) alhipotézis tesztelésére nem voltak adataim, az (a) és (b) feltételezést viszont korábbi kutatásokkal és a saját eredményeimmel sikerült alátámasztani.

Összefoglalás és a kvalitatív elemzés tanulságai

Az elemzés kvantitatív részét a 24. táblázat foglalja össze.

24. táblázat. Eredmények összefoglalása

	<i>a: miért lesz az egyik válaszadó jobbikos, a másik meg nem?</i>	<i>b: miért lesznek jobbikosok a 29 év alatti fiatalok?</i>	<i>c: miért lesznek jobbikos fiatalok az első választók?</i>	<i>d: miért 2008 és 2011 között történt meg a Jobbik áttörése?</i>
1: Értékpreferencia	igazoltuk	elvetettük	elvetettük	elvetettük
2: Elitellenesség	félíg igazoltuk*	igazoltuk	elvetettük	igazoltuk
3: Gazdasági válság	elvetettük	elvetettük	nem értelmezhető	félíg igazoltuk**
4: Internet	igazoltuk	igazoltuk	elvetettük	igazoltuk***
5: Szubkultúra	igazoltuk	igazoltuk	igazoltuk	nem teszteltük

*: nem magyarázza meg azt, hogy miért nem más elitellenes pártra, például az LMP-re szavaznak

**: az itt bemutatott közvélemény-kutatók nem igazolták vissza, de a makroadatokat valamelyest megerősítik

***: Inkább csak valószínűsítettük: a radikális tartalmak sokasodtak, így a fiatalok többen olvassák azokat, tovább terjedt a web2 is, de a korosztályok szerinti bontás nem változott

Fontos hangsúlyozni, hogy az egyes hipotézisek tesztelése nem fekete-fehér eredményeket hozott: a beigazolódott feltételezések is támasztottak kétségeket, ahogy az elvetett alhipotézisekben is volt némi igazság. Ráadásul az egyes cellák súlya nem összemérhető, a végeredmény nem pontozható ilyen egyszerűen: ha a hipotézis kiindulópontja nem teljesül, akkor az alkérdésekre adott mégoly életszerű magyarázatokat sem fogadhatjuk el. Hiába romlott az állampolgárok és az ifjúság

anyagi helyzete, nem látom be, hogy ez miért éppen a Jobbik megerősödéséhez vezetne; amikor azt tapasztaljuk, hogy csak minimális kapcsolat van a gazdasági helyzet és a radikális pártpreferencia között – ráadásul a többváltozós elemzésben nem is szignifikáns. Arról pedig végképp nem mond semmit a feltételezés, hogy miért a fiatalok és miért különösen az első választók fordultak a Jobbik felé.

Az értékpreferenciák szerepe a másik közkeletű hipotézis, aminek korlátozott magyarázóerőt tulajdoníthatok. Az teljesen egyértelmű, hogy kijelöli azoknak a potenciális választóknak a körét, akikből szimpatizáns lehet: a nacionalizmus, a tekintélyelvűség és különösen a cigányellenesség tekintetében a többváltozós regressziós modell is magas szignifikáns eredményeket adott. Ugyanakkor a megközelítés korlátait mutatja, hogy egyrészt sokkal szélesebb az előítéletes, rendpárti állampolgároknak a köre annál, mint ahányan a Jobbikot preferálják, másrészt az ifjúság több kérdésben éppen hogy toleránsabb értékeket mutatott, harmadrészt nem tapasztalható érdemi egyirányú eltolódás az attitűdök tekintetében 2008-2011 között. A gyakori inkonzisztens preferenciák is arra utalnak, hogy más szempontok vezetnek a fiatalok jó részét.

A 2-es, 4-es és 5-ös hipotézisek által kínált interpretációban az empirikus bizonyítékok szerint jobban értelmezhetőek a fejezet bevezetőjében megfogalmazott kérdések. Az elitellenesség és az interneten található radikális tartalmak a vizsgált periódusban egyértelmű emelkedést mutattak (noha már 2008 előtt is jelentős volt mindkettő), és arra is magyarázatot adnak, hogy miért a fiatalok körében nőtt meg elsősorban a Jobbik támogatottsága. Az elitből és a demokráciából való kiábrándulás hipotézisének három különböző változója is szignifikáns értéket kapott a logisztikus regressziós modellben. Ugyanakkor az anti-establishment attitűd az LMP-hez is közelíthette volna a fiatalokat, ahogy az interneten is nemcsak a jobboldali radikális, hanem a baloldali tartalmak is elterjedtek (noha azért látogatottságban és jelentőségben nem veszik fel a versenyt a kuruc.info-val).

A fejezet legnagyobb kihívást jelentő feladata azonban az volt, hogy választ adjunk az első választók körében tapasztalható kiemelkedő népszerűsége. Ahogy az elemzés elején az 11. táblázatban bemutattam, a Jobbik támogattságában érzékelhető választóvonal legalább olyan jelentős a 21 év alattiak és a 22-29-es korosztály között, mint a huszonévesek és az idősebb generációk között. A 24-es táblázatból is látszik, a

(c) alhipotézis egyedül a szubkultúra vizsgálatával válik értelmezhetővé: sem attitűdök, sem gazdasági helyzet, sem internethasználat tekintetében nincs olyan eltérés, ami mindezt megmagyarázná – sőt, a legfiatalabb korcsoport politikai kérdéseket illetően passzívabb a neten, mint a 22-29 évesek.

A szubkultúra kapta a legrobosztusabb értéket a többváltozós elemzés során, és a kvalitatív elemzés is ennek a relevanciáját erősíti. Az első választók gyengébb társadalmi beágyazottsága és idősebb társaiktól eltérő életmódja – nagyobb arányban szinglik és kevesebben dolgoznak közülük – önmagában még csak a legfiatalabb korosztály kitettségét, szabad vegyértékeit mutatja, amely bármely politikai erő számára megkönnyíti a becsatornázásukat. Azonban – ahogy bemutattam, és ahogy az interjúból is kiderült – a szélsőjobboldali szubkultúra rendkívül kiterjedt, virulens, élő, lüktető kapcsolatot biztosít a közösség tagjai között – ez pedig pontosan az, amire sok energikus, tenni akaró fiatalnak szüksége van. Az ő igényeiket a hagyományos pártok nem elégítik ki, és Kelet-Magyarországon sokkal kevésbé is vannak jelen az ifjúsági életben. A Jobbik azonban táborok, tüntetések, szakmai rendezvények (szakestek) sokaságát szervezi, ami lehetőséget nyújt a fiatalok önmegvalósítására. Ráadásul éppen a közösség ereje adja a fő motivációt az aktivitásra, a tagtoborzó rendezvényekre – márpedig a Jobbik-szervezetek tagsága Kelet-Magyarországon már átlépte azt a létszámot, ami után közösségnek tekinthető egy-egy helyi alapszervezet. A valóságértelmezés és az ideológiai fogódzók tekintetében is találkozunk a kereslet a kínálattal. A kör tehát kialakult. Ebben a folyamatban magának az életciklusnak a hatását emelném ki (Inglehart 2007). Természetesen a fenti okfejtés fokozottabban érvényes a „kemény magra”, a párt tagjaira és közvetlen szimpatizánsaira – de érvényesnek vélem valamilyen mértékben a radikális fiatalok szélesebb tömegeire is. Közülük is sokan személyes kapcsolatokon és programokon keresztül kerülhettek közelebb a párthoz, az aktív mag közvetett befolyása révén. A kínálatról legalábbis értesülhettek, ha aktívan részt nem is vállalnak a szubkultúrában. Ha egy miskolci fiatal kicsit is érdekli a politika, a Jobbikot egyszerűen nem tudja megkerülni (a helyi interjúalanyok mindegyike ráerősített erre a sejtésre). A szocializációs hiányosságok és az életmódban mutatkozó korosztályos különbségek, tehát a kereslet esetében pedig semmi különbség nincsen.

A társadalmi beágyazottság és a szervezettség rendkívüli fontosságára hívta fel a figyelmet a debreceni fókuszcsoporthoz is: a Kósa Lajos által vezetett városban szinte

minden fiatalra ér olyan szocializációs hatás, amely a Fidesz felől érkezik. Az ország legnagyobb református közösségének lelkészei, gimnáziumi tanárok, egyetemi professzorok, szülők, edzők, idősebb barátok túlnyomórészt a Fidesz üzeneteit közvetítik (nemritkán egészen nyíltan), ezzel pedig rengeteg fiatal elzárkóz a Jobbik elől. A szocializációs mechanizmusokról – azok hiányáról – elmondottak valamennyire itt is érvényesek, de sokkal kevésbé, mint például Miskolcon és Nyíregyházán. Leginkább Borsod megyére jellemző, hogy semmilyen, a Jobbikkal ellentétes hatás nem éri a fiatalokat. Ugyanakkor a radikális párt felé közelítő már annál inkább: a borsodi és a szabolcsi interjúalanyok arról számoltak be, hogy a szervezetük összes tagját érték már atrocitások a cigányok részéről, sőt, arra is volt példa, hogy valaki kifejezetten önvédelemből lépett be, mert szerinte a Jobbik IT-hez, mint szervezethez tartozás elrettentő erőt biztosít a romákkal szemben.

Visszatérve a 18-21, illetve a 22-29 évesek között húzódó „választóvonalra”: a huszonévesek között is sok radikális érzelmű fiatal van, azonban két további különbséget találhatunk a 21 év alattiakhoz képest. A politikai szocializáció folyamata már 15 éves kor környékén kezdődik (Mannheim 1969, Nora 2010) – sőt, a világkép kialakulása már előbb is (Percheron 1993, Adelson 1966, Szabó-Örkény 1996) –; a 22-29-es korosztály kamaszkorában viszont még ismeretlen, periférikus párt volt a Jobbik. A 2009-es választási siker és a „cigánybűnözés” napirendre kerülése volt az igazi fordulópont a radikális szervezetépítésben: noha már akkor is egy dinamikusan fejlődő háttérre számíthatott a párt, az EP-választás utáni egy évben több mint kétszeresére nőtt az alapszervezetek száma (Bíró Nagy-Róna 2011: 247-248). Az előbb említett fokozott jelenlét és virágzó közösség tehát az „idősebb fiatalok” idejében még messze nem létezett olyan mértékben, mint a mostani első választók „öntudatra ébredésekor”. Márpedig az interjúalanyok elmondása szerint az új belépők és a szimpatizánsok toborzása leggyakrabban baráti kapcsolatokon, osztálytársakon és helyi rendezvényeken keresztül megy végbe. Az említett életciklus-hatást tehát kiegészíti egy szocializációs, úgynevezett kohorsz-hatás is (Inglehart 2007).

A másik kvalitatív vizsgálatokra alapozott érv, mely a korösszetételt megmagyarázza, pedig az, hogy ki is lehet ábrándulni a Jobbikból: az aktívan eltöltött évek alatt a mozgalom és az eszme árnyoldalai is nyilvánvalóbbak lesznek. Itt nem elsősorban a leegyszerűsítő mondanivalóra gondolok – minden ideológia leegyszerűsíti a világot –, hanem arra, hogy az általam megkeresett, szervezetből kilépett tagok leginkább az

egyes szélsőjobboldali vezetők rögeszmés voltára és a mozgalom öncélúságára panaszkodtak. Azt se felejtjük el, hogy jó társaság hiányában egy idő után különösebb negatív élmény nélkül is meg lehet unni a Kárpátia-koncerteket és az egy kaptafára menő előadásokat, rendezvényeket.¹¹²

Végül, az egyes hipotézisek egymáshoz viszonyított relatív magyarázóerejét nyitott kérdésekkel is teszteltem. Azért tartom nagyon fontosnak a nyitott kérdéses, illetve a kvalitatív kiegészítést, mert *a standardizált kérdőíves interjúk csak a választói álláspont irányát mérik fel, semmit sem mondanak viszont az adott ügynek tulajdonított fontosságról*. A cigányellenesség kiemelkedése itt is megerősítést nyert: a jobbikosok leginkább abban különböznek a többi válaszadótól, hogy a „mi az ifjúság legégetőbb problémája?” kérdésre sokkal nagyobb arányban említették a cigánybűnözést (melléklet, 8. táblázat). A brit DEMOS facebook-kutatásában – szintén nyitott kérdésre – a kitöltők 11%-a jelentette ki, hogy kifejezetten a párt cigánysággal kapcsolatos politikája miatt szimpatizál a Jobbikkal (melléklet 3. táblázat). Az elit, a pártok romlottsága, korrupciója nem érinti közvetlenül személyesen a fiatalokat (csak 1% említette legfontosabb, 2% második legfontosabb problémaként), de a radikális párt támogatásának fő motivációját a kitöltők 23%-a ebben látta. A gazdasági problémák magas említési aránya a melléklet 8. táblázatban természetes, ám a korábban elmondottak miatt nem hozható összefüggésbe a Jobbik támogatottságával. Már csak azért sem, mert a párt facebook-követőinek saját bevallása szerint mindössze 3%-a szimpatizál a párttal gazdasági jellegű motivációból. Nem meglepetés, hogy a leggyakoribb motívum (35%) a nemzeti identitás volt, mely képet a kvalitatív kutatások tovább erősítik: az ifjúsági szervezetek vezetői arról számoltak be, hogy minden újonnan csatlakozóban munkálkodik a „nemzeti radikalizmus iránti elkötelezettség”, jóllehet, nem mindegyik összetevője, és főleg nem mindegyik egyforma súllyal. A szubkultúra fontosságát támasztja alá az, hogy a facebook-felmérés szerint 33% a csoportértékek támogatása miatti indíttatásból szavaz a Jobbikra, és az is, hogy a legégetőbb problémát firtató nyitott kérdésre is – különösen az első választók közül – sokan a céltalanságot, bizonytalanságot, kilátástalanságot említették.

¹¹² Az Aktív Fiatalok adatfelvételének személyes kiegészítése során a tanulmány szerzői bonyolították le a miskolci és a debreceni interjúkat (összesen kb. 25 interjú). A személyes tapasztalataim is megerősítették a fenti kvalitatív következtetéseket.

Összegezve ezt a fejezetet: a nagy makroelméletekből levezetett megközelítések csak kevésbé magyarázzák a fiatalok Jobbik felé fordulását. Az értékpreferenciák nyilvánvalóan szoros összefüggésben állnak a szélsőjobboldali szimpátiával, kijelölik a potenciális közönséget, de nem a ténylegeset. Ráadásul ezek éppúgy lehetnek okai, mint következményei a pártválasztásnak. A gazdasági válságon alapuló hipotézisnek nincs olyan vonzata, ami kor-specifikus lenne. Az elitellenesség már érvényes, statisztikailag is jelentős magyarázatot kínál, ám a nagy pártok elutasításából még nem következik egyenesen a Jobbik támogatása. Az igazán sokatmondó magyarázatokat magyar sajátosságokban kell keresni. Egyszerűen arról van szó, hogy a Jobbik és a szélsőjobboldali szubkultúra szervezetei tettek a legtöbbet azért, hogy magukhoz vonzzák a tizenéves választókat. Rengeteg hívüknél sem ideológiai (lásd kiforratlan értékek), sem családi, sem másmilyen meghatározottság nem volt, ami alapján a Jobbikot „kellett” választaniuk – egyszerűen csak a Jobbik volt elérhető. Vagy az interneten keresztül, vagy személyesen, fórumokon, „nemzeti rock” koncerteken, vagy demonstrációkon keresztül. A politikai radikalizmus nem életkori sajátosság, és a szocializáció is csak egy vákuumot eredményezett: a Fideszhez és az MSZP-hez sem kötődik a generáció tagjainak többsége. Ám, hogy a Jobbik ezt az űrt be tudta tölteni, az jórészt a szélsőjobboldal aktivitásán múlt – márpedig ha ezt elfogadjuk, akkor azt is be kell látni, hogy a párt fiatalok közötti népszerűsége épp olyan gyorsan elillanhat, mint amilyen gyorsan felépült.

Noha nem perdöntő, mégis tovább erősíti ezt a magyarázatot annak az egyetlen országnak a tapasztalata, ahol a Jobbikhoz hasonlóan fiatalos a radikális-szélsőjobboldali párt szavazótábora¹¹³. Az osztrák Szabadságpárt népszerűsége – szintén a Jobbikhoz hasonlóan – tizenévesek körében még magasabb, mint a huszonévesek között. Ausztriában az FPÖ-nek hosszú múltra visszatekintő, nagyon komoly hálózattal rendelkező ifjúsági szervezetei vannak (RFJ, RFS). A párt stílusa, hangütése érthető-fogyasztható a fiatalok számára, a programjában, a megjelenésében és az üzeneteiben is ügyel arra, hogy megérintse a fiatalabb generációkat (például a párt elnöke, Strache rap-dalaival nagy népszerűsége tett szert¹¹⁴). 2006-ban és 2008-ban is Strache volt a legfiatalabb listavezető, az FPÖ vezetőségének az átlagéletkora a legalacsonyabb (kivéve talán az új NEOS nevű városi-liberális pártot). Ezekben a

¹¹³ <http://diepresse.com/home/politik/nrwahl2013/1458606/Wahlverhalten-nach-Geschlecht-Alter-und-Berufsstand?from=rs.home.politik.nrwahl2013.sc.p1.ues.Grafiken>

¹¹⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=pVnzYs4HYBQ> – félmillióan tekintették meg a videót.

szempontokban az FPÖ messze lekörözi a két nagypártot (Luther 2009). Ausztriában sem volt eleve elrendelve, hogy a szélsőjobb legyen a fiatalok között a sláger, egyszerűen csak az FPÖ tette a legtöbb és leghatékonyabb erőfeszítést az ifjúság megszólításaért.

7. Mennyit számít? A Jobbik 2010 után a magyar politikában

Ebben a dolgozatban is, és a korábbi Jobbikkal foglalkozó írásokban is számos kísérlet történt a párt 2009-2010-es felemelkedésének magyarázatára, viszont a radikális párt 2010 utáni történetéről, a közte és a többi szereplő között lejátszódó kölcsönhatásokról már kevesebbet tudunk. Eddig senki sem végzett szisztematikus számbavételt a Jobbik által kavart hullámokról, a párt által előidézett szakpolitikai, pártrendszerbeli és egyéb változásokról, pedig éppen ez a legfőbb bizonyítéka a párt jelentőségének, bizonyos szempontból sikerességének. Ez a fejezet erről szól. Érvelésem szerint kijelenthetjük, hogy a Jobbik 2010 után képes volt megragadni a magyar politikai elitben: nemcsak tartós támogatottságra tudott szert tenni, hanem még jelentős mértékben sikerült is ráerőltetnie akaratát a környezetére. Különösen ahhoz képest tekinthető figyelemreméltónak a Jobbik hatása, hogy ellenzékben, kétharmados kormánytöbbséggel szemben érte el azt. A Jobbik 2010 utáni történetében a párt hatásának vizsgálata és a népszerűségének okainak kutatása tehát elválaszthatatlan, egy interaktív folyamattal állunk szemben. A dolgozat során eddig bemutatott oksági lánc tehát nem lenne teljes, ha a Jobbik 2010 utáni történetét, a párt hatását nem venném szemügyre.

Az elméleti résznél áttekintem, hogy a hatásvizsgálat a nemzetközi irodalomban mire vonatkozik, milyen dimenziókban és hogyan mérik a hatásukat az európai radikális pártoknak, illetve a köztük és a többi párt közötti interakciókat. Ezek a szempontok a közvéleményre, a politikai napirendre, a többi párt álláspontjára, a kormányzati szakpolitikára és a pártverseny természetére gyakorolt hatások lesznek: az egyes alfejezetekben ezekre fogok kitérni.

Elöljáróban fontos tisztázni, hogy egy párt hatásának – vagy a rá gyakorolt hatásoknak – vizsgálatánál nehezebb dolgunk van, mint akkor, amikor a megerősödésének okait kutatjuk. Az okok és az okozatok a valóságban nehezen különíthetők el ugyanis, az interaktív folyamatot pedig könnyebb úgy kibogozni, hogy egyetlen eseményből – a párt választási eredményéből – indulunk ki. Így beszélhetünk szociológiai okokról, politikai napirendi okokról, stb. A hatásnál ugyanakkor az elemzés leszűkítése nem egyszerű: először meg kell határoznunk, hogy pontosan mire hathat egy párt, ám a munka neheze csak ezután jön: végig kell gondolni, hogy mi más hathatott még

ugyanarra, az oksági mechanizmusban pontosan hol helyezkedik el a párt. Minden eseménynél fel kell tennünk a kérdést: megtörtént volna akkor is, ha a Jobbik nem erősödik meg? Az erre adott válasz pedig valamennyire elkerülhetetlenül spekulatív lesz. Minden fejezetben az adatok és empirikus tendenciák ismertetése után arra helyezem a hangsúlyt, hogy a felsorolt változásokban milyen mértékben érthető tetten a Jobbik közvetlen vagy közvetett hatása.

Elméleti keret

Mire lehet tehát hatással a Jobbik, milyen dimenziókban értelmezhetőek a közte és a többi szereplő közötti interakciók? Nos, a nyilvánvaló válaszokkal kezdve: a kisebbség szubjektív helyzetértékelésére, komfortérzetére a radikális pártok rossz hatással lehetnek (Knabe és társai 2009 ezt a feltételezést igazolták a németországi törökökkel kapcsolatban). Én ezt a hipotézist nem fogom tudni tesztelni, nem átpolitizáltsága, hanem a vonatkozó adatok hiánya miatt.

Több adatbázis is rendelkezésre áll ugyanakkor a *közvéleményre gyakorolt hatással* kapcsolatban. Teljesen kézenfekvő feltételezés, hogy egy párt befolyásolja a közvéleményt, ami bonyolultabbá teszi a kérdést, hogy természetesen fordítottan is igaz a kapcsolat, a radikális pártok csak egy tényezőnek számítanak ebben az interaktív, sokismeretlenes egyenletben. Noha a szakirodalomban a bevett gyakorlat inkább a választói vélemények, preferenciák eltolódásával igyekszik magyarázni a szélsőjobboldal felfutását, az utóbbi években egyre több olyan munka született, amely – ehhez az íráshoz hasonlóan – megfordítja a kapcsolatot, vagy legalábbis interaktívan szemléli a pártok és a közvélemény kapcsolatát (Minkenberg 2003, Schain 2006, Williams 2006: 63-68, Sprague-Jones 2011, Mudde 2013). Ezek a szerzők elsősorban az immigrációval kapcsolatos véleményklíma eltolódását, illetve az ügyek tulajdonított fontosságpercepciót vették szemügyre. Általában akkor vélték igazoltnak a hipotézisüket, ha a bevándorlás fontosabb lett a választók számára és megszorodtak a szigorúbb, rendpártibb álláspont hívei. Ugyanakkor csak kevesen tértek ki arra, hogy ez mennyire tudható be közvetlen a jobbszél felemelkedésének, vagy inkább több tényező együttes hatásáról beszélhetünk (például az etnikai konfliktus kiéleződéséről, bevándorlók és a bűncselekmények számának növekedéséről). Hasznosnak tartom a Mudde (2013) által bevezetett kezdeményező (*initiator*) és ráerősítő (*catalizator*) megkülönböztetést: utóbbi esetben a legmélyebb okot ugyanis máshol kell keresni, a radikális párt csak a hatás fokozott érvényesülésért lehet felelős.

Ezzel nagyon szorosan összefügg a *politikai napirendre* gyakorolt hatás kérdése: a közvélemény átformálása csak széles nyilvánosságot kapott ügyeken keresztül lehetséges. Érdekes módon azonban ez egy eléggé alul-kutatott terület: vagy úgy gondolták a kutatók, hogy a politikai napirend nem következménye, hanem okozója a radikális párt megerősödésének (Walgrave- De Svert 2004, Ellinas 2011); vagy még ha okozatként is tekintettek rá, akkor is inkább közvélemény-kutatási adatokkal dolgoztak (Schain 2002, 2006, Williams 60-68). Tudomásom szerint a média napirendje kimaradt az elemzésekből, pedig tartomelemzéssel lehet kideríteni, hogy sikerült-e befolyásolnia a média – és így a politika – napirendjét a radikális pártnak. Akik mégis ezt a módszert választják, azok is csak a pártok programjait nézték meg, azt vizsgálva, hogy a bevándorlási kérdés hangsúlyosabb lett-e bennük az utóbbi években (Alonso-Claro da Fonseca 2012).

Amivel viszont a legtöbbet foglalkoznak a hatás-kutatók, az a *kormányzati szakpolitika*. Legtöbben a bevándorlás-politikára általánosságban gondolnak (Perlmutter 2003, Zaslove 2004, Williams 2006: 71-76, Schain 2006, Art 2007, Minkenberg 2013), van aki konkrétan az állampolgársági politikára (Howard 2010), vagy a helyi politikára (Loxbo 2010) fókuszált. Éppen ezt kritizálja Mudde (2013:9), aki legalább a határvédelem és az asszimiláció kérdését megkülönbözteti. Abban már sokkal inkább megosztottak a tudósok, hogy erős-e a szélsőjobboldal hatása a kormányzati döntéshozatalra: a leggyakoribb érvelés szerint a radikálisok által képviselt új hang, a restriktív bevándorlási politika melletti álláspont óhatatlanul a rendpárti irányba tolják a közvéleményt és a kormányzatot is hasonló irányú válaszlépésekre kényszerítik. Ugyanakkor megint mások (Money 1999, Dunn és Singh 2011) éppen azt tapasztalták, hogy egyáltalán nincs önálló hatása a kormányra a radikális pártoknak: azok sokszor már a radikalizmus megerősödése előtt meghozták a restriktív intézkedéseket, illetve azokban az országokban sem liberálisabb a bevándorlási politika, ahol nincs is erős szélsőjobboldali párt. Sőt, nyugat-európai összehasonlító tanulmányok már arra is rámutattak, hogy még a bevándorló-ellenes pártok kormányzati részvétele sem tolja feltétlen korlátozóbb irányba a mainstream jobbközép pártok politikáját (De Lange 2012, Akkerman2012). Ez utóbbi szerző alkalmaz egy számunkra is iránymutató jelentő indikátort, a NIIP-indexet¹¹⁵. A bevándorlási-asszimilációs politika különböző dimenzióit (állampolgársági jogosultságok, vendégmunkás státusz, büntetlen előélet

¹¹⁵ Nationalist Immigration and Integration Policy

követelménye és rokon kapcsolat az állampolgárság megszerzéséhez, nyelvi kritériumok) osztályozza egy liberális-restriktív skálán. A nagyobb értékek jelzik a korlátozóbb, szigorúbb, radikális pártok által követett szakpolitikát, a kisebbek pedig a megengedőbb, kisebbségekkel empatikusabb, emberi jogi liberalizmuson alapuló politikát.

A jövő kormányzati politika szempontjából ugyanilyen fontos az *ellenzéki pártokra gyakorolt hatás* vizsgálata is (Williams 2006: 68-70). A többi párt előtti opciókat három típus-kategóriára bontják a kutatók: adaptálják (legalábbis részben) a jobbszél politikáját, ignorálják és próbálják napirenden kívül tartani a bevándorlási kérdést, vagy pedig direkt konfrontálódnak vele, vállalva azt is, hogy ezzel felértékelik az ügy hír-értékét (Van Spanje 2010, Alonso-Claro da Fonseca 2012, Mudde 2013). Még a baloldali pártok számára is ugyanúgy fennáll mindhárom opció, nem ritka az sem, hogy ők is átveszik a radikálisok kemény álláspontját (Bale et al 2010). Van Spanje (2010) szerint elsősorban nem politikai ideológiai, hanem kormány-ellenzéki dimenziókban térnek el a válaszok: az ellenzéki pártok könnyebben átvehetik a népszerű bevándorlás-ellenes politikát, mint a több korláttal szembenézni kénytelen kormánypártok.

Az elemzés menete, módszertan

A vonatkozó szakirodalom áttekintése után a saját kutatásom határait jelölöm ki a most következő szakaszban. Jelentős hiányosságnak tartom, hogy a nemzetközi kutatásokban nem térnek ki arra, hogy a radikális párt maga milyen törekvésekkel, eszközökkel igyekezett tematizálni a politikai napirendet (kivétel Ellinas 2011). A program tartomelemzésénél (amit magam sem fogok kihagyni) sokatmondóbb, hogy a párt parlamenti felszólalásaiban, parlamenten kívüli akcióiban, közleményeiben, a hozzá hű média szalagcímeiben milyen témákat részesített előnyben, a különböző időszakokban mit tekintett zászlóshajónak. A meglévő magyar kutatásokat Vona Gábor napirend előtti felszólalásainak¹¹⁶, a Barikád címlapjainak¹¹⁷ tartomelemzésével egészítem ki, illetve áttekintem a párt által szervezett főbb tüntetések témáit is, ahogy ki fogok térni a jobbikos médiavilágon belüli munkamegosztásra, így például a kuruc.info szerepére is.

¹¹⁶ ez az a parlamenti műfaj, ami az ellenzéki pártok esetében a legnagyobb szabadságot és médiafigyelmet hordozza magában. Napirend előtt arról szoktak beszélni az ellenzéki vezérszónokok, ami a pártjuk számára a legfontosabb az adott időszakban, amire rá akarják irányítani a figyelmet. (Vona írásbeli és azonnali kérdéseit is át fogjuk tekintetni.)

¹¹⁷ a nyomtatott újság és internetes felülete (barikad.hu, alfahir.hu) a kuruc.info után a második legfontosabb médiacsatornája a pártnak. A barikád főszerkesztője Pörzse Sándor, a Jobbik frontpolitikusa.

Ezután azt fogom szemügyre venni kérdőíves kutatási adatbázisok segítségével, hogy a párt törekvései mennyire voltak sikeresek a közvélemény formálásában: 2009, illetve 2010 előtti és utáni felmérések eredményeit fogom összehasonlítani azokban a dimenziókban, amelyek a Jobbik számára a legfontosabb húzótemák (elsősorban cigányság, rendpártiság). Mint minden fejezetben, ebben is az empirikus tendenciák felvázolását annak a kérdésnek a tárgyalása követi majd, hogy a Jobbik hol helyezkedik el a folyamatban: mennyire ok és mennyire okozat.

A közvéleményre gyakorolt hatás után következik a politikai napirend vizsgálata: ismét korábbi kutatásokra és saját kimutatásainkra támaszkodva azt fogom kideríteni, hogy a Jobbik által favorizált témák milyen mértékben és milyen kontextusban kaptak médianyilvánosságot. Az elemzésben külön hangsúlyt kap magának a pártnak a megjelenése a híradásokban.

Míg a politikai napirend törvényszerűségeit átlátva, ha legalább némi bizonyossággal lehet következtetni az okokra, a kormányzati szakpolitika területén már nehezebb dolgunk lesz. A jelenlegi kormány sok olyan lépést tett a Jobbik által propagált ügyekben, amelyet több-kevésbé a radikális párt is követelt már korábban – azonban az már előzetesen is látható, hogy itt lehetetlen lesz teljes igazságot tenni. Nem látunk a döntéshozók fejébe, így nem tudhatjuk, hogy a Jobbik kedvéért, a Jobbik nyomására, vagy a Jobbiktól teljesen függetlenül tették meg az intézkedéseket (ahogy a nemzetközi szakirodalom sem tud biztosat állítani ebben a kérdésben). Mindenesetre a nyilvánosan elérhető információk birtokában megkísérlem a lehető leginkább életszerű következtetéseket levonni.

Míg az előző vállalkozásban elfogadott törvények és módosítások lesznek az elemzési egységek, addig a pártok álláspontját a programok tartalomelemzésével, egy kérdőíves képviselő-kutatás eredményeivel, illetve a pártok nyilatkozatainak áttekintésével kívánom megragadni. Tesztelni fogom az irodalom fő hipotézisét: a többi párt közeledett vagy távolodott a radikális állásponttól a Jobbik megjelenése után, illetve kerülték vagy kifejezetten előnyben részesítették e a Jobbik témáit (a cigányság és a közbiztonság kérdését). Ebben a témában kézenfekvő lenne interjút készíteni a pártok szakpolitikusaival, ám a belső motivációjukat firtató kérdésekre aligha válaszolnának őszintén: bal- és jobboldali egyaránt kínos lenne beismerni, hogy valamit a Jobbik – direkt vagy indirekt – hatására cselekedtek meg. A szakirodalomban szintén gyakori a

szakértői becslések módszere, amivel be lehet azonosítani a pártok álláspontját különböző skálákon, azonban ilyenek egyszerűen nem állnak rendelkezésre 2010 után Magyarországon.

A Jobbik tematizálási kísérletei

Logikusan először azt kell végignézni, hogy a Jobbik egyáltalán milyen témákat kíván napirenden tartani, melyeket próbál fontosnak láttatni. A párt teljes 2010 utáni tevékenységének számbavételére természetesen nincs lehetőség, ennek csak szeleteit fogjuk megvizsgálni. Egy ellenzéki párt tevékenységének túlnyomó többségét az azonnali reagálások, sajtóközlemények teszik ki – én olyan műfajokat kerestem, amelyekben a párt viszonylagos szabadságot élvez abban, hogy milyen ügyet karol fel, amiben nincs rajta a folyamatos reakciókényszer. A parlamentben tipikusan a napirend előtti felszólalások a tematizálás fő eszközei¹¹⁸. A frakcióvezető napirend előttijeinek áttekintése mellett sorra veszem a fő parlamenten kívüli tevékenységeket: tüntetéseket, akciókat és Vona Gábor éwertékelő beszédeit (illetve a párt szempontjából nagy jelentőségű gyöngyöspatai és tiszavasvári polgármester-választást). Természetesen itt is kénytelenek vagyok csak az országos jelentőségű demonstrációkra szorítkozni, főleg azokra amelyekben Vona Gábor is közreműködött. Végül – amennyire az archívumokban elérhető volt, tehát 2012-től – áttekintettem a Jobbik hivatalos lapjának, a Barikádnak a címlapjait is. Az online és nyomtatottan is megjelenő újság mellett még számtalan más sajtótermék is megtalálható az igen gazdag szélsőjobbboldali szubkultúrában, így ki fogok térni arra is, hogy milyen „munkamegosztás” észlelhető ezek között, melyik lap és website milyen szerepet tölt be.

¹¹⁸ A frakcióvezető írásbeli és azonallli kérdéseivel egészítettem ki a gyűjtést, a két műfaj a napirend előttihez hasonlóan szintén kötetlen. A törvénymódosítók áttekintése például inkább a szakpolitikai álláspontokat tükrözték volna, nem a tematizálási törekvést.

25. táblázat. A Jobbik kezdeményezései különböző témák napirenden tartására

	<i>Vona napirend előtti+ írásbeli/azonnali kérdések 2010 május- 2013 július</i>		<i>Barikád- címlapok 2012/21- 2013/31 lapszámig</i>		<i>fő tüntetések, akciók</i>	
	<i>db</i>	<i>%</i>	<i>db</i>	<i>%</i>	<i>db</i>	<i>%</i>
cigányság, rendpártiság	12	29%	7	12%	8	44%
EU, IMF, gazdasági szabadságharc	7	17%	3	5%	3	17%
földtörvény	5	12%	3	5%	2	11%
elszámoltatás	5	12%	2	4%	3	17%
bankok, multik, devizahitelek	5	12%	1	2%	2	11%
megszorítások	3	7%			2	11%
zsidóság, Izrael-ellenesség	2	5%	9	15%	2	11%
Trianon, határon túli magyarok, östörténet	1	2%	5	8%	1	6%
antikommunizmus, baloldal támadása	1	2%	4	7%	2	11%
korruptió, mutyi, politikai kinevezések	1	2%	-	-	1	6%
összeesküvés-elméletek	0	0%	3	5%	-	-
összesen	42	100%	60	63%	18	144%

forrás: saját gyűjtés

megjegyzés: Jobbikos tüntetések (az összesen oszlopban azért nem jön ki szükségszerűen a 100%, mert egy tüntetés/felszólalás/címlap több témát is érinthet)

1. parlamenti akció, a pulpitus elfoglalása a földtörvény ellen, 2013 június
4. anticionista tüntetés, 2013 május
5. tüntetés a zárt kapus magyar-román meccsen, 2013 március
6. Kaposvár, 2012 november, halálbüntetés visszaállításáért egy cigányok által elkövetett gyilkosság után
7. Kerecsenden tüntetett a Jobbik a közbiztonságért, 2012 október
8. „Magyar Élet Menete” tüntetés a „cigányterror” ellen, 2012 október, Miskolc
9. Tiszavasvári polgármester-választás, 2010, október
10. „Nézzünk a gyilkosok szemébe” vonulások tüntetés az elszámoltatásért és a kommunista luxusnyugdíjak megvonásáért 2012 szept
11. tüntetés Devecseren a halálbüntetés visszaállításáért, cigányok ellen, HVIM-mel, 2012 augusztus
12. „Elég volt a megszorításokból” MSZP székházától a Fidesz székházig meneteltek 2012 május
13. Úniós zászló égetése, az EU-i Bizottság Mo-i képviselőjének épülete előtt 2012 január
14. „Izrael gázai támadása” ellen, a zsidó állam nagykövetsége előtt, 2011 november
15. Gyöngyöspatai polgármester-választás, 2011 július
16. „Meddig csapja be a kormány a devizahiteleket?” 2011 május
17. Horthy bevonulása mellett, Károly szobrának eltávolításáért, (Károlyi-szobor fejére kipát tettek) 2010 november
18. évértékelők

- a. 2013: határon túliak, devizahitelek, föld, cigányság-közbiztonság
- b. 2012: „nem vagyunk demokraták”, NY- és EU-ellenes, keleti orientáció; melegolimpia-ellenes, gazdaságpolitika (szabadságharc és egykulcsos adó kudarca)
- c. 2011: demográfiai csapda, túlzott cigány népszaporulat, politikusbűnözés(Fidesz, MSZP egykutyája)

A táblázat témáit áttekintve szembeszökő a cigánysághoz és a közbiztonsághoz kapcsolódó témák dominanciája. Noha a Jobbik már 2010-ben megszűnt egydimenziós pártnak lenni, a parlamenti választási kampányát kifejezetten a politikusbűnözés jelszóra fűzte fel (Bíró Nagy-Róna 2010), azért a fő húzótema megmaradt. Ennek és a többi téma elfordulási gyakoriságának is van egy racionális olvasata: a Jobbik úgy alakítja tovább a napirendet, hogy közben ügyesen alkalmazkodik hozzá. A cigányellenes, rendpárti hozzászólásainak, akcióinak mindig megvolt az apropója (például a gyöngyöspatai események vagy Jeszenszky Géza kijelentése, de olyan is volt, hogy a jobbikos szubkultúra magának teremtette meg az apropót: Hajdúhadház és a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület). A hozzászólásaiban a párt azért folyamatosan dobott be új elemeket is – Pintér Sándor „két héten belül rendet teszünk” ígérete, halálbüntetés, cigánymercik, demográfiai vetület, stb –, a laikus szemlélőnek nem tűnt rögeszmésnek a párt, amelyiknek mindenről ugyanaz jut eszébe (mint például a MIÉP és az antiszemitizmus esete). Ennek a kérdésnek a napirendi kiemelkedésében – Mudde (2013) kategóriáival élve – egyértelműen kezdeményező, és nemcsak katalizátor szerepet töltött be a Jobbik.

Ugyanez elmondható a második leginkább erőltetett témáról: az EU- és IMF-ellenességről¹¹⁹, összekapcsolva a multi- és bankellenességgel. Legtöbbször az IMF-tárgyalások aktuális fordulója, vagy a kormány megszorító csomagja volt az előzménye az ezirányú megszólalásoknak, de Vona reagált a Wikileaks-kiszivárogtatásokra is. A talán legnagyobb visszhangot kiváltó, „zászlóégető” tüntetés is azt követően történt, hogy a Bizottság kilátásba helyezte a jegybank függetlenség megsértésének, bírák nyugdíjaztatásának és adatvédelmi idő előtti leváltásának Uniós joggal való összeférhetetlenségének vizsgálatát¹²⁰. A devizahitelek ügye is végig nagy hangsúlyt kapott a pártelnöki-frakcióvezetői felszólalásokban, összekapcsolva a tágabb keretkezéssel: a bank- és multiellenességgel. A Jobbik megnyilvánulásait gyakran jól idézhető konkrét javaslatok, frappáns kijelentések is tarkították a fenti témákban: „több

¹¹⁹ A Policy Solutions 2012 első negyedéről szóló elemzése az első helyre teszi a témát:

<http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/Az%20ellenz%C3%A9ki%20napirend.pdf>

¹²⁰ http://index.hu/belfold/2012/01/14/unios_zaszlot_egetett_a_jobbik/

az elszámoltatási biztos, mint az elszámoltatott”, népszavazást az EU-tagságról, államadósság újratárgyalása, csendőrség felállítása. Noha a földtörvény gyakoriságban elmarad az előbbi témáktól, az egész ciklus talán legnagyobb jobbikos akciója, a parlamenti pulpitus elfoglalása ehhez az ügghöz kötődik.

Vona megszólalásaiban háttérbe szorultak az átlagembert kevésbé érdeklő témák, mint az Izrael-ellenesség, Trianon, összeesküvés-elméletek (de azért „Alföldizés” az volt benne kétszer is). Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ezekben a ügyekben cserben hagyták volna a szélsőjobbboldali közönséget. Ahogy a Republikon „a Jobbik Arcai: a Jobbik parlamenti munkája” című tanulmányából¹²¹ kiderül, már a parlamentben is észlelhető egy munkamegosztás: az interpellációkban és azonnali kérdésekben, illetve benyújtott törvényjavaslatokban viszonylag mérsékelt, napirend előttiekben közepesen radikális, napirend utániakban viszont kifejezetten szélsőjobbboldali hangot ütött meg a párt: ott „eresztik ki a gőzt”. Az első három műfajban a rendészeti-cigánysággal kapcsolatos ügyek gyakorisága a Republikonnál is kijött (interpellációknál 10, törvényjavaslatoknál 14, illetve napirend előttiéknél 20 százalékkal), a gazdasági témák viszont a teljes frakció tevékenységét vizsgálva még jellemzőbbek voltak. Nyilvánvalóan az húzódik meg emögött, hogy szakpolitikusai szintre delegálták le a megszorításokkal, gazdaságpolitikával kapcsolatos megszólalásokat, ezek többsége nem Vona nevéhez kötődik, ugyanakkor fontos a párt számára, a parlamenti tevékenységük jó részét ez tette ki (51, 33 és 36 százalék). A napirend utáni felszólalások során veszik elő azokat a témákat, amik valószínűleg jobban érdeklik a képviselőket és a „kemény magot”, mint a széles választóközönséget: Trianon és nacionalizmus (26%), magyar őstörténet (25%), antikommunizmus (25%), antiszemitizmus (10%).

Az igazi muníciót azonban a Barikád, illetve különösen a kuruc.info adja ezeknek a szavazóknak. Már a Barikád címlapjain is nagyon gyakoriak az Izrael-ellenes üzenetek, sőt kifejezetten antiszemita címlapok is előfordulnak¹²², a kuruc.info-n pedig külön zsidóbűnözés rovat is van. A hírhedt website egy szokatlanul kemény interjúban többször is számon kérte Vona Gáboron, hogy miért nem szentel a párt kellő súlyt a

¹²¹ http://www.republikon.hu/upload/5000222/a_jobbik_arcai_ri.pdf

¹²² „torkig vagyok a Holokauszttal”, fekete címlap az Izraeli társulási szerződés aláírásakor, illetve „ébresztő Budapest: ezt akartátok?!” felirat Gellért püspök szobrával, ahol menórát montázsoltak a kezébe.

„zsidóbűnözésnek”¹²³. Összeesküvés-elméletektől kezdve, a magyarság őstörténetén át a revíziós gondolatokig sok mindent pótol ki a szélsőjobboldali média, ami a pártvezetés beszédeiből explicite kimarad (általában). Az egyetlen, mindenhol kizszoruló téma a korrupció és a politikai kinevezések ügye, amelyet a baloldali ellenzékhez képest feltűnően keveset üt a Jobbik, inkább más irányból támadja a kormányt.

A továbbiakban tehát a tematizálási kísérlet sikerkritériumai elsősorban a cigányság, közbiztonság, másodsorban az EU- és NY-ellenesség témák napirenden tartása, a közvélemény ezekben ez ügyekben történő áthangolása, illetve a kormányzat szakpolitika és a többi párt álláspontjának befolyásolása lesznek. Fontos megjegyezni, hogy ezekben az ügyekben nem kívánok igazságot tenni, nem szándékom bemutatni a cigányság problémájának gyökereit, mert nem tartozik a tárgyhoz: minket az érdekel ebben az írásban, hogy a napirenden, a közvéleményben, a pártok nyilatkozataiban és a kormányzat intézkedéseiben milyen kép jelenik meg a cigányságról.

Jobbik és a politikai napirend

Felfogásom szerint logikai sorrendben a napirendet kell először szemügyre venni, hiszen az határozza meg a közvéleményt, mely viszont a kormányzatra és a többi pártra gyakorol hatást. A legjobb eszköz erre egy olyan tartalomelemzés lenne, mely 2008 óta az összes népszerű médiacsatornát magában foglalja és témák szerint csoportosítja azok tartalmait. Ez sajnos ilyen szisztematikus módon nem áll rendelkezésre, ám számos kutatás foglalkozott a romakérdés napirendi jelenlétével és táralásának kontextusával. A továbbiakban ezekre támaszkodhatunk.

A romák, illetve a cigányság problémája, annak közbiztonsági vetülete természetesen nem a Jobbik megerősödése után került be először a híradásokba. Azonban a 90-es évek elején minimális volt a jelenlétük a médiában (Vicsek 1996), és ugyan ez később gyakoribbá vált, 2006-ig nem kapott politikai kontextust, egy 1997-es ombudsmani ajánlásnak megfelelően a bűnelkövetők származását nem hozták nyilvánosságra. Noha a romákkal kapcsolatos híradások között sok negatív jellegű is volt, ezek teljességgel nélkülözték a rasszista felhangot és a bűnözési hajlamuk is háttérbe szorult, inkább az elesettségük, periférikus társadalmi helyzetük domborodott ki (Terestényi 2004, Munk 2013). A fordulatot a 2006-os olaszliszakai lincselés és a cigánybűnözés szó elterjedése

¹²³ „Mivel nem válaszolt a kérdésre, ismét fel kell azt tennünk: miért nem vonul ki a Jobbik összes képviselője a parlamenti Holokauszt-megemlékezésről, ahogy a MIÉP tette?” (Vona: 2013: 85-86)

hozta el (lásd melléklet első ábra): ezzel „a médiában a cigányokról korábban alkotott, butaságot, munkakerülést, tyúktolvajlást, de összességében ártalmatlanságot sugalló sztereotípiát megváltozott, és a nyilvánosságban kibontakozott az agresszív, veszélyes, gyilkos cigány képe.” (Juhász 2010: 14). Az ügy politikaivá válása, napirendi kiemelkedése és következményei már dokumentáltak (Karácsony-Róna 2010), én itt arra hívnám fel a figyelmet, hogy 2006-tól kezdődően a cigánykérdésben egy nagyon erős eltolódás ment végbe a politikai diskurzusban, amely a 2009-es gyilkosságsorozat idején csúcspontot ért el. A veszprémi gyilkosság hatására már a baloldali véleményformálók is egy igen kemény rendparti, cigányokkal szemben kritikus álláspontot vettek fel: a cigányok tendenciózus bűnözéséről beszélő miskolci rendőrkapitány mellett a szocialista polgármestertől a városi SZDSZ vezetőjéig mindenki kiállt (Juhász 2010), így a belügyminiszter is meggondolta magát, és felmentette.

A történetben a Jobbik szerepe ismert (Bíró Nagy – Róna 2010), bizonyítottan tekinthető, hogy a Jobbik megerősödéséhez ez közvetlen és erőteljesen hozzájárult (tanulságos a mellékelt első ábrája, mely a cigánybűnözés szó gyakoriságát mutatja be a médiában). A kérdés most az, hogy 2010 után, amikor már a Jobbiknak jóval nagyobb befolyása volt a politikai napirendre, akkor milyen kontextusban és milyen gyakorisággal került be az ügy a híradásokba?

Bernáth és Messing (2012) szisztematikus összehasonlítást végeztek a romák médiában való megjelenéséről¹²⁴: 1997-es, 2000-es és 2003-as és 2011-es adatokat vettek fel a legnézettebb híradók, a legolvasottabb politikai és bulvár napilapok, website-ok, és a romák által nagy arányban lakott megyék helyi lapjait vizsgálva. Tartalomelemzésük a roma vonatkozású eseményekre irányuló médiafigyelem enyhe növekedéséről számol be 2011-re, noha ez még így is messze alatta maradt mondjuk a nyugat-európai média bevándorlással foglalkozó cikk- és kiemelésarányának. Ugyanakkor a romákkal kapcsolatos hírek száma nem nőtt számottevően, sőt, a növekmény egy része is a Jobbiktól független: az uniós soros elnökség kapcsán kidolgozott romastratégia, Caramel sikerei a Megasztárban, az ÖCO választás, a Cozma-gyilkosság gyilkosság perének tárgyalása. Egyedül a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület feltűnése volt olyan esemény, amely a Jobbik hatására történt. A közbiztonság kérdésének napirenden tartását nagyban segítette a hírműsorok, különösen a TV2 Tények hírszerkesztési

¹²⁴ http://www.amenca.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf

gyakorlata: 2011. január és 2012. decembere között az erőszakos bűncselekmények kivétel nélkül a hónap 3 leggyakrabban híradóba kerülő témáját alkották – sokszor az első helyen voltak. (NMHH jelentései, 2011-2012¹²⁵). Ezek persze nem minden esetben kötődtek a romákhoz, de a közvéleményt – és ezen keresztül a politikai szereplőket is – még érzékenyebbé tették a közbiztonság kérdésére.

2010 után tehát a napirendi jelenlét enyhe emelkedéséről beszélhetünk, amely azonban sokkal kisebb növekményt jelent annál, ami 2006 és 2009 között történt.

Jelentős változás állt be viszont a tekintetben, hogy a cigányok milyen kontextusban, milyen ügyek kapcsán kerülnek képernyőre. A „priming-vizsgálat” tanúsága szerint 2011-re ez túlnyomórészt kétféleképpen történhetett meg: ha a politikusok vagy a kormány meghirdetett egy roma-programot, vagy ha bűncselekmény történt. Minden másra, így az oktatásra, foglalkoztatásra, emberi jogokra, diszkriminációra fókuszáló megközelítések háttérbe szorultak. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy az egyre inkább kiemelkedő bűncselekmény-tematikában nagyon alacsony a roma megszólalók aránya, többnyire csak beszélnek róluk. A tudósításokat csoportosító klaszter-elemzésből három csoportot képzett: az elsőben empátiákkal a szegénységből eredeztetik a romákhoz társított negatív tulajdonságokat, a második olvasat szerint viszont a romák devianciája, agresszivitása, bűnözési hajlama, elhanyagoltsága okozza a leszakadásukat. A romák pozitív tulajdonságai egyedül a harmadikban jelennek meg (a cigányok tehetségesek, rendesek, stb.). Az első klaszter gyakorisága 31, a másodiké 37, a harmadiké mindössze 24%-os: az interpretáció tehát túlnyomórészt nemcsak hogy negatív, hanem a romákat hibáztatja a negatív helyzetért. „Az adatok minden korábbinál nagyobb arányú kriminalitást, széles körben alkalmazott sugalmazó és sejtető eljárásokat, és előre gyártott igazságok tömegét mutatja a roma médiaképben” (Bernáth-Messing 2012:50). 2010 után még előítéletesebben viszonyultak a kérdéshez nemcsak a szélsőjobboldali, hanem még a mainstream médiában is. Az oknyomozás, újságírói utánajárás szinte teljes hiánya vált általánossá a kormánypárti és a bulvármédiában egyaránt, de sokszor még az ellenzékiben is. Amikor egy Borsod megyei kis faluban egy 70 éves gazda szándékosan halálos mennyiségű áramot vezetett a kerítésébe, melynek következtében a kertjéből lopni szándékozó cigány életét vesztette, a média valóságos celebként,

¹²⁵ Letölthetőek az NMHH oldaláról, például

http://nmhh.hu/dokumentum/106515/mediahasznalat_2012_marcius.pdf

helyenként hősként kezelte „Béla bácsit” – anélkül, hogy például egyetlen szót is vesztegetett volna az áldozat családjára (Bernáth-Messing 2012:16).

Összefoglalva: a Jobbik minden igyekezete ellenére a cigánykérdés napirendi jelenléte csak enyhén vált sűrűbbé 2010 után, és a növekmény egy része is a Jobbiktól teljesen független tényezőkre vethető vissza. A Jobbik legnagyobb hatású akciói ugyan széles figyelmet kaptak, de ezek szigetszerűen emelték csak az ügy napirendi súlyát, állandó emelkedés nem volt. A párt közvetlen hatása a közbiztonság-romakérdés napirendi gyakoriságára tehát szerények mondható, különösen ahhoz képest, amennyire egybeforrt a Jobbik az üggyel. Ugyanakkor a tálalás rendpárti irányba tolódásával, az elfogadott és nem elfogadott kijelentések határának kitolásával már sokkal erősebb összefüggés állapítható meg.

Jobbik és a közvélemény

Teljesen nyilvánvaló, hogy a Jobbik áttörése nem történhetett volna meg, ha nincs jelentős kereslet a radikális párt cigányellenes retorikájára – ez azonban nem jelenti azt, hogy az ezzel kapcsolatos véleményklímának és a párt népszerűségének együtt kellene mozognia. Ez nemcsak a romákkal kapcsolatos attitűdök, hanem a többi értékpreferencia tekintetében sem törvényszerű.

26. táblázat. Derex-index alakulása Magyarországon: „attitűd-szélsőségesek” aránya

	2002 okt-nov	2005 ápr-máj	2006 jún-júl	2008 febr-ápr	2010 okt-dec
előítéletesség, bevándorlásellenesség	38	46	54	52	48
félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus	19	18	21	27	19
intézmények iránti bizalom	12	22	32	46	20
jobboldali értékorientáció	28	30	29	27	32

forrás: Political Capital 2012, European Social Survey adatfelvételei, http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/fes_derex_20120229.pdf

megjegyzés:

előítéletesség: bevándorlás-ellenesség (nem romák!) és homofóbia

rendszerellenesség: intézmények és demokrácia iránti bizalom, kormánnyal és demokrácia működésével kapcsolatos elégedetlenség

jobboldali értékorientáció: jobboldali önelhelyezés, vallásosság, szabály- és normakövetés

félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus: saját háztartásának és az országnak a gazdasági helyzete, közbiztonsági félelem, gyanakvás másokkal szemben, élettel való elégedettség

A Political Capital által a Jobbikkal való szimpátia magyarázó tényezőjeként használt indikátorok közül egyedül az intézményekbe vetett bizalom nőtt markánsan az utóbbi években, ez azonban – Magyarországon – nyilvánvalóan a kormánnyal szembeni ellenérzések nagyságától függ, így önmagában az LMP-re, vagy akár 2010 előtt a Fideszre szavazást is valószínűsíthette volna. Egyébként is a Jobbik támogatottsága a fenti kategóriában a PC tanulmánya szerint csak kismértékben nagyobb, mint a teljes népességben (Political Capital 2012:40).

Az általánosabb, több kérdés alapján összevont indexek helyett talán érdekesebb egy-egy konkrét állítással egyetértők arányát nézni, különösen a romákkal kapcsolatban, amely a DEREK-indexből kimaradt.

27. táblázat. Cigánysággal kapcsolatos vélemények alakulása 1994-2011-ig.
(Az állítással egyetértők aránya az összes megkérdezett körében)

	1994	1997	2000	2002	2008	2011	2011 Jobbik
POZITÍV állítások							
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak	15	10	15	12	8	11	5
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy nem cigányokkal közös iskolai osztályban tanuljon	-	-	88	89	86	82	72
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között	-	-	63	66	66	63	61
NEGATÍV állítások							
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdene dolgozni	89	-	85	88	78	82	80
a bűnözési hajlam a cigányok vérében van	64	-	55	53	60	60	79
csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	46	47	38	33	36	42	69
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát	70	-	63	55	60	-	-

Forrás: Bernát-Juhász-Krekó-Molnár 2012: 356.o.1994: MTA Pszichológiai Intézet, Autoritarizmus és előítéletek című kutatás; 1997: Társi –Magyar Háztartási Panel; Társi Omnibusz 2000/12; 2002/5; 2008/5-7; 2011/4-6. Az utolsó sor utolsó adatának forrás a Magyar Választáskutató Program panelvizsgálata, az 2009-es, és nem 2008-as adat.

Megjegyzés: teljesen és inkább egyetértők összevonva.

Magyarországon minden létező standard szerint igen magas a cigányellenes előítéletek aránya: a negatív állításokkal a társadalom átlagban majdnem kétharmada egyetért, ehhez képest a második és harmadik pozitív állítás viszonylag magas támogatottsága kisebb jelentőséget kaphat. A Jobbik megjelenése sem hozott fordulópontot: noha 6-ból 4 esetben negatívabb cigánysághoz való viszonyulást mutatnak az adatok 2011-re, az elmozdulás igen csekély. Ezekben az adatokban tehát nem tapasztalunk további erősödést, ám ez nehéz is lett volna, eleve olyan magasak voltak az értékek. Ugyanakkor 2008-2009-re (tehát a Jobbik megjelenésének idejére) a bűnözés és a cigányság összekapcsolására vonatkozó két item (5. és 7.) valamelyest gyakoribb lett. Az adatok tanulsága ebben az esetben is az, hogy a Jobbik nem fordította át a cigánysággal kapcsolatos *általános* attitűdöket, a közvélemény lényegében a rendszerváltás óta – kisebb hullámzásokkal – változatlan. Az is rendkívül sokatmondó, hogy a jobbikosok válaszai markánsan csak a szórakozóhelyes és bűnözési hajlamos állítás esetében térnek el a többi válaszadótól. Úgy tűnik, hogy a cigányok dologtalanságával kapcsolatos vélemény mindenkire jellemző, így a nyílt diszkrimináció és az etnikai alapú bűnözés tekintetében van érzékelhető különbség a radikális közönség és az egész társadalom között (lásd a keresleti fejezetet). Ez viszont mindenképpen a párt retorikájának (is) a következménye, hiszen ez utóbbi két állítást egyedül a Jobbik propagálja (a pártok álláspontjának elemzését lásd később). A továbbiakban is vizsgálni fogom a radikális válaszadók és a teljes minta különbözőségét: *minél jobban eltérnek a jobbikosok értékei, és minél jobban nő a különbség 2008-2009 óta, annál nagyobb tere van az olyan értelmezéseknek, melyek a párt hatását hangsúlyozzák. Mivel a párt mérete változatlan maradt, ezért valószínűbb, hogy a fenti hatás jórészt a szavazók áthangolásából, és nem a tábor elvándorlásából vagy újak érkezéséből származik.*

Ezek alapján is teljesen egyértelmű, hogy a Jobbik elsősorban a cigányság problémája és a közbiztonság összekapcsolásában, ennek a kérdésnek a napirendre vételében játszott nagy szerepet, ezért a következő részben a rendpárti attitűdöket kell szemügyre vennünk. Ismét az általánostól a konkrétabb állítások felé haladva, először azt vizsgáltam meg, hogy a politikai önmeghatározásban, az identitásformálásban milyen szerepe van a rendpárti orientációnak.

34. táblázat. Politikai ideológiai önbesorolás változása 2006 és 2010 között

<i>Legközelebb áll az Ön felfogásához...</i>	<i>2006 május</i>	<i>2009 jún-júl</i>	<i>2010 április</i>	<i>2012 jan-márc</i>
...erős nemzeti érzésű emberek	15	17	18	18
...hívő emberek	10	7	7	8
...szocialista gondolkodású emberek	19	11	10	13
...zöldek, környezetvédők	6	8	6	5
...liberális, szabad gondolkodású emberek	13	12	11	12
...szociáldemokrata felfogású emberek	5	5	5	5
...konzervatív, hagyománytisztelő emberek	13	14	18	11
...a rend és a stabilitás hívei	17	25	24	27
...JOBBIKOSOK körében a rend és stabilitás hívei	-	18	26	28

Forrás: DKMKA 2010-es, 2009-es és 2006-os adatbázis, illetve Republikon-Ipsos kutatás 2012.

Megjegyzés: Elsődleges említések százalékos aránya, kerekítve. Azok aránya, akik elsősorban ezekkel a címkékkel azonosulnak. A rend és stabilitás hívei második preferenciaként is nagyon népszerű volt, a teljes mintában 30, a jobbik-szavazók között pedig 35-40% említette 2009 és 2012 között.

Látható, hogy a földcsuszamlásszerű politikai változások ellenére az identitásképző elemek értékei szinte teljesen változatlanok maradtak – az egyetlen markáns és tartós kivételt a rendpárti önbesorolás népszerűsége jelenti, első és második (lásd megjegyzés rovat) azonosulási pontként is lényegesen többen említették. Az is sokatmondó, hogy az elmozdulás 2009-re történt meg, a cigányokkal kapcsolatos gyilkosságok és a kérdés politikaivá válása után. Nem csak az emelkedés szembeszökő, hanem az abszolút arányok is: *napjainkra a rendpártiság vált a legnépszerűbb politikai címkévé Magyarországon.* A Jobbikosok körében az elsődleges említések aránya nem különbözik a teljes népességtől, a másodlagosaké viszont már érezhetően magasabb volt. Az adatok ebben a dimenzióban minden összefüggésben valószínűsítik, ha nem is bizonyítják, hogy a radikális pártnak ezen a téren érdemi hatása volt a közvéleményre. Nézzük a bűnözéssel kapcsolatos konkrét állításokat!

35. táblázat. Bűnözéssel kapcsolatos percepciók és tapasztalatok 2006 és 2010 között (az állítással egyetértők aránya)

	2006 jún-júl	2008 febr-ápr	2010 okt-dec	2010 okt- dec jobbik
betörés áldozata az elmúlt 5 évben	14	12	14	15
(nagyon) veszélyes este egyedül sétálni a sötétben	24	33	32	33
majdnem mindig (és gyakran) fél, hogy betörés áldozatává válik	21	24	22	23
majdnem mindig (és gyakran) fél, hogy erőszakos támadás áldozatává válik	9	13	12	13

Forrás: ESS 2006, 2008, 2010

Noha nagyon nagy elmozdulásokat nem tapasztalunk, azért 2006-ról 2008-ra szignifikánsan romlott a szubjektív biztonságérzet két állítás esetében is, és azóta is hasonló szinten maradt. A jobbikosok nem félnek gyakrabban attól, hogy betörés vagy erőszakos támadás áldozatává váljanak, mint a többi válaszadó. Az eltérés hiánya csak némileg meglepő, korábbi kutatásokból (Karácsony-Róna 2010: 41-42) is az derült ki, hogy a „cigánybűnözéssel” jellemezhető bűncselekmények áldozatai között ugyan némileg felülreprezentáltak a jobbikosok, de ez a hatás a többváltozós elemzésben – ahol például a lakóhelyre is kontrolláltunk – már nem bizonyult szignifikánsnak. A jobbikosok elsősorban nem rosszabb tapasztalatban vagy percepcióban különböznek, hanem inkább abban, hogy számukra sokkal égetőbbnek számít a probléma, fontosabbnak tartják ezt a kérdést. Ez látszódik a napirend-érzékelésükön (Karácsony-Róna 2010) és az általuk legfontosabbnak tartott társadalmi probléma említésén (Róna-Sörös 2012) is.

36. táblázat. Bűn üldözési és megelőzési vélemények alakulása 2010-2011-ben
(az állítással egyetértők százalékos aránya, utolsó kettő átlagpont)

		Teljes minta	jobbikosok
A rendőrség jó munkát végez		40	28
Téves vád esetén, kinek van nagyobb esélye, hogy bűnösnek találják?	a kisebbségének?	42	31
	a többségi társadalom tagjának?	10	25
	mindenkinek egyenlő?	48	44
Letöltendő börtönbüntetést kapjon-e egy 25 éves férfi, aki másodszor követ el betörést?		71	87
a törvénysértőknek a jelenleginél sokkal keményebb büntetést kellene adni (5-ös skálán teljesen egyetért+egyetért)		85	86
Létre kell hozni olyan bűnügyi nyilvántartást, amelyben az elkövetők etnikai hovatartozását is számon tartják: (inkább) egyetért		58	68
mennyire sikeres a rendőrség bűnmegelőzésben (átlagpont 10 fokú skálán, ahol 10 a nagyon sikeres)		4.77	3.97
Általában milyen hamar érkezik ki a bűncselekmény helyszínére a rendőrség? (átlagpont 10 fokú skálán, ahol 10 a nagyon gyorsan)		6.13	5.16

Forrás: European Social Survey 2010¹²⁶, Tárki omnibusz 2011 április¹²⁷

Megjegyzés: a bűnelkövetők etnikai hovatartozásának regisztrálására vonatkozó kérdés 2011-es (Tárki), a többi 2010 vége (ESS)

A fenti adatokból nincs időbeli összehasonlítási lehetőségünk, ám nem kockáztatunk nagyot azzal, hogy a két rendpártiságra vonatkozó kérdésben (letöltendő börtönbüntetés a visszaeső betörőnek és keményebb büntetés a bűnözőknek) a keményebb állásponttal korábban sem érthettek sokkal többen egyet, mint amilyen elsőprő többséget láthatunk 2010 végén. Az is szembeszökő, hogy az etnikai alapú bűnügyi nyilvántartás a teljes társadalom többségének és a jobbikosok kétharmadának helyeslését élvezzi. A radikális párt gyakran láttatja úgy az eseményeket, hogy a magyarokat éri hátrányos megkülönböztetés hazánkban – ez pedig a szimpatizánsainak válaszaiban is tükröződött. A szélsőjobb oldali közönségnél a rendőrségbe vetett bizalom alatta marad az átlagnak, ez azonban egy ellenzéki párt esetében (és a honi általánosan bizalmatlan légkörben) egyáltalán nem meglepő.

Összegezve az eddigieket: a főbb ideológiai irányzatok közül egyedül a rendpárti jelzővel azonosulók tábora nőtt az utóbbi években. Noha a cigányellenes előítéletek és a

¹²⁶ <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/>

¹²⁷ http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-H58

bűncselekmények büntetésének mértékére vonatkozó vélemények lényegében változatlanok voltak, a kettőnek az összekapcsolása viszont gyakoribbá vált az utóbbi időkben, nyilván nem függetlenül attól, hogy – ahogy láthattuk – a médiában is egyre inkább legitimmé vált az ilyen látásmód. Éppen ez az a mozzanat (például az etnikai alapú bűnügyi nyilvántartás vagy a ’cigányok vérében van a bűnözés’ állítással való egyetértés), ahol a jobbikos közönség leginkább eltért az átlagtól. Ebben tehát nehéz elképzelni, hogy ne lett volna hatása a radikális pártnak. Ugyanakkor ismét fontos megjegyezni, hogy ezek a kérdőíves kutatások csak előítéltre vonatkoznak és csak véleményt tükröznek. Az előítélet természetesen befolyásolja a konkrét cselekvést és a diszkriminációt, ám a kettő korántsem ugyanaz (Erőss-Gárdos 2002).

Noha a többi Jobbik által propagált ügyben nem áll rendelkezésünkre ennyi adat, a 2010 után a Jobbik második témájába előlépő EU- (és Nyugat-, és IM-) ellenesség dimenzióban azért nem kell teljesen a sötétben tapogatóznunk.

37. táblázat. Az EU-tagság támogatottsága 100 fokú skálán

	<i>Teljes népesség</i>	<i>JOBBIK-szavazó</i>
2009	65	-
2010	64	52
2011	63	46
2012	60	44
2013	60	37

forrás: Medián, saját számítások, 100 fokú skálára konvertált adatok

Az Unió tagság támogatottsága ugyan csökkenő tendenciát mutat (a csatlakozás utáni eufórikus hangulathoz képest még inkább, lásd még például: Policy Solutions 2012¹²⁸), ám a tendencia rendkívül „lassú”, enyhe, a társadalom szilárd többsége még mindig EU-párti. Mindössze 30% gondolja, hogy az EU ellenében kellene védeni a magyar szabadságot (Medián 2013¹²⁹), még az IMF-ben és a nemzetközi pénzügyi körökben is „csak” 46, illetve 42% látja az ellenséget. Ezekben az adatokban a Jobbik hatását már csak azért is nehéz felfedezni, mert van egy másik „szabadságharcos” is a politikai palettán: a kormány. Ugyanakkor annyit elért a radikális párt, hogy – feltehetően a szavazótábor kicserélődésének is köszönhetően – a saját bázisa egyre inkább „megérti”

¹²⁸ <http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/Euroszepticismus%20Magyarorsz%C3%A1gon.pdf>

¹²⁹ <http://median.hu/object.8a6eab8d-ef69-4c3e-a040-7c75d6877b32.ivy>

a párt hivatalos, euroszeptikus irányvonalát. A szavazótábor ráhangolódása a párt álláspontjára, tudatosabbá válása tekintélyelvűség, vezérkultusz, a bevándorlásellenesség dimenziókban is tetten érhető (Republikon 2012¹³⁰).

Jobbik és a többi párt álláspontja

A közvélemény alakulása és a pártok álláspontja közötti kölcsönhatás evidens. Mielőtt áttekintjük a politikai cselekvők megnyilvánulásait, érdemes kiindulni abból, hogy milyen különbségek vannak a tömegeket és az elitek között. A 32. táblázat azt mutatja be, hogy 2010-ben a parlamenti képviselők és a saját szavazótáboruk véleménye között milyen különbség volt a közbiztonság-cigányság kérdésében. Természetesen ennek a kérdőíves válaszok nem tökéletes indikátorai (különösen nem az alábbi egy-egy itemmel), mégis sokatmondó tendenciák rajzolódnak ki.

38. táblázat. A pártok parlamenti képviselőinek és szavazóinak rendpárti és cigánysággal kapcsolatos attitűdjei (átlagpontok)

	Fidesz		MSZP		Jobbik		LMP	
	Frakci ó	Szavazó k	Frakci ó	Szavazó k	Frakci ó	Szavazó k	Frakci ó	Szavazó k
cigányellenesség	3,8	5,0	2,4	5,1	5,7	5,8	1,6	4,0
rendpártiság	4,4	4,4	2,6	4,5	5,6	5,2	1,6	3,5

forrás: A Magyar Választáskutató Program 2010-es választás előtti közvélemény-kutatása (N=1500, Medián=750, Ipsos=750), és 2010-es elitkutatása (Bíró Nagy 2011 tanulmányából)

megjegyzés:

rendpártiság: a bűnelkövetőknek is vannak jogaik, a rendőrségnek minden körülmények között tiszteletben kell tartani az őrizetbe vett személyek jogait és emberi méltóságát (1=teljesen egyetért, 7-es skála)

cigányellenesség: a cigányokat annyi hátrányos megkülönböztetés éri, hogy a kormánynak jobban kellene őket támogatnia, mint másokat (1=teljesen egyetért, 7-es skála)

A 7-es skálán a nagyobb érték van közelebb a radikális állásponthoz. A képviselők tudatában voltak annak, hogy mi „várható tőlük” az adott dimenzióban, mit „illik” mondani az adott párt képviselőjeként. A választók viszont nem udvariaskodtak és – az LMP híveitől eltekintve – egységesen a cigányellenes, rendpárti álláspontra helyezkedtek. Ez egyben azt is jelentette, hogy a legjelentősebb feszültség a szocialista párt és a szavazói között tátong¹³¹. Részben ezért, részben a párt mérete és meghatározó szerepe miatt ezt a kérdést állítjuk az elemzés homlokterébe, a Fidesszel majd a

¹³⁰ <http://www.republikon.hu/upload/5000269/partok%20felidben.pdf>

¹³¹ Noha korántsem ez az egyetlen kérdés és eset, ahol eltér a párt és a szavazók álláspontja (Bíró Nagy 2011)

kormányzati szakpolitika alfejezetben foglalkozom. A pártok programjának elemzését a választási programokra alapozom, azonban a hivatalos dokumentumot cselekvések és nyilatkozatok számbavételével egészítem ki.

2006-ban az Erős Köztársaság, sikeres Magyarország (MSZP 2006) program keretében mindössze egyetlen nagyon rövid, kötelező tiszteletkörként letudott pont foglalkozott a romákkal. A konkrétumok nélküli szöveg rendkívül empatikus a cigánysággal szemben („roma honfitársaink”, „roma társaink” megnevezéssel illeti őket), csak a többségi társadalom és a politikai felelősségét hangsúlyozza, a kisebbséggel szemben semmilyen elvárás nem fogalmazódik meg. Ez nemcsak a mindig udvarias programra igaz, hanem a kormányzásra is, legalábbis 2009-ig. Emlékezetes maradt például az a pillanat, amikor Gyurcsány – még 2004-ben – lovári nyelven mondta el a parlamentben, hogy „Egy Magyarország van: romák és magyarok közös országa”. Az MSZP ekkor ugyanazon a liberális, „politikailag korrekt” („píszí”) állásponton volt, mint akkoriban az összes többi párt.

Ugyanezen párt egészen máshogy nyilvánult meg ebben a kérdésben 2009-ben, és azt követően, az olaszliszka és a veszprémi gyilkosság, a cigánysággal kapcsolatos konfliktus kiéleződése és politikaivá válása a kormány – és így az MSZP – hozzáállását is gyökeresen megváltoztatta. A cigányok tendenciózus bűnözéséről beszélő miskolci rendőrkapitány melletti – már említett – kiállítás jó példa erre, Draskovics szocialista belügyminiszter meggondolta magát, és visszahelyezte pozíciójába. Az uzsorások elleni első törvény megalkotása a Bajnai-kormányhoz fűződik, a szociális kártya bevezetésének ötlete pedig a 2009-es Út a Munkához program része volt: a csak élelmiszerre, ruhákra stb. költhető kártya arra az egyáltalán nem burkolt feltételezésre épül, hogy a fizetésüket elisszák a szegények (jórészt cigányok) - ezt ugyanakkor a vonatkozó felmérések egyáltalán nem támasztják alá (Bernáth-Messing 2012: 12). Ferge Zsuzsa kifejezetten szegényellenesnek, és helyenként rasszistának ítélte programot¹³², és a Magyar Narancs is hasonlókról számol be az MSZP-vel kapcsolatban¹³³. 2010-ben

¹³² „...Itt a szegények szívatásáról van szó” – Ferge Zsuzsa szociológussal Varró Szilvia beszélgetett. Beszélő, 2009. február, Évfolyam 14, Szám 2.

¹³³ http://magyarnarancs.hu/belpol/munka_es_segely_az_mszp_szerint_mi_a_magyar_vidék_baja-69117

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében „Családi pótlék helyett adókedvezményt” feliratú óriásplakátokkal kampányoltak a helyi szocialisták (Policy Solutions 2011¹³⁴).

Még a mindig óvatosan és puhán megfogalmazott programban is tetten érhető a változás: a 2010-es választási program természetesen elutasítja a diszkriminációt és tesz még néhány „politikailag korrekt” kijelentést, ám a „píszí” kritikája is erőteljesen megjelenik: „ne essünk ismét áldozatul annak a végzetes öncsalásnak, amely az együttélés konfliktusait ... nem létezőnek tekinti” (MSZP 2010: 4), és a cigánysággal szemben is elvárásokat fogalmaz meg: „a kisebbségi társadalomnak tisztelnie szükséges a többség által vallott és követett normákat” (MSZP 2010: 24, idézi Bíró Nagy 2011). Rendpártiságban is számos olyan javaslatot irányzott elő a dokumentum, amely a jobboldali szavazók egyetértésére is számíthat (településrendőrség, polgárőrség támogatása, térfigyelő kamerarendszerek kiépítése, nyugdíjas rendőrök visszahívása).

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az MSZP nem került át a politikai paletta túloldalára, inkább egyfajta kettősség jellemezte a kérdésben: a liberális – elsősorban fővárosi – értelmiségi háttérrel, és a – leginkább borsodi – „keményvonalas”, rendpárti képviselők, párttagok és szavazók között őrlődött (Policy Solutions 2011, lásd a 32-es táblázatot). Az előbbi irányzat Lendvai Ildikó, az utóbbi Gúr Nándor nevével fémjelezhető. Olyan olvasatnak is látom létjogosultságát, miszerint az MSZP még mindig inkább mérsékli, mintsem radikalizálja a szavazótáborát a kérdésben: a párt a lehetőségekhez (és közönségéhez) képest liberálisnak tekinthető. E szerint inkább az a meglepő, hogy az MSZP nem mozdult el jobban a cigányellenes-rendpárti pólus felé.

Az MSZP 2010 utáni politikája azonban megint inkább rendpárti irányba mutat: Gyöngyöspata kapcsán Mesterházy a roma és a gárdista jogsértőket *is* elítélte¹³⁵, noha a magánterület arányos védelmének eltörlését ellenezte a szocialista párt¹³⁶, több ponton

¹³⁴ <http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemezsek/A%20rom%C3%A1k%20helyzete%20Magyarorsz%C3%A1gon.pdf>

¹³⁵ az államnak kötelessége föllépni minden normaszegéssel szemben, eddig "megbillent az egyensúly a kisebbség és a többség érdekeinek figyelembevételében", a "cigányság problémáját nem szabad csak jogvédelmi szempontból megközelíteni". <http://c-press.hu/201111259082/belfold/schiffer-vilagossatette-2014-ben-sem-lesz-egyuttmukodes-az-mszp-vel.html>

¹³⁶ http://www.atv.hu/belfold/20120516_fejbelott_krumplitolvaj_az_mszp_szerint_kell_meg_finomítani_az_új_btk_n

szigorítást javasolt az új BTK-hoz, és a parlamenti munkában is volt, hogy a Jobbikkal értettek egyet a kérdésben¹³⁷.

A szocialista párt tehát a nemzetközi irodalom által (a radikális párthoz történő) alkalmazkodási stratégiaként emlegetett megoldást választotta (Bale et al 2011). A kisebbik baloldali párt viszont inkább a konfrontálódást részesítette előnyben: a Jobbik – és sokszor a Fidesz – által javasolt intézkedéseket élesen elutasította¹³⁸: „A megoldás nem a többségi társadalom valós sérelmeit meglovagoló szélsőjobboldal hangzatos követeléseiben van” (LMP 2010:9¹³⁹). A programot a szociális érzékenység, a romákkal kapcsolatos empátia jellemzi: a magas bűnözési rátájuk „a társadalomból való kirekesztettségüknek és az ebből keletkező reményvesztettségnek, nem pedig kulturális szokásaiknak, vagy egyéni hibáiknak a következménye (LMP 2010:3-4).” Ignorálásról sem beszélhetünk az LMP esetében, a gyöngyöspatai konfliktus kirobbanásakor a párt – az MSZP-vel ellentétben – az első között mozgósította aktivistáit a faluba.

Noha az LMP pont ellenkező álláspontot képvisel a Jobbikkal szemben, paradox módon ebben az esetben könnyebb rámutatni a Jobbik hatására: a párt roma-programjában rengeteg explicit utalás van a szélsőjobbra, az egész politikai iránymutatás a Jobbik antitéziseként is értelmezhető (legalábbis jórészt). Az oksági viszonyok kibogozása az MSZP-nél már nem ilyen egyszerű, ám a hatás valamilyen formában szinte biztosan létezik, igaz a mértékének megítélése már nem egyértelmű. Könnyen elképzelhető, hogy az MSZP a saját (2010 után megmaradt) szavazóbázisának cigányellenességét ismerte fel (lásd 32-es táblázat), és a szimpatizánsai igényeihez igazította politikáját. Épp ilyen életszerű az a feltételezés is, hogy a MSZP és Jobbik között létező szavazói vándorlás (mely helyben, Északkelet-Magyarországon jelentősebb lehet, mint országosan) volt a cigánysággal kapcsolatos megnyilvánulások mozgatórugója: meg

¹³⁷ Kellene már tudnunk azt, hogy igen, Mirkóczki Ádámnak [jobbikos képviselő] sajnos igaza van, a bűncselekmények elkövetőinek nagy száma cigány származású, de e tény megállapításán túl nagy valószínűséggel kellene még dolgokat tenni.” – mondta Juhász Ferenc a rendészeti bizottság ülésén (parlamenti jegyzőkönyv, 2013). A kuruc.info – egyébként jogellenesen – feltörte Mesterházy asszisztensének a postaládáját, amelyben nyíltan cigányellenes levél volt. http://alfahir.hu/mesterhazy_titkarnoje_indiaba_kuldene_a_ciganyokat

¹³⁸ „A segély megvonása, a megélhetésért küzdők börtönbe csukása, a romák megfélemlítése embertelen, ésszerűtlen, és az etnikai gyűlölet elharapózásával fenyeget. A családi pótlék átalakítása adókedvezményé, vagy megvonása a harmadik gyermek után a gyermekszegénység növekedésével járna. A szociális kártyától nem várható a mélyszegénységgel összefüggésben álló szociális és mentálhigiéniai problémák enyhülése, miközben bevezetése tovább erősítené a mélyszegénységben élők elszigeteltségét és kiszolgáltatottságát.”

¹³⁹ http://lehetmas.hu/upload/57/57/201004/LMP_romaprogram.pdf

akarják gátolni a szélsőjobbhoz távozást a saját táborukból. A helyi tapasztalatok relevanciáját támasztja alá a 2010-es külön indított borsodi kampány. Ugyanakkor mindegyik értelmezés korlátozottságát mutatja az említett másik olvasat, amely az MSZP eltolódásának mérsékelt voltát hangsúlyozza. Ez inkább azt mutatja, hogy egy párt nehezen változtatja meg az álláspontja irányát.

Elképzelhető-e, hogy az MSZP politikája hasonló mértékben változott volna a Jobbik felfutása nélkül? Minden elképzelhető, de nem valószínű. A kérdés politikaivá válása, napirendi kiemelkedése nélkül nem lett volna értelme az irány- és hangsúlyváltásnak. Márpedig a Jobbik nélkül nem kapott volna ekkora politikai jelenséget a kérdés, ebben egészen biztosak lehetünk. Tehát a radikális párt közvetve, vagy közvetlenül, de erőteljes hatás gyakorolt a szocialisták roma- és közbiztonság-politikájára.

Jobbik és a kormányzati szakpolitika

A kormányzati intézkedésekre gyakorolt hatás alatt az irányt és a törekvést értem, nem a minőséget. Nem fogom vizsgálni, hogy a kormány döntései mennyire bizonyultak hatásosnak, nem fogom megítélni, hogy megfelelőek voltak-e. Mindössze arra szorítkozhatok, hogy a Jobbik által propagált témákban milyen mennyiségű és irányú erőfeszítéseket tettek.

Noha a második Orbán-kormányra koncentrálnak, nem árt itt is tudatosítani, hogy a Jobbik minden bizonnyal már a Bajnai-kormány roma- és közbiztonság-politikájára is hatással volt. A szocialisták meglepően rendpárti intézkedésekkel búcsúztak a kormányrúdtól, ahogy ezt bemutattam az előző alfejezetben. Itt azonban kifejezetten a Fidesz vezette kormányról lesz szó.

A kormányzati intézkedések irányának ebben az esetben legjobb indikátora a törvények és törvénymódosítások száma. A bűnmegelőzési hatékonyság inkább a rendőrség munkáját minősíti, a kormány és az ellenőrzése alatt álló parlament jogalkotással reagálhat a közbiztonsággal kapcsolatos eseményekre. Az előterjesztések indoklására, a törvények preambuluma fókuszálunk, ezek ugyanis a jogalkotó célját, filozófiáját világítják meg. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen mennyiségű és irányú törvényi szabályozás született a szocialista és fideszes kormány alatt, mely vagy a Jobbik és a vele szövetséges egyenruhás szervezetek, vagy a Jobbik által a cigányságnak tulajdonított bűncselekmények elleni fellépést alapozta meg; illetve arra is, hogy általában milyen intézkedésekkel kívánták elősegíteni a közbiztonságot, mennyire

tekinthetőek rendpártinak a döntéshozók. A rendeleteket óriási számuk miatt nem tudtam hasonló alapossággal áttekinteni, de néhány fontos, híresebb rendeletre majd kitérek. Természetesen nemcsak a törvények és módosítások számára, hanem a minőségére, a jelentőségükre is koncentrálok.

A főbb eredmények szerint egy erős tendencia rajzolódik ki: a második Orbán-kormány számára a jogalkotás szintjén fontosabb lett a közbiztonság kérdése, az igencsak megszorodott számú törvények pedig irányukban is egyértelműek: szigorúbbak-rendpártibbak. A kurzus alapfilozófiája szerint jogosultságok csak a kötelezettségek teljesítése esetén járnak: a kötelezettségüket nem teljesítők és a törvényt sértők ellen pedig fokozott szigorral kell fellépni.

Ennek első dimenziója a segélyek további feltételekhez kötése. Az iskolalátogatás hiánya esetén a gyermek családjától nemcsak az iskolakezdési támogatást, hanem a családi pótlékot is megvonják, ahogy a közmunkát visszautasító állampolgár is elveszíti minden jogosultságát (melléklet: T/1813). A még az előző szocialista kormány alatt bevezetett szociális kártyát (amelynek értelmében a segélyt csak meghatározott javakra – ételre, italra, ruházkodásra, stb – lehet költeni) még a közmunkák után járó heti fizetéssel is megfejelték. Mindkét intézkedésnek ugyanaz a kiindulópontja: a szegény (sok esetben cigány) elinná, szerencsejátékon elköltené a pénzt, ha egyben látná a „nagy” összeget¹⁴⁰. Az új önkormányzati törvénnyel (melléklet: T/4864) jelentősen megnövelték a helyi önkormányzatok mozgásterét abban, hogy saját hatáskörben, rendeleti szabályozással döntsenek a segélyre jogosultság feltételeiről. Ezek közé a munkaügyi hivataltól való (munkakeresésről szóló) igazolás mellett a „tisztá udvar, rendes ház” is sok helyen bekerült (index 2011)¹⁴¹: aki nem tartja megfelelő állapotban a lakóhelyét, az – rászorultsága ellenére – nem kap semmilyen juttatást az önkormányzattól, és közmunkában sem vehet részt. Sőt, az önkormányzat „kirívóan közösségellenes magatartás”-re hivatkozva is megtagadhat bármilyen jogosultságot¹⁴² – a szubjektív elem pedig nagyobb teret ad a hivatali mérlegelésnek. Ezt később az ombudsman indítványára alkotmányellenesnek nyilvánította az AB¹⁴³. Az

¹⁴⁰ Ahogy már említettük, ezt a „tendenciát” a felmérések egyáltalán nem támasztják alá (Bernáth-Messing 2012:12)

¹⁴¹ http://index.hu/belfold/2011/03/08/tiszta_udvar_rendes_haz_utan_jar_csak_segely/

¹⁴² http://www.kormany.hu/download/7/e3/80000/%C3%96nk_Hirlevel_2012_I%20sz%C3%A1m.pdf

¹⁴³ http://hvg.hu/itthon/20130304_Nem_eleg_az_ombudsmannak_az_onkormanyzati

önkormányzatok korábbi, cigányokkal szembeni diszkriminatív fellépéseiről részletes összefoglalót ad Zolnay János (2013).

Az összes fenti intézkedés elsősorban, de nem kizárólag, a cigányságot érinti érzékenyen. Egytől-egyig benne voltak a Jobbik programjában (Jobbik 2010: 35,38-41), vagy épp az általa propagált „érpataki modell”¹⁴⁴-ben jelentek meg először (tisztá udvar, rendes ház; közösségellenes magatartás). Az „életvitelszerű” hajléktalanságot alaptörvényi tiltását (XXII-es cikk/3) is üdvözölte a párt¹⁴⁵, jóllehet, tudomásom szerint nem követelte korábban.

Második dimenziója az új kormány hozzáállásának a közoktatás átalakítása. A tankötelezettség korhatárát 16 évre szállították le (Melléklet: T/4856 köznevelési törvény). Ugyanakkor 14 és 16 éves kor közötti tanulók egy részét is kivezették a középfokú oktatásból: a szakiskolák a korábbi kötelező felvétel helyett ezentúl elutasíthatják a gyengén tanulókat, számukra ugyanis bevezették a „Híd-programot”, amelyben csak a lemaradó tanulók vesznek részt. Ebből viszont az is következik, hogy a munkaerőpiacon igen szerény presztízse van az ott szerzett képesítésnek, így rengeteg fiatal versenyképes végzettség nélkül indítja el a pályafutását.

A fenti intézkedések növelik az oktatási szegregáció esélyét, amely gyakorlatilag teljesen törvényesítve lett azzal, hogy a felzárkóztatás címszó az alaptörvénybe is bekerült (XV cikk/4). E szép jelszóra hivatkozva az önkormányzatok saját hatáskörben megtagadhatják a vegyes (cigány-magyar) osztályok kialakítását, ha szerintük az elkülönített osztályokban jobban megoldható lenne a cigány tanulók felzárkóztatása. Szintén a felzárkóztatást szem előtt tartva vezették vissza az évisméltés intézményét, melyet a szocialista kormányok szüntettek meg. Kétszeres túljelentkezés esetén lehetővé teszik az intézményi felvételi lehetőségét.

A tankötelezettség leszállításán kívül a fenti intézkedések egytől-egyig benne voltak a Jobbik programjában (Jobbik 2010: 49-51). A Jobbik az iskolai rend fenntartását egy belső emberrel – szélesebb hatáskörű portás, „pedellus” – képzelte el, a Fidesz iskolarendőröket („bűnmegelőzési tanácsadók”) állít az intézményekbe. Noha a cigányokhoz nem kapcsolódik, de érdekes adalék, hogy a Jobbik által is propagált költők-írók (Wass Albert, Tormay Cecile) kerültek be a Nemzeti Kerettantervbe, ahogy

¹⁴⁴ <http://www.erpatak.hu/index.php?l=8>

¹⁴⁵ <http://jobbik.hu/hireink/budapest-hajlektalanok-fogsagaban>

a kötelező erkölcsstanóra is a radikális párt programjának részét képezte. A kormányhivatalok oktatási intézmények feletti felügyeleti joga (iskolaigazgató kinevezése) is nagyon hasonló a Jobbik által követelt tanfelügyeleti rendszerhez. Végül, a Jobbik követelte a tankönyvterjesztést kivonását a piaci folyamatok alól – ezt pedig a Fidesz egy-az-egyben megvalósította az állami tulajdonú Könyvtárellátó (KELLO) létrehozásával.

Harmadszor, a büntetőtörvénykönyvet vesszük szemügyre. A büntethetőségi korhatárt 14-ről 12 évre szállították le, a kamaszkorúakra „bízott” bűncselekmények gyakoribb válása miatt (különösen a cigányok körében). Emellett az új büntetőtörvénykönyv sokkal szigorúbb, keményebb büntetéseket tesz lehetővé számos bűncselekmény esetében (melléklet: T/9246). Ezek közül talán a legfontosabb a magánterületre betörőkkel szembeni arányos védekezés feloldása, aránytalanul erős védekezés törvényessé tétele, amely Pintér Sándor és Vona Gábor Corvinus egyetemen tartott vitájában¹⁴⁶ is központi témává lépett elő. A kérdés a politikai napirenden állandó szerepet kap a kerítésébe áramot vezető „Béla bácsi” (Bernáth-Messing 2012:16) története óta. Vona emiatt, az önfenntartó börtönök bevezetése miatt is, és az uzoratórvény okán is elismerését fejezte ki Pintérnek. A fenti intézkedéseken kívül a Fidesz „három csapás” törvénye is élvezi a radikális párt támogatását. A ciklusban az első között elfogadott indítvány a háromszorosan visszaeső, személy elleni erőszakos bűncselekményt elkövetők esetében kétszeresre emelte a büntetést, súlyosabb esetekben pedig életfogytiglanra.

A törvényhozás rendpárti irányba tolódását mutatja be a következő táblázat.

¹⁴⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=plfEyKRXuag>

39. táblázat. Rendészeti-kisebbségi törvények és törvénymódosítások 2006 és 2012 között

	2006-2010 (48 hónap)	2010-2012 (31 hónap)
RENDPÁRTISÁG irányába ható törvények, módosítások	4	12,5
JOBBIK, GÁRDA és más egyenruhás szervezetek elleni fellépést megalapozó törvények, módosítások	4	2,5
kisebbségi jogok, emberi jogok	1	2
más, jellemzően technikai, ebben a keretben nem politikai módosítások, törvények	13	5
ÖSSZESEN	22	22

forrás: saját gyűjtés, parlament.hu. A törvények és törvénymódosítások felsorolása a melléklet 9. és 10. táblázatában található.

Nagyon fontos adalék, hogy az előző cikluson belül is élesváltás volt tapasztalható: 2008 ősze előtt csak egy politikailag is értelmezhető közbiztonsággal kapcsolatos törvény vagy módosítás született, 2008 vége és 2010 eleje között viszont hét. A rendpárti törvényhozás igazán a második Orbán-kormány alatt indult be: 15-re kúszott fel ez a szám – jóval kevesebb idő alatt! A szocialista kormányok erélyesen kívántak fellépni a Gárda ellen, ami a Fideszre is jellemző, ám egészen más arányokkal. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy már az MSZP is fellépett a cigányokhoz kötött bűncselekmények ellen, valószínűleg érzékelve a gyorsan jobbra tolódó közhangulatot és médiaképet.

A fenti három dimenzióban felsorolt számos, a Jobbik programjával összezsengő intézkedés valósult meg. Természetesen önmagában az egyezőség-egyetértés még nem bizonyítéka a Jobbik hatásának, ám a rendpártiságban nehezen képzelhető el, hogy a Jobbik nélkül is ilyen irányt vett volna a Fidesz politikája. A közvélemény, a média, és a Jobbik együttesen erős nyomás alá helyezték már a szocialista kormányt is. A pontos oksági viszony kibogozása szinte lehetetlen, ám a Jobbik nemcsak a Fideszre, hanem a közvéleményre és a médiaképre is hatással lehetett, így direkt mellett indirekt hatása is értelmezhető a kormányzati politika esetében. Noha száz százalékig nem perdöntő, ám az is erősíti ezt a képzetet, hogy az intézkedések többségét előbb lehetett a Jobbik programjában vagy nyilatkozataiban olvasni, ez alól a három csapás, az új nemzeti alaptanterv és a segélyezés szigorítása jelenti a kivételt.

Közel sem azonos részletezettséggel, de más ügyekben is szemügyre vettem a Jobbik programja és a kormány intézkedései közötti hasonlóságokat, a Policy Solutions (2012:23) elemzésére¹⁴⁷ támaszkodva.

Szimbolikus politikában:

- Szent Koronára és a kereszténységre utalás megjelent az Alaptörvényben
- Trianon évfordulója emléknap
- kötelező határon túli osztálykirándulás
- Átnevezések, szoboreltávolítások: Horthy Miklós, Nyíró József, Wass Albert, Tormay Cecile, Károlyi szobor-eltávolítása, Roosevelt tér átnevezése gróf Széchenyi István térre
- regisztráció és alacsony iskolai végzettségűek szavazati jogának eltörlése

gazdaságpolitikában:

- magán-nyugdíjak államosítása
- devizahitelek kilakoltatásának megakadályozása, hitelük egy részének állami átvállalása
- Globalizáció- és Nyugat-ellenesség
  - bankadó
  - multi-adó
  - euroszeptikus retorika („Nem leszünk gyarmat” tüntetés)
  - szövetséges országok Keleten
  - Bilderberg-csoport elleni „küzdelem”

Ezekben az ügyekben viszont már jóval szkeptikusabbnak kell lennünk. A Fidesz határon túli magyarok iránti elkötelezettsége legkésőbb 1998 óta központi helyet foglal el a párt agendájában, ahogy a Szent Korona utaztatása és a párt vallásos fordulata is jóval a Jobbik 2003-as megalakulása előtt történt. A magánnyugdíjak államosítása, a bankadó és multiadó esetében is sokkal életszerűbb költségvetési okokat keresni, utóbbi két intézkedés ráadásul népszerű és a Fidesz retorikájába jól illeszkedő volt. Az euroszepticismus nem ugyanolyan mértékű a két jobboldali pártnál, a Fidesz minden Unióellenes üzenete ellenére sosem helyezkedett a kilépés álláspontjára. A „nem leszünk gyarmat” jelszóra épülő politika kétségtelen, hogy a Jobbik szavazói számára kedves lehet (és ezért a radikális pártnak veszélyes), ugyanakkor ennek is máshol kell keresni az eredőjét. A Fideszre a nemzeti identitásépítés legkésőbb 1998 óta mindig

¹⁴⁷ <http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/A%20sz%C3%A9ls%C5%91jobboldal%20Magyarors%C3%A1gon.pdf>

jellemző volt, és ezzel a gazdasági nehézségek miatti felelősséget is (részben) rátolhatja az Unióra, a kozmopolita mezőbe ránthatja a baloldali ellenzéket, és legfőképpen, egy nagyon erős ideológiai muníciót ad a saját táborának, a gazdasági szabadságharccal (hasonlóan a Sarkozy-féle "droite dure" - kemény jobboldal koncepciójához).

Valószínűleg csak ideológiai-motivációs egybeesésről, és nem egymásra hatásról van szó a választási regisztráció bevezetésének szándéka és Jobbik azon javaslata között, miszerint a 8 általános alatti végzettségűektől vonják meg a szavazati jogot. A regisztrációnak – elszólásokban nyíltan kimondott¹⁴⁸ – célja, hogy a „nem-tudatos”, „képzetlen”, „tájékozatlan”, „könnyen manipulálható” választókat távol tartsa a szavazástól – ugyanúgy, ahogy a Jobbik már korábban megfogalmazott javaslatának, ami (szintén alig leplezve) a cigányok ellen irányulna.

A fenti listából két esetben gyanakodunk mégis a Jobbik hatására. Az egyik a devizahitelek ügye. Az ő megsegítésüket már a ciklus kezdetétől fogva fontosnak tartotta a Fidesz, ugyanakkor a radikális végtörlesztési mentőcsomag már azután született (2011 szeptemberében), hogy a Jobbik jelentős nyomást gyakorolt a témában: a korábbi tüntetései után pont olyan kérdéssel kezdett aláírást gyűjteni, amit a kormányzat – egy jelentős változtatással – megvalósított¹⁴⁹. A Jobbik szeptember elsején kezdeményezte az aláírásgyűjtést, a kormány szeptember 9-én döntött a kérdésről¹⁵⁰, az országgyűlés pedig szeptember 19-én szavazta meg a törvényt. Noha nem látunk a döntéshozók fejébe, ám ez az intézkedés minden bizonnyal legalábbis részben a Jobbik inspirációjából született.

A másik esetben is az időbeliség és a nagyfokú hasonlóság a legfőbb bizonyíték (mi más is lehetne?). A Bilderberg-csoporttal azonosított összeesküvés-elmélet (másokkal együtt) már régóta él a szélsőjobboldali szubkultúrában, a párt holdudvarához tartozó

¹⁴⁸ „Az a hatszázezer választó dönti el (a választást), aki az utolsó napokban határoz annak alapján, hogy ki ígér többet, ki ad több pénzt... és akinek semmilyen elképzelése nincsen még a saját életéről sem”(Kósa Lajos) <http://index.hu/belfold/kosa070309/>

„A tudatos szavazók döntsenek, és ne az utolsó pillanatban egy ingyensör befolyásoljon egy választói megnyilvánulást” (Harrach Péter) http://nol.hu/belfold/20120830-alkotmanyos_gorcok?ref=sso
 „...és nem a választási kampány finisében az ellenfelet démonizáló, lebutított kampányszövegekre vevő vadbarmok” (egy fideszes politikus) http://nol.hu/belfold/20120522-elozetes_regisztraciott_akarnak

¹⁴⁹ „Egyetért-e azzal, hogy a devizahitelek kapcsán a felvétel időpontjában lévő árfolyamon történjen meg a forintosítás és ennek a terheit a bankszektor viselje?”: ha nem is a felvételi árfolyamon, de annál a legtöbb esetben csak 20-30 ft-tal feljebb, 180 ft-on valósította meg a kormány ezt a követelést.

http://mandiner.hu/cikk/20110901_devizahitel_alairasgyuitiesbe_kezd_a_jobbik
¹⁵⁰ http://hvg.hu/gazdasag/20110909_vegtorlesztes_rogzites

Csath Magdolna már 2008-ban írt erről a Barikádban¹⁵¹. Ezt követően sokáig felszín alatt maradt a téma, évekig senki sem írt róla - de 2013 június 13-án újra felelevenítette ezt a Jobbik lapja, méghozzá egyből a címlapon („egy kormány mind felett”¹⁵²). Öt nappal később a Magyar Nemzet „biztos forrásokból” úgy értesült¹⁵³, hogy a Bilderberg csoport választási csalást készít elő Magyarország ellen. Ezt követően beindult a kormányzati propaganda, Surján László fideszes EP-képviselő az Unió legnagyobb botrányának nevezte az ügyet, a külügyminiszter „nagyon súlyos helyzetről” beszélt¹⁵⁴. Vivienne Reding Uniós biztos már jó ideje a Fidesz fő kommunikációs ellenségének számított, így az ő részvétele a „konferencián” nyilvánvalóan szükséges volt az ügy felkarolásához – ugyanakkor megint csak szinte biztosak lehetünk benne, hogy a kezdőlökést a Jobbik, pontosabban a Barikád adta meg. Itt tehát nemcsak katalizáló, hanem kezdeményező szerepet töltött be a radikális jobb.

Végül, a Jobbik nemcsak adaptációs stratégiára, hanem ellenlépésekre is ösztökélheti a kormányzatot, ahogy azt például a Gárda elleni törvények kapcsán láthattuk. A Jobbik megjelenése egy szempontból mindenképp kényelmes helyzetbe hozta a Fideszt: a kormánypárti a radikálisokhoz képest mérsékeltnak, középen állónak tűntetheti fel magát, például a választási törvényről szóló vitában rendszeresen a Jobbik iskolázottsági cenzusára mutogattak¹⁵⁵. A Fidesz külföldön és belföldön is legitimálhatja magát azzal az „érvvel”, hogy egyedül ő képes megakadályozni a szélsőjobb oldali előretörést: ha ő nincs, akkor a Jobbik jön. (Schüssel-interjú, a *Heti Válasz* címlapján: „Orbán a garancia a szélsőjobb ellen”¹⁵⁶)

Összességében a kormányzati szakpolitikára a közbiztonság dimenziójában jelentős hatást gyakorolt a Jobbik, habár az oksági viszonyban más tényezők – média, többi párt, napirend – is bizonyára szerepet játszottak. Az euroszkepticizmusban, illetve a tőke- és Nyugatellenességben a Fidesz – jelentős különbségek mellett – hasonló irányba mozdult el, mint a Jobbik, ám erős kétségek merülnek fel, hogy ez a szélsőjobb oldali párt miatt történt volna így. Néhány konkrét esetben azonban az időbeli egybeesés a Jobbik egészen direkt hatásra enged következtetni. Ismét aláhúznám ugyanakkor, hogy a

¹⁵¹ <http://alfahir.hu/node/12297>

¹⁵² <http://barikad.irasai.hu/oldalak/barikad-201324-32133/>

¹⁵³ http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/leding-biztos-celkeresztjeben-a-valasztas-1167455

¹⁵⁴ http://index.hu/kulfold/2013/06/24/a_magyar_valasztok_ellen_tor_viviane_leding/

¹⁵⁵ http://mandiner.hu/cikk/20111011_valasztajogi_cenzust_vezetne_be_a_jobbik

¹⁵⁶ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=181495>

folyamat interkatív: ahogy a Jobbik hatására cselekszik a kormány, úgy a kormány is felbátoríthatja, megmozgathatja a szélsőjobboldali pártot.

Összefoglalás

A fejezet elején áttekintettem a Jobbik tematizálási kísérleteit: noha van egy érdekes munkamegosztás a párt parlamenti és parlamenten kívüli tevékenysége, illetve a médiája között, azért az egyértelműen kirajzolódott, hogy a cigányság és a közbiztonság témájának összekapcsolása 2010 után is a párt leggyakoribb üzenete volt, a második számú húzótemává pedig az EU- és Nyugatellenes (és bank- és tőkeellenes) mondanivaló lépett elő. A többi témák képviselőjének gyakoriságában nagyobb az eltérés a különböző arénákban – én a leginkább domináns dimenzió, a közbiztonság és a cigányság kérdése kapcsán vizsgáltam a Jobbik hatását.

A logikai láncolat szerint egy párt úgy tud változást elérni, hogy először napirendre tűzi az adott témát: eléri, hogy erről szóljanak a híradások, amelynek következtében majd az a közbeszéd része is lesz. Ez által válik lehetővé a közvélemény átformálása, ami a pártok álláspontjának megváltoztatásához és a kormányzati döntéshozatal befolyásolásához vezethet.

A cigánykérdés napirendi jelenléte inkább oka, mintsem következménye a Jobbik felfutásának, ebben nem 2010 után, hanem 2006 és 2009 között állt be komoly változás. A Jobbik legnagyobb hatású vonatkozó akciói ugyan széles figyelmet kaptak, de ezek szigetszerűen emelték csak az ügy napirendi súlyát, állandó médiajelenlétről nem beszélhetünk. A párt közvetlen hatása nem a napirendi jelenlét erősítésében, hanem a tálalásban nyilvánult meg: a Jobbik hozzájárult ahhoz, hogy a cigányokkal szemben gyakran cinikus, őket „munkakerülőnek”, „bűnözőnek”, „kezelhetetlennek” bemutató látásmód dominánssá vált. A kérdés politikai kiemelkedésében játszott kezdeményező szerepet a párt, miután ez megtörtént 2009-ben, már inkább katalizáló hatása volt.

Ami a közvéleményre gyakorolt hatást illeti: önmagában a konkrét cigánysággal kapcsolatos attitűdök nem sokat változtak a Jobbik megjelenése óta – már az előtt is nagyon előítéletes volt a magyar társadalom –, a cigányság és a közbiztonság témájának összekapcsolására viszont rezonált a választóközönség: többen definiálják magukat rendpárti szavazóként. Ez az összekapcsolás az a konkrét kérdésfeltevés, amelyben leginkább különbözik a jobbikos tábor a többi választótól.

A cigányellenes közvélemény és a téma napirendi kiemelkedése arra készítette az MSZP-t, hogy – korábbi álláspontját felülvizsgálva – cigányokkal szemben némileg kritikusabb üzeneteket fogalmazzon meg, az LMP ugyanakkor inkább az éles konfrontációt választotta a Jobbikkal szemben. A kormányzati döntéshozatal rendpárti irányba való eltolódására is ösztönző hatással lehetett a radikális párt, akár közvetetten, akár közvetlenül.

A fejezet egyik fő mondanivalója éppen ehhez kapcsolódik: egy párt hatásának és interakcióinak vizsgálata nehezebb műfaj, mint a megerősödése mögött meghúzódó okok kutatása. Nagyon ritka az olyan eset, amikor egészen egzaktan beazonosíthatóak bárminek is a politikai következményei. Még ahol a leginkább magabiztosan állítottuk, hogy a Jobbik ihletésére történt egy kormányzati cselekvés – devizahitelek, Bilderberg-csoport elleni verbális offenzíva – , ott is „csak” az időbeli egybeesésre alapoztuk ezt: nem láthatunk a döntéshozók fejébe. Ugyanakkor talán enélkül is érdemes elgondolkodni az okok mellett a következményeken is – még ha nem is tudjuk kibogozni az oksági viszony pontos irányát és azt, hogy a hatás közvetett, vagy közvetlen-e.

Az biztosnak tűnik, hogy a Jobbiknak a magyar politikára gyakorolt hatása már eddig is igen jelentős volt, pedig jelenleg nélküle is megvan a parlamenti kétharmad. Nem túlzás azt állítani, hogy a Jobbik áttörése tabukat döntött, korábban illegitimnek számító témákat és álláspontokat tett széles körben elfogadottá. Ez pedig a politikai sikeresség egyik legfőbb kritériuma, a radikális párt támogatottsága ezért is tudott stabilizálódni. Amennyiben a baloldal és a Fidesz közötti különbség csökken, úgy a Jobbik akár a mérleg nyelve szerepét is betöltheti. Ha így lesz, akkor az eddigieknél is jelentősebben tudja majd befolyásolni az események alakulását.

8. Konklúzió

Ennek a disszertációnak fő célja az, hogy magyarázatokat keressen a Jobbik felemelkedésére, rámutasson azokra az okokra, amelyek a párt sikeréhez vezettek. Ehhez azonban először el kellett helyezni – és nevezni – a pártot az európai radikális-szélsőjobboldali pártcsaládban. Felfogásom szerint az etnocentrizmus talaján álló pártok egy pártcsaládnak tekinthetők: a bevándorlóellenesség, az euroszkepticizmus és az elitellenesség is ebből vezethető le. Fontos választóvonal azonban, hogy rendszerellenesek-e pártcsalád tagjai, ami két kérdést jelent: nézeteik összeegyeztethetők-e a demokráciával és a rendszer fenntartásában vagy megdöntésében érdekeltek-e? Utóbbira általában nem lehet választ adni addig, ameddig kormányra nem kerültek, előbbi alapján viszont a Jobbikot rendszerellenes – tehát szélsőjobboldali – pártnak soroltam be. A pártnak és elnökének nézetei, történelmi példaképei nem egyeztethetők össze a demokráciával, a Gárda utódszervezeteinek fenntartásával pedig tudatosan konfrontálódik a jelenlegi alkotmányos berendezkedéssel a Jobbik. A párt nyilatkozatai között nagy gyakorisággal és súllyal szerepelnek cigányellenes és antiszemita kijelentések, a többi kisebbséghez képest láthatóan máshogy viszonyulnak ehhez a kettőhöz. Az általánosító, negatív előítéletességük több annál, mint amit a radikális pártok bevándorlás korlátozásában képviselni szoktak Nyugaton. Ugyanakkor ennél a választóvonalnál is nagyobb az, ami a neonáciktól megkülönbözteti a radikális-szélsőjobboldali pártcsalád tagjait, így a Jobbikot is. A neonáci pártok szintén etnocentristák, ám erőszakosak és rasszisták: ez utóbbi fogalom nemcsak előítéletet jelent, hanem etnikai alapú diszkriminációt, etnikumok elleni kollektív fellépést is, ami viszont a szélsőjobboldaliakra – így a Jobbikra – nem jellemző.

Az elnevezéssel és tipologizálással foglalkozó fejezet után következő négy fejezet (3-6-ig) már kifejezetten a Jobbik támogatottságának eredetét kutató elemzés volt: négy különböző elméleti keretben mutattam be az oksági mechanizmusokat. Bárminemű részletes kutatás nélkül is tudni lehetett, hogy a keresleti-, kínálati-, és a média-megközelítésben is sok igazság van, mint ahogy a generációs magyarázat is nélkülözhetetlen. Az írásommal azt kívántam elérni, hogy az egyes elmélet-csoportokon belüli magyarázatok jobban kikristályosodjanak, a korábbinál szélesebb empirikus alapokon nyugodjanak – most pedig azt szeretném bemutatni, hogy magyarázóerő

szerint milyen hierarchia van a különböző megközelítések között, melyik milyen mértékben járult hozzá a Jobbik felfutásához, illetve egymással hogyan kapcsolódtak össze ezek a folyamatok.

Az összehasonlítás legkényelmesebben úgy működne, ha mindegyik megközelítés modellezhető lenne, mindegyik modellhez tartozna egy R négyzet, és egyszerűen megnéznénk, hogy melyiknél mekkora értéket vesz föl a mérőszám. Ez azonban nem lehetséges, a kínálati és médiafejezet ily módon nem modellezhető. A fiatalsággal foglalkozó fejezetet ugyan lehet képviselni a többváltozós elemzésben, még hozzá egy szignifikáns változóval, ám ez sem vethető össze a keresleti modell 3-4 al-megközelítését megtestesítő változóval, még egy regresszió standardizált bétáival sem. Ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy az adott változó tartalmilag mennyire áll közel az eredményváltozóhoz: a mérsékelt-radikális skálán a radikális önelhelyezés nyilvánvalóan erős prediktora a Jobbikra szavazásnak, ám ez a magyarázat valamelyest tautologikus lenne, a két változó jelentése ugyanis nagyon közel esik egymáshoz¹⁵⁷. Minél távolabb áll a változó tartalma az eredményváltozótól, minél inkább függetlenebb annál, annál eredetibb magyarázatot kínál, ez például szintén az életkor változó fontosságát húzza alá. Ahol az összehasonlításnak van értelme, ott ezt természetesen megtettem: a keresleti fejezetben. Ám a fejezeteken átívelő összevetés így nem lehetséges¹⁵⁸.

Hogyan kellene akkor eljárunk? Nem látok más megoldást, minthogy szubjektíven értékelem az egyes fejezetekben bemutatott megközelítések magyarázóerejét (ami viszont többnyire objektív adatokon alapszik), és ezen szubjektív értékelések nagyságát hasonlítom össze, kiegészítve azzal, hogy milyen helyen állnak az oksági mechanizmusban, illetve milyen oksági kapcsolat van közöttük. Ebben az önkényes választások elkerülhetetlenek, ám nem látok más alternatívát. A fejezetek sorrendjében fogok haladni.

A prezentált kérdőíves adatokból egyértelműen kiderült, hogy az etnocentrizmus minden vetülete jellemező a Jobbik táborára. A párt híveinek nagy része maga is a „nemzeti elkötelezettségét” jelöli meg elsődleges motivációként, a párt programjától

¹⁵⁷ Olyan állításokra gondolok itt, mint: „a radikális párt erősödik, mert a választóközönség nagy része radikális pólusra helyezi el önmagát”.

¹⁵⁸ Egyébként még az ugyanazon vagy hasonló változó-szetre épülő modellek különböző adatbázison történő összehasonlítása sem lenne problémamentes, statisztikai okokból.

kezdvé minden kijelentése erre a gondolatra vezethető vissza: „Magyarország a magyaroké”. Az ennek megfelelő jelszó minden európai radikális-szélsőjobbboldali párt identitásának az alapköve. Ebből következik sok minden, így az idegenellenesség is. Az unalomig ismert „cigányellenesség vezetett a Jobbik megerősödéséhez” állítást azonban több szempontból is igyekeztem meghaladni.

Először is a Jobbik-szavazók előítéletessége nemcsak abból a szempontból szelektív, hogy sokkal inkább a cigányokra és a zsidókra irányul, mint más kisebbségekre. Szelektív azért is, mert a fejükben több szituatív (eseti) megfontolás is létezik ezzel a két entikummal kapcsolatban: a zsidókhoz negatív ideológiai képzeteket, összeesküvés-elméleteket kötnek, ám ezek felszínre kerülése a körülményektől függ, sőt, bizonyos helyzetekben pozitív társítások is jelen lehetnek (gazdag, okos zsidók). Ennek az eredménye lehetett az, hogy például a „támogatná-e, hogy a gyermeke egy zsidóval játszon?” kérdésre a jobbikos válaszadók is valamivel nagyobb arányban válaszoltak igennel, mint amikor például arabokról kérdezték őket. Ilyenkor nem számítanak annyira a zsidók „világuralmi törekvései”, inkább a pozitív társítások válnak meghatározóvá. A cigányellenesség azért dominánsabb és határozottabb, mert a cigányság kapcsán egymást erősíti a negatív általános predispozíció (politikai kép a cigányokról) és a szintén negatív konkrét-praktikus megfontolás (lopnak, erőszakosak, tehát a személyes tapasztalat). Ugyanakkor nagyon fontos tanulsága az adatoknak, hogy a szélsőjobbboldali tábor legerősebben nem is a cigányellenesség mértékében, hanem az ügy kiemelkedésében különbözik a többi szavazótól: a jobbikosok sokkal fontosabbnak tartják ezt a problémát, mint bármely más párt hívei. Hasonlóan ehhez: a jobbikosoknak nincs lényegesen nagyobb arányban rossz tapasztalatuk a cigányokkal kapcsolatban – a különbség abban van, hogy az ő életüket, környezetüket az esetleges rossz tapasztalat jobban befolyásolta, és ezért a gondolkodásukra is nagyobb hatással volt.

A keresleti tényezők közül ennél talán szerényebb, ám így is nagyon jelentős szerepe van az elitellenességnek (a többváltozós elemzések tanulsága szerint). Ebben is az európai tendenciát követi a Jobbik, mindegyik „testvérpártjához” hasonlóan ő is sokat merít a regnáló elitből való kiábrándulásból. Ez az ifjúságkutatás szerint viszont nemcsak elitellenességet, hanem sokaknál rendszerellenességet is jelent: a Jobbik ifjú szavazóinak többsége nemcsak a demokrácia működésében, hanem magában a demokráciában, mint politikai rendszerben is csalódott.

Ennél gyengébb magyarázóerőt tulajdonítok a szakirodalomban legnépszerűbb, legtöbbet vizsgált elméletnek, mely a gazdasági-modernizációs válságra vezeti vissza a radikalizmus térhódítását. Az általam bemutatott frissebb kutatások már európai szinten is cáfolták a jövedelmi-vagyoni helyzet és a munkakörülmények, illetve a szélsőjobboldali preferencia közötti lineáris összefüggést, a Jobbik közönségének anyagi pozíciója pedig európai összevetésben kifejezetten jónak számít. A többváltozós elemzésekben rendre a legritkábban szignifikáns, leggyengébb változók voltak az anyagi deprivációt jelző változók, a nyitott kérdésre is nagyon kevesen említették, hogy ilyen motivációból szavaznak a Jobbikra. Ebben a megközelítésben ráadásul nehezen értelmezhető a párt fiatalok közötti kiugró támogatottsága, hisz az anyagi helyzet nem korfüggő.

A nyugati szakirodalom ezt a hipotézist már nem is így méri: újabban azt feltételezik, hogy valamiféle veszteségérzet – vagy fenyegetettség – járul hozzá a radikalizálódáshoz, de ez csak kis részben anyagi. A bűnözés miatti frusztráció mellett – a Fromm-tól származó elméletre alapozva – elsősorban az identitásbeli veszteség, a társadalmi önbecsülés hiánya és a bizonytalanság azok a fogalmak, amelyek pontosabban írják le a mechanizmust. Ha a társadalmi választóvonal nem státusz szerint, hanem etnikumok szerint húzódik, az helyreállíthatja a lecsúszott radikálisok jó részének magabiztosságát, énképét, és bűnbakot is találhatnak. Ezt az általam használt adatok segítségével nem lehet kellő alapossággal tesztelni, mindenesetre valamivel több esélyt látok ennek az igazolására, mint az eredeti hipotézisére: az ifjúságkutatásban a jobbikos fiatalok bizonytalanok-pesszimisták voltak a jövőjükkel kapcsolatban, ugyanakkor az anyagi pozíciójuk nem volt szignifikánsan rosszabb.

Minden keresleti elméletet végiggondolva gyenge-közepes magyarázóerőt tulajdonítok az elméletcsoportnak. A kérdőíves kutatások konkrét empirikus eredményei azt mutatják, hogy a szórás 20-25% körüli értékét magyarázzák meg azok a modellek, amelyekben attitűdváltozók és szocio-demográfiai változók is vannak (Bíró Nagy - Róna 2011 – 22%, Karácsony-Róna 2010 – 22%), pusztán az attitűdváltozók pedig 15-20%-ot. Bernát-Juhász-Krekó (2012) elemzésében a szocio-demográfiai változók 14%-os R négyzetet produkáltak, viszont a részletesebb, előítélet-változók sokaságát bevonó modell már 33%-ot. Ugyanakkor 2010-es Választáskutatási Program-adatokon pusztán a 30 év alattiakat tartalmazó dummy-változónak 17%, az életkor változónak pedig

önmagában 27%-os magyarázóereje van¹⁵⁹. 2010-es és 2009-es adatokon az útmodellek nem mutattak jelentős különbséget a demográfiai és az attitűdváltozók magyarázóereje között.

A kínálati oldalra rátérve véget ér a numerikus összehasonlítás. Az nyilvánvaló, hogy a kínálati és keresleti megközelítés egymás kiegészítői: hiába van bármilyen politikára is társadalmi igény, ha nincs olyan párt, amely ezt ügyesen ki is tudja használni. Ugyanakkor az is igaz, hogy a legbriliánsabban manőverező pártvezetés se tud semmilyen sikert elérni, ha nincs kereslet arra, amit képviselnek.

A kínálati részen belül a politikai konstellációnak volt rendkívül erős szerepe a Jobbik megerősödésében: noha a rendszer-adottságok kedvezőtlenek voltak a párt számára (magas választási küszöb, hozzáférés hiánya a mainstream médiához és az állami forrásokhoz), ám a politikai elittel kapcsolatos elégedetlenség rekordmértékű volt 2009-ben. Korábban létezett releváns szélsőjobboldali párt, ami viszont 2006 után már romokban hevert: ez, és a rendkívül virulens szubkultúra biztosította a szellemi muníció és az emberanyag jelentős részét, anélkül, hogy megosztotta volna a szavazókat két jelenkori rivális között. Ehhez képest a párt szervezeti felépítése és vezetése másodlagos fontossággal bír – amivel a párt a saját részéről leginkább hozzájárult a sikerhez, az a lelkes aktivisták sokasága. A már 2009-ben is többbezer aktív tagság nélkül a Jobbik sose tudott volna ennyi emberhez eljutni és ilyen sokakat személyesen meggyőzni. Végül a karizmatikus Vona mellett az akkor nála sokkal ismertebb Morvai Krisztina és főleg a Magyar Gárda volt a párt két leghatékonyabb erőforrása: ezekkel tudta magára irányítani a média – és ezen keresztül a választóközönség – figyelmét (kisebb mértékben megtámogatva a politikai riválisok kontraproduktív ellenkampányával). Ebből látható az is, hogy a kínálati elemek a médiával is éppúgy összekapcsolódnak, mint a kereslettel. Az önálló magyarázóerő értékelése számok híján még önkényesebb lehet csak, mint az előbb volt: összességében közepesen erősnek értékelem. A Gárda és a kiépített szervezeti erő, illetve a kedvező politikai konstelláció voltak azok, amiket a leginkább nélkülözhetetlennek tartok a Jobbik sikerének magyarázatában.

A média jelentőségét mindenekelőtt az idődimenzió értékeli fel: ha ilyen rövid idő alatt ekkorát emelkedik egy párt támogatottsága, azt csak aktív médiajelenléttel érheti el (Ellinas 2010). A romákkal szemben évtizedek óta létező ellenszenv, illetve a Jobbik

¹⁵⁹ összes adat adjusztált R négyzetre, vagy Nagelkerke R négyzetre vonatkozik.

cigányellenes retorikája és a Magyar Gárda még együtt se eredményezett volna semmilyen előrelépést a pártnak, ha az ügy nem kerül napirendre, a Jobbik pedig a médiába 2009 elején. Az ezzel foglalkozó fejezetben részletesen bemutattam, hogy az időszak konkrét fejleményeinél milyen szoros összefüggés volt a médiajelenlét és a közvélemény napirend-érzékelése között. Márpedig a napirend észlelése már a legközelebbi lépcsőfok a pártpreferencia felé. Ami ezt még erőteljesen befolyásolja, az a tálalás: az adatok azt támasztották alá, hogy a Jobbik számára még a negatív tálalás sem volt hátrányos, mivel a párt az alternatív médiacsatornáin el tudta juttatni üzeneteit és érveit a választóihoz. A fő médiacsatornákon és az ellenkultúra website-jain, különösen a kuruc.info-n való megjelenés tehát óriási lökést adott a Jobbiknak. Ezt számszerűsíteni ismét nem lehet, azonban a 2009-es sikerben egyértelműen a legerősebb változónak becsülöm. Mivel a 2009-es EP-választási eredmény a párt későbbi eredményeit is nagyban meghatározta, ezért átfogóan is erős magyarázatnak értékelem a média-megközelítést.

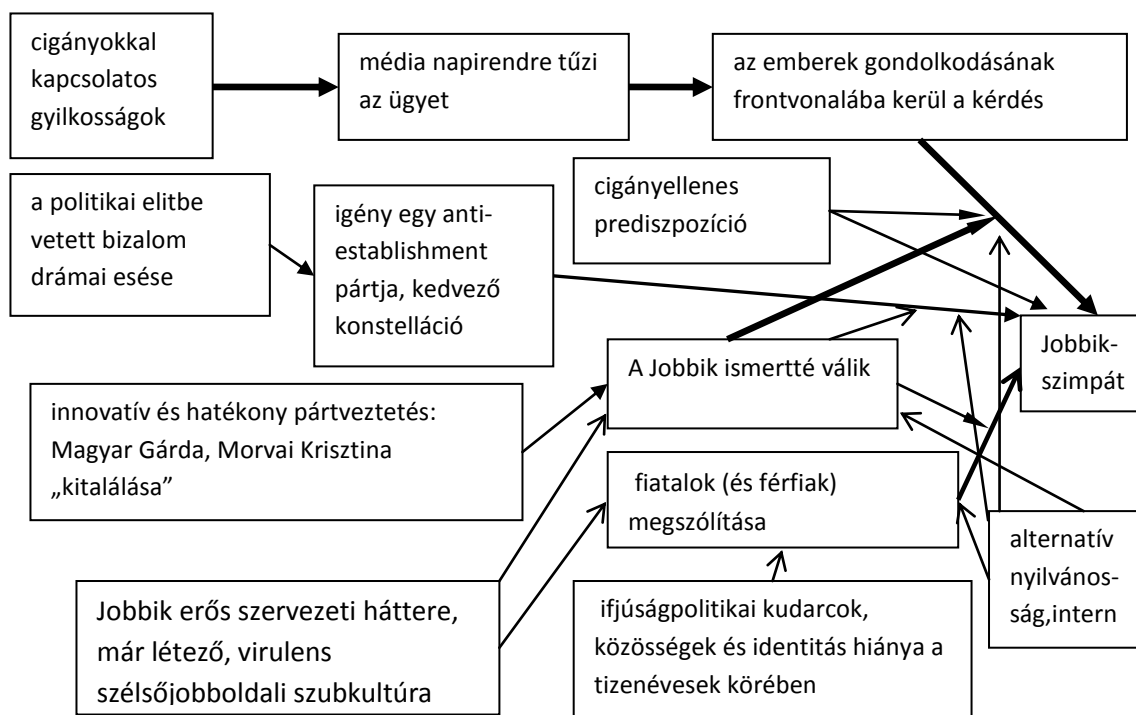
Kapcsolódik a kereslet-kínálati elméleti kerethez a fiatalok közötti kiugró népszerűség vizsgálata, én mégis önálló magyarázatnak tekintettem. Az egyetemistákat és főiskolásokat reprezentáló adatbázison a mintaátlagnál nagyobb arányban voltak cigányellenes és elitellenes válaszadók a jobbikosok között, sőt a demokrácia, mint politikai rendszer elutasítása is gyakoribb volt körükben. Ugyanakkor a legerősebb esélyhányadost a szubkulturális hovatartozás és az ehhez kapcsolódó változók jelentették. Önmagában persze nem meglepő, hogy a kuruc.info olvasása, a nemzeti rock hallgatása vagy a Magyar Sziget látogatása szélsőjobboldali szavazathoz vezet, ám a kvalitatív interjúk tanulságai is egy újfajta értelmezési lehetőséget kínáltak.

Eszerint nagyon sok fiatal nem ideológiai azonosságból csatlakozik a Jobbikhoz – ez nehéz is lenne inkonzisztens, kiforratlan értékpreferenciákkal (például liberális, radikális, rendpárti, tekintélyelvű és előítéletes értékek gyakori egyidejű jelenléte). Egyszerűen azért teszik ezt meg, mert szükségük van egy identitást-világértelmezést kínáló közösségre - és ilyenből csak egy akad a környékükön: a Jobbik. A Jobbik nem egyszerűen a fiatalok között, hanem – a Medián adatai szerint is – elsősorban a 22 év alatti választók között örvend kiemelkedő támogatottságnak: ennek elemzésem szerint egyik fő oka az, hogy a legifjabbaknak van a legtöbb szabad energiájuk: sokkal kisebb arányban élnek párkapcsolatban, kisebb arányban dolgoznak és tagjai bármilyen civil szervezetnek. Ez persze minden fiatalra igaz, de az adatok szerint a jobbikosokra

fokozottabb mértékben, mint a más pártra szavazó ugyanannyi idős társaikra. A kereslet pedig összekapcsolódik a kínálattal: a tenniakaró fiatal emberek számára pedig (főként Kelet-Magyarországon) nem kínálkozik sok alternatíva az alig létező baloldal és sokuk számára „lejárta lemeznek” számító Fidesz mellett. A Jobbik rengeteg erőfeszítést tesz a megszólításuk érdekében: táborok, szakmai rendezvények, tüntetések és lazább kulturális programok sokaságát szervezi, melyben ráadásul nagy segítségére vannak a „nemzeti rock” zenekarok és a szélsőjobboldali szubkultúra más elemei (például harcművészeti és hagyományörző szervezetek). Ez a megközelítés magyarázza meg a legnagyobb mértékben, hogy miért szimpatikus a Jobbik sok fiatal számára, az alacsony átlagéletkor pedig a szélsőjobboldali párt közönségének legkarakteresebb jellemzője. Így ezt a magyarázatot erősen értékelném.

Az értékelésnek ugyanakkor van még egy szempontja: a magyarázat oksági láncban elfoglalt helye. Lehetséges ugyanis, hogy egy mégoly erősnek talált magyarázat mögött is meghúzódik egy másik – nem feltétlenül ugyanolyan erős – jelenség. Eddig az erősséget statisztikai értelemben használtam, ám az együttjárás nagysága mellett ezt a második szempontot is meg kell vizsgálni. A második ábra nyelvére lefordítva: eddig a nyilak erősségét próbáltam kifejezni, most viszont az oksági viszonyokat kibogozva a nyilak elhelyezése következik.

2. ábra. A Jobbik megerősödésének okai

Először is azt hangsúlyoznám, hogy az ábra – amennyiben a valóságot kívánja tükrözni – végtelen. Minden ok egyben okozat is: külön disszertációt lehetne írni a politikai elitbe vetett bizalom visszaesése mögött meghúzódó tényezőkről, kiemelve például a 2006 őszi eseményeket, amelyek a Jobbik identitásában – például Vona beszédeiben – a mai napig meghatározó szerepet töltenek be. Másodszor azt is vegyük észre, hogy az okok jó része nem közvetlen, hanem közvetett: a párt ismertté válása és internetes térhódítása önmagában nem eredményezett volna szimpátiát a szélsőjobboldali párttal. Azért vezetett mégis ahhoz, mert a Jobbik az embereket érdeklő, mindennapjait is befolyásoló témában jelent meg, olyan állásponttal és beszédmóddal, amire a társadalom jelentős részének igénye volt.

Az ábrából jól látszik, hogy a legmélyebb okok (amelyektől indulnak a nyilak) a cigányellenesség és az arra a figyelmet felhívó cigányok által, illetve ellenük elkövetett gyilkosságok, a politikai elitbe vetett bizalom csökkenése, illetve kínálati tényezők voltak, a párt négy értékes erőforrása: a Magyar Gárda, Morvai Krisztina, a szélsőjobboldali szubkultúra és az internet. Ezek segítségével tudott egyáltalán eljutni az emberekhez a Jobbik – személyesen vagy a médián keresztül.

Egy mondatban összefoglalva (és leegyszerűsítve) az egészet: rengeteg tényező járult hozzá a Jobbik felemelkedéséhez, ezek közül a gyengébb magyarázatnak ítélt tényezők is szükségesek voltak, ám én két kulcsmomentumot látok – a cigányellenességet politikai akarattá átformáló 2009-es médianapirendet és a fiatalok bevonását lehetővé tévő szubkultúrát.

Talán még jobban megvilágítja az ábrán bemutatott oksági láncot egy rövid nemzetközi összehasonlítás. Noha a disszertációmnak közvetlenül nem témája a közép-európai országok helyzete, mindenképp tanulságos, ha megnézzük: miért pont Magyarországon erősödött meg ennyire egy cigányellenes retorikájú párt?

A kérdésfelvetés azért is tűnik jogosnak, mert Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Szlovákiában és Csehországban is több százezres roma kisebbség él, akik – Csehország kivételével – a lakosságnak több, mint 5%-át teszik ki. Sőt, ezen országok cigány lakossága többnyire még rosszabb egészségügyi, lakhatási, jövedelmi, iskolázottsági helyzetben van, mint a magyarországiak, ráadásul a romákkal szembeni előítéletesség, diszkriminációs hajlandóság a többségi társadalom részéről legalább olyan erős a

térségben, mint Magyarországon¹⁶⁰. A magyar helyzet azért sem predesztinál jobban konfliktusra, mert nálunk kisebb a különbség a fenti dimenziók tekintetében a romák és a környékükön élő nem romák között, mint a környező országokban (Bernát 2006). Még csak azt sem mondhatjuk, hogy hazánkban gyakoribbak lennének a tetteges konfliktusok a cigányok és nem cigányok között¹⁶¹. Végül, az sem hungarikum, hogy a romák által elkövetett bűncselekményeket nagy médiafigyelem és közfelháborodás övezi¹⁶².

A kérdésre részben adhat választ az a tény, hogy az említett országokban – Magyarországgal ellentétben – a romákon kívül is van jelentős kisebbség: Szlovákiában, Romániában és Szerbiában a magyarok (és Koszovóban az albánok), Bulgáriában a törökök a szélsőjobb „természetes” céltáblái. Bustikova (2014) szerint a szélsőjobboldali pártok térhódításához nagyon erősen hozzájárul az általuk támadott nemzeti kisebbség politikai sikere: Romániában és Szlovákiában a szélsőjobb azt követően tudta mobilizálni szavazóit, hogy magyar pártok a kormánykoalícióban is részt vettek, és ugyanez történt Bulgáriában is a törökök és az Ataka vonatkozásában. Mivel jelentős cigánypárt a térségben nem volt, ezért az ellenreakció is sokáig kevésbé kapott pártpolitikai színezetet. A magyarázat azért csak részleges, mert a magyar- vagy törökellenesség nem zárja ki a romaellenességet, ahogy az látható a bolgár Ataka vagy a román PRM példáján.

Ennél meghatározóbb különbség az, hogy Magyarországon a kérdés 2009-ig nem kapott pártpolitikai jelentőséget, a Jobbikon kívül minden párt a cigányokkal empatikus, „politikailag korrekt” („píszí”) álláspontot foglalt el. Így a Jobbik megjelenése relatív erővel hatott, tabudöntő szerepe volt a pártnak. Ehhez képest az összes többi országban más pártok – köztük mainstream pártok is – bőven kivették a részüket a cigányellenes indulatok becsatornázásából. Csehországban a konzervatív TOP09, a szélsőjobboldali

¹⁶⁰ Lásd az Európai Bizottság jelentését:

http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf

¹⁶¹ Néhány példa:

Csehországból: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/09/roma-czech-republic>

Szlovákiából: <http://www.errc.org/cms/upload/file/attacks-list-in-slovakia.pdf>

Bulgáriából: <http://www.errc.org/cms/upload/file/attacks-list-in-bulgaria.pdf>

Szerbiából: <http://www.errc.org/article/errc-submission-to-the-european-commission-on-serbia-may-2011/3855>

¹⁶² Bulgária: <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052970204226204576599331889606992>;

Szerbia: http://media-diversity.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=2661:serbian-newspaper-initiated-anti-roma-protest&catid=35:media-news-a-content&Itemid=34

Csehország: <http://rt.com/news/czechs-arrested-roma-demonstration-955/>

DSSS, a populista Usvit és a elitellenes Közügyek Pártja (Věci veřejn) is tett roma-ellenes kijelentéseket¹⁶³. A szélsőjobboldalon kívül Szlovákiában a Fico-vezette Smertől, a kereszténydemokrata SDKU-tól (Pytlas 2013), a Szerbiai Demokrata Párttól (DSS)¹⁶⁴, Bulgáriában a Rend, Jog és Igazságosságtól (RZS)¹⁶⁵, Romániában pedig gyakorlatilag egyik párttól sem idegen a cigányellenes retorika¹⁶⁶.

Szintén jelentős magyarázó tényező a kínálati oldal. Romániában hiába van a hazaihoz hasonló kiterjedt és virulens szélsőjobboldali szubkultúra, annak pártpolitikai képviselete megosztott. Sem Becali, sem Tudor nem volt képes egy egységes, stabil pártot létrehozni, egymással is versengenek a kis szélsőjobboldali pártok-szervezetek (PRM, PNG-CD, TPT, ND), a szélsőjobb számos tagja mainstream pártok soraiban keresett politikai menedéket (Cinpoes 2012). Csehországban a kommunisták vitték el a protesztzavazatok jó részét, ráadásul ott is több rivális radikális-szélsőjobboldali-populista szervezet található (Mirga 2009). Szlovákiában a közelmúltban Kotleba jelentős sikert ért el azzal, hogy Besztercebánya megye kormányzójának választották, az országos áttörésre azonban még még várnia kell: a 2012-es 1,58%-nál ugyan feljebb, de még mindig 5% alá mérik a közvélemény-kutatók¹⁶⁷ (Musinka-Kolesarova (2012). A szervezett cigányellenes mozgalmak közül a bolgár Ataka volt a legeredményesebb, Sidorov képes volt integrálni a roma- és törökellenes szavazatokat.

A fenti országpéldák megerősítik a konklúziómat: több tényező együttállására van szükség az olyan átütő sikerhez, mint amit a Jobbik tudott elérni. A Jobbikhoz hasonló szervezeti erő és egységesség, fiatalok közötti népszerűség, illetve a cigánykérdés által majdnem fél évig dominált 2009-es politikai napirend más országokban nem volt tapasztalható. Az is perdöntő, hogy a cigányellenes indulatokat Magyarországon egyetlen párt csatornáztá be, míg a környező országokban ezen többen „osztottak”. Ezek nélkül a tényezők nélkül hiába adódik kedvező politikai konstelláció (elitből való kiábrándulás), hiába tapintható ki a társadalom előítéletessége, hiába van egy-egy karizmatikus vezetője a szélsőjobboldali pártoknak.

¹⁶³ <http://www.cceidentity.eu/blog/anti-roma>

¹⁶⁴ <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-ENG.pdf>

¹⁶⁵ https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=23&cad=rja&uact=8&ved=0CFsQFjAMOAo&url=http%3A%2F%2Fwww.logincee.org%2Ffile%2F25930%2Flibrary&ei=hOTsU7XJ4fnyQPLmIGoDw&usg=AFQjCNFODEDitnRLtA_Ip2dMzgnJYP84zg&sig2=1Vg4rFwRBe0rXz0C-PCdQQ

¹⁶⁶ <http://euobserver.com/eu-elections/123907>

¹⁶⁷ <http://ujsozso.com/online/kozelet/2013/12/04/polis-kotleba-erosodik>

Visszatérve a Jobbikra, érdemes megkülönböztetni a 2009 után helyzetet, amikor a párt már kevésbé függött a cigánykérdéstől. Ellinas (2010) nyomán tudjuk, hogy a hirtelen felfutás után a támogatottság megőrzéséhez elsősorban erős szervezeti háttér és társadalmi beágyazottság, illetve a hívekhez eljuttatott ideológiai muníció sokfélesége szükséges. A pártválasztást hosszútávon meghatározó tényezők a Jobbik esetében jelenleg adottak: a pártszervezet már a felfutási szakaszban is erős volt, a 2009-es siker után pedig még tovább fejlődött. Az ideológiai mondanivaló sokfélesége azért szükséges, hogy ne csak a cigányság és közbiztonság kérdésének napirendi jelenlététől függjön a Jobbik népszerűsége. A Jobbik tematizálási kísérleteinél bemutattam, hogy az elitellenesség („politikusbűnözés”), antikommunizmus, devizahitelezés, földkérdés, globalizáció- és nyugatellenesség témaköröket is hasonló elánnal képviselte a párt, jól alkalmazkodva az aktuális politikai napirendhez. A Jobbik által kínált ideológia egy komplex világértelmezés, ami a közönsége minden problémájára kézzelfogható választ és bűnbakot nevez meg.

A párt kormányzati szakpolitikára gyakorolt hatásának negatív és pozitív következményei is lehetnek a jövőbeli támogatottságára nézve. Természetesen fennáll a veszélye annak, hogy a Fidesz a Jobbik témáit (EU-ellenesség, szabadságharc, rendpárti törvényhozás) tematizálva magához vonzza a radikális szavazók jó részét; ugyanakkor annak is van realitása, hogy ezzel csak népszerűbbé teszi a Jobbik gondolatait, ám lényegében érintetlenül hagyja a radikális közönséget. A Jobbik ráadásul legitimebb szereplőnek tűnhet így fel, és joggal állíthatja azt, hogy van értelme rá szavazni, mert ha kormányra egyelőre nem is tud kerülni, mégis jelentős befolyása van a központi döntéshozatalra.

A dolgozat lezárásának pillanata 2013 szeptembere volt, az ezután történeteket már nem kívánom hasonló részletezettséggel bemutatni: 2013 szeptembere után nem végeztem kutatást a témában, így nem tudok arról nyilatkozni, hogy mennyiben befolyásolja a dolgozat téziseit a 2014-es kampány. Ám a szöveg átírása, átjavítása – a disszertációs folyamat időigényes volta miatt – 2014 nyaráig húzódott el, így érdemes egy gondolat erejéig az országgyűlési és európai parlamenti választás eredményére is kitérni. Nos, annyi biztosan kijelenthető, hogy a Jobbik politikai jelenléte tartósnak tekinthető, a parlamenti választáson elért 20,5%-os eredmény példátlan siker Magyarországon, sőt, a szélsőjobbboldali-radikális pártok legutóbbi választási eredményeit figyelembe véve is csak a svájci Néppárt előzi meg a 2014-es Jobbikot. A siker okait részben a Jobbik

ügyes kampányában látom, részben a baloldal kudarcának tudom be. Ennek következtében – elsősorban vidéken – a Jobbik a Fidesz elsőszámú kihívójává lépett elő, becsatornázva a kormányellenes (és elitellenes) voksok jó részét. A „cukikampány” inkább formai, mintsem tartalmi mérséklődést hozott (Molnár 2014), ám így is jelentős szerepe volt: megkönnyítette az új szavazók bevonását, akiknek a párt fiatalos, üde, pragmatikus üzeneteket küldött, háttérbe szorítva az imént azonosított kulestémákat. A szavazótábor szélesítését, sokszínűbbé tételét valószínűsíti az a fejlemény is, hogy a párt Nyugat-Magyarországon is előretört, jelentősen csökkent a keleti és nyugati eredményei közötti különbség. Az is kedvezett a pártnak, hogy az „Összefogás” és a Fidesz is az egymással szembeni negatív kampánnyal volt elfoglalva, így a Jobbik volt a konstruktív, pozitív képet sugárzó ellenzéki erő, akit senki sem támadott. Az EP-választási kampányban a helyzet gyökeresen megváltozott, a Fidesz a Kovács Béla-ügyet vette elő, a baloldal – elsősorban az Együtt-PM – pedig a Jobbik ignorálása helyett a nyílt konfrontációs stratégiát választotta. A májusi mérsékeltbb eredményhez (15%, 3 EP-képviselői hely) azonban a sokkal alacsonyabb részvétel is hozzájárulhatott: a kisebb tétellel bíró választásra az euroskeptikus párt számára lehetetlen feladat volt a proteszt-szavazóinak újbóli mobilizálása - márpedig a párt éppen az ő megszólításukban volt a legsikeresebb a parlamenti választási kampányban.

A jövőre vonatkozó spekuláció már végképp nem feladata egy disszertációnak, annyit viszont mégis megjegyeznék, hogy a párt hosszútávú jelentőségét nagy mértékben – paradox módon – a baloldal határozza meg. Ha a baloldali pártok együttes támogatottsága és a Fidesz közötti különbség csökkenni fog, akkor a Jobbik a mérleg nyelve szerepét töltheti be. A „Maradjon Orbán vagy jöjjön vissza a baloldal?” kérdésre a Jobbik nem tud jó választ adni: bármit is mond, identitásának lételemét sérti meg vele. Márpedig szoros verseny esetén a nem válaszolás is egyfajta válasz lesz: ha a Jobbik a billegő körzetekben nem lépteti vissza a jelöltjeit, azzal a másodlagos preferenciákról szerzett ismereteink (Róna-Sós 2012) szerint inkább a baloldálnak kedvez. Ráadásul a taktikai szavazás is a Jobbik ellenfelévé válhat. Ha a választás kétféle kimenetelű lehet, ha valós kérdésként merül fel, hogy a kormány bukik vagy marad, akkor a Jobbikra leadott szavazatok elvesztegetett voksnak fognak számítani: iszonyúan nehéz lesz megakadályozni, hogy a radikális választók ne segítsék ki legalább az egyik voksukkal a Fideszt, hogy megakadályozzák a „kommunisták” visszatérését.

***

A Jobbik sikerének van egy tágabb olvasata is, erre utal írásom címe. A Jobbik-jelenség nemcsak a párt konkrét eredményeit jelenti – azt a kérdést is felveti, hogyan érhet el ilyen áttörést egy új erő egy erősen intézményesedett politikai rendszerben, hogyan nőhet 15% fölé a szélsőjobb ott, ahol a rendszerváltás óta megközelítőleg sem volt ekkora támogatottsága, és, végül, mi kell az ilyen kritikus választáshoz, mint a 2010-eshez, ahhoz, hogy gyökeresen megváltozzon a pártrendszer? Ezek a kérdések már túlmutatnak a dolgozatom keretein, de talán érdemes elgondolkozni rajtuk. A nemzetközi szakirodalomhoz képest szerintem mindenképpen újszerű megközelítésnek számít, hogy egy középpárt sikerét szubkulturális alapon (is) értelmeztük. Természetesen a szokásos kereslet-kínálat modell és a média-elméletek segítségével is sokat meg lehet magyarázni a Jobbik felemelkedésének okaiból, sőt a fiatalok közötti népszerűségnek is vannak keresleti és kínálati, illetve médiával összefüggő okai, ám mégis van valamennyi specialitása a magyar (és az azzal analógnak tűnő osztrák) esetnek. A tizen- és huszonéves generáció szocializációja, illetve az életszakasza (ismét csak klasszikus inlgehart-i fogalmak) egyszerűen predesztinálta a magyar fiatalságot arra, hogy egy korábbiaktól gyökeresen eltérő pártot válasszon. Minimális ideológiai azonosság – vagy akár tudatosság – mellett, pusztán habituális és stílusbeli elemekkel, illetve egy alternatív közösség és identitás felkínálásával egészen más helyzetű fiatalokat is meg lehet szólítani. Ebben a megközelítésben a Jobbik mellett az LMP térhódítása is könnyebben értelmezhető: a fiatalokhoz igazított beszédmód, megjelenési formák, programok, frissesség, bizonyos térségekben szinte kizárólagos jelenlét elégséges lehet számos olyan tizenéves szimpátiájának elnyerésére is, aki kiforratlan nézeteivel akár egészen más politikai családban is találhatta volna magát, ha mások szólnak hozzá először.

Valamennyire mégis törvényszerű volt, hogy a Fidesz és az MSZP az ifjúságnak csak egyre kisebb részéhez tud utat találni. Természetesen ez európai jelenségnek is számít: a hagyományos pártokkal szemben az új szavazók kritikusabbak, az alternatív-új mozgalmak felé viszont nyitottabbak. Az is általános szabálynak tűnik, hogy egy megcsontosodott, „mesterségesen” (állami szabályozással, a választók akarata ellenében) beszűkített pártrendszer évtizedes (látszólagos) nyugvópontjából könnyen jöhet egy „robbanás”. Új párt iránt már régóta vágyakozott a választóközönség, sőt, már 2006 előtt is folyamatosan csökkent minden politikusnak és intézménynek a bizalmi indexe. A 2006 őszi események csak felgyorsították ezt a folyamatot. Csak azért nem

lépett színre korábban is új erő, mert a médiához és az állami forrásokhoz való hozzáférés korlátozott volt, illetve a választási rendszer is diszkriminálta a kis pártokat. Ezzel azonban olyan szintre gyülemlett fel az elégedetlenség, amit még a Jobbiknál sokkal rosszabbul szervezett és gyengébben beágyazott LMP is ki tudott használni. Ez azonban ismét azt mutatja, hogy más „forradalmi” párt is elérhetett volna hasonló sikert, nem a társadalom jobbra tolódó politikai preferenciáiból következett a Jobbik áttörése. A párt az előbb felsorolt tényezők számára szerencsés együttállásának köszönheti a sikerét. A Jobbik-jelenség talán azt is mutatja számunkra, hogy a politikai konstelláció szinte mindig rengeteg lehetőséget tartogat régi és új szereplők számára is, ám nagyon ritka, hogy valamely politikai alakulat ilyen jó ütemben és ilyen kedvező körülmények között, ilyen hatékony módon ki is tudja használni azt.

9. Melléklet

1. táblázat. Rendszerellenes kijelentések, megszólalások jobbikos politikusoktól

	MEGSZÓL ALÓ	KIJELENTÉS	FORRÁSOK ÉS REAKCIÓK
1	Juhász Oszkár polgármes- ter (Gyöngyö- spata)	Egy hangfelvételen Juhász többek társaságában arról értekezik, hogy egy polgárháború küszöbén állunk; szerinte elkerülhetetlen, de csak akkor szabad elkezdődnie, amikor a Jobbik már létszámban és felszereltségben is fel tudja venni a versenyt az „állig fölfegyverzett, Zsideszhez hű” rendőrökkel, különben nincs mód „annak a fajtának néhány napon belüli ledarálására”. Emellett választási győzelme után olyan őrző-védőket hívna a településre, akik garantálnák, hogy oda roma ne tehesse be a lábát. Egyik beszélgetőpartnere, Pichler Gábor - akinek cégével a Jobbik frakciója egy cigánybűnözést elemző tanulmány elkészítésére szerződött - az Egyesült Államokat „indok nélkül rá lövő zsidókkal” azonosítja, és arról elmélkedik, hogy a légierő irányítását a jövőben egy Jobbik-közei személynek kellene birtokolnia.	A hangfelvétel tartalmáról tudósító hírek: http://www.atv.hu/belfold/20120419_juhasz_oszkar_felkeszulten_haboruzna_a_zsidesz_rendoreiellen http://www.atv.hu/belfold/20130523_a_polgarhaborus_szakertotol_rendelt_tanulmanyat_a_jobbik A Jobbik szóvivője által ismertetett pártálláspont, miszerint Juhász egy magánbeszélgetésen a magánvéleményét fogalmazta meg, így azt nem kommentálják: http://hirszerzo.hu/hirek/2012/4/19/20120419_polgarhaboru_jobbik
2	Vona Gábor, frakcióvez- ető, pártelnök	Beszédében a pártelnök a Jobbik eszmeiségét igyekszik körülírni: szerinte a párt nem kommunista, nem fasiszta, nem is nemzetiszocialista de „demokrata sem abban az értelemben, amivé az mára züllött”. Vona szerint a demokráciák szellemi centruma a pénz és a tőke hatalma, a jelen kor pedig a liberális demokráciák válsága, a liberális demokráciák pedig szerinte az emberek elbutításán és a manipuláción alapulnak. Kitér arra is, hogy jelenleg „demokratikus csapdahelyzetbe” került az ország, mert a demokrácia „manipulált nyugdíjasok és megvásárolható cigányok” szavazatai alapján működik.	És demokrata sem vagyok – évadnyitó beszéd in: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló p. 98-111.

3	<p>Dúró Dóra szóvivő</p> <p>Vona Gábor pártelnök, frakcióvezető</p>	<p>Az előzetes regisztráció kapcsán a szóvivő kifejtette, hogy az az „írástudatlan, szegényebb, többségében cigány népesség” szavazatainak „néhány száz forintért” történő megvásárlására nem nyújt valódi orvosságot, ezért a párt kezdeményezi a választójog alapfokú iskolai végzettséghez való kötését, mert „aki írni-olvasni sem tud, az nem képes arra sem, hogy felelős döntést hozzon az ország vezetéséről.” A témában Vona is kifejtette álláspontját: szerinte az általános választójog a liberális demokráciák érinthetetlen tabuja, amit a Jobbik le akar dönteni; az általános iskolai végzettséggel nem rendelkező emberek szerint „a döntés felelősségéhez szükséges értelmi minimummal sem rendelkeznek”, akik nem feltétlenül rossz emberek, de olcsó céltáblái a manipulációnak. Emellett Vona arról is beszél, hogy ezen részvételi küszöb bevezetése „annak is érdeke, akit látszólag sújt.”</p>	<p>A Dúró Dóra által jegyzett közlemény szövege:</p> <p>http://www.old.szentkoronaradio.com/belfold/2012_07_27_a-jobbik-tovabbra-is-a-8-altalanos-elvezegesehez-kotne-a-valasztojogot</p> <p>Vona Gábor gondolatmenete: A tabu in: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló, p. 155 – 157.</p>
4	<p>Baráth Zsolt országgyűlési képviselő</p>	<p>A parlamenti képviselő a tisztaeszlezi vérvádról emlékezett meg; felszólalásában kijelentette, hogy „a zsidóság és az ország akkori vezetése súlyosan érintett volt az ügyben”, hangot adott azon álláspontjának, hogy a bíró külső nyomásra („hazánkat kézben tartó gazdasági körök”) hirdette ki a felmentő ítéletet. Beszédében a Solymosi Eszter zsidók általi meggyilkolását alátámasztani hivatott körülményeket sorolja, és „vádát emel a szellemiség ellen ami azóta folyamatosan jelen van a Kárpát-medencében”.</p>	<p>A napirend utáni felszólalás videón:</p> <p>http://www.youtube.com/watch?v=xbb5lGdurms&feature=share</p> <p>A Jobbik közleménye, miszerint a frakcióigazgatóság „levonta a konzekvenciákat, és a párt a jövőben jobban odafigyel arra, hogy mi hangzik el és mikor hangzik el” :</p> <p>http://www.atv.hu/belfold/20120412_a_jobbik_re_agalt_barath_zsolt_botra_nyos_felszolalasa?sour ce=hirkereso</p>

5	Gyöngyösi Márton frakcióvezető- helyettes, külügyi szóvivő	A The Jewish Chronicle megszólaltatta a képviselőt, aki a lapnak adott nyilatkozatában a tudósítás szerint megkérdőjelezte, hogy a második világháborúban valóban 400 ezer magyarországi zsidót deportáltak és öltek meg; mint fogalmazott, „fantasztikus üzletté vált a számok puffogatása”. Emellett a zsidóságot szívesen nem látó attitűdöt az emberek természetes reakciójának tartotta Simon Peresz „gyarmatosítására”, Izraelt pedig „terroristák által alapított, faji gyűlöleten alapuló náci rendszerként” jellemezte. Feljelentették holokauszt-tagadásért, a vádat később ejtették, a Jobbik manipulált cikkről és a „cionista törekvéseknek alárendelt magyarországi és nemzetközi sajtóorgánumok által felkorbácsolt, és hosszú hónapokon keresztül mesterségesen gerjesztett indulatokról” beszélt.	A The Jewish Chronicle cikke: http://www.thejc.com/news/world-news/62968/hungarys-far-right-jews-not-welcome-here Gyöngyösi Márton reakciója: http://www.atv.hu/belfold/20120206_gyongyosi_a_zsidoknak_nincs_joguk_beszelni_arrol_ami_a_masodik_vilagaboruban_tortent_veluk valamint a Jobbik közleménye a vád ejtése után: http://jobbik.hu/rovatok/jogseg%C3%A9ly/nem_k%C3%B6vetett_el_holokauszttagad%C3%A1st_gy%C3%B6ngy%C3%B6si
6	Novák Előd alelnök, országgyűlési képviselő	Az egyházügyi törvény vitájában Novák sokallta a három egyházként elismert izraelita hitközséget, a KDNP izraelita tagozatával gúnyolódott, majd - az egyik konkrét progresszív zsidó hitközség elismerését felkaroló - Fónagy János származására utalva közölte, hogy „az államtitkártól nem is várt mást”. A képviselőt többen is bocsánatkérésre szólították fel, ő azonban erre nem volt hajlandó; Vona reakciójában később pedig azt mondta, a vita hevében „elnézhetőek” Novák Előd szavai, ahogy az is, hogy Fónagy János „gyilkosok utódainak nevezte” a Jobbik 850 ezer szavazóját.	A parlamenti vitáról tudósító híradások: http://www.origo.hu/itt-hon/20110712-egyhazugyi-torveny-zsido-hitkozsegen-kapott-ossze-a-jobbik-a-fidesszel.html http://index.hu/belfold/2011/07/12/egyhazugyi-torveny/
7	Kulcsár Gergely országgyűlési képviselő	A konyári iskola történelemtanára egy nyilvánosságra került videón a helyi cigánygyerekekről és szüleikről beszél, őket primitíveknek, mocskosoknak és bűdösöknek, valamint „teljesen hülyéknek” titulálja, emellett korábban általa alkalmazott testi fenyegetésekről is említést tesz, végén pedig a roma diákok népnevelő intézetekbe küldését javasolja. A KLIK vizsgálatot indított az ügyben, amire Kulcsár a Jobbik nevében nyilatkozva közölte, hogy pártja felháborítónak tartja a „cigányügyben az igazságot kimondó fiatal tanár pellengérre állítását”, és jogi segítséget ajánlott fel a „meghurcolt” pedagógusnak.	Tudósítás a Jobbik reakciójáról + a videó: http://www.hir24.hu/belfold/2013/01/31/a-jobbik-kiall-a-ciganyozot-anar-mellett/

8	Szegedi Csanád EP-képviselő Vona Gábor frakcióvezető, pártelnök	Közös sajtótájékoztatójukon „közrendvédelmi telepek” felállítását javasolták a cigányság számára, a „bűnöző elemek eltávolítása” és az ott élők „integrációra kényszerítése érdekében”. A területet kettős kordon venné körbe, rendőrök és csendőrök őriznék, este 10 után pedig kijárási tilalom lépne életbe, de a telepet egyébként is csak külön regisztráció után hagyhatnák el az ott élők. A telepen élők kényszerkilakoltatás által kerülnének oda, elhagyásának feltétele pedig a gyermekek iskoláztatása és a közmunkában való részvétel. Vona emellett a szegregációt a leghatékonyabb nevelési elvnek nevezte.	Tudósítás a sajtótájékoztatóról: http://index.hu/belfold/2010/09/01/kozrendvedelmi_telepeket_hozna_letre_a_jobbik/
9	Vona Gábor frakcióvezető, pártelnök	Vona Félázsia c. írásában a „demokrata-sem-vagyok” beszéd fonalát viszi tovább. Ebben az ország számára szükséges kormányzati berendezésről értekezik; leszögezi, hogy a demokráciát is totalitárius rendszernek tartja, és reményét fejezi ki, „megrázkódtatás vagy történelmi tragédia nélkül” talál az ország magának egy jobb politikai rendszert a jelenleginél. A liberális demokráciát „bukott rendszernek” tartja, és társadalmi vitát szorgalmaz a „jövő politikai berendezkedésének alapkérdéseit” megvizsgálандó.	Félázsia in: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló p. 195 – 196.
10	Gyöngyösi Márton országgyűlési képviselő, külügyi szóvivő	A parlament gázai konfliktusról folytatott vitájában Gyöngyösi azt mondta: „pont itt lenne az ideje egy ilyen konfliktus kapcsán annak, hogy felmérjük azt: az itt élő és különösen a magyar Országgyűlésben és a magyar kormányban hány olyan zsidó származású ember van, aki nemzetbiztonsági kockázatot jelent Magyarország számára.” A zsidók listázására tett javaslat széles körű felháborodást keltett kormánypárti és ellenzéki oldalon egyaránt; a képviselő később azt nyilatkozta, hogy felszólalása pontatlan volt, és csak az izraeli-magyar kettős állampolgárságú kormánytagok és képviselők dokumentálását sürgette; a nemzetbiztonsági kockázat felmérését kizárólag a kettős állampolgárok esetén tartotta relevánsnak. A politikus elnézést kért zsidó honfitársaitól „félreérthető kijelentéséért”, és a Jobbik prominensei is azt kommunikálták, hogy Gyöngyösi Márton „felületesen fogalmazott” és „élőszóban nem volt elég precíz”. Gyöngyösi országjáró körútra is indult az eset után, amely állomásain hajmeresztőnek nevezte a holokausztagadást büntető törvényt, és amellettt történelmi hazugság a Horthy-korszakot antiszemitának nevezni.	A megszólalást idéző hír: http://hvg.hu/itthon/20121126_Megszamolna_a_Jobbik_a_veszelyes_zsidok_dokat Gyöngyösi Márton és párttársai reakciói: http://www.origo.hu/itthon/20121127-elnezest-kert-a-zsidozok-felszolalasaert-gyongyosi-marton-jobbikos-kepviselo.html http://index.hu/belfold/2012/11/27/jobbik_pongyolan_fogalmazott_gyongyosi/ Tudósítás az országjárásról: http://magyarnarancs.hu/belpol/folytatja-a-zsidozast-gyongyosi-marton-83717

1 1	Novák Előd, országgyű lési képviselő, alelnök	A politikus a parlamentben azonnali kérdést tett fel annak kapcsán, hogy Osztolykán Ágnes LMP-s képviselőt meglopta szakértői stábjának egyik, szintén roma tagja. A felszólalásban a „közpénzből felhizlalt rosszarcú fehérgalléros cigánybűnözőről” beszélt, és többek között azt kérdezte, hogy „ha ez a tolvaj a cigányok értelmisége, krémje, akkor milyen lehet a többi?”, valamint hogy „milyen tanácsokat oszt egy enyveskező”? Emellett sértő megjegyzéseket tett a képviselőasszonyra, és azt sugallta, hogy a tolvaj kvázi „mentoráltjaként” a későbbiekben ő is lopni fog.	A parlamenti jegyzőkönyv és tudósítás: http://cink.hu/a-parlament-szegyene-ezt-mondhatta-vegig-novak-elod-453234744
1 2	Vona Gábor pártelnök, frakcióvez ető	A politikus az MTV reggeli műsorában azt részletezte, hogy miért nem tartja magát a Jobbik demokratikus pártnak. Megismételte korábbi évnnyitó beszédének főbb elemeit; új információt hordozott viszont az a kijelentés, miszerint „a liberális demokrácia fundamentumai az értéksemlegesség és az általános választójog. A Jobbik szerint azonban szükség van értékhierarchiára, a választójog tekintetében pedig elvárható például az általános iskolai végzettség.” Emellett azt fejtegette, hogy az országnak vissza kellene térnie a „Szent Korona eszmeiségén álló alkotmányossághoz”.	Tudósítás Vona az ml Ma reggel c. műsorában való szerepléséről: http://komaromesztergo-mmegye.jobbik.hu/mi%C3%A9rt-nem-vagyunk-demokrat%C3%A1k-vona-g%C3%A1bor-az-eszmei-meg%C3%BAjul%C3%A1st-hirdeti-20120131
1 3	Jobbik Ifjúsági Tagozat	A Jobbik IT hivatalos közösségi oldalán „Felhívás!” címszóval megosztott grafikáján egy sárga csillagot viselő alakot rúg föl egy nyilaskeresztes karszalagot magán viselő figura, mögöttük Árpád-sáv.	http://magyarinfo.blog.hu/2012/07/31/bemutatk-ozik_a_jobbik_ifjusagi_t-agozata
1 4	Gaudi- Nagy Tamás országgyű lési képviselő	A parlament a 20. századi diktatúrák megismertetéséről szóló határozati javaslatot tárgyalta, amikor Gaudi-Nagy Tamás felszólalt az MSZP előterjesztése ellen (a szocialisták azt szerették volna, ha minden magyar fiatal egyszer életében lehetőséget kap, hogy eljusson az auschwitzi haláltáborban kialakított emlékhelyre). Gaudi szerint „az auschwitzi haláltábor kapcsán sok kritika elhangzott már, hogy vajon az ott bemutatott események összhangban vannak-e a történelemmel”, „Bizony nem aggálymentes ennek a helynek a kialakítása”; emellett kijelentette, hogy Auschwitz nem hozható közvetlen összefüggésbe Magyarországgal, mert „az elkövetői oldalon nem magyarok álltak”.	Cikkek a botrányról: http://www.civishir.hu/k-ozelet/holokauszt-ismet-botranyt-okozott-egy-jobbikos/0524123623 http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/hungary/10084251/Auschwitz-does-not-reflect-facts-claims-Hungarian-MP.html

1 5	Dúró Dóra, szóvivő	Dúró Dóra Steiner Pál korábbi megszólalására reagálva „ügynevezett holokausztról” beszélt, a szocialista képviselőnek pedig, aki Gaudi-Nagy Tamás megszólalását bírálta szerinte inkább „Izrael parlamentjében, a Knesszetben lenne a helye.”	A közlemény teljes szövege: http://jobbik.hu/rovatok/k%C3%B6zlem%C3%A9ny/reag%C3%A1l%C3%A1s_steiner_p%C3%A1l_monom%C3%A1ni%C3%A1j%C3%A1ra
1 6	Gaudi-Nagy Tamás országgyűlési képviselő	Semjén Zsolt egy rabbit kísért végig a Parlament épületének folyosóján; Gaudi szerint „ezzel a >>kereszténydemokrata<< politikus megmutatta valódi hitét”, emellett gúnyos kérdést tett fel a rabbinak is, azt kérdezve tőle, hogy „Jött felmérni, hogy mekkora zászló kell majd a hatalomátvételhez?”	Gaudi-Nagy Tamás később levette a honlapjáról az eredetileg általa megosztott történetet, a parlament Blog összefoglalója: http://parlamentblog.hu/index.php?blog=1108
1 7	Gaudi-Nagy Tamás országgyűlési képviselő	A költségvetés vitájában a holokauszt-túlélőknek nemzetközi szerződések alapján járó kártérítési összeggel kapcsolatban a jobbikos képviselő azt nehezményezte, hogy „a kiadási tételek között szerepel a párizsi békeszerződésből 1,7 milliárd forintos fizetési kötelezettség, de én nem tudok arról, hogy zsidó honfitársainkkal háborúban álltunk volna a második világháborúban, arról sem tudok, hogy Izraellel háborúban álltunk volna, hiszen Izrael akkor nem is létezett.” A holokauszt témájánál maradva emellett hozzátette, hogy „nem lehetnek szent tehenek a tudományos kutatás és a véleménynyilvánítási szabadság piacán”, a holokauszt-kutatást pedig a hungarocídiumok kutatásához hasonlította, mondván, szerinte „nem lehet alkotmányosan különbséget tenni” a kettő között.	A felszólalásról tudósító és azt idéző cikkek: http://hvg.hu/itthon/2011126_GaudiNagyTamás_SteinerPal_holokauszt http://www.atv.hu/belfold/20130526_feljelentettek_gaudi_nagy_tamast_a_holokauszt_tagadasaert
1 8	Szegedi Márton jobbikos polgármester-jelölt (Miskolc)	Szegedi Márton hivatalos oldalán megjelent közleménye alapján a „cigánybűnözők Miskolcra való kitiltásáról és kitelepítéséről” értekezik. Külföldi példák összeollózása után ismerteti saját elképzeléseit, aminek lényege, hogy a város területéről tiltsák ki a cigánybűnözőket és „21. századi nyugat európai (sic!) mintára zárják táborokba” őket, az Országgyűlésnek és a kormánynak pedig ígérete szerint javasolni fogja állampolgárságuk megvonását is. Emellett az írás kitér arra is, hogy „megyeszerte tovább folyik a nemzeti össztermékhez gyakorlatilag semmit hozzá nem adó cigányság nyakló nélküli segélyezése”	A közlemény teljes szövege: http://jobbik.hu/rovatok/alapszervezeti_hirek/szegedi_marton_telepitsuk_ki_tiltsuk_ki_a_ciganybunozokat_miskolcrol

1 9	Samu Tamás Gergő országgyű lési képviselő	Egy magyarbánhegyesi demonstráción a politikus arról beszélt, hogy a cigányságot, „ezt a csavargó fajt az emberi társadalom hasznos tagjává kell tenni. Akit lehet, tankönyvvel, akit lehet, munkakönyvvel, aki mindkettőre immunis, azt gumibottal.”	Tudósítás a tüntetésről: http://ketegyhaza.jobbi.hu/content/samu-tam%C3%A1s-gerg%C5%91-ki-besz%C3%A9l-cig%C3%A1nyokr%C3%B3l-magyarb%C3%A1nhegyesen-0
2 0	Morvai Krisztina EP- képviselő	A Jobbik 2009-es listavezetője egy levelében „aprócska metélt farkincájukkal való játszadozásról” „magunkfajtákról” és a „magukfajták terrorjáról” is írt.	A levél szövegét idéző cikk: http://www.nol.hu/belfold/morvai_obszcen_level_e_az_amerikai_zsidoknak
2 1	Novák Előd országgyű lési képviselő a, alelnök	Novák Előd néhány tucat gárdista társaságban tévedésből egy holokauszt-emlékművet koszorúzott meg Karcagon. A történetekről a kuruc.info számolt be, és cikkében megszólaltatta a képviselőt is. Az „ugye tudod, hogy holokauszt nem volt, hanem lesz?” kérdésre a honatya úgy felelt: „Sem megerősíteni, sem cáfolni nem kívánom.”	A kuruc.info cikke: http://kuruc.info/r/6/74978/
2 2	Pörzse Sándor országgyű lési képviselő	Pörzse egy francia nyelvű, zsidósággal foglalkozó portálnak nyilatkozott. A cikk tudósítása alapján zsidó világösszeesküvésről beszélt, aminek „Magyarország gyarmatosítása és erőforrásainak ellopása a célja”.	Az eredeti francia nyelvű cikk: http://judeologie.com/2012/02/08/la-difference-entre-le-fn-et-jobbik-un-parti-nationaliste-de-hongrie/
2 3	Hegedűs Lórántné országgyű lési képviselő	A képviselőasszony írásában azt boncolgatja, hogy „kinek használ az ámokfutást, amit a kormányzat mostanában a cigánybűnözők rémtettei kapcsán végbe visz.” Mindezt a Magyarországon szerinte zajló „izraeli honfoglalással” hozza kapcsolatba. A cigányságot az izraeli tőkebefektetések „egyfajta biológiai fegyvereként” jellemzi, amelyet „eszközként használnak a magyarság ellen”. A cikkben szerepel még az „izraeli apartheid honi térnyerése”, amely ellen Hegedűsné keresztes hadjáratot hirdet.	Hegedűsné írásának teljes szövege: http://www.old.szentkornaradio.com/belfold/2011_05_03_orszaghido-zsidok-allnak-a-ciganytenyesztes-mogott

2 4	Vona Gábor pártelnök, frakcióvez ető	A politikus 2013-as évnyitó beszédében a kollektív büntetésről, mint bevezetendő és pozitív javaslatról nyilatkozott. Vona javaslata szerint ha valaki súlyos, erőszakos bűncselekményt követ el, akkor a továbbiakban nem csak tőle, hanem „egész családjától” meg kellene vonni a segélyt, ill. mindennemű állami támogatást. A pártelnök plasztikus megfogalmazásában: „ha gyilkolsz, erőszakoskods, akkor az egész pereputtnak ugrott a segély”.	Egy törzsbe tartozunk – évadnyitó beszéd in: Vona gábor: Fekete bárány, fehér holló p. 130 – 143.
2 5	Murányi Levente alenök	„Nincs szebb dolog a világon, mint kommunistát löni” – hangzott el Murányi Levente szónoki beszédében, óriási éljenzés közepette, 2012 október 23-án	http://www.magyarvagyok.com/video/13-Hirek/225066-Nincs-szebb-dolog-a-vilagon-mint-kommunistat-loni.html
2 6	Toroczkai László, HVIM- vezető	2012 augusztus 5-én Devecseren egy Gárdista-felvonuláson kijelentette Toroczkai, hogy a romákkal két dolgot lehet tenni: vagy „kihajítani őket az országból”, vagy követni az arab példát, ahol „általában dögkutakban végik, vagy az akasztófán”. A következő felszólaló ezt annyival egészítette ki, hogy „úgy szaporodnak ezek a férgek, mint a patkányok”, majd a résztvevők kövekkel dobálták az egyik cigány család portáját, később kővel megdobtak egy PM-es aktivistát és egy jobbikos képviselőt, Ferenczi Gábort is.	http://444.hu/2013/10/08/ez-nem-szamit-uszitasnak-a-rendorseg-szerint/

forrás: saját gyűjtés

2. táblázat. Rendszerellenességtől elhatárolódó, visszakozó jobbikos megszólalások, kijelentések:

	MEGSZÓLA LÓ	KIJELENTÉS	FORRÁSOK ÉS REAKCIÓK
1	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	A szóvivő Fellegi amerikai tanúskodására válaszul deklarálja, hogy a Jobbik nem antiszemita és nem rasszista párt, valamint hogy származás szerint nem tesznek különbséget emberek között, csak „építő és romboló” embertípust különítenek el, noha a cigányság zömét az utóbbi kategóriába sorolja be, és Izraelt a magyar gazdasági érdekek megsértésével vádolja.	A sajtótájékoztatóról tudósító cikk: http://nol.hu/belfold/jobbik_mi_nem_vagyuk_antiszemitak
2	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	A Jobbik közleményben határolódott el korábbi képviselőjüktől, Lenhardt Balázstól és az általa szervezett anticionista tüntetéstől, amelyen a résztvevők elégettek egy izraeli zászlót is. A közlemény szerint a párt nem a származást, hanem a tetteket nézi, és szerintük a cionizmus ellen „nem esztelenül és nem cirkusszal” kell harcolni.	A sajtótájékoztatóról tudósító cikk: http://www.civishir.hu/kozelet/a-jobbik-elhatarolodott-lenhardtto/1214235233
3	Vona Gábor (pártelnök, frakcióvezet ő) Bertha Szilvia (országgyűlé si képviselő)	Vona a Magyar Sziget rendezvénnyel kapcsolatban nyilatkozott. A fesztiválon jelen volt Zagyva György Gyula, jobbikos képviselő, a HVIM tiszteletbeli elnöke is aki stratégiai együttműködésről nyilatkozva tartott közös sajtótájékoztatót a Betyársereggel – az alakulat vezetője, Tyirityán Zsolt ugyanekkor fajok háborúját, más bőrszínűek, „mocskos cigányok” és „rohadt, tetves zsidók” lelövését vizionálta. A pártelnök szerint az ott elhangzottak nem a Jobbik politikáját képezik, a párt azokért nem kíván felelősséget vállalni, sem közösséget azokkal, azokkal sem személyesen ő maga, sem pártszinten a Jobbik nem tud azonosulni. A Jobbik „radikális és józan emberek pártja, hangsúlyozottan és nem vagy”. Zagyvát a pártból nem zárták ki, de Vona szerint az ott elhangzottak a „józan ítélőképesség elvesztéséről” tanúskodnak. Bertha Szilvia, jobbikos képviselő a botrány kitörése után pedig többször is kijelentette, hogy a betyársereg nem stratégiai partnere a jobbiknak.	A HVG tudósítása a botrányos rendezvényről: http://hvg.hu/itthon/20110809_jobbik_betyarsereg_tyirityan Vona Gábor elhatárolódása: http://hvg.hu/itthon/20110816_jobbik_jozan_emberek http://www.nemzetihang.hu/modules.php?name=News&file=print&sid=5865

4	Dúró Dóra (szóvivő)	Gyöngyöspatán a Véderő nevű félkatonai szervezet katonai alapismereteket oktató táborát nyitott volna, amelyet azonban a helyi romák provokációként és megfélemlítési kísérletként értékelték. A helyzet eszkalálódásával párhuzamosan egyre több cigány család hagyta el a települést és kért menedékjogot Kanadától vagy az Egyesült Államoktól. Dúró nyilatkozatában leszögezte, hogy a Jobbiknak semmi köze a Véderőhöz, az inkább a Jobbik ellenlábásának tekinthető vezetőjének polgármesteri ambíciói miatt, és az alakulat településen való megjelenése közvetetten sokkal inkább a Fidesznek köszönhető.	Tudósítás a történelekről: http://nol.hu/belfold/kiko-ltoztettek-kozel-300-em-bert-gyongyospatarol-a-vederosok-miatt A Véderőtől elhatárolódó nyilatkozat: http://alfahir.hu/d%C3%BAr%C3%B3_d%C3%B3ra_jobbiknak-semmi_k%C3%B6ze-sincsen_v%C3%A9der%C5%91_ne_v%C5%B1-szervezethez-20110422
5	Vona Gábor (pártelnök-frakcióvezető)	A nemzeti radikális szubkultúrához közel álló N1 TV történelemhamisító riportot mutatott be Adolf Hitler születésének évfordulóján, demokratikus választási győzelmet, erkölcsi és kulturális fellendülést tulajdonítva a náci politikusnak. Karácsony Gergely Vonának címzett levelében a csatorna és a Jobbik viszonyáról érdeklődött, amire reagálva a pártelnök azt írta: Hitlert kora torzszülöttjének tartja, és szerinte nem szerencsés XX. századi diktátorok megemlézése politikai híradókban sem.	Tudósítás a híradó csúsztatásairól: http://hirszerzo.hu/hirek/2011/4/22/20110421_1-ezsak-sandor-hitler Vona válasza: https://www.facebook.com/notes/vona-g%C3%A1bor/kar%C3%A1csorny-gergelyr%C5%91l-%C3%A9s-hitlerr%C5%91/10150169146609662?comment_id=18584952&offset=0&total_comments=34
6	Sári Alexandra (sajtós)	Az ATV egyik hírolvasója szélsőjobboldaliként konferálta föl a Jobbikot, ami ellen a párt tiltakozott és kifogással élt az NMHH-nál is. Szerintük „a szélsőjobboldali kifejezés a nézőkben negatív kifejezést kelt: a hírolvasó ezzel olyan pártnak titulálta a Jobbikot, amely helyesli a rasszista, antiszemita és kirekesztő magatartást.” Hivatkoztak arra, hogy a szélsőjobboldali ideológiák legismertebb formái a nemzetiszocializmus és a fasizmus, pártjuk azonban ezen eszmék egyikét sem vallja. A Jobbik „értékelvű, konzervatív, módszereiben radikális, nemzeti-keresztény, de nem szélsőjobboldali párt.”	A Jobbik-közleményt idézi a nol.hu: http://nol.hu/belfold/20130330-csobe-huhtak-magukat
7	Vona Gábor (pártelnök-frakcióvezető)	A politikus Orbán Viktorral találkozott; a miniszterelnöknek fölrották, hogy egy szélsőséges párt vezetőjével találkozott. Vona ezt követően hangsúlyozta, hogy a Jobbik nem szélsőséges, hanem nemzeti radikális párt, előbbi jelző szerinte sokkal inkább az SZDSZ-re vagy helyenként az MSZP-re igaz.	Az egyeztetésről tudósító cikk: http://alfahir.hu/node/57415

8	csepeli Jobbik-alapszervezet	Csepelen zsidóellenes, a zsidóságot az LMP-vel és patkányokkal azonosító fekete-fehér, házilag barkácsolt jellegű plakátok kerültek a hivatalos jobbikos jelölt plakátjai mellé; a csepel.info portál állítása szerint azokat ugyanazok az aktivisták ragasztották, akik a jobbikos plakátokat helyezték fel percekkel korábban. A helyi Jobbik-alapszervezet közleményben igyekezett ezt cáfolni: hangsúlyozták, hogy a Jobbiknak „nem csak az értékrendjétől áll távol ez a stílus és a szélsőséges hangvétel, hanem érdeke sem fűződik hozzá [...] a kiragasztott kalóz-plakátok körüli botrány a Jobbiknak nem érdeke, a Fidesznek és az MSZP-nek annál inkább.”	A csepel.info cikke: http://csepel.info/?p=8961 A Jobbik közleményei az oldal cikkeire, köztük a konkrét esetről írottak is: http://csepel.jobbik.hu/content/csepeli-jobbik-v%C3%A1lasza-csepelinfo-honlapi%C3%A1n-megjelent-cikkekre
9	Dúró Dóra (szóvivő)	Morvai Krisztina Budaháznak nyújtott jogi segítséget és kért védelmet, ami miatt kritikák érték a Jobbikot. Dúró erre válaszként közölte, hogy „a Jobbik elítél minden erőszakos bűncselekményt és nem vállal közösséget olyan szervezetekkel, amelyek törvénybe ütköző cselekedeteket követnek el”, emellett hangsúlyozták, hogy szerintük az erőszakos bűncselekmények és az emberi jogok semmibevétele egyaránt elítélendő, és ezek elkövetőivel, legyen szó bármelyikről, nem működönek együtt. Kimondottan rendszertámogató a szóvivő azon mondata, miszerint „A Jobbik a parlamentáris demokrácia kereteit tekinti mérvadónak, és a demokrácia keretein belül kíván radikális változásokat véghezvinni Magyarországon.”	A zipp.hu idézi a kritikákat és Dúró közleményét is: http://zipp.hu/belfold/2010/03/02/a_jobbik_nem_vallal_kozosseget_torvenytelen_szervezetekkel
10	Dúró Dóra (szóvivő)	Az ELTE BTK HÖK listázási botránya kapcsán Dúró kiadott egy közleményt, amely szerint a Jobbik elítéli a faji és etnikai listázást.	A Jobbik reakciója: http://www.origo.hu/itt-hon/20130220-eliteli-a-faji-alapu-listazast-a-jobbik.html
11	Balla Gergő (országgyűlési képviselő)	Sajóhídvégen uszító szórólapokat terjesztettek ismeretlenek; a helyesírási hibákkal és trágárságokkal tűzdelt, 19 roma család postaládájába eljuttatott szóróanyagban a Jobbik logója, a Magyar Gárda felirat, egy árpádsávos-turulus zászló, valamint nyilaskereszt is volt látható. Szövege a „magyar tiszta fehér nemzetet” éltette, a cigányokat pedig gyilkosságokkal és kiirtással fenyegetve az ország elhagyására buzdította. Balla Gergő szerint a „minősíthetetlen magyarsággal megfogalmazott uszító kiadványhoz” a Jobbiknak nincs köze, kitért arra, hogy pártja a levélíróhoz hasonló műveltségi szintű embereknek választójogot sem biztosítana, és feljelentést tett a logójukkal kapcsolatos visszaélés miatt.	Az Index tudósítása: http://index.hu/belfold/2012/06/04/megfe nyegettek_a_sajohidvegi_romakat/

12	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezet ő)	A Jobbikot rasszizmussal vádoló kritikák kapcsán Vona közölte, hogy nem antiszemita, és szerinte amíg ő marad a párt elnöke, a Jobbiknak egyetlen olyan elképzelése vagy javaslata sem lesz, ami ember és ember között faji, etnikai vagy vallási szempontból különbséget kíván tenni. Nagyon hasonlóan fogalmaz akkor is, amikor Crowley szenátornak címzett levelében leszögezi, hogy a Jobbik az egyetlen párt, ami következetesen azt képviseli, hogy mindenkre ugyanazok a törvények vonatkozzanak.	Most akkor ki a rasszista? in: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló p. 57-59. Nyílt levél az amerikai szenátoroknak in: Vona Gábor: Fekete bárány, fehér holló p. 59 – 60.
13	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezet ő)	A Tomcat néven ismert blogger, Polgár Tamás a Bombagyár több szerkesztőjével együtt Szegedre utazott, hogy meghívott vendégként élő műsort készítsenek a helyi jobbikos majálison. Tomcat vulgáris stílusban annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ma annak a hibának isszuk a levét, hogy 1956-ban „az ávosokkal együtt nem kötöttük föl a gyerekeiket”; „Ha újra akasztgatunk, nem szabad még egyszer elkövetni ezt a hibát. Nem szép dolog egy ötéves gyerek felakasztva, de nem kell odanézni.” A felvétel elkészülte után Vona Gábor elhatárolódott Tomcattól, az adás publikálását letiltotta, és visszavonta a bombagyárosok meghívását a következő napon Budapesten megrendezendő pártmajálisra.	Tudósítások az incidensről, Tomcat és társainak kommentárjaival kiegészítve: http://hu.indymedia.org/node/7637?page=2 http://kuruc.info/r/2/24383 http://hirek.oldal.info/click/1001006
14	Vona Gábor (pártelnök- frakcióvezet ő)	Tomcat blogjában azt írja, hogy a tévéostrom perének egyik vádlottja megkérte a lakóhelye szerinti Jobbik-alapszervezetet, hogy annak lapjában közölhessen egy cikket az ostromról ill. annak folyományáról, az éppen aktuális perről. A helyi elnök Vona Gáborral konzultált az ügyben, aki a blogger szerint azt válaszolta, hogy „nem lehet, mert a tévéostrom résztvevőivel a Jobbik nem vállalhat közösséget.”	A blogbejegyzés másodközlése: http://hu.indymedia.org/hidden/node/13961
15	Jobbik	A Jobbik IT 2012-es október 23-i vonulásán elégettek egy izraeli zászlót; a párt közleményében hangsúlyozta, hogy a párt számára ismeretlen személyek voltak azok, akik a zászlóégetést végrehajtották, sőt, szándékos provokációra gyanakodnak. Emellett elítélték az Index újságírójának a Ferenciek terénél történt bántalmazását is, amely ugyanakkor nem jobbikos rendezvény, hanem szélsőségesek Milla-ellentüntetése volt.	Jobbik közlemény: http://hvg.hu/itthon/20121023_Megutottek_a_z_Index_munkatarsat_a_Jegbufe Tudósítás a bántalmazásról: http://hvg.hu/itthon/20121023_Megutottek_a_z_Index_munkatarsat_a_Jegbufe

16	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	A párt szóvivője közleményben tudatta, hogy a Bank Centerbe behatolt, ott pirotechnikai eszközökkel az IMF ellen demonstráló emberek nem jobbikosok voltak, a tiltakozást egy, a párttól független szervezet szervezte, valamint hogy az IMF képviseletéhez az emberek „nem Zagyva György Gyula vezetésével vonultak”, az országgyűlési képviselő állításuk szerint az események után érkezett a helyszínre.	Jobbik-közlemény: http://www.hirado.hu/Hirek/2012/03/16/13/Jobbik_egyetlen_job_bikost_sem_allitottak_elo_marcius_15_en.a_spx
17	Mirkóczki Ádám (szóvivő)	"Aljas, eszetlen, gyűlölettől fröcsögő" jelzőkkel illette Mirkóczki Ádám, a Jobbik egyházpolitikusa az "önmagukat kereszténynek mondó", de a pápát bíráló kuruc.info olvasóit	http://kuruc.info/r/8/109841/

forrás: saját gyűjtés

3. táblázat. *A Political Capital és a brit DEMOS facebook-kutatásának kérdése: „miért szavaz a Jobbikra?”*

kategória	magyarországi említések aránya	európai radikális pártok facebook-követőinek említési arányai
nacionalista identitás	35%	18%
habitus, radikalizmus, csoport-hovatartozás	33%	39%
pártos kiábrándultság+11% a Jobbik az egyetlen tiszta erő	23%	25%
anti-roma	11%	1%
antiszemita	4%	1%
gazdaság	3%	4%
euroszkepticizmus, anti-globalizáció, bevándorlással szembenesség	1%	28%

Forrás: Bartlett et al (2012)

http://www.demos.co.uk/files/Demos_Hungary_Book_web-1.pdf?1327923915 47-53. oldal

Megjegyzés: „az egyetlen párt, amelyik megőrizte a morális integritását” és a többi pártból való kiábrándulás motívációit összevontan kezeltük

4. táblázat: A radikális jobboldali pártok társadalmi-demográfiai jellemzői

		FN (francia)	FPÖ (osztrák)	Dán Néppárt	Vlaams Belang (belga)	Svájci Néppárt	Norvég Haladás párt	Lega Nord (olasz)	BNP (brit)	Jobbik	SNS (szlovák)	PRM (román)	Ataka (bolgár)	SRS (szerb)
Nem	Férfiak	+	+	+	++	+	+	+	++	+	+	+	+	0
Életkor	Fiatalok (30 alattiak)	0	++	0	+	+	+	0	-	++	+	-	0	0
	Nyugdíjasok, 60 fölöttiek	0	-	+	-	+	0	-	0	--	-	+	0	+
Földrajzi eloszlás	Fellegvárok	Dél-Kelet	++(Bécs, Vorarlberg)	+(Dél)	++(Antwerpen)	++(németkantok)	+(Nyugat, Dél-Nyugat)	++(Észak)	++(Észak-Anglia)	++(Észak-Kelet)	Észak-nyugat	Havasalföld, Hunyad	+(Burgasz)	+(Dél-Szerbia, Szerémség)
	Főváros	-	++	-	-	+	-	--	-	-	-	0	-	0
	Kistélepülések	+	-	+	+	++	+	+	0	+	+	-	-	0
Iskolai végzettség	Diplomások	-	0	--	-	--	-	-	-	0	-	-	+	--
	Alacsony végzettségűek	+	0	++	-	+	+	+	+	--	0	+	-	++
Vallásosság	Vallásosak	0	0	-	-	+(protestáns)	0	-	0	-	+	0	0	+
Társadalmi osztály	Középosztály (C1)	0	-	0	+	+	-	+	--	+	+	-	+	0
	Képzett munkásság (C2)	+	++	+	+	-	+	+	+	+	0	-	0	+
	Underclass, munkanélküliek (DE)	++	+	+	-	+	+	-	++	--	+	+	0	+
	Szavazótábor meghatározó attitűdje	Bevándorlás ellenesség	Elitellenesség, bevándorlás	Bevándorlás	Flamanszeparatizmus	Euroszkepticizmus, bevándorlás	Elitellenesség	Regionalizmus, jóléti sovinizmus	Bevándorlás	Romaellenesség	Kisebbségtellenesség	Elitellenesség	Törökellenesség	Irredentizmus (Nagy-Szerbia)

forrás: Bíró Nagy – Dúró – Hajdú – Róna 2011.

megjegyzés: A pulsz az átlagon felüli reprezentáltságot, a mínusz az átlagon alulit jelenti, 0 az átlagot. A jelek kettőzése az erősebb tendenciára utal.

5. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek tálalása a vezető média-orgánumokban

Dátum	Ügy	Tálalás	orgánum					Összesen
			M1 Híradó	TV2 Tények	RTL Klub Híradó	Népszabadság	Magyar Nemzet	
2006 október	Olaszliszka	nagy túlsúlyban negatív	59	55	48	51	56	53
		több negatív, mint pozitív	21	25	33	24	24	26
		is-is	3	11	4	11	6	7
		több pozitív, mint negatív	17	9	15	8	15	13
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	5	-	1
2007 augusztus	Magyar Gárda megalakulása	nagy túlsúlyban negatív	37	39	56	41	44	42
		több negatív, mint pozitív	30	20	16	30	28	27
		is-is	12	18	8	14	15	14
		több pozitív, mint negatív	20	19	8	14	11	15
		nagy túlsúlyban pozitív	-	3	12	1	1	2
2009 január	Miskolci rendőrkapitány	nagy túlsúlyban negatív	44	54	45	83	65	60
		több negatív, mint pozitív	40	20	33	8	32	25
		is-is	8	17	9	3	-	7
		több pozitív, mint negatív	8	9	12	8	3	8
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009 február	Veszprémi gyilkosság	nagy túlsúlyban negatív	64	67	52	69	63	63
		több negatív, mint pozitív	29	12	36	25	24	24
		is-is	4	14	5	5	7	8
		több pozitív, mint negatív	3	4	7	2	4	4
		nagy túlsúlyban pozitív	-	2	-	-	2	1
	Tatárszentgyörgyi gyilkosság	nagy túlsúlyban negatív	71	83	78	69	80	76
		több negatív, mint pozitív	22	11	17	29	18	19
		is-is	3	6	-	-	-	2
		több pozitív, mint negatív	3	-	5	2	3	2
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009 április	Tiszaöldi gyilkosság	nagy túlsúlyban negatív	80	74	77	67	73	73
		több negatív, mint pozitív	16	19	20	27	23	22
		is-is	4	-	3	2	-	2
		több pozitív, mint negatív	-	7	-	4	4	3
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009 június	EP-választás	nagy túlsúlyban negatív	16	29	23	40	28	28
		több negatív, mint pozitív	31	11	31	31	40	31
		is-is	26	52	37	24	25	28
		több pozitív, mint negatív	26	5	10	5	4	12
		nagy túlsúlyban pozitív	2	4	-	1	3	2
2009 június	Kormányzásra készül a Jobbik	nagy túlsúlyban negatív	44	-	75	30	60	44
		több negatív, mint pozitív	17	50	13	40	24	29
		is-is	11	17	13	23	12	16
		több pozitív, mint negatív	22	33	-	7	4	10
		nagy túlsúlyban pozitív	6	-	-	-	-	1

Forrás: Medián tartalomelemzési adatbázisa

Megjegyzés: Százalékos arányok. A pozitív-negatív dimenzió arra vonatkozik, hogy inkább eredmények, sikerek, pozitív hírek, konszenzus vagy kudarc, konfliktus, probléma volt jellemző az adott hír közlésére.

6. táblázat. A Jobbik megjelenése cigánykérdéssel kapcsolatos ügyekben a vezető orgánumban

Dátum	Ügy	Megszólalások	Orgánumban					Összesen
			M1 Híradó	TV2 Tények	RTL Klub Híradó	Népszabadság	Magyar Nemzet	
2006 október	Olaszliszka	Jobbikosok aránya	-	-	-	3%	3%	1%
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2007 augusztus	Megalakul a Magyar Gárda	Jobbikosok aránya	5%	5%	-	4%	5%	4%
		kisebb részben saját hangon szerepel	50%	25%	-	-	-	-
		fele-fele	0	25%	-	-	-	-
		nagyobb részben saját hangon	25%	0	-	-	-	-
		csak saját hang	0	50%	-	-	-	-
2009 január	Miskolci rendőrkapitány	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2009 február	Veszprémi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	1%	1%	0%
		saját hang	-	-	-	-	-	-
	Tatárszentgyörgyi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2009 április	Tiszaöldi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2009 június	EP-választás	Jobbikosok aránya	8%	5%	2%	6%	4%	6%
		nagy részt saját hang	44%	0	-	-	-	-
		csak saját hang	0	67%	-	-	-	-
2009 július	Kormányzásra készül a Jobbik	Jobbikosok aránya	11%	17%	13%	13%	12%	13%
		kis részt saját hang	50%	0	-	-	-	-
		csak saját hang	0	100%	-	-	-	-

Forrás: Medián tartalomelemzési adatbázisa

Megjegyzés: Az első (kiemelt) sorban a Jobbik megszólalók aránya az összes közül, a másodikban az, hogy ezekből hány százalék történt a saját hangjukon, illetve hány százalékban idézték, interpretálták őket

7. táblázat. A Jobbikra szavazás magyarázó változói. Logisztikus regressziós modell

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
18-21 éves (=1, 22-29=0)	0,114	0,195	0,558	1,121
szingli	0,584	0,263	0,027	1,793
nem volt még 3 hónapos munkavállalás	0,450	0,229	0,050	1,568
most nem dolgozik	0,064	0,209	0,758	1,066
nő	0,032	0,199	0,872	1,033
budapesti	-0,102	0,280	0,716	0,903
községi	0,236	0,223	0,291	1,266
válságrégióban él	0,388	0,262	0,138	1,474
keleti egyetemen tanul	0,095	0,247	0,700	1,100
apa iskolai végzettsége alacsony	0,308	0,204	0,131	1,360
szegény rétegbe sorolja magát	0,183	0,229	0,424	1,201
nélkülözések között él	-0,017	0,200	0,933	0,983
vallásos	0,088	0,192	0,647	1,092
gyakori netező	-0,315	0,198	0,112	0,730
nem hagyományos résztvevő	0,393	0,194	0,043	1,481
újrésztvevő	0,192	0,226	0,394	1,212
szubkultúra tagja	1,333	0,283	0,000	3,792
elégedett a demokrácia működésével	0,389	0,131	0,003	1,476
diktatura	0,787	0,192	0,000	2,196
tekintelyelvű: engedelmisség a legfontosabb erény	0,147	0,087	0,092	1,159
tekintelyelvű: vezérre van szükség	0,227	0,080	0,004	1,255
tekintelyelvű: nőnek a konyhában a helye	0,125	0,079	0,113	1,133
ciganyellenes_bűnözési haljam a vérükben van	0,304	0,077	0,000	1,355
ciganybűnözés a legfontosabb probléma	0,942	0,294	0,001	2,565
rendpártiság	-0,043	0,035	0,209	0,957
nacionalizmus	0,285	0,105	0,006	1,330
bizalom_intézményekben	-0,087	0,032	0,006	0,916
Constant	-7,383	1,124	0,000	0,001

Forrás: Aktív Fiatalok 2011-2012

Megjegyzés: Függő változó: Jobbikra szavazás (dummy). Nagelkerke R négyzet: 0.391. Találati arány a nullmodellben: 79,6%

Találati arány a klasszifikáció után: 85,1%

Minden magyarázó változó dummy változó. Az állítással való egyetértés vagy a kategóriának való megfelelés esetén 1-es értéket vet fel a változó, ellenkező esetben 0-át. Tehát a 18-21 éves kapta az 1-es kódot, a 22 feletti a 0-ásat. Az állításokkal való egyetértés 5 fokozatú skálán történt, ebből az 1-es és 2-es fokozat (tehát a teljes mértékben egyetértés és a nagyjából egyetértés) kapta az 1-es értéket, a bármilyen egyet nem értés és a közömbösség a 0-ásat.

Szubkultúra tagja: kuruc.info olvasó, Magyar Sziget látogató, nemzeti rock hallgató. A többi változó kódolását lásd a 12-21. táblázatok leírásánál.

A színek a magyarázóerőt jelzik, minnél sötétebb a színezés, annál robosztusabb az esélyhányados.

8. táblázat. Az ifjúság legégetőbb problémái (százalékos arányok)

	Ifjúság2008.	Aktív Fiatalok 2011-2012.		
	összes	összes	jobbikosok	18-21 évesek
alkohol elterjedése	4	3	2	3
bűnözés	6	2	2	1
cigánybűnözés	-	7	20	9
céltalanság, nem tudják, mit akarnak	9	19	12	18
család válsága, hiánya	2	3	3	3
drogok, kábítószeres elterjedése	7	4	3	4
erkölcsi romlás	5	8	9	8
iskolai problémák, tanulási nehézségek	1	0	1	1
kilátástalan, bizonytalan jövő	11	19	19	19
korruptió	3	1	1	1
környezet rossz állapota /rossz levegő, piszok/	0	0	0	0
közösség hiánya	0	1	0	1
kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség	3	8	7	8
lakásproblémák	4	1	0	1
létbizonytalanság	8	6	4	5
munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20	10	8	10
önálló egzisztencia, család megteremtése	3	6	4	3
pénztelenség, szegénység, elszegényedés	5	3	4	3
szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya	0	0	0	1
materiális	40	24	21	22
posztmateriális	24	40	33	42
bűnözés, deviancia	18	16	27	18
kilátástalan, bizonytalan jövő	11	19	19	19

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktivfiatalok 2011-2012 (N=1700)

Megjegyzés:

materiális: lakásproblémák; létbizonytalanság; munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek; önálló egzisztencia, család megteremtése; pénztelenség, szegénység, elszegényedés

posztmateriális: céltalanság, nem tudják, mit akarnak; család válsága, hiánya; erkölcsi romlás; iskolai problémák, tanulási nehézségek; korruptió; környezet rossz állapota /rossz levegő, piszok/; közösség hiánya; kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség; szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya

bűnözés, deviancia: alkohol elterjedése; bűnözés; cigánybűnözés; drogok, kábítószeres elterjedése

kilátástalan, bizonytalan jövő

9. táblázat: 2006 és 2010 közötti ciklus közbiztonsággal kapcsolatos törvényei és törvénymódosításai

<i>időpont</i>	<i>törvény sorszáma</i>	<i>törvény neve</i>	<i>a politikai relevancia a rendpárti dimenzióban</i>
2007 nov	T/4477	A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény és más törvények módosításáról	technikai, nem politikai benyújtó:Fidesz
2007 nov	T/4410	A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény módosításáról	nem politikai
2007 nov	T/4364	A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény és a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvény módosításáról	emberi jogi
2007 okt	T/4178	Az egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról	nem politikai
2007 március	T/2576	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai, nem politikai benyújtó:KDNP
2007 március	T/2446	A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról	technikai, nem politikai benyújtó:Fidesz
2008 nov	T/6854	Egyes törvényeknek az uzsoratevékenységgel szembeni fellépést elősegítő módosításáról	rendpárti
2008 nov	T/6749	A bűnüldöző szervek nemzetközi együttműködéséről szóló 2002. évi LIV. törvény módosításáról	nem politikai
2008 okt	T/6655	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	nem politikai

2008 szept	T/6219	Az ember méltóságát súlyosan sértő egyes magatartásokkal szembeni védelem érdekében szükséges jogérvényesítési eszközök biztosításáról	szélsőségek, gyűlöletbeszéd ellen
2008 szept	T/6218	A közrend, valamint az igazságszolgáltatás működésének védelme érdekében szükséges egyes törvénymódosításokról	jobbik-ellenes, közösség tagjai elleni izgatás, hatóság elleni erőszak, ellentüntetők korlátozása
2008 szept	T/6217	Egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról	technikai- jogharmonizációs, nem politikai
2009 szept	T/11199	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai- jogharmonizációs, nem politikai
2009 szept	T/11004	A bűnügyi nyilvántartási rendszer átalakításával összefüggő törvénymódosításokról	rengeteg, inkább technikai- jogharmonizációs, nem politikai
2009 okt	T/10873	A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény, a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény, valamint a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai- jogharmonizációs, nem politikai
2009 április	T/9555	A közbiztonság és a közrend védelmében, illetve fenntartásában közreműködő szervezetekre vonatkozó egyes törvények módosításáról	rendpárti
2009 április	T/9554	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	technikai- jogharmonizációs, nem politikai
2009 április	T/9553	A büntetőeljárások időszerűségének javítása céljából a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. évi törvény módosításáról	technikai- jogharmonizációs, nem politikai
2008 nov	T/6770	A fémek begyűjtésével és értékesítésével összefüggő visszaélések visszaszorításáról	rendpárti

2010 január	T/11705	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	holokauszt-tagadás ellen
2009 nov	T/11390	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	Gárda ellen

Forrás: saját gyűjtés, parlament.hu

10. táblázat: 2010 és 2012 közötti időszak közbiztonsággal kapcsolatos törvényei és törvényt módosításai

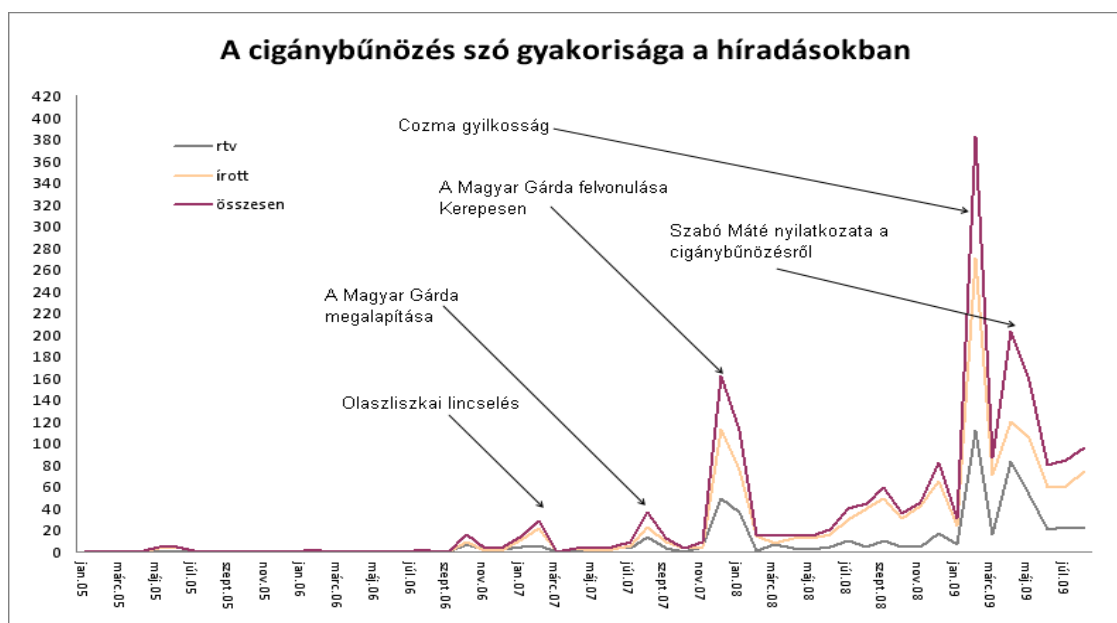
<i>törvény sorszáma</i>	<i>törvény neve</i>	<i>politikai relevancia a rendpárti dimenzióban</i>
T/25 - 2010.06.08.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	szigorít, rendpárti, három csapás
T/89 - 2010.06.21.	A kisebbségi önkormányzati képviselők számának csökkentése érdekében szükséges törvények módosításáról	technikai
T/416 - 2010.07.12.	Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról	hátrányos helyzetű kistérségek - nem politikai
T/580 - 2010.07.22.	A közbiztonság javítása érdekében szükséges egyes törvényt módosításokról	rendpárti ÉS gárdaellenes
T/1426 - 2010.12.06.	Egyes rendészeti tárgyú és az azokkal összefüggő törvények módosításáról	TEK életre hívása
T/1673 - 2010.12.13.	Egyes büntető tárgyú törvények módosításáról	rendpárti
T/1813 - 2010.12.23.	Egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosságügyi és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról	segélyezés: iskoláztatási támogatás megvonása a lógósoknál, súlyos esetben "védelembe vétel"
T/1861 - 2011.02.28.	Az Európai Rendőrségi Hivatallal, a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenységgel, a lőfegyverrel és a pirotechnikával kapcsolatos törvények jogharmonizációs célú módosításáról	technikai, nem politikai

T/2990 - 2011.05.02.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról	gárdaellenes
T/3012 - 2011.05.16.	A közterület rendjének fenntartása érdekében szükséges egyes törvények módosításáról	Szebb Jövőjért Polgárőr egyesület-ellenes
T/3006 - 2011.06.14.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és egyes törvények pénzügyi bűncselekményekkel összefüggő módosításáról	segélyezés, állami támogatás szigorítása, megtevesztés keményebb büntetése
T/3481 - 2011.06.20.	Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény, a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény, a közúti közlekedési előéleti pontrendszerről szóló 2000. évi CXXVIII. törvény, valamint a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól szóló 2005. évi CXXXIII. törvény módosításáról	nem politikai
T/3141 - 2011.07.04.	Egyes fémek begyűjtésével és értékesítésével összefüggő visszaélések visszaszorításáról szóló 2009. évi LXI. törvény módosításáról	cigányok elleni fellépést könnyíti
T/4864 2011. 11.05	Magyarország helyi önkormányzatairól	növeli az önkormányzati hatáskört, ezáltal szigorítja a segélyhez jutás feltételeit
T/4856 2011. 11.06	A nemzeti köznevelésről	leszállítja a tankötelezettséget 16 éves korra, külön szakmunkás alatti képzést hoz létre
T/4832 - 2011.11.07.	A kölcsönök kamatai és a teljes hiteldíjmutató korlátozása, valamint az átlátható árazás biztosítása érdekében az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról	uzsorakamat
T/4657 - 2011.11.14.	Az egyes büntető vonatkozású törvények módosításáról	rendpárti, elítéltekkel szembeni fellépést segíti elő, bevándorlók

		foglalkoztatását is szigorúbban ellenőrzi
T/4865 - 2011.11.28.	A polgárőrségről és a polgárőri tevékenység szabályairól	nem politikai
T/4997 - 2011.12.19.	A nemzetiségek jogairól	a nemzetiségi képviselő és a szószóló bevezetése jokiterjesztő, ám ez nemzetiségiként regisztrált állampolgárok országos listás szavazási jogának rovására megy
T/6958 - 2012.06.25.	A Büntető Törvénykönyvről	arányos védelem megszüntetése a magánterületre betörővel szemben, 12-14 évesek büntethetősége
T/9160 - 2012.11.26.	A nemzetiségi jogokkal összefüggő egyes törvények módosításáról	nemzetiségi jogok módosítása
T/9246 - 2012.12.17.	A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról	szigorítás, rendpártiság

Forrás: saját gyűjtés, parlament.hu

1. ábra

Forrás: Political Capital elemzése.

http://www.politicalcapital.hu/letoltes/20091028_PC_Latlelet_2009.pdf

2. ábra. Az SZDSZ Jobbik-ellenes plakátkampánya

10. Irodalomjegyzék

Arts, K. – Blais, A. – Schmitt, H. (2006): *Political Leaders and Democratic Elections*. Oxford University Press, Oxford. DOI: 10.1111/1478-9302.12016_56

Adelson, J. - O'Neil, Robert P. (1966): Growth of political ideas in adolescence: The sense of community. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 4(3), Sep 1966, 295-306. DOI: 10.1037/h0023699

Adorno, T. – Brunswick, E. – Levinson, D. – Sanford, R.N. (1950): *The Authoritarian Personality*. Harper, New York. DOI: 10.2307/1951300

Akkerman, T. (2012): Comparing radical right parties in government: Immigration and integration policies in nine countries (1996–2010). *West European Politics* 35 (3), 511–529. DOI: 10.1080/01402382.2012.665738

Almond, Gabriel – Verba, Sidney (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Little, Brown, Boston. DOI: 10.2307/2128017

Alonso, S. – Claro da Fonseca, S. (2012): Immigration, left and right. *Party Politics*, 18 (6), 865-884. DOI: 10.1177/1354068810393265

Altemeyer, B. (1998): The other authoritarian personality. In: Berkowitz (szerk): *Advances in Experimental Social Psychology*, Academic Press, Orlando. DOI: 10.1016/S0065-2601(08)60382-2

Altemeyer, B. (1988): *Enemies of Freedom. Understanding Right-Wing Authoritarianism*. Jossey-Bass Publisher, San Francisco-London.

Angelusz Róbert - Tardos Róbert (1998): Az „önéletrajzíró” válaszadó. A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai. *Századvég*, 3 (1), 3-32.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2006): A kérdőíves kontextushatás – a nem mintavételi hibák egy efemer, mindennapos esete. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk): *Mérésről-Mérésre*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2010): A törésvonalak átrendeződése, avagy egy divergencia-spirál megjelenése? *Szociológiai Szemle*, 20 (1): 4–25.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2011): Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 347–382.

Arendt, Hannah (1975): *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.

Art, David (2007): Reacting to the Radical Right: Lessons from Germany and Austria. *Party Politics*, 13 (3), 331-349. DOI: 10.1177/1354068807075939

Art, David (2008): The Organizational Origins of the Contemporary Radical Right: The Case of Belgium. *Comparative Politics*, 40 (4), 421-440. DOI: 10.5129/001041508X12911362383318

Art, David (2011): Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/S0022381612000278

Arzheimer, K. (2009): Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002. *American Journal of Political Science*, 53 (2), 259-275. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2009.00369.x

Arzheimer, K. – Carter, E. (2006). ‘Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success’, *European Journal of Political Research*, 45:3, 419–43 DOI: 10.1177/0192512107088390

Arzheimer, K. (2011): Electoral Sociology: Who Votes for the Extreme Right and why - and when? In: Uwe Backes, Patrick Moreau (eds.): *The Extreme Right in Europe: Current Trends and Perspectives*. Vandenhoeck & Ruprecht DOI: 10.13109/9783666369223.35

Arzheimer, K. (2013): Working Class Partis 2.0? Competition Between Centre-Left and Extreme Right Parties In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Backes, Uwe – Cas Mudde (2000): Germany: extremism without successful parties. *Parliamentary Affairs* 53 (3), 457–68. DOI: 10.1093/pa/53.3.457

Bale, Tim et al. (2010): If you can’t beat them, join them? Explaining social democratic responses to the challenge from the populist radical right in Western Europe. *Political Studies* 58 (3), 410–426. DOI: 10.1111/j.1467-9248.2009.00783.x

Bale, Tim – Krouwel, André – Luther, Kurt Richard – Sitter, Nick (2008): *If You Can’t Beat Them, Join Them? Exploring the European Centre-Left’s Turn Against Migration and Multiculturalism: a Four-Country Case Study*. (unpublished manuscript).

Bale, Tim (2003). ‘Cinderella and Her Ugly Sisters: The Mainstream and Extreme Right in Europe’s Bipolarising Party Systems’, *West European Politics*, 26:3, 67–90. DOI: 10.1080/01402380312331280598

Balku Anett – Dusa Ágnes – Sörös Anett (2011): Politikai graffitik és falfirkák. In Balku Anett, Dusa Ágnes, Sörös Anett (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. 205–222.

Bán Zsófia (2010): A turul és a dinó. *Eurozine*, 2010. november.
<http://www.eurozine.com/articles/2010-11-24-ban-hu.html>

Bárány Zoltán (2002): Ethnic Mobilization Without Prerequisites. The East European Gypsies *World Politics*, 54 (3), 277–307. DOI: 10.1353/wp.2002.0006

Bartlett, Jamie – Birdwell, Jonathan – Krekó Péter – Benfield, Jack – Győri Gábor (2012): *Populism in Europe: Hungary*. Demos.
<http://www.demos.co.uk/publications/populismineuropehungary>.

Barr, R. (2009): Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics. *Party Politics* January 2009 vol. 15no. 1 29-48 DOI: 10.1177/1354068808097890

Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás, Budapest.

Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2009): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.

Bélanger, E. - K. Aarts (2006): Explaining the rise of the LPF: Issues, discontent, and the 2002 Dutch elections. *Acta Politica*: 4–20. DOI: 10.1057/palgrave.ap.5500135

Bell, Daniel (1963): *The New American Right*. Transaction Publisher, New Brunswick, NJ. DOI: 10.2307/2127311

Bernáth Gábor – Messing Vera (2012): *Szélre tolva. Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről, 2011*. Amencia médiaprogram.
http://www.amenca.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf

Bernát Anikó, Juhász Attila, Krekó Péter, Molnár Csaba (2013): A radikalizmus és cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében. In: Kolosi Tamás and Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2012*. Budapest: TÁRKI: 355–376

Betz Hans-Georg (1994): *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Macmillan, Basingstoke.

Betz Hans-Georg – Immerfall Stefan (1998): *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. St. Martin's Press, New York.

Betz, Hans-Georg (2004): Az „újjjobboldal” az Európai Unió fejlett demokráciáiban. *Eszmélet*, (61), 84-93.

Betz, H-G. – Meret, S. (2013): Right-wing Populist Parties and the Working Class Vote: What Have You Done for Us Lately? In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Beyme, K von (2011): Representative Democracy and the Populist Temptation. In: Alonso, S. – Keane, J. – Merkel, W. (szerk.): *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge. 50-73. DOI: 10.1017/CBO9780511770883.003

Birenbaum, G. – Villa, M. (2003): The Media and Neo-populism in France. In: Mazzoleni, G. – Steward, J. – Horsfield, B. (szerk.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Praeger Publishers, Westport.

Bíró Nagy András – Dúró József – Hajdu András – Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus. In Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*, Századvég, Budapest.

Bíró Nagy András – Róna Dániel (2011): Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe, 2003-2010. In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*, Századvég, Budapest. 242-283.

Bíró Nagy András (2011): Az új pártrendszer térképe. Programok, pártelitek és szavazótáborok a 2010-es választások után. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 2010-ről*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Bíró Nagy András (2011): Az identitásnacionalizmus nyomában. A Brit Nemzeti Párt sikerei és korlátai. In Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*, Századvég, Budapest.

Bíró Nagy András (2012): Sokszínű fiatal baloldal. Az MSZP és a DK támogatói a felsőoktatásban. In: Szabó Andrea (szerk.): *Aktív Fiatalok*.

Bíró Nagy András – Róna Dániel (2013): Rational Radicalism. Jobbik's Road to the Hungarian Parliament. In: Meseznikov, Grigorij – Gyárfásóva, Olga – Butorova, Zora (szerk.): *Alternative Politics? The Rise of New Parties in Central Europe*, Institute for Public Affairs, Bratislava. 149 – 185.

Blokker, Paul (2005): Populist nationalism, anti-Europeanism, post-nationalism, and the East–West distinction. *German Law Journal*, 6 (2), 371–89.

Bolleyer, Nicole (2007): *New Parties: Reflection or Rejection of the Cartel Party Model?* Paper Prepared for the ECPR General Conference in Pisa, September 2007

Bos, L - Van der Brug, W. – de Vreese, C. (2011): How the Media Shape Perceptions of Right-Wing Populist Leaders, *Political Communication*, 28:2 DOI: 10.1080/10584609.2011.564605

Bornschier S. (2010): *Cleavage Politics and the Populist Right. The New Cultural Conflict in Western Europe*. Temple University Press, Philadelphia. DOI: 10.1002/j.1538-165X.2011.tb02126.x

Bornschieer, S. – Kriesi, H. (2013): The Populist Radical Right, the Working Class, and the Changing Face of Class Politics. In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Bornschieer, S. (2010). 'The New Cultural Divide and the Two-Dimensional Political Space in Western Europe', *West European Politics*, 33:3, 419–44 DOI: 10.1080/01402381003654387

Bourdieu, Pierre (1997): A közvélemény nem létezik. *Szociológiai Figyelő*, 9 (1-2), 136-145.

Bozóki András (2003): *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987-2002*. Budapest: Századvég.

Brückner, Markus - Grüner, Hans Peter (2010): *Economic growth and the rise of political extremism: theory and evidence*. CEPR Discussion Paper 7723. Center for Economic Policy Research, London.

Budge, I. – Farlie, D. (1983): *Explaining and Predicting Elections*. Allen and Unwin, London. DOI: 10.1016/S0261-3794(83)80041-9

Budge, Ian (2001). 'Theory and Measurement of Party Policy Positions', in Ian Budge, Hans- Dieter Klingemann, Andrea Volkens, Judith Bara, and Eric Tanenbaum (eds.), *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945–1998*. Oxford: Oxford University Press, 75–92. DOI: 10.1177/1354068806061336

Bustikova, L. (2014): Revenge of the Radical Right. In *Comparative Political Studies* (published online). DOI: 10.1177/0010414013516069

Capoccia, Giovanni (2002): Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment. *Journal of Theoretical Politics*, 14 (1), 9-35. DOI: 10.1177/095169280201400103

Carter, Elisabeth L. (2005): *The Extreme Right in Western Europe*. Manchester University Press, Manchester.

Cinpoes, Radu (2012): *The Extreme Right In Contemporary Romania*. Friedrich Ebert Stiftung.

Cohen, Albert K. (1969): A szubkultúrák általános elmélete. In: Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Iffúságszociológia*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 264–286.

Cohen, B. C. (1963): *The press and foreign policy*. Princeton University Press, Princeton. DOI: 10.2307/1845856

Cox, Garry W. (1997): *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/S000842390000888X

Cutts, D. – Ford, R. – Goodwin, M (2011): Anti-immigrant, politically disaffected or still racist after all? Examining the attitudinal drivers of extreme right support in Britain in the 2009 European elections. *European Journal of Political Research* 50: 418–440, DOI: 10.1111/j.1475-6765.2010.01936.x

Csákó Mihály (2007): Demokráciára nevelés az iskolában. In: Somlai Péter, - Surányi Bálint – Tardos Róbert – Vásárhelyi Mária – Éber Márk Áron (szerk.) (2009): *Látás-viszonyok*. Pallas Kiadó, Budapest. 155–189.

Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola. In: Szabó, A. - Bauer, B. (szerk.): *Arctalan (?) Nemzedék*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest. 101-115.

Csepeli György (2006): A jövőbe vesztett generáció. In Csepeli György – Kígyós Éva – Popper Péter: *Magára hagyott generációk. Fiatalok és öregek a XXI. században*, Saxum Kiadó, Budapest.

Cserti Csapó Tibor - Forray R. Katalin: *A cigány/roma fiatalok munkaerőpiac esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a dél-Dunántúlon*. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány által támogatott 5341/18-140 sz. kutatás <http://forrayrkatalin.hu/doski/gipsystudies20.pdf>

Csözik Rita (2012): Átalakult lázadás. A magyar egyetemisták és főiskolások nemzedékének politikai szocializációja. In Szabó Andrea (szerk.): *Aktív Fiatalok*.

Dahlström, C. - Esaiasson, P (2013): The immigration issue and anti-immigrant party success in Sweden 1970-2006: A deviant case analysis. *Party Politics* 2013 19: 343 DOI: 10.1177/1354068811407600

Dagevos J. and Gijsberts M. (2010): *Integration in Ten Trends*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research (SCP).

Dányi Endre (2003): Posztmodern kampánytechnikák és az ellenőrzés válsága. In: Sárkozy Erika – Schleicher Nóra (szerk.): *Kampánykommunikáció*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 41–65.

Dechellezes, S. (2008): The Cultural Basis of Youth Involvement in Italian Extreme Right-wing Organisations. *Journal of Contemporary European Studies* Vol. 16, No. 3, 363–375, DOI: 10.1080/14782800802501005

Dinas, E. Gemenis, K (2010): Measuring Parties' Ideological Positions With Manifesto Data A Critical Evaluation of the Competing Methods. *Party Politics* July 2010 vol. 16 no. 4427-450 DOI: 10.1177/1354068809343107

De Lange, S. L. - Art, D. (2011) Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building, *West European Politics*, 34:6, 1229-1249 DOI: 10.1080/01402382.2011.616662

De Lange, S. L. (2007). 'A New Winning Formula? The Programmatic Appeal of the Radical Right', *Party Politics*, 13:4, 411–35. DOI: 10.1177/1354068807075943

De Lange, S. L. (2012): New alliances: Why mainstream parties govern with radical right-wing populist parties. *Political Studies*, 60 (4) 899–918. DOI: 10.1111/j.1467-9248.2012.00947.x

DeAngelis, Richard A. (2003): A rising tide for Jean-Marie, Jorg, & Pauline? Xenophobic populism in comparative perspective. *Australian Journal of Politics & History* 49 (1), 75–92. DOI: 10.1111/1467-8497.00282

Decker, Frank (2004): *Der neue Rechtspopulismus*. Leske + Budrich, Opladen. DOI: 10.1007/978-3-663-09621-4

Dechezelles, S. (2008): The Cultural Basis of Youth Involvement in Italian Extreme Right-wing Organisations. *Journal of Contemporary European Studies* Vol. 16, No. 3, 363–375, DOI: 10.1080/14782800802501005

Dobos Balázs (2011): A romániai pártrendszer PeReMe: a Nagy-Románia Párt. In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég, Budapest.

Downs, William M. (2001): Pariahs in Their Midst: Belgian and Norwegian Parties React to Extremist Threats. *West European Politics*, 24 (3), 23–42. DOI: 10.1080/01402380108425451

Döme Zsolt (2011): A hágai rab foglyai. A Szerb Radikális Párt. In Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég, Budapest.

Döme Zsolt – Hajdú András (2009): A politikai tájékozódás új formáinak jelentősége az egyetemisták körében. TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet.

Dukay-Szabó Szilvia (2009): A politikai intézmények támogatottsága 1988/90-2008. In: Magyarország Politikai Évtuszkönyve. Budapest: DKMKA

Dunn, K. – Singh, S. (2011): The surprising non-impact of radical right-wing populist party representation on public tolerance of minorities. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 21 (3), 313–331. DOI: 10.1080/17457289.2011.588333

Dúró József (2010): Euroszepticizmus ma. *Politikatudományi Szemle* 19 (4), 53–85.

Duverger, Maurice. (1963): *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, North, B. and North R., Wiley, Science Ed., New York.

Easton (1965): *A Systems Analysis of Political Life*, Wiley, New York. DOI: 10.1002/bs.3830130208

Eatwell, R. (1992): Toward a New Modell of Generic Fascism. *Journal of Theoretical Politics* 4 (2), 161-194. DOI: 10.1177/0951692892004002003

Eatwell, R. – Mudde, Cas (2004): *Western democracies and the new extreme right challenge*. Routledge, London.

Eatwell, R. (1994): Why Are Fascism and Racism Reviving in Western-Europe? *Political Quarterly* 65 (3), 315-325. DOI: 10.1111/j.1467-923X.1994.tb01545.x

Eatwell, R. (1996): *Fascism: A History*. New York: Penguin.

Eatwell, R. (2000): The rebirth of the 'extreme right' in Western Europe? *Parliamentary Affairs* 53 (3), 407-425. DOI: 10.1093/pa/53.3.407

Eismann, Wolfgang (szerk.) (2002): *Rechtspopulismus: Österreichische Krankheit oder Europäische Normalität*. Czernin, Bécs.

Ellinas, Antonis A. (2010): *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*. Cambridge University Press, New York. DOI: 10.1080/08838151.2011.619384

Ellinas, A., A. (2013): The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece, *South European Society and Politics*, (published online) DOI: 10.1080/13608746.2013.782838

Ellinas, Antonis A. (2009). Chaotic but Popular? Extreme-Right Organisation and Performance in the Age of Media Communication, *Journal of Contemporary European Studies*, 17:2, 209–21 DOI: 10.1080/14782800903108650

Elster, J. (2001): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: Osiris-Századvég (eredeti kiadás: *The Cement of Society: A study of social order*, Cambridge, 1989) DOI: 10.1017/CBO9780511624995

Enyedi Zsolt - Erős Ferenc - Fábián Zoltán (2000): Előítélet és tekintélyelvűség a fiatalok körében. In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi változás és az ifjúság. A szabadság mint lehetőség*, Belvedere, Szeged. 161-171.

Enyedi Zsolt - Fábián Zoltán - Sik Endre (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? In: *Társadalmi Riport 2004*. Társki, Budapest.

Enyedi Zsolt (1993): Pillér és szubkultúra – A politikai kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle*, 3 (4), 21–50.

Enyedi Zsolt (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég* 9. (3), 3-28.

Enyedi Zsolt (2006): A befagyott felszín és ami alatta van. A 2006-os választás és a magyar pártrendszer. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006*.

Elemzések és adatok, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 205–228.

Enyedi Zsolt- Körösenyi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris, Budapest

Erikson, R.-J. Goldthorpe 1992. *The Constant Flux*. Oxford: Clarendon Press

Eröss Gábor – Gárdos Judit (2007): Az előítélet-kutatások bírálatához. *Educatio*, 16 (1).

Evans, G. – Norris, P. (szerk.) (1999): *Critical Elections. British Parties and voters in long-term perspective*. Sage, London. DOI: 10.1016/S0962-6298(00)00041-X

Fábián Zoltán - Fleck Zoltán (1999): Authoritarianism, Socio-demographic Variables and Socialization in the Explanation of Prejudiced Attitudes: Antisemitism and Anti-Gypsy Attitudes in Hungary. In: Enyedi Zsolt – Erös Ferenc (szerk.): *Authoritarianism and Prejudices. Central European Perspectives*, Osiris, Budapest.

Fábián Zoltán - Fleck Zoltán (1999): Authoritarianism and anti-Gypsy attitude in Hungary. In: Enyedi Zsolt – Erös Ferenc (szerk.): *Authoritarianism and Prejudices. Central European Perspectives*, Osiris, Budapest.

Félix Anikó (2012): A Spirituális nő misztériumának nyomában. Történelmi örökség és kulturális folytonosság a radikális jobboldali nők egy csoportjában. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 3 (4), 155–164.

Félix Anikó (2012): *Az elfeledett kérdés – A nők szerepe a hazai radikális jobboldalon*. <http://www.community.eu/2012/05/18/az-elfeledett-kerdes-a-nok-szerepe-a-hazai-radikalis-jobboldalon/>. Utolsó letöltés: 2012. 08. 05.

Fennema, Meindert (1997): Some Conceptual Issues and Problems in the Comparison of Anti-immigrant Parties in Western Europe. *Party Politics*, 3 (3), 473-492. DOI: 10.1177/1354068897003004002

Fenner, Angelica – Eric D. Weitz (2004): *Fascism and Neofascism: Critical Writings on the Radical Right in Europe*. Palgrave, New York.

Ferrara, Federico – Weishaupt, J. Timo (2004): Get Your Act Together: Party Performance in European Parliament Elections. *European Union Politics* 5 (3), 283–306. DOI: 10.1177/1465116504045154

Fetzer, John (2000): Economic self-interest or cultural marginality? Anti- immigration sentiment and nativist political movements in France, Germany and the USA. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 26 (1), 5–23. DOI: 10.1080/136918300115615

Flecker, J. – Hentges, G. – Balázs G. (2007): Potentials of Political Subjectivity and the Various Approaches to the Extreme Right: Findings of the Qualitative Research. In: Felcker, J. (eds): *Changing Working Life and the Appeal of the Extreme Right*. Aldershot: Ashgate. .

Fiatal Demokraták Szövetsége – Magyar Polgári Szövetség (2010): *Nemzeti ügyek politikája*. Budapest.

Filippov Gábor (2011): A név kötelez. *Politikatudományi Szemle* 20 (3), 133–154.

Ford, R. – Goodwin, M.J. (2010): Angry white men: individual and contextual predictors of support for the British National Party', *Political Studies*, 58 (1), 1–25. DOI: 10.1111/j.1467-9248.2009.00829.x

Franzmann, S. and Kaiser, A. (2006) 'Locating political parties in policyspace: a reanalysis of party manifesto data', *Party Politics* 12: 163–88. DOI: 10.1177/1354068806061336

Fromm, E. (2002): *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Gazsó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.

Givens, Terri E. (2002): The Role of Socioeconomic Variables in the Success of Radical Right parties. In: Martin Schain – Aristide Zolberg – Patrick Hossay (szerk.): *Shadows over Europe*, Palgrave Macmillan, Houndmills. DOI: 10.1057/9780230109186

Givens, Terri E. (2004): The Radical Right Gender Gap. *Comparative Political Studies*, 37 (1), 30-54. DOI: 10.1177/0010414003260124

Givens, Terri E. (2005): *Voting Radical Right in Western Europe*. Cambridge University Press, New York. DOI: 10.1017/CBO9780511510113

Golder, Matt (2003): Explaining Variations in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe. *Comparative Political Studies* 36 (4), 432-466.

Golder, Matt (2004). 'Electoral Institutions, Unemployment and Extreme Right Parties: A Correction', *British Journal of Political Science*, 33:3, 525–34. DOI: 10.1017/S0007123403220226

Goodwin, J.M. – Cutts, D. (2013): Mobilizing the Workers? Extreme Right Party Support and Campaign Effect at the 2010 British General Election. In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Grajczjár István – Tóth András (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 57-92.

Griffin, R. (1993): *The Nature of Fascism*. Routledge, New York.

Gunther, Richard. – Diamond, Larry (2003): Species of political parties: a new typology. *Party Politics* 9 (2), 167-199. DOI: 10.1177/1354068803009002836

Hajdú András (2012): *Karizmatikus vezetés a politikában. A radikális jobboldali pártok vezetési stílusa*. Szakdolgozat, BCE Politikatudományi Intézet, pp 1-84.

Hajdú András (2011): *Jobbra tolódó Skandinávia*. TDK-dolgozat, BCE Politikatudományi Intézet.

Harmel, Robert – Lars Svasand (1997): The Influence of New Parties on Old Parties' Platforms: The Cases of the Progress Parties and the Conservative Parties of Denmark and Norway. *Party Politics* 3 (3), 315–40. DOI: 10.1177/1354068897003003003

Harrison, S. – Bruter, M. (2011): *Mapping the Extreme Right. An Empirical Geography of the European Extreme Right*. Palgrave MacMillan, Houndmills: DOI: 10.1057/9780230336834

Hiel, A. (2012): A psycho-political profile of party activists and left-wing and right-wing extremists. *European Journal of Political Research* 51: 166–203 DOI: 10.1111/j.1475-6765.2011.01991.x

Hix, Simon – Marsh, Michael (2004): *Predicting the Future: The Next European Parliament*. Burson-Marsteller, Brüsszel.

Hooghe, M. – Reeskens, T. (2007): Are cross-national surveys the best way to study the extreme-right vote in Europe? *Patterns of Prejudice*, Vol. 41, No. 2 10.1080/00313220701265544

Howard, Marc Morjé (2010): The Impact of the Far Right on Citizenship Policy in Europe: Explaining Continuity and Change. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (5), 735-751. DOI: 10.1080/13691831003763922

Howe, Neil – Strauss, William (2000): *Millenials Rising. The Next Great Generation*. Vintage Books.

Ichilov, Orit (szerk.) (1990): *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*. Teachers College, Columbia University, New York and London.

Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford University Press, Oxford. DOI: 10.1093/0198293259.003.0001

Ignazi, Piero (2002): The Extreme Right: Defining the Object and Assesing the Causes. In: Schain, M – Zolberg, A. – Hossay, P. (szerk.): *Shadows over Europe: The Development and Imapct of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave MacMillan, New York. DOI: 10.1057/9780230109186

Ignazi, P. (1996): The Intellectual Basis of Right-Wing Anti-Partyism, *European Journal of Political Research* 29(3): 279–96. DOI: 10.1111/j.1475-6765.1996.tb00653.x

Inglehart, R. (2007): Postmaterialist values and the shift from survival to self-expression values. In: Dalton, R. J. - Klingemann, H-D. (szerk): *The Oxford handbook of political behavior*. Oxford University Press, Oxford. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199270125.003.0012

Iyengar, S. -, Kinder, D. R. (1987). *News that Matters*. Chicago: University of Chicago Press.

Ivarsflaten, Elisabeth (2008): What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases. *Comparative Political Studies* 41 (1), 3–23. DOI: 10.1177/0010414006294168

Iversflaten, E. – Stubager, R. (2013): Voting for the Populist Radical Right in Western Europe: the Role of Education. In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon: Routledge.

Jackman, Robert, W. - Volpert, Karin (1996): Conditions Favouring Parties of the Extreme Right in Western Europe. *British Journal of Political Science*, 26 (4), 501-522. DOI: 10.1017/S0007123400007584

Jeskó József – Bakó Judit – Tóth Zoltán (2012): Jobbik: Egy net-network párt természetrajza. A radikális jobboldal webes hálózatai. *Politikatudományi Szemle* 20 (1), 81–104.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2003): Alapító Nyilatkozat. In: Koltay Gábor: *Adatok egy jobbik világot*. Szabad Tér, Budapest. 239-246.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2007): Bethlen Gábor program.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2010a): Jobbik Nemzedék. Dokumentumfilm a Jobbik történetéről.

Jobbik Magyarországért Mozgalom (2010b): *Radikális változás. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért*. Budapest

John T. Jost - Jack Glaser - Arie W. Kruglanski - Frank J. Sulloway (2003): Political Conservatism as Motivated Social Cognition. In *Psychological Bulletin*, 2003, Vol. 129, No. 3, 339–375. DOI: 10.1037/0033-2909.129.3.339

Juhász Attila – Krekó Péter – Molnár Csaba: (2012): Attitűd-szélsőségesek Magyarországon – nemzetközi kontextusban. *A szélsőjobboldali eszmék iránti keresletet mérő index (DEREX) adatai. Kutatási összefoglaló (ESS5 2011)*. Political Capital, Budapest. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/fes_derex_20120229.pdf

Juhász Attila: A „cigánybűnözés”, mint az igazság szimbóluma. *anBlok*, 1 (4), 12-19.

Karácsony Gergely – Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, 19 (1), 31-66.

Karácsony Gergely (2003): A választói magatartás trendjei. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Karácsony Gergely (2005): A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 161-206.

Karácsony Gergely – Róna Dániel (2012): Reasons behind the rise of the Hungarian radical right. *Journal of East European and Asian Studies*, 2 (1), 61–93.

Karl Mannheim (1972): The problems of generations. In: Altbach, P. G. – Laufer, R. S. (szerk.): *The New Pilgrims*. David Mckay, New York.

Katz, Richard S. – Peter Mair, (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1 (1), 5-28. DOI: 10.1177/1354068895001001001

Keil András: Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP-szavazók jellemzése. In: Szabó Andrea (szerk.): *Aktív Fiatalok*.

King, G. – Rosen, O. – Tanner, M. – Wagner, A. F. (2008): Ordinary Economic Voting Behavior in the Extraordinary Election of Adolf Hitler. *The Journal of Economic History*, 68 (3), 951-996. DOI: 10.1017/S0022050708000788

King, G. (1997): *A solution to the ecological inference problem: reconstructing individual behaviour from aggregate data*. Princeton University Press, Princeton.

Kirchheimer, Otto (1966): Germany: The Vanishing Opposition. In: Dahl, Robert A. (szerk.): *Political Oppositions in Western Democracies*. Yale University Press. New Haven and London.

Kitschelt, Herbert (2007): Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research. *West European Politics*, 30 (5), 1176 – 1206. DOI: 10.1080/01402380701617563

Kitschelt, Herbert – McGann, Anthony J. (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. University of Michigan Press, Ann Arbor.

Kitschelt, Herbert (2000): Linkages between citizens and politicians in democratic politics. *Comparative Political Studies* 33 (6-7), 845-879. DOI: 10.1177/001041400003300607

Kitschelt, Herbert – Bustikova, Lenka (2009): The Radical Right in Post-communist Europe. Comparative Perspectives on Legacies and Party competition. *Communist and Post-communist Studies*, 42 (4), 459-483. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2009.10.007

Klandermans, Bert, and Mayer, N. (2005). *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass*. London: Routledge.

Klingemann, Hans-Dieter, Andrea Volkens, Judith Bara, Ian Budge and Michael D. McDonald (2007): *Mapping policy preferences II: estimates for parties, electors and governments in Central and Eastern Europe*, European Union and OECD, 1990–2003. New York: Oxford University Press

Knabe, Andreas – Steffen Rätzel – Stephan L. Thomsen (2009): *Right-Wing Extremism and the Well-Being of Immigrants*. Cesinfo Working Paper No. 2841. Category 3: Social Protection. DOI: 10.1111/kykl.12037

Knutsen, Oddbjorn (2011): Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon (In Hungarian). [Social structure and party choice in Hungary] In: Tardos, Róbert – Enyedi, Zsolt – Szabó, Andrea (szerk.): *Participation, representation and political change*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 119-157.

Knutsen, Oddbjorn - Scarbrough, E. (1995): Cleavage politics. In: J. van Deth & E. Scarbrough (szerk.): *The impact of values*, Oxford University Press, Oxford. 492–523.

Koopmans, R. – Muis, J. (2009): The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach. *European Journal of Political Research*, 48 (5), 642–664. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2009.00846.x

Kovács András (2007): Lehet-e előítélet az előítélet? *Educatio*, 16 (1). http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=64

Kovács András (2013): The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik party in Hungary. In: Wodak R. – Khosravi Nik, M. – Mral, B. (szerk.): *Right-Wing Populism in Europe. Politics and Discourse*, Bloomsbury, London. pp. 223-235.

Krekó Péter – Juhász Attila – Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 20 (2), 53–79.

Krekó Péter (2010): Összeesküvés-elméletek a magyar radikális jobboldal ideológiájában. *Magyarország Politikai Évkönyve 2010-ről*, DKMKA Budapest, 33-44.

Krekó Péter és Juhász Attila (2011): Honnan jönnek, hányan vannak, mit csinálunk velük? In Simonovics-Sík (szerk.): Abena, Sára, Chen és Ali esélyei Magyarországon 6-31.o. Táarki: Budapest

Kriesi, H. – Grande, E. – Lachat L. – Dolezal, M. – Bornschier, S. – Frey, T. (2006): Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared. *European Journal of Political Research* 45 (6), 921–956. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2006.00644.x

Kurtán Sándor (2007): A Szabadság Párt (Ausztria). *Politikatudományi Szemle*, 16 (1), 23-44.

Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla (2001): *Ifjúság 2000*, Tanulmányok I. kötet. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

Laki László (2011): Fiatalok a munkaerőpiacon. In Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.): *Arctalan (?) Nemzedék*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

László Réka (2006): Kormányzati instabilitás és a politikai rendszer stabilitása. *Politikatudományi Szemle* 15 (1), 69–91.

Laurenz Ennser (2012): The homogeneity of West European party families: The radical right in comparative perspective. *Party Politics*, 18 (2), 151-171. DOI: 10.1177/1354068810382936

Laver, Michael and Ian Budge (1992) ‘Measuring policy distances and modelling coalition formation’, in Michael Laver and Ian Budge (eds) *Party policy and government coalitions*, pp. 15–40. Basingstoke: Macmillan.

Lázár Guy (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Terestyéni Tamás (szerk.): *Többség – kisebbség*, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest. 9–116.

Lehet Más A Politika (2010): *A fenntartható jövő, a befogadó társadalom és a megújuló demokrácia stratégiája. A Lehet Más a Politika választási programja 2010*. Budapest

Lendvay Judit (1996): A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiá. In: Terestyéni Tamás (szerk.): *Többség – kisebbség*, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest. 117-161.

Linde, Jonas – Ekman, Joakim (2003): Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics. *European Journal of Political Research*, 42 (3), 391–408. DOI: 10.1111/1475-6765.00089

Linz, Juan – Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore.

Lipset, Seymour Martin (1960): *Political Man: The Social Basis of Politics*. Doubleday, New York. DOI: 10.1007/978-3-531-90400-9_67

Loxbo, Karl (2010): The impact of the Radical Right: Lessons from the Local Level in Sweden, 2002–2006. *Scandinavian Political Studies*, 33 (3). DOI: 10.1111/j.1467-9477.2010.00252.x.

Lubbers, M. – Mérove, G. – Scheepers, P. (2002): Extreme Right Wing Voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41 (3), 345-78. DOI: 10.1111/1475-6765.00015

Lubbers M. and Scheepers P. (2010): Diverging trends in euro-scepticism in countries and regions of the EU 1994-2004. *European Journal of Political Research* 49(6): 787–817.

Luther, K., R (2000): Austria: A Democracy under Threat from the Freedom Party. *Parliamentary Affairs*, 53 (3), 426–42. DOI: 10.1093/pa/53.3.426 DOI: 10.1093/pa/53.3.426

Luther, K., R. (2009): The Revival of the Radical Right: The Austrian Parliamentary Election of 2008. *West European Politics* Vol. 32, No. 5 1049-1061. pp. DOI: 10.1080/01402380903065280

MacMaster, Neil (2001): *Racism in Europe*. Palgrave, Basingstoke. DOI: 10.1086/533160

Magyar Szocialista Párt (2010): *Nemzeti modernizáció, összetartó közösség. Ajánlat a demokratikus oldal programjára*. Budapest.

Mattila, Mikko – Raunio, Tapio (2006): Mennyire egyezik a pártok és szavazóik véleménye az európai integráció kérdésében? In: Tóka Gábor és Bátory Ágnes (szerk.): *A 2004. évi európai parlamenti választások*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Századvég, Budapest.

Mazzoleni, G. (2003): The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies. In: Mazzoleni, G. – Stewart, J. – Horsfield, B. (szerk.): *Media and Neopopulism: a Contemporary Analysis*, Praeger Publishers, Westport.

McCombs, M. (2004): *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.

Meguid, Bonnie M. (2005). ‘Competition Between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success’, *American Political Science Review*, 99:3, 347–59. DOI: 10.1017/S0003055405051701

Mello’n, JoanAnt’ón (2002): *Orden, Jerarqu’ia y Comunidad: Fascismos, Dictaduras y Postfascismos en la Europa Contemporánea*. Tecnos, Madrid.

Mikecz Dániel (2013): Új pártok, változó mozgalmak. A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása. in: Körösenyi András, Boda Zsolt (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI, Új Mandátum

Miller-Idriss, C. (2013): *Blood and Culture: Youth, Right-Wing Extremism, and National Belonging in Contemporary Germany*. Durham, NC: Duke University Press, 2009. 233 pp DOI: 10.1215/9780822391142

Minkenberg, Michael (2001): The Radical Right in Public Office: Agenda-Setting and Policy Effects. *West European Politics* 24 (4), 1–21. DOI: 10.1080/01402380108425462

Minkenberg, M. (2002): The radical right in postsocialist Central and Eastern Europe: comparative observations and interpretations. *East European Politics and Society* 16 (2), 335e362. DOI: 10.1177/088832540201600201

Minkenberg, Michael (2003): The New Radical Right in the Political Process: Interaction Effects in France and Germany. In: M. Schain – A. Zolberg – P. Hossay (szerk.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*, Palgrave Macmillan, New York. DOI: 10.1057/9780230109186

Minkenberg, M., (2009): Leninist beneficiaries? Pre-1989 legacies and the radical right in post-1989 Central and Eastern Europe. Some introductory observations. *Communist and Post-Communist Studies* Volume 42, Issue 4, December 2009, Pages 445–458 DOI: 10.1016/j.postcomstud.2009.10.002

Minkenberg, Michael (2009): *The Radical Right in Europe: Challenges for Comparative Research. Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe*. Bertelsmann Stiftung.

Minkenberg, M. – Pytlas, B. (2013): The Radical Right in Central and Eastern Europe: Class Politics in Classless Society? In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Mirga Andrzej (2009): The Extreme Right and Roma and Sinti in Europe: A New Phase in the Use of Hate Speech and Violence? In *Roma Rights Journal*, 2009/1.

Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok: Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris

Molnár Csaba (2014): *Valóban mérséklődött a Jobbik?* TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet.

Money, Jeannette (1999): *Fences and Neighbours: the Political Geography of Immigration Controll*. Cornell University Press, Ithaca.

Moser, B (2004): *Age of Rage: Young Extremists Find New Targets - and New Recruits*. Southern Powerty Law Center: Washington

Mudde, C. (2005): Racist Extremism in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 19 (2), 161–184. DOI: 10.1177/0888325404270965

Mudde, C. (szerk.) (2005): *Racist extremism in central and eastern Europe*. Routledge, New York.

Mudde, C. (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9780511492037

Mudde, C. (2012): Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what? *European Journal of Political Research* 52 (1), 1–19. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x

Munk Veronika (2013): A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*, 14 (2), 89-100.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2013_02_nyar/07_romak_a_hirekben.pdf

Musinka, A. – Kolesarova, J. (2012): Situation of the Roma in Slovakia and Their Status in the Contemporary Slovak Society. In *Central European Regional Policy and Human Geography*, 2012, no.2 pp 7-14.

Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság jelentései (2011-2012). <http://nmhh.hu>

Netjes, C. E. - Edwards, E. (2005): *Taking Europe to Its Extremes. Examining Cueing Effects of Right-Wing Populist Parties on Public Opinion Regarding European Integration*. Discussion Paper SP IV 2005-202. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).

Nora, Pierre (2010): A nemzedék. In: *Emlékezet és történelem között*, Napvilág Kiadó, Budapest. 257–289.

Norris, Pippa (2005): *Radical Right: Voters and Parties in Electoral Market*. Cambridge University Press, Cambridge.

Oesch, Daniel (2008): Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland. *International Political Science Review*, 29 (3), 349-373. DOI: 10.1177/0192512107088390

Oesch, D. and Rennwald, L. (2010), The class basis of Switzerland's cleavage between the New Left and the Populist Right, *Swiss Political Science Review* 16 (3): 343-372. DOI: 10.1002/j.1662-6370.2010.tb00433.x

O'Malley, E. (2008): Why is there no Radical Right Party in Ireland? *West European Politics*, 31:5,960 — 97 DOI: 10.1080/01402380802234631

Oross Dániel (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: Kutatópont

Papp Dénes (2011): Tájékoztatói lehetőségek és politikai tartalmak megosztása az interneten. *Politikatudományi Szemle* 20 (2), 106–127.

Pedahzur, Ami – Brichta, Avraham (2002): The institutionalization of extreme right-wing charismatic parties: a paradox? *Party Politics* 8 (1), 31-49. DOI: 10.1177/1354068802008001002

Pelinka, Anton (2013): Right-Wing Populism: Concept and Typology. In: Wodak R. – Khosravi Nik, M. – Mral, B. (szerk.): *Right-Wing Populism in Europe. Politics and Discourse*, Bloomsbury, London. 2-23.

Percherong, Annick (1993): *La socialisation politique*. Paris: Armand Colin.

Perlmutter, Ted (2003): The Politics of Restriction: The Effect of Xenophobic Parties on Italian Immigration Policy and German Asylum Policy. In: M. Schain – P. Hossay – A. Zolberg (szerk.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave Macmillan, London. DOI: 10.1057/9780230109186

Petrocik, John R. (1996): Issue-Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science*, 40 (4), 825-850. DOI: 10.2307/2111797

Plasser, F. – Ulram, P. A. (2003): Striking a Responsive Chord: Mass Media and Right-Wing Populism in Austria. In: Mazzoleni, G. – Stewart, J. – Horsfield, B. (szerk.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Praeger Publishers, Westport.

Póczik Szilveszter (2011): Szabályozott szabadság, egzisztenciális biztonság, kiszámítható jövő. *Polgári Szemle*, 7 (3).
http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=448

Putnam, R. D. (1993): Tracing the Roots of the Civic Community; Social Capital and Institutional Success. In: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, New Jersey. 121-162; 163-185.

Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, New Jersey.

Pytlas, Bartek (2013) Radical-right narratives in Slovakia and Hungary: historical legacies, mythic overlaying and contemporary politics, *Patterns of Prejudice*, 47:2, 162-183, DOI: 10.1080/0031322X.2013.786199

Reif, K. – Schmitt, H. (1980): Nine Second-Order National Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal for Political Research*, 8 (1), 3-44. DOI: 10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x

Reybrouck, David van (2010): *A populizmus védelmében*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Rohrschneider, R. – Whitefield, S. (2009): Understanding Cleavages in Party Systems: Issue Position and Issue Salience in 13 Post-Communist Democracies. *Comparative Political Studies*, 42 (2), 280-313. DOI: 10.1177/0010414008325285

Róna Dániel – Sós Ildikó: A térmoldellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. *Politikatudományi Szemle* XX/4. 113–140. pp

Róna Dániel – Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Radikalizmus, posztmaterializmus, apátia a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Belvedere, Szeged. 113-157. http://aktivfiatalok.hu/wp-content/uploads/2013/06/Racionaliasn-lazado-hallgatok_-BCE-Belvedere.pdf

Rudas Tamás (2010): A Jobbik törzsszavazóiról. In: Kolosi Tamás - Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. Táarki, Budapest.

Rydgren J. (2005): *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*. New York: Nova Science

Rydgren, J. (2007): The Sociology of the radical right. *Annual Review of Sociology*, 33, 241-262. DOI: 10.2307/29737762

Rydgren, J (2008): Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries. *European Journal of Political Research*, 47 (6), 737–765. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2008.00784.x

Rydgren, J (szerk.) (2012): *Class Politics and the Radical Right*. Routledge, New York.

Ságvári Bence (2011): A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életciklus-csoportok a magyar fiatalok körében. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010*. Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.

Saltman, Erin (2010): Radical Right Culture and the Youth: The Development of Contemporary Hungarian Political Culture. *Slovo*, 23 (2), 114-131.

Sartori, Giovanni (1970): Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review* 64 (2), 1033-53. DOI: 10.2307/1958356

Sartori, Giovanni (1976): *Parties and party systems: a framework for analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.

Schain, Martin A. (2003) 'The Impact of the French National Front on the French Political System', in M. Schain – A. Zolberg – P. Hossay (szerk.): *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: 10.1057/9780230109186

Schain, Martin A. (2006): The Extreme-Right and Immigration Policy-Making: Measuring Direct and Indirect Effects. *West European Politics*, 29 (2), 270 – 289. DOI: 10.1080/01402380500512619

Schumpeter, Josph A. (1976): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper Colophon, New York. DOI: 10.4324/9780203857090

Sidanius, J. - Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. New York: Cambirdge University Press

Siedler, T (2011): Parental unemployment and young people's extreme right-wing party affinity: evidence from panel data. In *Journal of the Royal Statistical Society: Series A* Volume 174, Issue 3 (pages 737–758) DOI: 10.2307/23013519

Sik Endre (1999): Idegenellenesség Magyarországon. In: (2000): *Előítéletesség és rendvédelem*, Rejtjel Kiadó, Budapest. 26-36.

Sík Endre (1999): The Level and Social Basis of Xenophobia in Contemporary Hungary. In: Enyedi Zsolt – Erős Ferenc (szerk.): *Authoritarianism and Prejudices. Central European Perspectives*, Osiris, Budapest.

Sík Endre – Simonovits Bori (2006): A diszkrimináció-tesztelés módszeréről. *Esély*, 18 (4), 72-85. <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-795/esely/esely2006/TPUBL-A-795.pdf>

Simonovits Bori (2011): Ali, Chen, Fatima és Sára esélyei a magyar munkaerő- és lakáspiacon. In Simonovics-Sík (szerk.): *Abena, Sára, Chen és Ali esélyei* 68-118.o. Társi: Budapest

Simonovits Bori (2011): Elutasítók és elutasítottak In Simonovics-Sík (szerk.): *Abena, Sára, Chen és Ali esélyei* 118-153.o. Társi: Budapest

Silderberg (1995): *Ultra-Nationalist and Regionalist Parties: New Challenges for the EU in Asserting Pan-European Values*. Working Paper, Charleston, South Carolina.

Sörös Anett (2010): *A szélsőjobboldali ideológia reprezentációja a debreceni egyetemisták körében*. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem, Szociológia és szociálpolitika tanszék, Debrecen.

Sörös Anett (2011): A (Nagy)Asszony varrva jó? Jellegzetes tetoválások a szélsőjobboldali csoportok körében. *Kaleidoscope*, 2 (2), 115–123.

Sörös Anett (2012): A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport. In: Dusa Ágnes – Kovács Klára – Márkus Zsuzsanna – Nyüsti Szilvia – Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.*, Egyetemi Kiadó, Debrecen. 191–218.

Spies, D. - Franzmann , S. T. (2011): A Two-Dimensional Approach to the Political Opportunity Structure of Extreme Right Parties in Western Europe, *West European Politics*, 34:5, 1044-1069 DOI: 10.1080/01402382.2011.591096

Sprague-Jones, Jessica (2011): Extreme right-wing vote and support for multiculturalism in Europe. *Racial and Ethnic Studies*, 34 (4), 535–555. DOI: 10.1080/01419870.2010.512665

Strauss, Leo (1999): *Természetjog és történelem*. Pallas Stúdió, Budapest

Stubager, R. (2008): Education effects on authoritarian-libertarian values: A question of socialization. *British Journal of Sociology*, 59(2), pp. 327-50. DOI: 10.1111/j.1468-4446.2008.00196.x.

Stubager, R. (2009): Education based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict, *European Journal of Political Research*, 48(2), pp.204– 233; 10.1111/j.1475-6765.2008.00834.x

Stumpf István (1994): Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikai vizsgálat a mai Magyarországról*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.

Szabó Andrea – Kern Tamás (2011a): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Szabó, Andrea – Bauer, Béla (2011): *Arctalan (?) Nemzedék*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

Szabó Andrea – Kern Tamás (2011b): A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010. In: Tardos, Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó, Andrea (szerk.) (2011): *Részvétel, Képviselés, Politikai változás*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.

Szabó Andrea – Oross Dániel (2012): A magyar hallgatók politikai aktivitása. In Szabó Andrea (szerk.): *Aktív Fiatalok*.

Szabó Andrea (2010): A politikai tiltakozások elmélete. *Jog. Állam. Politika*, 2 (2), 121–137.

Szabó Ildikó (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. Tekintet, Budapest.

Szabó Ildikó – Örkény Antal (1996): A 14-15 Évesek interkulturális világképe. In: Terestyéni Tamás (szerk.): *Többség – kisebbség*, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest. 161-230.

Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest.

Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. L'Harmattan, Budapest.

Szabó Ildikó (2010): Nemzeti identitás és politikai szocializáció. In: *Új Ifjúsági Szemle* 2010 tavasz.

Szabó Márk (2011): Ellenzékiségre ítélve. A Nemzeti Front útja az agrárius protesztparttól a jóléti nacionalizmusig. In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*, Századvég, Budapest.

Szalai Boglárka és Simonovits Bori (2011): A személyes ismerős léte és a társadalmi távolság kapcsolata. In Simonovics-Sík (szerk.): *Abena, Sára, Chen és Ali esélyei* 44-68.o. Társi: Budapest

Szombati Kristóf – Feischmidt Margit (2012): *Gyöngyöspata: A magyarországi szélsőjobboldal laboratóriuma. A politikai mozgósítás és az interetnikus konfliktus elemzése és tanulságai*. Ökopolisz Alapítvány, Budapest.
http://okopoliszalapitvany.hu/sites/okopoliszalapitvany.hu/files/publikaciok/2012/okp_g_y_2011_tanulmany_final_0416.pdf

Taggart, P. (2000): *Populism*. Open University Press, Buckingham.

Terestyéni Tamás (2004): A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es parlamenti választások kontextusában. *Médiakutató* 5 (5), 117–136.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_02_nyar/08_sajto_roma

Todosijevic, Bojan - Enyedi Zsolt (2008): Authoritarianism without Dominant Ideology: Political Manifestations of Authoritarian Attitudes in Hungary. *Political Psychology*, 29 (5), 767-787. DOI: 10.1111/j.1467-9221.2008.00663.x

Tóka Gábor (2006): Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In: Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 17-58.

Tóka Gábor (2004): *East-West Value Differences in the European Union and the Legacy of Communism*. Paper presented at the World Values Survey Association conference at Budapest, Hungary, 2-5 September 2004.

Tóth András – Grajczjár István (2009): Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, vagy válságok idején? *Politikatudományi Szemle* 18 (3), 1-21.

Török Gábor (2005): *A politikai napirend*. Akadémiai kiadó, Budapest.

Van der Brug, Fennema, M., Tillie, J. (2000): Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? *European Journal of Political Research*, 37 (1), 77–102. DOI: 10.1111/1475-6765.00505

Van der Brug, W. – M. Fennema (2003): Protest or mainstream? How the European anti-immigrant parties have developed into two separate groups by 1999. *European Journal of Political Research* 42 (1), 55–76. DOI: 10.1111/1475-6765.00074

Van der Brug – Fennema, Tillie, J. (2005): Why some anti-immigrant parties fail and others succeed; a two step model of electoral support. *Comparative Political Studies* 38 (5), 537-573. DOI: 10.1177/0010414004273928

Van der Brug, W. – Mughan, A. (2007): Charisma, Leader Effects and Support for Right-Wing Populist Parties. *Party Politics*, Vol 13, No 1, pp. 29-51. DOI: 10.1177/1354068806071260

Van der Brug, W – Fennema, M. (2009) The Support Base of Radical Right Parties in the Enlarged European Union, *Journal of European Integration*, 31:5, 589-608 DOI: 10.1080/07036330903145930

Van der Brug, W. – Fennema, M. – de Lange, S. – Baller, I. (2013): Radical Right Parties: Their Voters and Their Electoral Competitors. In: Rydgren, J. (eds): *Class Politics and the Radical Right*. Oxon:Routledge.

Van Spanje J. (2010): Parties beyond the pale: Why some political parties are ostracized by their competitors while others are not. *Comparative European Politics*, 8 (3), 354–383. DOI: 10.1057/cep.2009.2

Van Spanje J. – Van der Brug W. (2009): Being intolerant of the intolerant. The exclusion of Western European anti-immigration parties and its consequences for party choice. *Acta Politica*, 44 (4), 353–384. DOI: 10.1057/ap.2009.7

Van Spanje, J (2011): The Wrong and the Right: A Comparative Analysis of ‘Anti-Immigration’ and ‘Far Right’ Parties. *Government and Opposition*, 46 (3), 293–320. DOI: 10.1111/j.1477-7053.2011.01340.x

Van Spanje, J. (2010): Contagious parties: Anti-immigration parties and their impact on other parties’ stances on immigration in contemporary Western Europe. *Party Politics* 16 (5), 563–586. DOI: 10.1177/1354068809346002

Van Spanje, Joost – Van Der Brug, Wouter (2007): The Party as Pariah: The Exclusion of Anti-Immigration Parties and its Effect on their Ideological Positions. *West European Politics*, 30 (5), 1022 – 1040. DOI: 10.1080/01402380701617431

Varró Szilvia (2009): A Jobbik mint harmadik erő. *Magyar Narancs*, 21 (6-7).

Vasilopoulou, S. (2011): European Integration and the Radical Right: Three Patterns of Opposition. *Government and Opposition*, Vol. 46, No. 2, pp. 223–244, DOI: 10.1111/j.1477-7053.2010.01337.x

Vicsek Lilla (1996): Cigánykép a sajtóban. *Amaro Drom*, 6 (12).

Vona Gábor (2011): *Született augusztus 20-án*. Magyar Hírek, Budapest.

Vona Gábor (2013): *Fekete bárány, fehér holló*. Magyar Hírek, Budapest.

Walgrave, Stefan - De Swert, Knut (2004): The Making of the (Issues of the) Vlaams Blok. *Political Communication* 21 (4), 479–500. DOI: 10.1080/10584600490522743

Werts, Han - Scheepers, Peer - Lubbers, Marcel (2013): Euro-scepticism and radical right-wing voting in Europe, 2002–2008: Social cleavages, socio-political attitudes and contextual characteristics determining voting for the radical right. *European Union Politics* 2013 14: 183 DOI: 10.1177/1465116512469287

Williams, Michelle Hale (2010): Can Leopards Change Their Spots? Between Xenophobia and Trans-ethnic Populism among West European Far Right Parties, *Nationalism and Ethnic Politics*, 16:1, 111-134 DOI: 10.1080/13537110903583385

Williams, Michelle Hale (2006). *The Impact of Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: 10.1057/9781403983466

Zaller, J. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9780511818691

Zaller, John and Feldman, Stanley (1992): A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences. *American Journal of Political Science* 32 (3), 579-616. DOI: 10.2307/2111583

Zaslove, A. (2004a): Closing the door? The ideology and impact of radical right populism on immigration policy in Austria and Italy. *Journal of Political Ideologies*, 9 (1), 99–118. DOI: 10.1080/1356931032000167490

Zaslove, A. (2009) The Populist Radical Right: Ideology, Party Families and Core Principles. *Political Studies Review*, 7 (3), 309–18. DOI: 10.1111/j.1478-9302.2009.00191.x

Zolnay János (2013): Abusive Language and Discriminatory Measures in Hungarian Local Policy. In: Stewart, Michael (eds.): *The Gipsy 'Menace'. Populism and the New Anti-Gipsy Politics*, Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), London. 25-43.

Publikációs jegyzék

Angol nyelvű publikációk:

Bíró Nagy András – Róna Dániel (2013): Rational Radicalism. Jobbik's Road to the Hungarian Parliament. In: Meseznikov, Grigorij – Gyárfásóva, Olga – Butorova, Zora (szerk.): *Alternative Politics? The Rise of New Parties in Central Europe*, 149 – 185. Institute for Public Affairs, Bratislava.

Szabó Andrea – Keil András – Oross Dániel – Róna Dániel (2013): *Political Orientations, Values and Activities of Hungarian University and College Students*. Active Youth in Hungary Research Group. Publisher: Heinrich Böll Stiftung: Prague.
http://www.boell.de/sites/default/files/political_orientations_final.pdf

Karácsony Gergely – Róna Dániel (2011): The Secret of Jobbik (Hungarian Extreme Right Party). *Journal of East-European and Asian Studies*, vol 2, no 1, February 2011. pp 61-92.

Magyar nyelvű könyvfejezet:

Róna Dániel – Reich Jenő (2013): „Nemzetiek”, cigányokkal szemben rendpártiak, demokráciából kiábrándultak, első generációs értelmiségiek, közösségre vágnak. A Jobbik egyetemista-főiskolás támogatói. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2013. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében II.* pp 151-172. Szeged: Belvedere.

Róna Dániel – Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok körében? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I.* pp. 113-157. Szeged: Belvedere.

Bíró Nagy András – Dúró József – Hajdú András – Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus (bevezető tanulmány). In Lánczi András (szerk.) *Nemzet és radikalizmus*. pp. 7-34. Budapest: Századvég.

Bíró Nagy András – Róna Dániel (2011): Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe, 2003-2010. In Lánczi András (szerk.) *Nemzet és radikalizmus*. pp. 242-283. Budapest: Századvég.

Folyóiratcikk:

Róna Dániel – Sós Ildikó (2011): A térmodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. In *Politikatudományi Szemle* 2011/4, 22. szám 113–140. pp.

Karácsony Gergely – Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 19. szám, pp. 94–123.

Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban. In *Politikatudományi Szemle*, 17. szám, pp. 121-144.